T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI DOKTORA PROGRAMI

TİRMİZİ'NİN CÂMİ'İ ÜZERİNE HİNT PAKİSTAN ALT KITASINDA YAZILAN BAŞLICA ŞERHLER VE ÖZELLİKLERİ

(SON ÜÇ ASIR)

Doktora Tezi

Fazl Ahmad MUHAJER

İstanbul 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI DOKTORA PROGRAMI

TİRMİZİ'NİN CÂMİ'İ ÜZERİNE HİNT PAKİSTAN ALT KITASINDA YAZILAN BAŞLICA ŞERHLER VE ÖZELLİKLERİ (SON ÜÇ ASIR)

Doktora Tezi

Fazl Ahmad MUHAJER

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ayşe Esra Şahyar
2. Üye :Prof. Dr. Mehmet Özşenel
3. Üye :Doç. Dr. M. Anas Sarmını
4. Üye :Doç. Dr. Rahile Yılmaz
5. Üye :Dr. Öğr. Üyesi Fahreddin Yıldız

İstanbul, 2025

GENEL BİLGİLER

Adı, Soyadı	: Fazl Ahmad Muhajer
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Hadis
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ayşe Esra Şahyar
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora -2025

ÖZET

Tirmizî'nin câmi adıyla meşhur olmuş ve İslami literatürde önemli bir yere sahip olup. Hint Pakistan alt kıtasında da büyük bir önem ve değer vardır. Bu coğrafyada özellikle son iki yüzyılda *Câmi'u't-Tirmizî*, medreselerde ve üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Ayrıca sahihi ve zayıfıyla bütün hadis çeşitlerini içermesi, fakihlerin amel ettiği hadislerin derlenmiş olması ve fıkhi görüş farklılıklarına işaret edilmesi nedeniyle VI./XII. yüzyıldan itibaren üzerine şerh, haşiye ve ta'liklerin yazıldığı bir eser olmuştur.

Bu çalışmada Hint alt kıtasında özellikle son üç asırda kaleme alınan *Câmi'u't-Tirmizî*'nin şerhleri tetkik edilmiştir. Şerhlerin tetkikinde betimleyici, analitik, karşılaştırmalı ve eleştirel bir tümevarımsal yaklaşım takip edilmiştir. Bu yaklaşım, ilmî materyalin incelenmesi ve metinlerin örnekler verilerek analiz edilmesi, şerhlerin birbirleriyle karşılaştırılması ve değerlendirilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada *Câmi'u't-Tirmizî*'nin Hint Pakistan alt kıtasındaki en önemli şerhleri tanıtılmış, her bir şerhi diğerinden ayıran hususun ne olduğu açıklanmış ve Hint alt kıtasındaki âlimlerin *Câmi'u't-Tirmizî* şerhleri aracılığıyla hadis ilmine katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hint alt kıtası Tirmizî şerhlerinde görülen en bariz özellik, Ehl-i hadis ile Ehl-i rey ekolleri arasındaki ihtilafın vurgulanmasıdır. Ehl-i hadis mensuplarından bazıları Hanefîlere karşı aşırı tepki verince bu durum, Hanefîleri de aynı şekilde cevap vermeye zorlamış ve iki ekol arasındaki teorik mesafe daha da açılmıştır. Bu durum *Câmi'* şerhlerini çeşitli yönlerden etkilemiştir.

Bölgede kaleme alınan Tirmizî şerhleri üzerine yapılan bazı araştırmalarda özellikle Hanefî ulemanın yalnızca rey ve kıyasa dayandığı, ancak hadisle istidlal bakımından zayıf kaldıkları yönünde birtakım eleştiriler bulunmaktadır. Hanefî mezhebi şarihlerinin delillere ve kanıtlara dayandığı, hadis ve fıkıh açısından sağlam bir temele sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bir ehl-i hadis mensubu olan Mübarekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* adlı Tirmizî şerhinin en kapsamlı şerh olduğu ve geniş bir mukaddime ile öne çıktığı ve Sirhindî şerhi ve *et-Tîbü'ş-şezî* ile de uyuştuğu görülmektedir. Şerhin, hadislerin tahrîci ve râvi biyografileri konusundaki titizliği de önem taşır. Bir diğer Tirmizî şarihi Şeyh el-Bennûrî ise, konuları ve meseleleri düzenli ve başarılı bir şekilde başlıklandırmasıyla öne çıkmıştır. Şerhlerin hepsi hadislerden elde edilen hükümleri ihtiva etmeleri açısından hemen hemen aynı düzeydedir.

Hanefî âlimlerin *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine yazdıkları en önemli şerhleri genellikle tamamlanmamış veya çeşitli yönlerden eksik kalmıştır. Bu nedenle Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin şerhi, İşfâkurrahman el-Kandehlevî'nin *et-Tîbü'ş-şezî*'si ve Bennûrî'nin *Me'ârifü's-sünen*'inin müstakil çalışmalarda detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Şerh, Câmi'u't-Tirmizî, Hint Pakistan Alt Kıtası*

ABSTRACT

The work titled al-Jāmiʿ al-Mukhtaṣar, commonly known as al-Jāmiʿal-Tirmidhī, holds a significant position in Islamic literature. In the Indian subcontinent, including present-day India and Pakistan, this compilation is also highly esteemed. Particularly over the past two centuries, Sunan al-Tirmidhī has been taught as a core textbook in madrasas and universities across this region. On the other hand, due to its inclusion of all types of hadith—both authentic and weak—the compilation of hadiths acted upon by jurists, and its references to differences in juristic opinions, Sunan al-Tirmidhī has been the subject of various commentaries (sharḥ), marginal notes (ḥāshiya), and annotations (taʿlīq) since the 6th/12th century.

This study investigates the commentaries (shurūḥ) written on Jāmiʿ al-Tirmidhī in the Indian subcontinent, particularly those composed over the past two centuries. A descriptive, analytical, comparative, and critical inductive approach has been employed in the examination of these commentaries. This methodology involves the study of scholarly material, the analysis of texts through illustrative examples, and the comparison and evaluation of the commentaries with one another.

The study introduces the most significant commentaries on Jāmiʿ al-Tirmidhī from the Indian subcontinent, highlighting the distinguishing features of each commentary. It also identifies the contributions of scholars from this region to the science of hadith through their commentaries on Jāmiʿ al-Tirmidhī. One of the most prominent characteristics observed in these South Asian commentaries is the emphasis placed on the disagreements between the Ahl al-Ḥadīth and Ahl al-Raʾy schools of thought. When some proponents of the Ahl al-Ḥadīth school reacted excessively against the Ḥanafīs, it compelled the Ḥanafīs to respond in kind, further widening the theoretical gap between the two schools. This tension had a notable impact on various aspects of the commentaries on Jāmiʿ al-Tirmidhī. In several studies focusing on the Tirmidhī commentaries produced in the region, critiques have emerged—particularly from the Ahl al-Ḥadīth perspective—claiming that Ḥanafī scholars relied primarily on reason and analogy (raʾy and qiyās), while allegedly falling short in substantiating their positions with hadith evidence.

On the contrary, it is evident that Ḥanafī commentators grounded their works in strong evidences and proofs, and that their interpretations rest on a solid foundation both in terms of hadith and jurisprudence. Nevertheless, the commentary Tuhfat al-Aḥwadhī by Mubārakpūrī, a scholar affiliated with the Ahl al-Ḥadīth school, stands out as the most comprehensive among the Tirmidhī commentaries. It is distinguished by an extensive introduction and is noted for its alignment with other prominent commentaries from the region, such as the Sirhindī Sharḥ and al-Ṭīb al-Shadhī.

The meticulous attention given to the documentation of hadiths (takhrīj) and the biographical details of narrators in Mubārakpūrī's commentary is also of particular significance. Another prominent commentator on Jāmiʿ al-Tirmidhī, Shaykh al-Bannūrī, is distinguished by his well-organized and systematic use of headings to categorize topics and legal issues. In terms of deriving legal rulings from

hadiths, all the commentaries are more or less on a similar level. However, the major commentaries written by Ḥanafī scholars on Jāmiʿ al-Tirmidhī are generally either incomplete or lacking in certain respects. Therefore, it is necessary to examine in detail the works of Sirāj Aḥmad al-Sirhindī, Ishfāq al-Raḥmān al-Kandahlawī's al-Ṭīb al-Shadhī, and Bannūrī's Maʿārif al-Sunan in independent academic studies.

Keywords: Commentaries, Jāmiʿ al-Tirmidhī, Indian subcontinent

Teşekkür

Peygamber Efendimizin güzel ahlakını yansıtan “Size bir iyilik yapana karşılığını verin. Eğer onun karşılığını verecek bir şey bulamazsanız, karşılıkta bulunduğunuza kanaat getirinceye kadar ona dua edin.” hadisi uyarınca, bana evinin ve çalışma odasının kapılarını açan, bolca zamanını ayıran, en güzel şekilde ikramda bulunan, bu çalışmanın her aşamasını titizlikle takip eden değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Ayşe Esra Şahyar'a en içten teşekkür ve minnettarlığımı sunarım. Allah’ın yardımı ve onun yönlendirme ve rehberliği olmadan bu şekilde bir sonuç elde edemezdim. Kendisine en içten teşekkürlerimi ve övgülerimi sunarım. Allah, kendisine bunun karşılığını en güzel şekilde versin.

Ayrıca değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Özşenel ve Doç. Dr. Mohamad Anas Sarmini’ye de hoş ve nazik bir üslupla beni doğru yönlendirmeleri ve isabetli yorumlarıyla bana büyük katkıda bulundukları için teşekkür etmek isterim. Aynı zmanda Doktora Tez savunmamda jüri üyeleri olan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Fahreddin Yıldız ve Sayın Doç. Dr. Rahile Yılmaz’a kıymetli katkılarından dolayı Şükranlarımı arz ederim. Son olarak çalışmanın hazırlanmasında yardımcı olan herkese de Allah’tan hayır diliyorum.

Beni öğrenci olarak kabul eden ve bu konuyu bir araştırma alanı olarak kabul eden Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne teşekkürlerimi sunarım. Lisansüstü programının yönetiminde bulunan ve İlahiyat Fakültesi'nde görevli tüm personele, bana gösterdikleri anlayış ve nazik muamele için teşekkür ederim. Allah onlara hayır ihsan eylesin.

Elbette tevfîki, yardımı ve işlerimi kolaylaştırdığı için yüce Mevla’ya her zaman hamd ederim. Ve Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.), ailesine ve ashabına salât ve selam olsun.

İÇİNDEKİLER

GENEL BİLGİLER I
ÖZET I
ABSTRACT III
Teşekkür v
İÇİNDEKİLER VI
KISALTMALAR XII
GİRİŞ 15
1. Araştırmanın Hedefleri 16
2. Araştırmanın Yöntemi 17
3. Araştırmanın Sorusu 18
4.Konunun Önemi ve Sınırlılıkları 18
5. Literatür 19

BİRİNCİ BÖLÜM
ANA HATLARIYLA HİND ALT KITASINDA HADİS İLMİ VE EKOLLERİ

1.İslam'ın ve Hadis İlminin Hindistan'a İntikali 24
2.Hindistan'da Hadis İlminin Canlanması İhyası 26
3.İngilizlerin Hint Alt Kıtasını İşgalinin Diyobend Okulunun Kuruluşuna Etkisi 28
4.Hint Alt Kıtası'nda Hadis Ekolleri 29
4.1. Ehl-i Hadis'ten Etkilenen Hanefiler: Hanefî Mezhebi İçerisindeki Ehl-i Eser 30
4.2. Firengî Mahal Medresesi Âlimleri 33
4.3. Hanefî - Diyobendî Âlimler 34
4.4. Ehl-i Hadis Âlimleri 37
4. 5. Birelvî Âlimleri 40

İKİNCİ BÖLÜM
HİNT-PAKİSTAN ALT KITASINDAKİ BAŞLICA *CÂMİ'U'T-TİRMİZÎ* ŞERHLERİ VE TELİF SEBEPLERİ

1. Hanefî Âlimlerinin *Câmi'u't-Tirmizî* Şerhleri 45
1.1. Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin Câmi'u't-Tirmizî Şerhi 45
1.2. Reşid Ahmed el-Gangûhî'nin el-Kevkebü'd-dürrî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî'si 46
1.2.1. Müellifin Hayatı ve İlmi Kişiliği 46
1.2.2. *el-Kevkebü'd-dürrî'*nin Başlıca Özellikleri 48

1.3. Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin el-'Arfü'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî Adlı Eseri *50*
1.3.1. Müellifin Hayatı ve İlmi Kişiliği 50
1.3.2. Şerhin Başlıca Özellikleri 55
1.4. Eşfâkurrahman el-Kandehlevî'nin et-Tîbü'ş-şezî fî şerhi't-Tirmizî Adlı Eseri *57*
1.4.1. Müellifin Hayatı ve İlmi Kişiliği 58
1.4.2. Şerhin Başlıca Özellikleri 60
1.5. Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin Me'ârifü's-sünen Adlı Eseri *61*
1.5.1. Müellifin Hayatı ve İlmi Kişiliği 61
1.5.2. Şerhin Başlıca Özellikleri 65
1.6. Asgar Ali er-Rabbânî'nin Câmi'u't-Tirmizî ve'l-mezhebü'l-Hanefî Adlı Eseri *68*
1.7. Muhammed Ferid ez-Zerûbevî'nin Minhâcü's-sünen şerhu Câmi'i's-sünen Adlı Eseri *69*
1.8. Habîbürrahman el-Hayrâbâdî'nin el-Miskü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî Adlı Eseri *71*
1.9.Sûfî Muhammed Server'in ed-Dersü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî Adlı Eseri *71*
1.10. Said Ahmed el-Pâlenpûrî'nin Tuhfetü'l-elma'î şerhu Süneni't- Tirmizî Adlı Eseri *72*
1.11. Atâullah el-Multânî'nin Mehâsin-i Tirmizî tercüme ve şerh Urdu Câmi'-i Tirmizî Adlı Eseri *74*
1.12. Kemaleddin Müsterşid'in Teşrîhâtü't-Tirmizî Adlı Eseri *75*
2. EHL-İ HADİS EKOLÜNÜN YEGÂNE TİRMİZÎ ŞERHİ: MÜBÂREKPÛRÎ'NİN *TUHFETÜ'L-AHVEZÎ ŞERHU CÂMİ'İ'T-TİRMİZÎ* ADLI ESERİ 76
2.1. Müellifin Hayatı ve İlmî Kişiliği *76*
2.2.Tuhfetü'l-ahvezî ve Başlıca Özellikleri *79*
3. BİRELVÎ ÂLİMLERİNİN ŞERHLERİ 82
3.1. Muhammed Hâşim Han'ın Şerhu Câmi'i't-Tirmizî Adlı Eseri *82*
3.2. Muhammed Yasin el-Kasûrî en-Nakşibendî'nin Envâr-ı Nebevî şerh-i Câmi'i't-Tirmizî Adlı Eseri *85*
3.3. Muhammed Erşed el-Kâdirî'nin Füyûzu'n-Nebî şerhu Câmi'i't-Tirmizî Adlı Eseri *86*
4. *CÂMİ'U'T-TİRMİZÎ* ŞERHLERİNİN YAZILMA SEBEPLERİ 86
4.1. Câmi'u't-Tirmizî'nin Özellikleri ile İlgili Sebepler *87*
4.2. Hint Alt Kıtasındaki Câmi'u't-Tirmizî Şerhlerinin Telif Edilmesiyle İlgili Genel Sebepleri *87*
4.2.1. *Câmi'* Metninin Medrese Müfredatında Yer Alması 87
4.2.2. *Câmi'u't-Tirmizî*'nin Tercüme ve Şerhlerinin Mevcut Olmayışı 88
4.2.3. Hocanın Derslerinin Kaydedilmesi Geleneği 89
4.2.4. Hocanın Şerhinin Gözden Geçirilmesi ve Geliştirilmesi 90
4.2.5 Mezhebi Savunma 91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİNT-PAKİSTAN ALT KITASI'NDA *CÂMİ'U'T-TİRMİZÎ* ÜZERİNE YAZILAN HAŞİYE VE TA'LÎKLER

1. HANEFÎ ÂLİMLERİN HAŞİYELERİ VE TA'LÎKLERİ 94

1.1. Hanefi âlimlerinin Arapça Olarak Basılmış Haşiye ve Ta'lîkleri 94

1.1.1. Sindî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* Üzerine Haşiyesi 94

1.1.2.Ebü't-Tayyib es-Sindî'nin Haşiyesi 95

1.1.3.Ahmed Ali es-Sehârenpûrî'nin *et-Ta'lîkat ve'l-havâşî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri 95

1.1.4.Mahmûd Hasan ed-Diyobendî'nin *et-Takrîr 'ale't-Tirmizî*'si 96

1.1.5.Şemseddin el-Efgânî es-Süvâtî'nin *Buğyetü'l-elma'î 'alâ Süneni't-Tirmizî* Adlı Eseri 97

1.2.Hanefî Âlimlerinin Basılmamış Arapça Haşiye ve Ta'lîkleri 97

1.2.1.Berekât Ahmed et-Tûkî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* Haşiyesi 98

1.2.2. Abdüllatîf es-Senbehlî'nin *Şerhu'l-latîf 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri 98

1.2.3. Seyyid Padişah Gül'ün *Şerhu't-Tirmizî* Adlı Eseri 98

1.2.4. Şemsülhak el-Efgânî'nin *Tenkîhu'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri 99

1.3. Hanefî -Diyobendî- Âlimlerin Urduca Yazılmış Matbu Haşiye ve Ta'lîkleri 99

1.3.1. Mahmûd Hasan'ın *el-Verdu'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri 99

1.3.2. Eşref Ali et-Tehânevî'nin *el-Miskü'z-zekî – Takrîr-i Tirmizî* Adlı Eseri 100

1.3.3.Seyyid Hüseyin Ahmed el-Medenî'nin *Dürûs-i Medeniyye -takrîr-i Tirmizî-* Adlı Eseri 101

1.3.4. Muhammed Resûl Han el-Hezârevî'nin *Cevâmi'u'r-resûl fî şerhi Süneni't-Tirmizî* Adlı Eseri 101

1.3.5. Şeyh Abdülhakk'ın *Hakâiku's-sünen şerhu Câmi'i's-sünen li'l-İmâm et-Tirmizî* Adlı Eseri 102

1.3.6. Muhammed Mûsâ er-Rûhânî el-Bâzî'nin *Riyâzu's-sünen şerhu's-Sünen li'l-İmâm et-Tirmizî* Adlı Eseri 103

1.3.7. Nizameddin Şâmzâî ve Muhammed Zîb'in *Mecma'u'l-bahreyn* Adlı Eseri 104

1.3.8. İkrâm Ali'nin *Tuhfetü'l-'abkarî şerhu Süneni't-Tirmizî* Adlı Eseri 104

1.3.9. Muhammed Serfirâz Han Safdar'in *Hazâ'inü's-Sünen* Adlı Eseri 105

1.3.10.Muhammed Yasin Sâbir'in *el-Verdü't-tarî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri 106

1.3.11. Şeyh Reisüddin'in *Dürûsü't-Tirmizî / İntihâbu'l-minen fî şerhi's-Sünen* Adlı Eseri 107

1.3.12.Mahbûb Ahmed el-Behâvelpûrî'nin *İn'âmât-ı rahmânî şerh-i Tirmizî* Adlı Eseri 107

1.3.13.Fazl Ahmed'in *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri 108

1.3.14. Muhammed Hüseyin Sıddîkî'nin *Ravzatü'l-ahvezî Urdu şerh-i Sünen-i Tirmizî* Adlı Eseri 109

1.3.15. Abdüssettar Mürüvvet'in *Dekâiku's-Sünen Urdu şerh-i Sünen-i Tirmizî* Adlı Eseri 109

1.3.16. Abdürrauf el-Alevî'nin *Câmi'-i Tirmizî-yi şerîf mütercem-i Urdu me'a muhtasar şerh* Adlı Eseri 111

1.3.17. Muhammed Huzeyfe Naîm'in *İn'âmât-ı Rabbânî şerh-i Tirmizî* Adlı Eseri 111

1.3.18. Abdülgani Tarık Lüdhiyânevî'nin *Envârü's-Sünen şerhu'l-Câmi'i's-sünen li't-Tirmizî* Adlı Eseri 111

1.3.19. Müftü Muhammed Takî el-Osmanî'nin *Ders-i Tirmizî* Adlı Eseri 112

1.3.20. Müftü Muhammed Tarık'ın *Me'ârifü't-Tirmizî* Adlı Eseri ... 113

2. EHL-İ HADİS ÂLİMLERİNİN *CÂMİ'U'T-TİRMİZÎ* ÜZERİNE HAŞİYE VE TA'LÎKLERİ ... 113

2.1.Arapça Haşiye ve Ta'lîkler ... 113

2.1.1.Şemsülhak el-Azîmâbâdî'nin *Hediyyetü'l-levze'î bi-nükâti't-Tirmizî* Adlı Eseri ... 114

2.1.2. Senâullah el-Medenî'nin *Câizetü'l-ahvezî fi't-ta'lîkât 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri ... 114

2.2. Ehl-i Hadis Âlimlerin Urduca Haşiye ve Ta'lîkleri ... 115

2.2.1. Bediüzzaman el-Haydarâbâdî'nin *Câizetü'ş-şa'vezî fî şerhi Süneni't-Tirmizî* Adlı Eseri ... 116

2.2.2.Hafız Farukurrahman el-Yezdânî'nin *Tenvîrü'l-ahvezî Urdu şerh-i Câmi'-i Tirmizî-yi şerîf* Adlı Eseri ... 116

2.2.3.Meclis-i İlmî-yi Dârü'd-Da've'nin *Sünen-i Tirmizî -Arabî metn Urdu tercüme tahrîcü'l-hadîs ve tahşiye-* Adlı Eseri 117

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİNT ALT KITASI'NDAKİ *CÂMİ'U'T-TİRMİZÎ* ŞERHLERİNİN MUKAYESESİ

1.HANEFÎ VE EHL-İ HADİS ÂLİMLERİNİN HADİSİN SENEDİ VE İLLETLERİ İLE İLGİLİ KONULARDAKİ YÖNTEMİ ... 119

1.1.Sened incelemesi ... 119

1.2.Önceden Zikredilen Râviyi Tekrar Etmeme ... 120

1.3.Tirmizî'nin Râviler Hakkındaki Hükmüne Yapılan Yorum ve Eleştiriler ... 120

1.4.Aynı İsimli İki Râvinin Ayırt Edilmesi ... 123

1.5.Râvi İsimlerininYazımı İle İlgili Hatalara Dikkat Çekme ... 124

1.6.Seneddeki Izdırâbın Giderilmesi ... 125

1.7. Hadisin Senedindeki İlletin Açıklanması ... 127

1.8. Hadisler Hakkında Kabul veya Ret Hükmü Vermeleri ... 128

1.8.1.Tirmizî'nin Hüküm Vermediği Hadisler Hakkında Hüküm Verme ... 129

1.8.2.*Sahîhayn*'a ya da İkisinden Birine Dayandırılması Yoluyla Hadislere Sahih Hükmü Verilmesi ... 130

1.8.3.Tirmizî'nin Hüküm Vermediği Bazı Hadislerde Hüküm Belirtilmemesi ... 131

1.9.Tirmizî'nin "Bu Hadis Garîbdir veya Sadece Bu Tarikini Biliyoruz" Sözü Hakkında ihtilaf ... 132

1.10.Tirmizî'nin "Bu Hadis Hasendir ya da Hasen Sahihtir" Sözünün Eleştirilmesi ... 134

2.Hanefî ve Ehl-i Hadis Âlimlerinin Metin Tenkidi İle İlgili Yöntemi ... 136

2.1. Hadisin Kur'ân-ı Kerim'e Arz Edilmesi ... 137

2.2. Hadisin Sünnete Arzı ... 138

2.3. Hadisin Sahâbe Amellerine Arzı ... 139

3.HANEFÎ VE EHL-İ HADİS ÂLİMLERİNİN FIKHU'L-HADÎSE DAİR MESELELERDEKİ YÖNTEMİ ... 142

3.1. Fıkhu'l-Hadîsi Kendi Görüşlerine Göre Beyan Etmeleri ... 142

3.2.Fıkhu'l-Hadîsin Âlimlerin Görüşleriyle Açıklanması ... 143

4.DİYOBENDÎ, BİRELVÎ VE EHL-İ HADÎS ÂLİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER 145

4.1.Diyobendî Âlimlerin Ehl-i Hadîs ile İlişkileri 145

4.1.1.Bennûrî'nin Mübârekpûrî'yi Mukallidlerin Tabakalarını Bilmemekle İthamı 146

4.1.2.Bennûrî'nin Mübârekpûrî'yi İdraksizlik ve Şuursuzlukla İthamı 147

4.1.3.Mübârekpûrî'yi Acelecilik, Adaletsizlik, Yanlış Anlamayla, Cehalet ve Taasupla İthamı 148

4.1.4.Bennûrî'nin, Mübârekpûrî'yi İmam Ebû Hanîfe ve Takipçilerine Düşmanlıkla İthamı 148

4.2.Ehl-i Hadis Âlimlerinden Olan Mübârekpûrî'nin Hanefî Âlimlerine Yaklaşımı 148

4.2.1.Hanefî Fukahâsına ve Mezhep Mensuplarına Karşı Eleştiri ve İthamı 149

4.2.2.Hanefî Mezhebine Bağlı Olanları Küçümsemesi ve Ta'n Etmesi 149

4.2.3.Keşmîrî'yi Taklitçilik ve Cehaletle İthamı 150

4.2.4.Eşfâkurrahman'ı Gafletle ve Kendi Alanı Dışında Konuşmakla İthamı 150

4.2.5.İmam Ebû Hanîfe'yi Sû-i Hıfz ile İthamı 151

5.HANEFÎ VE EHL-İ HADİS ÂLİMLERİNİN FIKHİ TARTIŞMALARI SUNMA YÖNTEMLERİ VE İSTİDLALLERİ 152

5.1.Hanefî Âlimlerin Namazda Elleri Kaldırma Meselesini Sunma Yöntemleri 152

5.2.Mübârekpûrî'nin, Rükûdan Önce ve Sonra Ellerin Kaldırılması Meselesinde Hanefî Âlimleriyle Münakaşası 158

5. DİYOBENDÎ BİRELVÎ VE EHL-İ HADİS ÂLİMLERİNİN ŞERHLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ 160

5.1. Hanefî Âlimlerinin Şerhlerinin Özellikleri 160

5.1.1. Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin *Şerhu't-Tirmizî* Adlı Eserinin Meziyetleri 160

5.1.2.Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin *el-Kevkebü'd-dürrî* Adlı Eserinin Meziyetleri 160

5.1.3.Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî* Adlı Eserinin Meziyetleri 161

5.1.4.Muhammed Eşfâkurrahman el-Kandehlevî'nin *et-Tîbü'ş-şezî* Adlı Eserinin Meziyetleri 161

5.1.5.Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin *Me'ârifü's-Sünen* Adlı Eserinin Meziyetleri 162

5.1.6.Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* Adlı Eserinin Meziyetleri 162

5.1.7.Muhammed Hâşim Han'ın (Birelvî) Şerhinin Meziyetleri 163

6.HANEFÎ VE EHL-İ HADİS ULAMASININ *CÂMİ'U'T-TİRMİZÎ* ŞERHLERİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER 163

6.1. Hanefiler 163

6.1.1. Sirhindî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* Şerhine Yönelik Eleştiriler 163

6.1.2.Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin Eserindeki Sorunlar 164

6.1.3.Keşmirî'nin *el-'Arfü'ş-şezî* Adlı Eserinde Yer Alan Bazı Sorunlar 165

6.1.4.Eşfâkurrahman el-Kandehlevî'nin *et-Tîbü'ş-şezî* Adlı Eserine Yöneltilen Eleştiriler 166

6.1.5.Muhammed Yusuf el-Bennûrî'ye Yöneltilen Eleştiriler 166

6.1.6.Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* adlı eserine Yöneltilen Eleştiriler 167
6.1.7. Muhammed Hâşim Han el-Birelvî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* Şerhine Yönelik Eleştiriler 170
7. ŞERHLERİN ORTAK ÖZELLİKLERİ 171
SONUÇ 173
BİBLİYOGRAFYA 176

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

b. : ibn (oğlu)

bk. : Bakınız

b.y. : Baskı yok

C. : Cilt

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Hz. : Hazreti

nşr. : Neşreden

r.a. : Radıyallahu anh/anhum

s. : Sayfa

t.y. : Tarih yok

thk. : Tahkik eden

trc. : Tercüme eden

v. : Vefat tarihi

y.y. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

Hadis ilimleri İslam dininin esaslarını tespit etmesi yönüyle oldukça önemli ve kıymetlidir. Bu ilimler sayesinde sahih hadisler zayıfından ayırt edilir. Dinin pek çok sahadaki esaslarını ve ayrıntılı hükümlerini tespit etmesi nedeniyle, sahabîler hadislere büyük özen göstermiş, onları ezberlemiş, derinlemesine incelemiş hem diğer sahabîlere hem de tabiînden olan öğrencilerine aktarmışlardır. Tabiîn de bu bilgileri kendilerinden sonraki kuşağa aktarmışlardır. Böylece hadisler, ulemadan hadis hafızları ve hadis imamlarına, hadis ilmine büyük özen gösteren, gece ve gündüzlerini bu bilgileri elde etmek ve öğrenmekle geçiren, hadisleri tazim eden ve saygı duyan seçkin şahsiyetlere ulaşmıştır. Onlar da hadisleri toplamış, tahrîc ve tedvin etmiş, titizlikle gözden geçirmiş, tasnif etmiş, garîb kelimeleri ve belirsiz noktaları açıklamış, şerhini ve fıkhî hükümleri ortaya koymuşlardır.

Hadis literaürünün başlıca eserlerinden biri de *Câmi'u't-Tirmizî*'dir. Bu eser, hadis kaynakları içinde merkezi bir yere sahip olan ve genel kabul görmüş *Kütüb-i sitte*'den biridir. Tarih boyunca hem müellifi Tirmizî hem de *Câmi'*i hakkında pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin önemli bir kısmını şerhler oluşturmaktadır. Bu şerhlerde *Câmi'*in tertibi, konuları ele alış biçimi, müellifin hadisler hakkında verdiği hükümler tetkik edilip tartışılmıştır.

Kadı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543- 1148) Tirmizî'nin *Câmi'*inin meziyetlerini şöyle ifade etmiştir: "Tirmizî'nin eserinde on dört ilmî fayda bulunmaktadır: O, amele en yakın ve müsned olanı alır, sahih ve Hasen olanını tercih eder, pek çok tarik zikreder, cerh-ta'dil özellikleri, isimler, künyeler, ittisal ve inkıtâ durumları hakkında bilgi verir, amel edilen hadisi ve metrük olanları açıklar, hadislerin red ve kabul durumu konusunda âlimlerin ihtilaflarına değinir ve hadisin yorumu konusundaki ihtilafları zikreder. Bu ilimlerin her biri kendi konusunun aslı ve özüdür."[1]

Son üç yüzyılda *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine en çok şerh çalışması yapılan bölge Hint Pakistan alt kıtasıdır. Biz de bu çalışmada bu bölge alimlerini Tirmizî'yi şerh etmeye sevk eden hususları ve şerhlerin başlıca özelliklerini ve mesajlarını incelemeye çalışacağız.

1. Araştırmanın Hedefleri

Câmi'u't-Tirmizî'nin Hint Pakistan alt kıtasındaki en önemli şerhlerini tanıtmak ve her birinin kendine özgü niteliklerini ortaya koymak bu çalışmanın birincil hedefleri arasında yer almaktadır. Çalışmada *Câmi'u't-Tirmizî* şerhlerinin hacmi, hangi şerhlerin Tirmizî'nin hadisler hakkındaki hükümlerine bağlı kaldığı, hangilerinin sadece râvi biyografileri ile yetindiği ve hadislerin

[1] Ebû Bekir İbnü'l-Arabî el Malikî, Muhammed b. Abdullah, *Ârizatü'l-ahvezî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1. baskı, 1418/1997, I, 10.

sıhhat durumlarına değinip soruların cevabı aranacaktır. Bu çalışmada hadis âlimlerinin, telif ettikleri Tirmizî şerhleriyle Hint alt kıtasında hadis ilmine katkılarının ve hadislerin şerhinde sarf ettikleri çabalarının öne çıkarılması da amaçlanmıştır.

Çalışmamızda söz konusu şerhler arasında mukayese yapılacak ve her bir şerhin diğerinden ne tür özellikleri ile ayrıldığı incelenecektir. Zira her bir şerhin yaklaşımı ve derinliği farklılık göstermekte, okuyucunun hadisin farklı yönlerini kavramasına yardımcı olmaktadır. Bazı şerhler diğerlerinin değinmediği, hadislerdeki belirsiz veya karmaşık noktaları açıklayabilirler. Birtakım şerhler de isnadlara ve hadislerin sıhhatinin değerlendirilmesine odaklanarak sahih hadislerin zayıf ve münker olanlardan ayırt edilmesinde fayda sağlarlar. Şârihlerin yöntemlerini karşılaştırmalı olarak anlamaya çalışmak okuyucuyu hadisleri ele alma hususunda farklı yöntem ve üsluplarla tanıştırır. Genellikle şerhler, hadislerden şer'î hükümler çıkarma hususuna özen gösterir. Bu da okuyucuya hadisin günlük hayatta nasıl uygulanacağını anlamada yardımcı olur. Sonuç olarak, şerhler arasındaki mukayeseler yapmak, ilmî anlayışa yeni boyutlar katarak hadis ve hadis ilimleri ile ilgili bilgileri geliştiren bir çalışma alanıdır.

Sünneti şerh yönteminin çağdaş yönlerini ve Hint Pakistan alt kıtasında sünnetten hüküm istinbatının kapsamını ve İmam Tirmizî'nin *Câmi'*inin şerhlerinin okunmasına burada yaşayanlar tarafından gösterilen ilginin boyutunu ortaya çıkarmak da bu çalışmanın hedefleri arasındadır. Zira Hint Pakistan alt kıtası, farklı mezhepleri ve dinleri bir araya getiren bir coğrafyadır. Ayrıca çeşitli fıkıh ekolleri de burada varlığını sürdürmüştür. Aslında *Câmi'u't-Tirmizî* şerhleri çok çeşitli fıkhi görüşleri ve mezhepleri yansıtır. Bu da araştırmacılara fetvaları karşılaştırma ve çağdaş meselelerle başa çıkmada fıkhi çeşitlilikten yararlanma fırsatı sunmaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Hint alt kıtasında *Câmi'u't-Tirmizî*'nin şerhlerinin çokluğu, betimleyici tümevarımsal yaklaşım, analitik yöntem, karşılaştırmalı yöntem ve eleştirel yöntem kullanmayı gerekli kılmıştır.

i. **Betimleyici Tümevarımsal Yöntem**: Bu yöntem Hint Pakistan alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şerhlerini esas alarak ilmî materyalin incelenmesi ve bu şekilde bir sonuca varılmasına dayanmaktadır.
ii. **Analitik Yöntem**: Bu yöntem, şerhlerin metinlerini analiz etmeyi ve bu metinlerden örnekler vermeyi içerir.
iii. **Karşılaştırmalı Yöntem**: Bu yöntem, şerhlerin karşılaştırılmasını kapsar. Böylece her bir şerhin diğerlerinden ne şekilde farklılaştığı, bu şerhlerin sünnet delilini anlamaya ve yorumlaya nasıl katkı sağladığı ortaya konur.
iv. **Eleştirel Yöntem**: Bazı şerhlerin değerlendirilmesi, içerisindeki ihtilaflı görüşlerin tartışılması yöntemidir.

3. Araştırmanın Sorusu

Hint alt kıtasında Ehl-i rey ve Ehl-i hadis ekollerinin uzantılan olan gruplar arasında tartışmalar sıklıkla yaşanmıştır. Ehl-i hadis grubuna mensup bazı âlimler Hanefîlere karşı aşırı tepki göstermişler, bu da Hanefîleri aynı şekilde cevap vermeye itmiştir. Bu sebeple iki ekol arasındaki teorik mesafe artmış ve bu durum, şerhleri etkilemiştir. Biz bu çalışmada Hint alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şârihlerinin yöntemlerini ortaya koymayı çalışacağız. Böylece her bir şerhin fıkhî meselelere dair neler söylediğini, lügavi açıklamalarının mahiyetini, râvilerin cerh ve ta'dil açısından durumlarını ve hadis ıstılahlarını nasıl izah ettiklerini tespit edeceğiz. Çalışmada cevabı aranan soruları kısaca şöyle ifade edebiliriz:

Hint alt kıtasında yazılan şerhlerin ilmî konumu ve bu şerhlerin yazılma sebepleri nelerdir? Söz konusu şerhler fıkhî meseleleri nasıl ele almışlardırdır? Hadisler hakkında hüküm vermişler midir yoksa sadece kendilerinden önceki âlimlerin görüşlerini nakletmekle mi yetinmişlerdir? Bu şerhlerin faydaları ve eleştirilen yönleri nelerdir? *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine yazılan en önemli Şerh, haşiye ve ta'likler nelerdir? Her bir şerh, haşiye ve talikin hangi yönlerinden yararlanmak mümkündür? Hangi araştırmalarda hangi şerhlere gidilmelidir?

4. Konunun Önemi ve Sınırlılıkları

İmam Tirmizî, *Câmi'*inde fakihler arasındaki ihtilafları ortaya koymuş, delilleri belirtmiş ve hadislerin illetlerini ele almıştır. Bu durum, *Câmi'u't-Tirmizî*'ye hadis ilmiyle ilgilenen ulema arasında büyük bir önem kazandırmıştır. Hint Pakistan alt kıtası hadis âlimlerinin de bu kıymetli esere son derece önem verdiklerini görüyoruz. Bu önem, esere şerhler yazmak, hadislerinden hüküm çıkarmak ve orada yaşayan Müslümanlar için anlaşılması zor olan meseleleri sadeleştirmek suretiyle kendini göstermiştir.

Hint Pakistan alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şerhleri üzerine bir çalışma yapmak önemli bir ihtiyaçtı. Bu şerhlerin ve yazarlarının tanıtılması, aralarındaki benzerlik ve farklılıklar, ilgili şerhlerin Hint Pakistan alt kıtasındaki hadis literatürüne ne gibi katkı sağladığı ve hadis ilminin mütahassıslarının bu şerhlerden ne kadar faydalanabileceğinin ortaya konması bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır.

Genel anlamda *Câmi'u't-Tirmizî* şerhleri ve özellikle Hint Pakistan alt kıtasındaki şerhleri üzerine yapılacak çalışmaların, okuyucuların hadislerin manalarını daha iyi anlamalarını kolaylaştıracağı ve şârihlerin yöntemlerini ve Hz. Peygamber'in sünnetini anlama düzeylerini tanımalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın önemi, Hz. Peygamber'in sünnetine ve özellikle de *Câmi'u't-Tirmizî*'ye hizmet için İslam âlimlerinin ve özellikle Hint Pakistan alt kıtası âlimlerinin gösterdiği büyük çabaları fark ettiğimizde daha da belirginleşmektedir. Sirâc Ahmed es-Sirhindî Keşmîrî, Mübârekpûrî, Muhammed Eşfâkurrahman, Bennûrî bu sahada temayüz etmiş âlimlerdir.

Câmi'u't-Tirmizî, en önemli hadis kitaplarından biri[2] olarak kabul edilmiş ve hadis alanında okuma yapmak ya da eser yazmak isteyenler için her zaman önemli bir kaynak olmuştur. Özellikle ilelü'l-hadîs, mutâbaat, şevâhid[3] ve önemli fıkıh âlimlerinin ihtilafları hakkında derin bilgi sahibi olmak isteyenler için vazgeçilmezdir. Bu nedenle, İslam âlimleri ve özellikle Hint Pakistan alt kıtasındaki âlimler bu esere büyük önem vermiş, şerhler yazmış, hükümlerini, fıkhî istinbatları ve buna benzer meseleleri açıklığa kavuşturmuşlardır.

5. Literatür

Çalışmada ağırlıklı olarak Hindistan Pakistan bölgesindeki hadis çalışmalarından istifade edilmiştir. Bunların yanısıra tezin konusunu da oluşturan şerhler çalışmada en sık başvurulan kaynaklar olmuştur. Söz konusu çağdaş literatür hakkında kısaca şu tespitlerden söz edebiliriz:

Mehmet Özşenel'in *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*[4] adlı eseri Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den önce ve sonraki dönemlerde Hint alt kıtasındaki hadis âlimlerinin rolü ve faaliyetlerini konu edinmiştir. Ayrıca bu bölgenin en meşhur âlimlerinden ve önde gelen şahsiyetlerinden bahsetmiş ve Diyobend Ekolü, Ehl-i hadis ekolü ve Birelvî ekolü gibi ünlü ekollerini de zikretmiştir. Ardından Pakistan'daki hadis çalışmalarına odaklanmıştır. Abdülhay el-Hasenî'nin (ö. 1341/1923) *es-Sekâfetü'l-islâmiyye fi'l-Hind* adlı eseri[5] de bu çalışmada başvurulan kaynaklar arasındadır. Eserde dil, edebiyat, tarih, şer'î ilimler, aklî ve nazarî bilimler, şiir ve Hint şairleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Şer'î ilimler arasında hadis ve hadis tarihine, bu alandaki bazı kitaplara ve yazarlarına, Hindistan'daki bazı hadis kitaplarının şerhlerine de değinilmiştir. Bu bağlamda Hint alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şerhlerinden bazılarına kısaca atıfta bulunulmuştur. Muhammed Abdullah Fâruk Ensarî'nin *eş-Şeyh Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî ve arâuhu'l-i'tikâdiyye (arzan ve nakden)*[6] adlı eserinde Keşmîrî'nin sosyal, siyasi ve ilmî hayatı ve onun inançla ilgili meselelerdeki görüşleri ele alınmıştır. Bunların içerisinde Allah'ın

---

[2] İmam Tirmizî şöyle demiştir: "Bu kitabı, yani *el-Müsnedü's-sahîh*'i düzenledim ve Hicaz âlimlerine sundum, kabul ettiler, Irak âlimlerine sundum, kabul ettiler, Horasan âlimlerine sundum, kabul ettiler. Bu kitabın bulunduğu evde adeta konuşan bir peygamber vardır." el-İs'ardî, Takiyyuddin Ebü'l-Kasım Ubeyd b. Muhammed b. Abbas, *Fezaîlü Câmi'i't-Tirmizî*, thk. Seyyid Subhî es-Sâmerrâî, nşr. Âlemü'l-Kütüb Mektebetü'n-Nehdatü'l-'Arabiyye,1. Baskı, Beyrut: 1409/1989, s. 32. Şeyhülislam Abdullah b. Muhammed el-Ensârî de şöyle demiştir: "Ebû İsa et-Tirmizî'nin kitabı, bana göre Buhârî ve Müslim kitaplarından daha faydalıdır. Çünkü Buhârî ve Müslim kitapları, tam bir bilgi sahibi olanlar için faydalıdır. Bu kitap ise hadislerini şerh etmiş ve açıklamıştır. Dolayısıyla ondan fukahâ, muhaddisler ve diğer kimseler faydalanabilir." Bkz. İbn Nukta, Muhammed b. Abdu'l-Ganî (ö. 629/1232), *et-Takyîd li-Maʿrifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, Yayınlayan: Katar Vakıflar ve İslami İşler Bakanlığı, Tahkik: Şerîf b. Sâlih et-Tşâdî, 1. Baskı: 1435/2014, c. 1, s. 98

[3] Muhammed b. Musa el-Hâzimî şöyle demiştir: "Gerçekte, Tirmizî'nin kriterleri, Ebû Dâvûd'un kriterlerinden daha ileridir. Çünkü hadis zayıf ya da dördüncü tabakadan birinin rivayet ettiği bir hadis ise zayıflığını belirtir ve dikkat çeker. Böylece hadis, şevâhid ve mütâbaat kategorisine girer ve ulemâ nezdinde sahih kabul edilene dayanır." Hâzimî, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, nşr. el-Kudsî, yy.: 1346, s. 57.

[4] Marmara Üniversitesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Mehmet Özşenel'in yüksek lisans tezidir. 1. baskısı 2014 yılında İFAV Yayınları tarafından yapılmıştır.

[5] Bu kitap 2012 yılında Müessesetü Hendâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe tarafından neşredilmiştir.

[6] Muhammed Abdullah Fâruk Ensarî'nin Dr. Abdurrahim es-Sâyih'in danışmanlığında hazırladığı doktora tezidir. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1420/2000.

varlığının ispatı, Allah'ın sıfatları, rü'yetullah, kader ve kulların fiilleri, iman ve İslam, küfür ve çeşitleri, nübüvvet, kıyamet alametleri, kabir azabı ve şefaat gibi konular yer almaktadır. Abdülhayy el-Hasenî'nin *el-İ'lâm bimen fî târîhi'l-hind mine'l-a'lâm (Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-navâzir)*[7] adlı eseri de çalışmamızda kullandığımız eserler arasında yer alır. Hasenî[8] Hindistan'ın âlimlerinin ve ünlü şahsiyetlerinin biyografilerini derlemiş ve kitabını tabakalara göre düzenlemiştir. Her bir tabakayı bir yüzyıla ayırmış ve Hint Pakistan alt kıtasındaki 4500'den fazla âlimin isimlerini zikretmiştir. İlk yüzyıldan başlayarak on dördüncü yüzyıla -kendi vefat tarihine- kadarki dönemleri kapsamaktadır ve toplamda on dört tabaka bulunmaktadır. Zaferullah Dâvûdî'nin 1995'te basılmış doktora tezi olan *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları* İslam'ın Hint Pakistan alt kıtasına girişini ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî dönemine kadarki hadis çalışmalarını ele almış, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ailesinin hadis alanındaki çabalarına ve ünlü muhaddislere dair bilgi vermiştir. Hindistan'daki farklı ekollerden bahsetmiş ve ardından hadis rivayeti, hadis çalışmaları ve bunların ülke üzerindeki etkilerini incelemiştir.

Ayşe Esra Şahyar tarafından Tirmizî şerhlerine dair kitap bölümünden de çalışmamızda istifade ettik. Bu bölümde söz edilen, Hint alt kıtasında yazılmış şerh ve haşiyeler şunlardır: Tayyib b. Ebû Tayyib es-Sindî'nin (ö. 1736-1149) haşiyesi, Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin (ö. 1230-1815) şerhi, Ahmed Ali es-Sehârenpurî'nin (ö. 1297-1880) haşiyesi, Reşid Ahmed el-Gangûhî'nin emâlîlerinden *el-Kevkebü'd-dürrî*, Hint âlimi Mahmud Hasan ed-Diyobendî'nin *Takrîrü't-Tirmizî*'si, Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin *el-Arfu'ş-şezî*'si, Eşfâkurrahman el-Kandehlevî'nin *et-Tîbü'ş-şezî*'si, Abdurrahman el-Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî*'si, Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin *Me'ârifü's-sünen*'i. Şahyar bu çalışmasında, *Câmi'u't-Tirmizî* şerhleri hakkında genel bilgiler vermiş ve *Câmi'u't-Tirmizî*'nin, Ehl-i rey ve Ehl-i hadis ekollerinin tartışmalarında önemli bir rol oynadığını belirtmiştir.[9]

Selim Demirci'nin "*Sömürge Döneminde Hadis Ve Yorum İngiliz İdaresi Gölgesinde Hint Alt Kıtası Hadıs Alimleri Ve Şerhleri*" adlı kıtabından da istifade ettik. Bu kıtapta Çeşitli konular çerçevesinde, Hint Alt Kıtası'ndaki siyasi durumlar ve İngilizlerin Dârü'l-Ulûm Diyobend'in kuruluşundaki etkileri ele alınmıştır. Ayrıca, âlimlerin hadis ilmine yönelmeleri ve o dönemde hadis şerhlerine gösterilen özel ilgiden bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra, Hanefî âlimleri ve Ehl-i Hadis'e dair değerlendirmeler yapılmıştır ki bu hususlar çalışmanın tamamlanmasına katkı sağlayacaktır. Ancak, bu çalışmada özellikle Câmi'u't-Tirmizî şerhleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde duralacaktır.

---

[7] 1. baskı, 1420/1999, nşr. Dâru İbn Hazm - Beyrut, Lübnan.

[8] Kendisini *el-Kırâatü'r-râşide, Kısasü'n-nebiyyîn, Mâzâ Hasera'l-âlem bi'nhitâti'l-Müslimîn (Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti)* gibi kitapları ve makalelerinden tanıdığımız, Hint diyarının meşhur aktivisti Ebü'l Hasan en-Nedvî nin babası Şeyh Abdülhayy el-Hasenî'dir.

[9] Bkz. Şahyar, Ayşe Esra, "Tirmizî'nin *el-Câmi*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", *Hadis Şerh Literatürü II*, ed. Mustafa Macit Karagözoğlu, İFAV Yayınları: 2022, s. 111-186.

Abdülmâcid el-Ğavrî'nin[10] "*Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî li'ş-şeyh Muhammed Abdurrahman el-Mübârekpûri dirâse nakdiyye*" adlı çalışması Mübârekpûrî'nin hayatını, hadis ilmindeki ilmî konumunu, bazı risâlelerini ve kitaplarını, ahlakî özelliklerini ve *Tuhfetü'l-aḥvezî* kitabını ele almıştır. Ayrıca, Mübârekpûrî'nin bu kitabındaki metodunu kısaca incelemiş ve esere yönelik bazı eleştirilerde bulunmuştur.

Şücâurrahman'ın *eş-Şeyh Yûsuf el-Bennûrî ve menhecuhû fî meârifi'sünen dirâse tahlîliyye*[11] adlı eseri Hindistan ve hadis ilminin on ikinci yüzyıldan önceki dönemleri hakkında bilgi vermiş, hadis ilminin yükseliş dönemine de değinmiştir. Ayrıca, Şeyh el-Bennûrî'nin biyografisini, ilmî konumunu, seyahatlerini, kurduğu medreseleri ve Daru'l-Ulum Diyobend âlimlerinin hizmetlerini ele almıştır. Bennûrî'nin ilmî çalışmalarına da değinmiştir. *Me'ârifü's-sünen*'i tanıtmış ve *Me'ârifü's-sünen* ile *Tuhfetü'l-Ahvezî* arasındaki farkları kısaca açıklamıştır.

Serdar Murat Gürses'in *Hanefî-selefî Hadis Şerh Geleneği Açısından Keşmîrî`nin el-'Arfü'ş-şezî ve Mübârekpûrî`nin Tuhfetü'l-ahvezî İsimli Eserlerinin Karşılaştırması*[12] *adlı doktora tezi Câmi'u't-Tirmizî*'nin iki şerhini karşılaştırmıştır. Yazar bu eserlerin şerh, fıkıh ve ricâl bakımından kaynaklarını, sonra isnad ve metin bakımından yöntemlerini karşılaştırmış, Hanefî ve Selefî usûlleri açısından bu iki eseri mukayese etmiştir. Yahya Bilal Menyâr'ın Mısır'daki El-Ezher üniversitesinde doktora tezi olan *Dirâset hadîsiyye fıkhiyye an Meârifi's-Sünen şerhi Câmi'i't-Tirmizî (2006)* Tirmizî ve onun *Câmi'*ini ele almış, ardından el-Bennûrî ve onun *Me'ârifü's-sünen*'ini, Mübârekpûrî ve onun *Tuhfe*'sini tanıtmıştır. *Me'ârifü's-sünen* ve *Tuhfe*'nin yöntemlerini karşılaştırmış, her iki kitabın özelliklerini ve gözlemlerini belirtmiş ve *Me'ârifü's-sünen*'deki konuları ayrıntılı olarak incelemiştir.

Muhammed Selim Şah'ın *el-Mukârane beyne Tuhfeti'l-ahfezî ve Meârifi's-sünen şerhayi Câmi'i't-Tirmizî* adlı doktora tezi de bu çalışmada başvurulan eserler arasındadır.[13] Yazar Selim Şah, Mübârekpûrî ve Bennûrî'nin kitaplarındaki yöntemlerini isnad, metin ve rivayetlerinin tahrîci açısından ele almıştır. Ayrıca, her iki şerhin fıkhî ve kelâmî meselelerdeki metodolojilerini karşılaştırmış, aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirtmiştir. Buna ek olarak her iki şerhe yönelik eleştirilere kısaca değinmiştir.

Menhecü'l-allâme el-celîl eş-şeyh el-Mubârekpûrî fî kitâbihi Tuhfeti'l-ahvezi bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî[14] adlı yüksek lisans tezinde Abdullah b. Refdân eş-Şehrânî, Hindistan'daki *Câmi'u't-*

---

[10] Akademik araştırmacı ve hadis çalışmaları alanında uzman olan Seyyid Abdülmacid b. Seyyid Enver b. Seyyid Kasım el-Gavrî. Malezya'nın Darü'l-Husûsî bölgesinde Nilai'daki Malezya İslâmî İlimler Üniversitesi'nde, Kur'an ve Sünnet Çalışmaları Fakültesi'nde hadis hocasıdır. Bkz. https://portal.arid.my/ar-LY/ApplicationUsers/GetProfile/0003-8503 , erişim tarihi: 2022/05/07.

[11] Şücâ'urrahman'ın 2018 yılında Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi, Maârifü'l-Vahiy ve'l-'Ulûmü'l İnsâniyye Fakültesinde savunduğu yüksek lisans tezidir.

[12] (İnönü Üniversitesi: 2018)

[13] 1426/2005 yılında İslamabad Câmi'atü'l-Allâme İkbâl el-Meftûha'da savunulmuştur.

[14] Dr. Muhammed Said b. Hasan el-Buhârî tarafından 1419/1998 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde savunulmuştur.

Tirmizî şerhlerinden biri olan, Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* adlı eserini detaylı bir şekilde incelemiştir. Mübârekpûrî'nin hayatı, isnad araştırmaları, hadis tahrîci, değerlendirilmesi ve illetlerinin açıklanması konularındaki yöntemi, Tirmizî'nin kullandığı terimleri açıklamadaki yöntemi, hadislerin şerhi, manalarının, fıkhının, ilgili itikadî meselelerin ve sapkın fırkaların açıklanması hususundaki yöntemi gibi konuları işlemiştir. Bu çalışmada, Şehrânî Mübârekpûrî'yi ve eseri *Tuhfetü'l-ahvezî*'yi Hindistan'daki diğer *Câmi'u't-Tirmizî* şerhleriyle karşılaştırmamış, bunun yerine İbnü'l-Arabî'nin *'Âridatü'l-ahvezî*'si ve İbn Seyyidinnâs'ın *en-Nefhu'ş-şezî*'si ile karşılaştırmıştır. Bu iki eser de *Câmi'u't-Tirmizî*'nin Hint alt kıtası haricindeki şerhlerindendir.

Yukarıda zikredilen eserlerin bir kısmı, genel anlamda Hint Pakistan alt kıtasındaki âlimler ve hadis çalışmaları hakkındadır. Bazıları Mübârekpûrî'nin veya Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin şerhleri gibi özel olarak bazı şerhlere ya da Hindistan alt kıtasındaki ekollerin açıklanmasına ihtimam göstermiştir. Şüphesiz bu önceki çalışmaların tamamı bu tez için kısmen faydalı olmuştur. Ancak bu çalışmalar, *Câmi'u't-Tirmizî*'nin bazı şerhlerini incelememiştir. Örneğin çok önemli, faydalı ve kısa bir şerh olan, Şeyh Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin şerhi etraflıca konu edilmemiştir. Eşfâkurahman el-Kândehlevî, Mübârekpûrî ve diğerlerinin dahi faydalandığı, şevâhid ve mütâbaat üzerine yoğunlaşan Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin şerhi mufassal olarak bugüne kadar ele alınmamıştır. Ayrıca, tamamlanmamış olsa da ricâl, fıkhü'l-hadîs ve diğer konularda okuyuculara faydalar sunan Kandehlevî'nin *et-Tîbü'ş-şezî* adlı şerhinden de ayrıntılı olarak bahsedilmemiştir. Hint alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şerhlerinin yazılma sebeplerine dair herhangi bir müstakil çalışmaya rastlamadığımızı ifade etmeliyiz.

Tespitlerimize göre Hint alt kıtasında telif edilmiş matbu 16 şerh, 31 haşiye ve ta'lik bulunmaktadır.[15] Bu çalışmaların bir kısmına bugüne kadar kimse dikkat çekmediği gibi Hint alt kıtasındaki mezkur başlıca şerhler arasında olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koyan mukayeseli bir çalışmaya da rastlamadığımızı belirtelim. Bu boşluk bu alanda bir çalışma yapmayı zaruri hale getirmiştir.

[15] Ayrıca henüz matbu olmayan 5 çalışma daha tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA HİND ALT KITASINDA HADİS İLMİ VE EKOLLERİ

1. İslam'ın ve Hadis İlminin Hindistan'a İntikali

Hindistan, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin ve imparatorlukların beşiği olmuştur. Bünyesinde barındırdığı birçok din ve mezhepten İslam öncesi ortaya çıkan dinler Hinduizm, Budizm ve Caynizm'dir. İslam'ın Hindistan'a girişinden sonra ise Sihizm, Mecusilik ve Kadiyanîlik ortaya çıkmıştır.[1] İslam, Hindistan'a fetihler ve davet yoluyla girdiği gibi, göçler aracılığıyla ve Araplar ile Hindistan halkı arasında İslam öncesi de var olan ticaret ve diğer bağlar yoluyla da girmiştir.

Bölgeye ilk olarak, Mühelleb b. Ebû Sufre'nin (ö. 82/702) gittini görmekteyiz. Muaviye (r.a.), Ziyad b. Ubeyd'e (ö. 53/673) yazdığı mektupta "Hind sınırı için uygun birini bul" şeklinde emir vermiş, Ziyad da ona Sinan b. Seleme b. el-Muhabbık el-Hüzelî'yi önermiştir. Böylece Sinan Hindistan'ı fethetmek için sefere çıkmıştır.[2] Ardından Muhammed b. Kâsım, 93 yılında sind bölgesine girmiş, Hindistan kralı Dâhir'i öldürene dek savaşmış ve olanlara galip gelmiştir.[3]

160 yılında, Abbâsî Halifesi Mehdî komutanlarından Abdülmelik b. Şihâb el-Mesma'î Hindistan'a girmiştir[4] Daha sonra Selçuklu Sultanı Mahmûd b. Sebük Tegin Hindistan'a sefer düzenlemiş ve 392/ yılında Hintlileri mağlup etmiştir.[5]

VII. /XIII. Asıra gelindiğinde Müslümanlar büyük bir felaketle karşı karşıya kaldılar. Moğollar, Cengiz Han ve Hülagü Han liderliğinde Türkistan, Maveraünnehir, Horasan, Irak, Azerbaycan, Fars ve Şam gibi İslam ülkelerine saldırdılar. Evlerini yıktılar, medeniyet ve kültürlerini yok ettiler. Pek çok soylu ve ilimde köklü aile yurtlarından ve mallarından ayrılmak zorunda bırakıldı.O dönemde Hindistan, Moğollara karşı direnmiş ve onlarla defalarca savaşmıştır. Bu sırada devletin başında Gıyâseddin Balaban bulunuyordu.[6] Zamanında Şeyh Cemaleddin el-Basrî Hindistan'a getirdiği Gıyâseddin Balaban'ı, Sultan Nâsıruddîn Mahmûd b. İltutmış ile tanıştırmıştır. Sultan, onun zekâsını ve kavrayışını gördükten sonra kendisine yakın tutmuş ve vezir olarak tayin etmiştir. Sultan Nâsıruddin Mahmûd

---

[1] Bkz. Abdülvehhab, Halilü'r-Rahman, *ed-Da'vetü's-selefiyye fî şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye ve eserühâ fî mukâvemeti'l-inhirâfâti'd-dîniyye*, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi İslam Şeriatı Bölümü, (doktora tezi), h. 1406, s. 7. Ayrıca Bkz. Abdülmün'im en-Nemr, *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind,* el-Müessesetü'l-Câmi'iyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1. baskı: 1401/1981, s. 87-101, 113-133. es-Sâdâtî, Ahmed Mahmud, *Târîhu'l-müslimîn fî şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye ve hadârâtihim,* Kahire, Mektebetü'l-Âdâb, d. t., I, 4-10. Âlûsî, Hemmâm Hişâm, *es-Sîh fi'l-Hind sırâ'a'l-cuğrâfiyye ve'l-akîde,* Kahire: ed-Dârü'd-devliyye, li'stismârâti's-sekâfiyye: 1421/2000, s. 200. Kemal, Muhammed Raşid, *ed-Diyânât fi'l-Hind,* http://ar.t2india.com/diyanat.aspx, erişim tarihi: 12/06/2023.

[2] Bkz. Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm,* thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, nşr. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. baskı: 2003, IV, 12-18.

[3] Bkz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, nşr. Dâru Hicr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1. baskı, 1418/1997, nşr. yılı: 1424/2003, XII, 445.

[4] Bkz. *İbn Kesir*, Bidaye XIII, 482-483.

[5] Bkz. *a.g.e.* XV, 496.

[6] Abdülhay el-Hasenî şöyle demiştir: "Sultan Salih el-Melik el-Müeyyed el-Mansûr Gıyaseddin Balaban, Firâhtâî Türklerindendi. Küçük yaşta Bağdat'a getirilmiş ve hicrî 630 yılında Cemaleddin el-Basrî onu satın almış ve Hindistan'a götürmüştür. Sultan Şemseddin İltutmuş ondan satın almış, sarayda yetiştirmiş ve kızıyla evlendirmiştir." Hasenî, Abdülhay b. Fahreddin, *el-İ'lâm bi-men fî târîhi'l-Hind mine'l-a'lâm el-müsemmâ bi-Nüzheti'l-havâtır ve behceti'l-mesami' ve'n-nevâzır*, nşr. Dâru İbn Hazm - Beyrut, Lübnan, 1. baskı 1420/1999, s. 112.

İltutmış vefat edince, Gıyâseddin Balaban 664/1266 yılında hükümdar olmuştur. Gıyâseddin Balaban et-Türkî, Moğol istilalarıyla ilgilenmeye ve Moğollardan kaçarak kendisine sığınanları kabul etmeye başlamıştır. Bu kimseler arasında soylular, emirler, hükümdar ailelerinin çocukları, dil, nahiv, fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi çeşitli ilimlerde uzman olan seçkin âlimler de bulunmaktadır. Böylece Arapça İslam'ın himayesinde Hindistan'ın diğer bölgelerinde din, ilim ve kültür dili olarak yayılmıştır. Hindistan topraklarında hadis âlimleri, fakihler, edebiyatçılar ve şairler ortaya çıkmış ve Hindistan, İslamî kültürün gölgesinde saygın bir konuma ulaşarak bu alanda öncü bir rol üstlenmiştir.[7]

Öte yandan Literatürde Hint alt kıtası âlimlerinin övgüyle anıldığı görülür. *Tefsîru'l-Menâr*'ın müellifi Seyyid Muhammed Reşid Rızâ (ö. 1354/1935), Miftahu *Künûzü's-Sünne*'nin mukaddimesinde şöyle demiştir: "Eğer bu dönemde Hintli âlim kardeşlerimizin hadis ilimlerine gösterdikleri özen olmasaydı, onuncu yüzyıldan sonra Mısır, Şam, Irak ve Hicaz'da zayıfladığı gibi Doğu şehirlerinden de bu ilimler silinip giderdi."[8] Benzer şekilde Abdülaziz el-Havlî de şöyle demiştir: "İslam toplumları arasında, sayıca çok olmalarına ve çeşitli kökenlerden gelmelerine rağmen, bu dönemde hadis ilmine Hindistanlı Müslümanlar kadar özen gösteren başka bir topluluk yoktur."[9] Ayrıca, âlim Müftü Muhammed Takî el-Osmânî, o dönem Ezher-i Şerif'in vekili olan Hüseynî Abdülmecid Hâşim'e yazdığı bir mektupta, Seyyid Reşid Rızâ'nın Hindistan'a seyahat ettiğini ve Diyobend Dârü'l-ulûmu'nu ziyaret ettiğini belirtmiştir ve Yine uzun bir mektubunda şunları söylemiştir: "Eğer bu ilmî üniversiteyi ve böyle önemli âlimleri görmemiş olsaydım, Hindistan'dan üzülerek dönerdim." Şunları da eklemiştir: "Hindistan'da hiçbir şey bana 'Diyobend' okulunu görmekten daha ziyade bir göz aydınlığı olmadı. Orada gördüğüm hiçbir şey beni bu okulun ilim adamlarındaki gayret ve samimiyetten daha fazla sevindirmedi. Hindistan'ın muhtelif bölgelerinden Müslüman kardeşlerim, bu medreseyi sıkça dile getiriyor ve bu medresenin âlimlerini dünya işlerinde dar görüşlü ve taassup sahibi olarak tanımlıyorlardı. Ayrıca, okulun faydasını artırmaktaki isteklerini de ifade ediyorlardı. Hamdolsun onları, duyduğum övgü ve eleştirilerden daha yüksek bir seviyede gördüm."[10]

---

[7] Bkz. Nemr, Abdülmün'im *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*, s. 150-152. Ayrıca bkz. el-Hâmidî, Halid, *Târîhu 'ulûmi'l-hadis fi'l-Hind*, inceleme: Dr. Aurang Zeb Azmi. Bu makale, *Sekâfetü'l-Hind* dergisinde yayınlanmıştır, XLVII, 10, 1996. (https://www.nidaulhind.com/). Nizâmî, Halîk Ahmed, *eş-Şeyhu'l-muhaddis Abdülhakk ed-Dehlevî hayâtühû ve âsâruh*, Arapçaya çeviren: Muhammed Ekrem en-Nedvî, önsöz: Muhammed Avvâme, nşr. Dârü'l-Kalem, 1. baskı: 2013, s. 51-52. Özcan, Azmi, *Tarih ve Osmanlı-Hindistan Münasebetleri, DİA*, S 75/81.

[8] Wensinck, A. J., *Miftâhu künûzi's-sünne*, nşr.: İdâretü Tercümani's-Sünne, Lahor, 1398/1978. Ayrıca bkz. Rıza, Muhammed Reşid, "*'Ucâle fî rihleti'l-Hind*", Menar Dergisi, Şaban 1330, XV, 149. Ayrıca bkz. Alumtharammal, Anas Chakrathody, "Hindistan'daki Ünlü İslami Eğitim Merkezlerinin Hadis Öğrenim ve Öğretim Metodları", *Academic Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 5/1, Nisan 2021.

[9] Nûr, Usâme, Hindistan/Dârulʿulûm Diyobend Âlimlerinin Hadîs ve Hadîs İlimlerine Hizmetteki Rolü Üzerine Kısa Bir İnceleme, ed-Dâʿî dergisi, Ramazan – Şevval 1435 / Haziran – Ağustos 2014, sayı: 9–10, yıl: 38 https://darululoom-deoband.com/arabicarticles/archives/33162025/02/12 .

[10]Bkz. https://www.aljazeera.net/programs/2024/4/2/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%AA%D9%82%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%AB%D9%85%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%AC%D8%A7%D8%B1-%D8%A3%D8%AF%D8%AE%D9%84%D9%88%D8%A7 2025/02/ 22.

Abdülfettah Ebû Gudde (ö. 1417/1997), Hint alt kıtası âlimlerinin çabalarını itiraf sadedinde şunları söylemiştir: "Hindistan'daki âlimler, hadis ilimleri ve usulune yönelik çok sayıda eser telif etmişlerdir ve bu konuda büyük bir ustalık göstermişlerdir. Öyle ki, bu eserleri inceleyen biri, âdeta her şeyi kapsamlı bir şekilde ele aldıklarını, eklenmesi gereken hiçbir şey bırakmadıklarını ya da sonrakiler tarafından tamamlanması gereken kayda değer bir boşluk bırakmadıklarını söyleyebilir. Ancak zaman içinde her şey süratle değişir ve biz Hindistanlı ve Pakistanlı âlim kardeşlerimizi takip ettiğimizde görüyoruz ki onlar her zaman yeni, faydalı ve nadir bulunan bilgiler sunmaktadırlar."[11]

İnsanların İslam'a girişlerinin arttığını gören Babürlü Sultanı Ekber[12] X. yüzyılda (m. 1582) dinleri birleştirmeye karar vermiş, ancak bu konuda başarılı olamamıştır. Bu durum, halk arasında güçlü tepkilere yol açmıştır. Sultanın kararına karşı durmuşlar, emellerine ulaşmasına izin vermemişlerdir. Hindistan Müslümanları da ona ve onun yöntemlerini destekleyenlere karşı cevap vermeye başlamışlardır. Bu noktada Hindistan'daki âlimler korku ve tehlike hissetmişler, yeniden kolları sıvamışlar ve çeşitli alanlarda, özellikle hadis şerhleri ve hadis ilimleri, ahkâma dair ilgili hadisler ve diğer konularda eserler yazmaya başlamışlardır. Bunları hem Arapça ve Farsça hem de kendi dilleri olan Urduca'da kaleme almışlardır.

2. Hindistan'da Hadis İlminin Canlanması İhyası

Hint alt kıtası alimleri, X. /XVI. asır sonrasında hadis ilminde önemli çabalar sarfetmişlerdir. Daha önce Hintliler genellikle nazarî ilimler ve salt fıkıh hükümleriyle ilgilenmişlerdi. Şeyh Abdülhayy el-Hasenî'nin de belirttiği gibi, IX. ve X. /XV ve XVI. yüzyılda, özellikle Sind topraklarında, İslamî ilimlerde, özelde hadis ve hadis ilimlerinde zayıflama ve gevşeme başlamıştır. İnsanlar arasında şiir, astronomi ve matematiksel sanatlar yaygınlaşmıştır. Dini ilimlerde ise âlimlerin genellikle fıkıh ve fıkıh usûlü ile ilgilendiği belirtilmiştir. Hadis konusunda ise dikkatin en fazla yöneldiği eserler Sâgânî'nin (ö. 650/1252) *Meşâriku'l-envâr*'ı, Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne*'si ve Tebrizî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'i gibi eserlerdir.[13]

---

[11] el-Osmanî, Zafer Ahmed, *Mukaddimetü't-tahkîk 'alâ kitâbi Kavâid fi 'ulûmi'l-hadîs*, nşr. Darü's-Selâm li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire, 7. baskı: 1431, s. 1.

[12] Ebü'l-Feth Celaleddin Muhammed Ekber, Hindistan'ın en büyük hükümdarıdır. 949/ yılında Sind bölgesindeki Emr Kûs Kalesi'nde doğmuş ve 963/ yılında tahta oturmuştur. Yirmi yaşına geldiğinde adalet ve iyilikle hükmetmeye başlamış ve alimler, zahidler ve reformcuları yanına çekmiştir. Ancak bazı kötü niyetli kişiler kendisini adaletli bir kral olduğuna ve adaletli bir kralın derecesinin müçtehidden daha yüksek olduğuna, bu nedenle doğru ve uygun gördüğü şekilde içtihat edebileceğine inandırmıştır. Bu sebeple muta nikahını ve Müslümanların putperestlerle evlenmesini caiz kılmış, selefe ve özellikle dört halifeye dil uzatmıştır. Sind'deki bazı âlimlerin sürgün edilmesini emretmiş, etrafına putperest, Hristiyan, Mecusi âlimleri ve Hindu din adamlarını toplamıştır. Astronomi, matematik, tıp ve felsefe haricinde Arapça ilimlerin okunmamasını emretmiştir. 1014/ yılında ölmüştür. Bkz. *Nüzhetü'l-havâtır*, Abdülhayy el-Hasenî, V, 490-499.

[13] el-Hasenî, Abdülhayy, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, Müessesetü Hendâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe:2012, I, 126.

Hadis ilminin yeniden İhyası, Şeyh Abdülhak ed-Dihlevî (ö. 1052/1642) zamanında başlamış, ancak daha sonra bir yüzyıl kadar duraklamıştır. Daha sonra Şah Veliyyullah ed- Dihlevî (ö. 1176/1762) hadis ilmine eski değerini kazandırmış ve bu hareketin sancağını çocukları, torunları ve onun yolunda yürüyenler devralmıştır. Bu kişiler, hadis ilmini rivayet ve dirayet açısından derinlemesine incelemek için gayret göstermişlerdir. Hadis ilmi ve usûlü hakkında kitaplar ve risaleler yazmışlar, meşhur hadis kitaplarına şerhler hazırlamışlardır. Abdülhak ed-Dihlevî *Mukaddimetü usûli'l-hadîs* adlı eserini yazmıştır. Bu eser, hadis ilmindeki neredeyse tüm konuları kapsamaktadır, ancak oldukça kısa olduğu için dikkatli bir okuyucu bazı eksiklikler olduğunu fark edebilir.[14] Şah Veliyullah ed-Dihlevî de *Hüccetullahi'l-bâliğa* adlı eserini, *Muvatta'* şerhleri olan Farsça *el-Musaffâ*'yı, Arapça *el-Müsavvâ'yı* ve ayrıca *Şerhu terâcimi Sahîhi'l-Buhârî*'yi kaleme almıştır. Muhammed Ekrem es-Sindî de *İm'ânü'n-nazar şerhu Şerhi Nuhbetü'l-fiker* adlı eserini telif etmiştir. Bu eser Hafız İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhetü'n-nazar* adlı eserinin şerhidir ve burada Hanefî mezhebini destekleyip bazı meselelerde Ali el-Kârî'ye karşı cevaplar vermektedir. Eserin basımı ve neşri Karaçi'de Kadîmî Kütüb Hâne tarafından tashihi ise Gulâm Mustafa el-Kâsımî tarafından yapılmıştır.

Sirâc Ahmed es-Sirhendî (ö. 1230/1815) *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine şerh yazmıştır. Siracül-Hind unvanıyla tanınan Hindistanlı mufessir ve muhaddis Abdülaziz ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) ise farsça bir eser olan *'Ucâle-i Nâfi'a* adlı eserini yazmış, bu eserde hadis ilminin faydalarından bahsetmiş, hadis kitaplarını dört kısma ayırmış, müttefik ve muhtelif isimlerden bahsetmiş ve son olarak icazet isnadlarını zikretmiştir. Eser, en son Muhammed Abdülhalim el-Ciştî'nin yazdığı "*el-Fevâidü'l-câmi'a ale'l-' Ucâle-i Nâfi'a*" isimli şerhiyle birlikte basılmıştır. Diğer Tarafta Abdülhayy el-Leknevî (ö. 1304/1886) *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı eseri bu dönem daki önemli eserlerdendir. Müellif Eserde cerh ve ta'dîl konularını ele almış, mütekaddim ve müteahhir ulemânın kullandıkları terimler arasındaki farkları açıklamış ve kitabının sonunda genel olarak Hanefî âlimlerini ve özel olarak İmam Ebû Hanife'yi savunmuştur. Kitap, son olarak Abdülfettah Ebû Gudde tarafından tashih edilerek 1407 yılında Beyrut'ta Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından basılmıştır.

Reşid Ahmed el-Gangohî'nin (ö. 1323/1905) *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine yazdığı emâlîleri bulunmaktadır. Şemsülhakk el-Azîmâbâdî'nin ise (ö. 1329/1911) *'Avnül-ma'bûd 'alâ Süneni Ebî Dâvûd* ve *Hediyyetü'l-Levze'î bi-nükâti't-Tirmizî* adlı eserleri bulunmaktadır. Halil Ahmed Sehârenfûrî (ö. 1346/1927) *Bezlü'l-mechûd fî halli Süneni Ebî Dâvûd* adlı eserini yazmıştır. Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî (ö. 1352/1933) *Sahîh-i Buhârî* üzerine emâlîlerinden oluşen *Feyzu'l-bârî* adlı eserini kaleme almış, ayrıca *el-Arfû'ş-şezî* adlı eseriyle *Câmi'u't-Tirmizî*'yi şerh etmiştir. Muhammed Abdurrahman Mübarekpûrî (ö. 1353/1935) ise *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't*-Tirmizî adlı eseri ve *Mukaddimetü*

[14] Şeyh Selman en-Nedvî, Mukaddimetü'l-Usûl'ün ön sözünde hatalara dikkat çekmiş ve baskının eski usûle göre yapıldığını, paragrafların birbirine karıştığını, ifadelerin ve cümlelerin bölünmesinin dikkate alınmadığını, başlıklar, virgüller ve noktalar gibi yazım kurallarının gözetilmediğini belirtmiştir. Bkz. Şeyh Abdülhakk ed-Dihlevî, *Mukaddime fi Usûli'l hadîs*, Şeyh Selman en-Nedvî'nin önsöz ve ta'likleriyle, Matba'atü Nedveti'l- 'Ulemâ, Leknev-Hindistan: 1406/1986, s. 7.

*Tuhfeti'l-ahvezî*yi yazmıştır. Şebbîr Ahmed el-Osmanî (ö. 1369/1949), *Mukaddimetü Fethi'l-mülhim bi-şerhi Sahîh-i Müslim* adlı eserinde hadis ilmi ve usûlüne değinmiştir. Bu eseri öğrenciler ve özellikle *Fethu'l-mülhim* okumak isteyenler için oldukça faydalıdır. Ayrıca, Muhammed Eşfâkurrahman el-Kandehlevî (ö. 1377/1958) *et-Tîbü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* isimli eseri yazmıştır. Muhammed el-Berketî (ö. 1395/1975), Dihlevî'nin hadis usûlüne dair risalesine *Ta'lîkâtü'l-Berketî* adlı bir şerh yazmış ve bu eseri özetleyerek *Havâşî es-sa'dî* adını vermiştir. Kitap, 1357/1938 yılında Kalküta'daki "Sitâre-i Hind" matbaasında basılmıştır. Zafer Ahmed et-Tehânevî (ö.1394/1974) *İ'lâü's-sünen* adlı eserini yazmıştır. Bu eser, Hanefîlerin Kur'an ve sünnetten delillerini içerir ve Hanefîlerin, kıyası hadisin önüne koyduğu yönünde ileri sürülen iddialara cevap olarak kaleme alınmıştır. Şeyh, eserine hadis ilimlerine dair bir mukaddime yazmış ve bu girişe, müellifin de muvafakatiyle, Abdülfettah Ebû Gudde tarafından *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* ismi verilmiştir. Eserin son baskısı, 1391 yılında Ebû Gudde'nin tahkikiyle basılmıştır. Muhammed Yusuf el-Bennûrî (ö. 1397/1977) ise *Me'ârifü's-sünen şerhu Câmi'i't-Tirmizî* adlı eserini yazmıştır.

Sonuç olarak Hint alt kıtasındaki âlimlerin hadis ilminin yeniden ihyası döneminde hadis alanına dair pek çok eser vermekle birlikte özellikle *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine yoğunlaştıklarını görmekteyiz. Bunun nedeni, İmam Tirmizî'nin eserinin medreselerde yaygın olarak okutulan kitaplardan biri olması ve diğer hadis kitaplarında bir araya gelmeyen hususları içermesidir.

3. İngilizlerin Hint Alt Kıtasını İşgalinin Diyobend Okulunun Kuruluşuna Etkisi

11. Aser ortalerinde Babürlü Devleti yıkılmaya yüz tuttuğunda , tüm Hindistan halkı İngilizlere karşı ayaklanmıştır. Ayaklanma 1274/1857 yılında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın sebeplerinden biri, bazı Müslümanların kendi milletlerine ihanet ederek işgalcilerin yanında yer almaları, diğer sebep ise İngilizlerin sömürgecilik sayesinde elde ettiği askeri güç ve ekipmanlarıdır. Böylece İngilizler Hindistan'ı istila etmişlerdir. Birçok Müslüman öldürülmüş, malları yağmalanmış ve kendilerinden kurtulmak için Andaman Adaları'na sürgüne yollanmıştır.[15]

İngilizler Hindistan'da kontrolü sağladıktan sonra, Müslümanlara zarar vermeye ve eski okullarını kapatmaya çalışmışlardır. Bu zulüm ve baskı, âlimlerin mücadele azmini artırmıştır. Bu durumda âlimler ve eğitmenler, öncülüğünü Şeyh Muhammed Kasım Nânûtevî'nin yaptığı bir okul kurmaya teşebüs etmişlerdir. Bu okul, İngiliz işgaline karşı bir tepki olarak ve Müslümanlar arasında İslamî ilimleri ve İslam kültürünü yaymak için kurulmuştur. Ayrıca acımasız İngiliz tehdidine karşı da

[15] Detaylar için Bkz. Muhammed el-Behiyy, *el Fikru'l-İslâmiyyi'l-hadîs ve sıletühû bi'l-isti 'mâri'l-garbî*, nşr.: Mektebe Vehbe, 4. Baskı, 1957, s. 28.

bir direnç ve dayanma sebebi olmuştur[16]. Bu okul, Diyobend Dârü'l-Ulûmu adıyla bilinen, Hint alt kıtasındaki en büyük özel İslam üniversitesidir ve 1283/1866 yılında kurulmuştur.

Diyobend Dârü'l-Ulûm (Hanefî Diyobendî) medresesi, Hint alt kıtasındaki en büyük dinî merkez ve en büyük İslam üniversitesiydi. Bu okul, bölgedeki en büyük ve seçkin âlimleri toplamış ve "Hindistan'ın Ezher'i" olarak anılmıştır.. Başlangıçta küçük bir okul olan Diyobend Dârülulûmu'nun öğrenci sayısı seksen ile sınırlı iken öğretmen sayısı üç ya da biraz daha fazlaydı. Ancak âlimlerin gayretleri ve hayırseverlerin bağışları sayesinde okul büyümüş ve daha sonra "Dârülulûm" olarak tanınmıştır. Zamanla, dünyanın dört bir yanından gelen öğrencilerin ilgisiyle ünü artmış ve "Diyobend Üniversitesi" olarak bilinir hale gelmiştir.[17]

"Diyobend Dârülulûmu" âlimleri, Hanefi mezhebini takip etmişler bu mezhebe hizmet etmişlerdir[18]. Bu okul, bir asrı aşkın bir süredir ilmî faaliyetlerini sürdürmektedir. Buradan mezun olan binlerce âlim, Hindistan ve diğer bölgelere dağılarak tedris, vaaz, rehberlik, hutbe ve telif ile meşgul olmuşlardır.

4. Hint Alt Kıtası'nda Hadis Ekolleri

Hint alt kıtası âlimleri telif, tercüme,[19] araştırma ve tahkik alanlarındaki çalışmaların yanısıra. Sahîhler, sünenler, *Muvatta'* ve diğer kitaplar üzerine şerhler yazmaya ve ayrıca hadis kitapları üzerine haşiyeler ve ta'likler kaleme almaya özen göstermişlerdir.

---

[16] Elbette Diyobend Dârü'l-Ulûmu'nun kuruluşundan önce İngilizlerin planlarına karşı bölgede hiçbir mücadele olmadığını kastetmiyoruz. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1763) döneminden itibaren İngilizlere ve Sihlere karşı mücadeleler başlamıştı. Şah Veliyyullah'ın vefatından bir yıl sonra, oğlu Şah Abdülaziz Hindistan'ın artık Darü'l-Harb olduğunu ve Müslümanların İngilizlere karşı topluca cihada kalkışmaları gerektiğini belirten ünlü fetvasını yayımlamıştır. Daha sonra Şeyh Seyyid Ahmed Barelvi'nin, Sihlere ve İngilizlere karşı mücadelesini görüyoruz. O ve Seyyid İsmail Şehid 1246/1831 yılında şehit olmuşlardır. İngilizlere karşı mücadeleler, farklı bölgelerde devam etmiş ve nihayet bu görev, Hafız Dâmin, Hacı İmdâdullah, Muhammed Kasım Nanûtevî, Reşid Ahmed el-Gengûhî, Muhammed Münir Nanûtevî ve diğerlerine geçmiştir. Onlar da halkı İngilizlere karşı cihada davet etmişlerdir. Detaylar için Bkz. Abdülmün'im en-Nemr, *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*, s. 528, 532, 558-561.

[17] Bkz. a.g.e., s. 75-82, ve Mecelletü'd-Dâ'î, XXII, sayı 6-7, 1419. Ayrıca bkz. Mahbûb Rızvî, *Tarîhu Dârilulûm Diyobend*, Mektebetü Dârilulûm Diyobend, 1. baskı, 1992, I, 187.

[18] .Bu husus, özellikle Hindistan alt kıtasındaki bazı ilim merkezlerinin mensuplarının eserlerinde açıkça gözlemlenebilir. Ancak bu durum mutlak bir genelleme olarak değerlendirilmemelidir. Zira Arap dünyasında olduğu gibi Arap olmayan coğrafyalarda da Hanefî mezhebine önemli hizmetlerde bulunmuş, bu alanda kalıcı eserler telif etmiş ve İslâm toplumlarına nitelikli talebeler kazandırmış birçok değerli âlim yetişmiştir. Bunlar arasında merhum Şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde, Şeyh Muhammed Zâhid el-Kevserî ve İstanbul'da özellikle Fatih Camii'nde altmış yılı aşkın bir süre boyunca dinî ilimlerin, bilhassa hadis ilminin tedrisine kendini adamış olan merhum Şeyh Muhammed Emin Saraç gibi isimler zikredilebilir. Her ne kadar yaşadığı zorlu sosyal ve siyasal şartlar sebebiyle kitap telifiyle yeterince meşgul olamamışsa da, ilim talebesi yetiştirmeye ve gönülleri Allah Teâlâ'ya yönlendirmeye büyük bir önem vermiştir. Aynı şekilde, Şeyh Muhammed Avvâme gibi diğer bazı âlimler de gerek bilfiil ilmî hizmetleriyle gerekse yetiştirdikleri öğrenciler vasıtasıyla Hanefî mirasının ihyasında önemli roller üstlenmişlerdir. Tanıdığımız veya ismini bilmediğimiz bu zatların her biri, ümmetin ilmî birikimine katkıda bulunan değerli bir halkadır

[19] Dârülulûm Diyobend Üniversitesi, 1303/1982 yılında hocalarının ilmî mirasını başta Arapça olmak üzere yaşayan dünya dillerine aktarmak amacıyla bir akademi kurmuştur. Bu çerçevede şu kitaplar tercüme edilmiştir: 1. Karî Muhammed Tayyib'in *'Ulemâü Diyobend itticâhühümü'd-dînî ve mizâcühümü'l-mezhebî*'si, Nur Alem Halil el-Emînî tarafından Arapçaya çevrilmiştir, kendisi Arapça Mecelletü'd-Dâ'î'nin baş editörü ve üniversitede Arap edebiyatı hocasıdır. 2. Eşref

Hint alt kıtası âlimleri temelde iki gruba ayrılmaktadır: Ehl-i hadis ve Hanefî âlimler. Hanefî âlimlerin bir kısmı Dârülulûm'un kuruluşundan önce yaşamış[20] ve bunlardan bazıları Ehl-i hadisten etkilenmiştir[21]. Bazıları ise Dârülulûm'un kuruluşunda rol oynamış ve bu okulun hocalarından olmuşlardır. Dârülulûm'dan mezun olanlar burada veya başka yerlerde hocalık yapmışlardır. Bu kişiler, Dârülulûm'un kuruluşundan sonra, yani 1283/1867 yılında "Diyobendî" olarak adlandırılmıştır. Diğer Hanefî âlimleri ise "Birelvî" olarak bilinmektedirler.

Hindistan tarihine bakıldığında, Hindistan'da hâkim fıkıh mezhebinin Hanefî mezhebi olduğu görülür. Bu mezhep halkı İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebini takip eden Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinden Hindistan'a gelmiştir. Hanefî mezhebinin yayılmasına, Abbâsî ve Osmanlı gibi hilafet devletlerinin bu mezhebi benimsemeleri ve yargı görevlerini Hanefî âlimlerine vermeleri neden olmuştur. Bir diğer nedeni de burayı fetheden sultanların bu mezhebi benimsemiş olmalarıdır. 392/1002 1yılında Hindistan'a gelen Sultan Mahmud b. Sebük Tegin el-Gaznevî ve onun ardından gelen Türkler, diğer İslam ülkelerinden gelenler bunlardandır ve genellikle İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebini takip etmekteydiler.[22]

Hint alt kıtasında hadis ilmine çeşitli yönlerden tedris ve telif faaliyetleriyle hizmet eden, bölgede etkili olan ve hadis alanında belirgin bir rol oynayan başlıca ilmî eğilimlerden şöylece söz edebiliriz:

4.1. Ehl-i Hadis'ten Etkilenen Hanefîler: Hanefî Mezhebi İçerisindeki Ehl-i Eser

Hindistan'da Diyobend Darülulûmu'nun kurulmasından önce Hanefî mezhebinin İsa b.Eban (ö.221), Ebü Cafer et-Tahavi(ö.321) ve Ebü Bekir el-Cessas(ö.370) gibi mütekaddim/ öncü âlimlerinin metodunu takip eden Abdülhak ed-Dihlevî ve Sirâc Ahmed es-Sirhindî gibi isimler bulunmaktaydı. Bununla birlikte, bazı Hanefî âlimleri, özellikle bazı fer'î meselelerde hadis âlimlerinden etkilenmişlerdir. Bunlar arasında Şah Veliyullah ed-Dihlevî de bulunur ve kendisi Hanefî mezhebi içerisindeki Ehl-i eser olarak adlandırılabilir. Şah Veliyullah, geniş bir bakış açısına sahipti ve meseleleri düşünce özgürlüğü içerisinde incelemekteydi. Hadisin sıhhatine göre tercih yapardı. Eserleri tetkik

Ali et-Tehanevi'nin *el-İslâm ve aklâniyyetühû* adlı eseri, yine Nur Alem Halil el-Emînî tarafından Arapçaya çevrilmiştir. 3. Muhammed Kasım en-Nânûtevî'nin *Muhâverât fi'd-dîn* ve 4. *Hüccetü'l-İslâm* kitapları, Muhammed Sâcid el-Kâsımî tarafından Arapçaya çevrilmiştir. 5. Şebbîr Ahmed el-Osmanî'nin *el-'Akl ve'n-nakl* kitabı, Abdürreşid el-Bestevî tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir. Detaylar için bkz. Cihan Abadî, Asıf İkbal Kâsımî, Diyobend Dârülulûmu tarafından aylık çıkarılan Mecelletü'd-Dâ'î, Muharrem - Safer 1439, Eylül - Kasım 2017, sayı 1-2, yıl: 42.

[20] Sirâc Ahmed es-Sirhindî gibi.

[21] Şah Veliyullah ed-Dihlevî gibi.

[22] Detaylar için bkz. https://feqhweb.com/vb/threads/22956/ , erişim tarihi: 04/01/2024. Ayrıca Bkz. *ed-Dihlevî, Veliyyullah, el-İnsâf fî beyâni esbâbi'l-ihtilâf*, Dârü'n-Nefâis - Beyrut, 2. baskı: 1398/1978, s. 39-41. Ayrıca bkz: Demirci, Selim, *Sömürge Döneminde Hadis ve Yorum: İngiliz İdaresi Gölgesinde Hint Alt Kıtası Hadis Alimleri ve Şerhleri*, İstanbul:2024, s. 144.

edildiğinde onun bu usûlü anlaşılmaktadır. Onun bir nevi ehl-i eser oluşuna delil olabilecek bazı hususlar şöyle sıralanabilir:

1. Şah Veliyyullah, bazı konularda büyük âlimlere muhalefet etmiştir. Örneğin, İmam Ebû Hanîfe'nin mehrin on dirhemden az olamayacağını belirten görüşüne karşı çıkmıştır. Hadislerde mehir için bir miktar belirlenemeyeceğine dair delil olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber evlenecek kadına "herhangi bir şey istemesini" söylemiş ve demirden bir yüzük dahi olsa" diye eklemiştir. Sonrasında, demir yüzüğün çok önemsiz bir değer taşıdığını belirtmiştir.[23]
2. Şah Veliyyullah, fırka-yı nâciyeyi şu şekilde tanımlamaktadır: "Bilinen bir nass olmayan, sahabenin de ittifak ettiği bilinmeyen bir konuda kendi aralarında ihtilafa düşseler dahi, var olan delillerden hareketle, Kur'an ve sünnetten ortaya çıkan, sahabe ve tâbiîlerin çoğunluğunun uydukları esaslara dayanarak iman ve ameli birlikte benimseyenlerdir."[24] Bu yaklaşım onu ehl-i eser çizgisine yaklaştırmaktadır.
3. Şah Veliyyullah, taklit ve hadis arasında bir uyumdan söz eder. Örneğin, rükûdan önce ve sonra ellerin kaldırılması ya da vitir namazının bir rekât mı yoksa üç rekât mı kılınacağı meselesini ele aldığında, "Bana göre böyle durumlarda hepsi sünnettir." demektedir. Ancak şunu da ekler: "Ellerini kaldıranların ameli, kaldırmayanların amelinden daha doğrudur çünkü ellerin kaldırılmasına dair hadisler daha çok ve daha sağlamdır."[25]
4. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin çağdaşı olan bir âlim, Delhi'ye gelerek Cami Mescidi'nde imamın arkasında namaz kılmış ve yüksek sesle "âmin" demiştir. Bu fiili insanlar arasında yeni bir durum olarak görülmüş ve hoş karşılanmamıştır. Halk, bu âlimi çevreleyerek dövmeye dahi kalkışmıştır. O da onlara, "Şehrinizde büyük bir âlim varsa, bu konuyu ona sorabiliriz" demiştir. Halk, bu âlimi Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'ye götürmüş ve durumu ona anlatmışlardır. Şah Veliyyullah, olayı dinledikten sonra, "Hadiste yüksek sesle 'âmin' demenin sabit olduğu" cevabını vermiştir. Bunun üzerine halk dağılmıştır.[26] Bu cevabın ehl-i hadis görüşüne uygunluğa malumdur.
5. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, dört mezhepten birine tabi olan bir kimseye, eğer Hz. Peygamber'den kendi mezhebinin görüşüne aykırı bir hadis ulaşırsa ve hadisin sahih olduğuna kanaat getirirse, o kimse için Hz. Peygamber'in hadisini terk etme ve başka birinin sözünü tercih etme hakkının olmadığını açıkça ifade etmiştir. Bu şekilde başkasının

[23] Bkz. ed-Dihlevî, Veliyyullah, *el-Müsevvâ şerhu'l-Muvatta'*, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. baskı: 1403/1983, II, 121.

[24] ed-Dihlevî, Veliyyullah, *Hüccetullahü'l-bâliğa*, thk. Seyyid Sâbık, Dârü'l-Cîl, Beyrut, Lübnan, 1. baskı: 1426/2005, I, 289.

[25] Bkz. a.g.e, II, 16.

[26] Bkz. Nevşehrevî, *Terâcimü 'ulemâi Ehli-hadîs*, b.y., t.y., s. 22-23.

görüşünü tercih etmesinin bir Müslüman'ın itibarına yakışmayacağını ve bunu yaparsa nifak tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceğini belirtmiştir.[27]

Şah Veliyullah XII/XVIII (12. Yüzyılın) en meşhur âlimlerindendir ve daha önce de belirtildiği gibi, Hanefî mezhebine bağlı olmakla birlikte diğer mezheplere karşı mutaassıb olmayan bir âlimdir. Tefsir, hadis ve fıkıh alanında devrinin en önde gelen âlimlerinden biri olarak kabul edilir. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'i Farsça'ya tercüme eden ilk kişidir; tercümesi *Fethu'r-rahmân bi-tercemeti'l-Kur'ân* başlığını taşır. Siyasi, ilmî ve fikrî alandaki tecdid ve ıslah hareketinde çok önemli bir rolü bulunmaktadır. O dönem Delhi'nin önde gelen âlimlerinden olup şer'î ilimlerde büyük bir yetkinliğe sahip olan babası Şeyh Abdurrahim'in rehberliğinde Farsça ve Arapça birtakım muhtasar risaleleri ve *el-Kâfiye*'nin şerhini okumuştur. Parlak ve keskin zekâsı ile yedi yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmiş ve on beş yaşında ders icazeti almıştır. Ayrıca hadis ilminde Şeyh Muhammed Efdal Siyalkûtî(ö.1146/1733)'den çokça istifade etmiştir. 1176 /1762 yılında vefat eden Şah Veliyyullah'ın en meşhur eserleri arasında *Huccetullâhi'l-bâliğa, Muvatta* şerhleri olan Farsça yazdığı *el-Musaffâ* ve Arapça yazdığı *el-Müsevvâ* ile *Şerhu terâcimi Sahîhi'l-Buhârî*'si bulunmaktadır.[28]

Şah Veliyullah'tan sonra İslami ilimlerde onun çizgisini öğrencisi Muhammed Senâullah PâniPeti el-Mazharî (ö. 1225/1810), takip etmiştir. Hindistan'ın Panipat[29] şehrinde doğmuş olan el-Mazharî, daha ziyade müfessir ve fakih kimliği ile bilinir. Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzedip aklî ve naklî ilimleri öğrendikten sonra Delhi'ye gitmiş ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'ye tabi olarak ondan hadis ilmi tahsil etmiştir. Ardından Panipat'a dönerek ömrünün geri kalan kısmında ilim öğretmeye ve talebeler arasında bu ilmi yaymaya başlamıştır. 1225/1810 yılında vefat etmiştir. En meşhur eseri et-*Tefsîrü'l-Mazharî*'dir.[30]

Nakşibendî tarikatının önde gelenlerinden biri olmasına rağmen, çoğu zaman delille desteklenen görüşleri tercih etmiş, mezhebi olan Hanefîliğe taassup göstermemiştir. Onun delillerinden bazıları şunlardır:

Senâullah PâniPeti, Fâtiha sûresinin namazın rüknü olup olmaması meselesinde İmam Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmiştir. Ebû Hanife'ye göre Fâtiha namazın bir rüknü değildir. Senâullah PâniPeti Fâtiha'nın ve ayrıca bir zamm-ı sûrenin namazın rükünlerinden olduğunu ve bu ikisi olmadan namazın

[27] Bkz. ed-Dihlevî, Veliyyullah, *et-Tefhîmâtü'l-ilâhiyye*, el-Meclisü'l-İlmiyyi Dâbhil – Sûrat, 1355/1936, II, 134.

[28] Bkz. el-Hasenî, *Nüzhet*, V, 479. Ayrıca bkz. el-Gavrî, Seyyid Mâcid, "el-İmâm Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî ve cühûdühû fi'l-Kur'âni'l-Kerîm tefsîren ve tercemeten ve te'sîlen", Vahdetü'l-Ümme, sayı 7, Rebîülevvel 1438/2016, s201-203.

[29] Panipat, Hindistan'da meşhur bir bölgedir. Bu bölgede Ahmed Şah Afganî Hindulara karşı savaşmış ve Müslümanlar galip gelmiştir. Bu olay, Panipat Savaşı olarak bilinmektedir.

[30] Bkz. *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır,* VII, 942. Ayrıca bkz. https://tafsir.net/author/1387/mhmd-thna-a-al-lh-al-thmany-al-hnfy-an-nqshbndy-al-mzhry-t-1225 .

geçerli olmayacağını açıkça belirtmiştir. "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun"[31] ayetini Fâtiha'nın rükün olmadığı görüşünün yanlışlığını ortaya koymak için delil olarak zikretmiştir.[32]

Senâullah PâniPeti, ayetler ve hadisler arasında denge kurmaya çalışmış ve bu konuda kendi mezhebine muhalefet etmiştir. Örneğin, imamın arkasında kıraat meselesini ele aldığında, cehrî namazlarda kıraatin cemaate yasaklanması,[33] hafî namazlarda ise müstehap olması gerektiğini, Fâtiha'nın istisna edilmesinin, imamın sessiz kaldığı anlarda Fâtiha okunmasını gerektirdiğini, böylece hadisler arasında bir uyum sağlanacağını ve "Kur'an okunduğu zaman dinleyin ve susun"[34] ayetinin gereğinin böylece yerine getirilmiş olacağını belirtmiştir.[35]

4.2. Firengî Mahal Medresesi Âlimleri

Firengî Mahal Medresesi, Leknev'de yer almaktadır ve Şeyh Kutbuddin es-Sihalevî'nin (ö.1103/1692) oğulları tarafından (1105/1693) tarihinde kurulmuştur. Bu âlimlerin başında Nizâmuddin el-Leknevî bulunmaktaydı. Okutulan ders kitapları Molla Nizâmuddin el-Firengî Mahallî'ye nispeten "ed-Ders-i Nizamî" olarak adlandırılmaktadır. Bu medrese, Alt kıtadaki medreseler de üç yüzyıldır takip edilen bir müfredat geliştirmiştir. Bu müfredat üzerinde zamanla değişiklikler yapılmış ve "Nizâmî Müfredat" olarak bilinir olmuştur.

Medrese, Hint alt kıtasında yıllar boyunca ilmin yayılmasına gayret eden âlimler yetiştirmiştir. Molla Nizâmuddin'in izinden giden pek çok ilim adamı arasında Molla Hasan (ö.1199/1784), Şeyh Abdülalî (ö. 1225/1810) ve Şeyh Abdü'l-Halîm (ö. 1285/1868) bulunmaktadır. Aynı medrese den Şeyh Abdülhayy el-Leknevî (ö. 1304/1886), Şeyh Zahîr Ahsen en-Nîmevî ve Şeyh Abdülbârî el-Leknevî gibi âlimler yetişmiştir. Bu âlimler ders kitapları üzerine şerh, haşiye ve ta'likler yazmışlardır.[36]

Muhammed Abdülhayy el-Leknevî, Hindistan'ın Banda kasabasında doğmuş ve on yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Babası Abdülhalîm'in yanında eğitim almış; hafızlık sırasında babasından Farsça eserler, inşa, hat, sarf, nahiv, meânî, beyân, mantık, hikmet, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelam, hadis ve tefsir ilimlerini öğrenmiştir. On yedi yaşında eğitimini tamamladıktan sonra Haydarâbâd'da ders vermeye başlamıştır. Daha sonra hac için kutsal topraklara gitmiş ve burada Seyyid Ahmed b. Zeyni

---

[31] El-Müzzemmil, 73/20.

[32] Bkz. el-Mazherî, Muhammed Senâullah, *et-Tefsîrü'l-Mazherî*, thk. Gulâm Nebî et-Tûnusî, nşr. Mektebetü'r-Rüşdiyye, Pakistan, 1412, X, 118.

[33] Ubâde b. Sâmit'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadisi kastetmektedir: "Sizden biri ben kıraati sesli şekilde yaparken, Fatiha dışında bir şey okumasın.", Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Meclisü Dâireti'l-Me'ârifi'n-Nizâmiyye – Hindistan Haydarabad, 1. baskı: 1344, II, 139.

[34] el-A'râf, 7/204.

[35] Mazherî, Muhammed Senâullah, *el-Tefsîrü'l-Mazherî*, X, 119.

[36] Bkz. Rızvî, Seyyid Mahbûb,*Mecelletü'd-Dâ'î*, Recep 1433/2012, sayı 7, yıl 36, https://darululoom-Diyobend.com/arabicarticles/archives/2547 , erişim tarihi: 02/02/2024. Ayrıca bkz. Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 118-119.

Dahlân eş-Şafiî, Müftü Muhammed b. Abdullah b. Hamid el-Hanbelî, Şeyh Muhammed eş-Şafiî ve Abdülganî el-Dihlevî'den icazet almıştır. Usûl ve fürû fıkıhta Ebû Hanîfe'nin mezhebine bağlı olmakla birlikte bazı meselelerde delillere göre farklı görüşler de benimsemiştir. 1304/1886 yılında vefat etmiştir. En meşhur eserleri arasında *el-Âsârü'l-merfû'a fi'l-ahkâmi'l-mevdû'a* ve *er-Ref' ve't-tekmîl fî'l-cerh ve't-ta'dîl* bulunmaktadır.[37]

Bu ekolün önde gelen âlimlerinden Zahîr Ahsen en-Nîmevî, Azimabad'ın kenar köylerinden *Nîmî*'de doğmuş ve bir süre burada eğitim aldıktan sonra Leknev'e giderek Şeyh Muhammed Abdülhayy el-Leknevî ve diğer âlimlerden ders almıştır. Fıkıh ve hadis alanlarında bilgi sahibi olmuş, 1325/1907 yılında vefat etmiştir. En bilinen eserleri arasında *Âsârü's-sünen* ve *Tebsıretü'l-enzâr fî reddi tevârihi'l-ebsâr* bulunmaktadır.[38]

Nîmevî'den sonra bu ekolün önde gelen bir diğer ismi Abdülbârî el-Leknevî'dir. Tam adı Abdülbârî b. Abdülvehhâb el-Leknevî'dir. Hindistan'ın tanınmış âlimlerinden biridir. 1295/1878 yılında Leknev'de doğmuştur. Ders kitaplarının çoğunu Abdülbâki el-Leknevî'den, bir kısmını da Haydarabad sorumlusu Aynülkudât b. Muhammed'den okumuştur. Daha sonra kutsal topraklara seyahat etmiş ve çeşitli müderrislerden hadis icazeti almıştır. Bunlar arasında Seyyid Ali Zahir el-Vetrî el-Medenî, Seyyid Emin Rıdvan ve Seyyid Ahmed el-Berzencî gibi isimler bulunmaktadır. Hindistan'a döndükten sonra Nizamiye Medresesi, Firengî Medresesi ve diğer okullarda eğitim öğretim faaliyetiyle meşgul olmuştur. Siyasete olan ilgisi ve Osmanlı hilafetinin destekçisi olması sebebiyle İngilizlerin ve taraftarlarının karşısında ve tüm gücüyle Osmanlı hilafetinin yanında yer almıştır. 1344/1925 yılında vefat etmiştir. Öne çıkan eserleri arasında *Âsârü'l-evvel min ulemâi Firengî Mahal, el-Ta'lîku'l-muhtar, Mecmû'u fetâvâ* ve *Mülhimü'l-melekût şerhu Müsellemi's-sübût* bulunmaktadır.[39]

4.3. Hanefî - Diyobendî Âlimler

Diyobendîler, Ebû Hanîfe'nin mezhebine bağlıdırlar ve Hindistan'daki Diyobend Medresesi'nde eğitim almışlardır. Bu okul, Hint alt kıtasında, başlarında Muhammed Kasım el-Nânûtevî'nin bulunduğu pek çok âlim tarafından kurulan bir fikir, davet, irşad okuludur.

Diyobendîler, fıkhî meselelerde İmam Ebû Hanîfe'ye bağlıdırlar. İtikadi olarak ise genellikle Mâtürîdî olarak tanınırlar. Ancak bazıları Eş'arî olarak bilinir. Söz gelimi en büyük ilmî dayanaklarından olan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, kitapları ve görüşlerinden anlaşıldığına göre, Eş'arî

---

[37] Bkz. el-Hasenî, *Nüzhet*, VIII, 1268. Ayrıca bkz. https://ketabonline.com/ar/books/67886/read?part=1&page=1&index=4186893 .

[38] Bkz. Hasenî, *Nüzhet*, VIII, 1255. Ayrıca bkz. es-Sıddîkî, "Esrârü'l-Hakk, A'lâmu'l muhakkıkîn fî vilâyeti Bîhâr ve cühûdühüm fî neşri't- türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmî", *Nakîbü'l-Hind*, 2018, https://naqeebulhind.hdcd.in/3-2/. Erişim tarihi: 12.09.2024.

[39] Bkz. Hasenî, *Nüzhet*, VIII, 1259 ve Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 121.

idi. Bu nedenle bazı Diyobendîler derslerinde ve eserlerinde Eş‘arîliğin meselelerine de yer vermişlerdir. Araştırmalarına ve kitaplarına bakıldığında Eş‘arîlik ve Mâtürîdîlik arasında bir çeşit sentez sağladıkları ve bu iki ekol arasındaki ihtilafların genelde şekli meseleler olduğu, nasslarla sabit olan meselelerde ise gerçek bir ihtilafın olmadığı kanaatinde oldukları anlaşılmaktadır. Ancak bir konunun dile getiriş şekli, yorumu ve tefsirinde bazı ihtilaflar görülebilir.[40] Tasavvufta ise Nakşibendî, Çiştî, Kâdirî ve Sühreverdî tarikatlarına mensuplardır.[41] Diyobendîlerin önde gelen âlimleri hakkında kısaca şu bilgileri verebiliriz:

Şeyh Muhammed Kâsım b. Esed Ali es-Sıddîkî Nânotevî, 1248/1833 yılında Nânote'de doğmuştur. Küçük yaşlarda Sehârenpûr’a giderek Muhammed Nawâz es-Sehârenpûrî'den kısa metinler okumuştur. Daha sonra Delhi’ye giderek, o dönemin müfredatında yer alan dersleri Şeyh Memlûkülalî en-Nânûtevî'den okumuştur. Ardından Şeyh Abdülganî ed-Dihlevî’nin derslerine devam ederek ondan hadis tahsil etmiştir. Tasavvuf yolunu ise Şeyh İmdâdullah el-Ömerî et-Tehânevî’den edinmiştir. Muhammed Kâsım, âlim olmasının yanı sıra zulme ve istibdada karşı duran bir mücadeleciydi. İngiliz sömürgesine karşı direniş göstermiş, aynı zamanda davetçi ve mürşid olarak da tanınmıştır. 1297/1880 yılında vefat etmiştir. En meşhur eserleri *et-Tuhfetü’l-hamiyye* ve *Tahzîru’n-nâs*’tır. [42] Ders, fikir ve dava arkadaşı Reşid Ahmed el-Gengûhî de onun yolunu takip etmiştir. Kendisi Abdülganî ed-Dihlevî’nin öğrencisi olup 1323/1905 yılında vefat etmiştir. En ünlü kitaplarından biri *el-Kevkebü’d-dürrî ‘alâ Câmi‘i’t-Tirmizî*’dir.[43]

Halil Ahmed Sehârenpûrî, Sehârenpûr’un Nânûte köyünde doğmuş, Diyobend Arapça Medresesi ve Sehârenpûr’daki Mezâhiru’l-Ulûm’da Şeyh Yakub en-Nânûtevî, Hasan es-Sehârenpûrî, Reşid Ahmed el-Gengûhî ve Şâfiî müftü Ahmed Dahlan ve Abdülganî el-Müceddidî’den eğitim görmüştür. 1308/1890 de Diyobend Dârülulûmu’na hoca olarak kabul edilene kadar pek çok medresede hocalık yapmıştır. Altı yıl sonra Mezâhirü’l-‘ulûm’a geçmiş, tedris başkanlığını üstlenmiş ve burada otuz yıl kadar kalmıştır. 1346/1927 yılında vefat etmiştir. En meşhur eserleri: *Bezlü’l-mechûd fî halli Sünen-i Ebî Dâvûd* ve *el-Mühenned ‘ale’l-müfenned*’dir.[44]

Sehârenpûrî’nin izinden giden başlıca öğrencisi Şeyh Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî olup Diyobend Dârülulûmu’nda eğitim görmüş Hindistan’ın önde gelen âlimlerinden biridir. Hocaları

---

[40]Bkz.https://darululoom-Diyobend.com/ar/%D9%85%D8%B0%D9%87%D8%A8%D9%87%D9%85-%D9%81%D9%8A%D9%85%D8%A7-%D9%8A%D8%AA%D8%B9%D9%84%D9%82-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%83%D9%84%D8%A7%D9%85-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AA%D9%83%D9%84%D9%85%D9%8A%D9%86/,erişim tarihi: 20.01.2024.

[41] Bkz. Es‘adî, Muhammed Abdurrahman Mes’ûd, *Dârü’l-‘ulûm Diyûbend medrese fikriyye tevcîhiyye hareke ıslâhiyye da‘viyye*, nşr. Akademiyyetü Şeyhi’l-Hind Dârilulûm Diyobend, Hindistan, 1. baskı: 1420/2000, s. 445-469.

[42] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtır*, VII, 1067. Ayrıca bkz. Muhammed Halid b. Hüseyin Ahmed, *el-İmâm Muhammed Kasım en-Nânûtevî ve cihâdühû zıdde’t-tebşîri’l-Mesîhî fi’l-Hind*, Ma‘hedü’l-Fikri’l-İslâmî Diyobend, 2014, s. 14.

[43] Biyografisi daha ayrıntılı olarak üçüncü bölümde işlenecektir.

[44] Bkz. Hasenî, *Nüzhet*, VIII/ 1222-1223. Ayrıca bkz. Şûdherî, Enes, “Lemehatün min hayâti’l-muhaddisi’l-kebîr Halil Ahmed es-Sehârenpûrî”, https://wuthqa.net/c/symbols/696.،2020‹. Erişim: 26.08.2024.

arasında ayrıca Şeyh Mahmud Hasan ve Muhammed İshak el-Keşmîrî'de bulunmaktadır. 1352/1933 yılında vefat etmiştir. En meşhur eserleri arasında *Feyzu'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî* ve *el-'Arfü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* yer almaktadır.[45]

Diyobend ekolünden bir diğer isim de Keşmirî'nin öğrencisi Şebbîr Ahmed el-Osmanî'dir. "Becnûr" kasabasında doğmuş, ilmî bir ortamda babasının ve kardeşlerinin himayesinde büyümüştür. Küçük yaşlardan itibaren kitap okuma, mütâlaa ve âlimlerin meclislerine katılmaya ilgi duyardı. Urduca ve Farsça öğrenmiş ve dinî ilimlerde eğitim almıştır. 1319/1901 yılında Diyobend Dârülulûmu'na kaydolmuştur. Hadis ve hadis ilimleri, tefsir ve tefsir ilimleri, fıkıh ve fıkıh usulü, tarih, edebiyat ve diğer ilimlerin uzmanlarıyla dolu bu merkezde Hindistan'ın önde gelen âlimlerinden istifade etmiştir.[46] 1325/1907 yılında Diyobend Dârülulûmu'ndan mezun olmuştur. Rivayet ve dirayet ilimlerinde seçkin ve prestijli bir âlim haline gelmiştir. Hocaları arasında Keşmîrî'nin yanı sıra Muhammed Yasin el-Osmanî, Mahmud Hasan ve Hakîm Muhammed Hasan bulunmaktadır. 1369/1949 yılında vefat etmiştir. En meşhur eserleri *Fethu'l-mülhim bi-şerhi Sahîhi Müslim* ve *Mebâdiü 'ilmi'l-hadîs ve usûlih*'dir.[47]

Eşref Ali et-Tehanevî, Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinin Muzaffarnagar bölgesindeki bir köy olan Tahana Bavon'da doğmuştur. Diyobend Dârülulûmu'nda mantık, hikmet, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis, tefsir, matematik ve miras hukûku öğrenmiştir. Tehanevî, engin bilgisi ve meselelerdeki derin bakış açısı nedeniyle "hocaların hocası" ve "hakîmü'l-ümme" lakaplarıyla tanınmıştır. Fıkhî meselelerde aşırılıktan kaçınarak itidal ve orta yolu seçmiş, taassup ve keyfîlikten uzak durmuştur. Muhaliflerine yumuşak bir üslupla karşılık vermiş, aşağılama ve teşeddüdden kaçınmıştır. Kendi mezhebine aykırı olsa bile güçlü delili olan görüşü kabul etmiştir. Hocalarından bazıları Muhammed Yakub b. Memlûk en-Nânûtevî, Mahmud Hasan ed-Diyobendî ve İmdâdullah et-Tehanevî'dir. 1362/1943 yılında vefat etmiştir. En ünlü eserleri arasında *el-Hîletü'n-nâcize li'l-halîleti'l-'âcize* yer alır. Bu eserini kayıp kocanın karısının durumu meselesini açıklamak için kaleme almış ve kadına sağladığı kolaylık ve ruhsat sebebiyle İmam Mâlik'in görüşünü tercih etmiştir. Bir diğer eseri de *Sebaku'l-gâyât fî nesaki'l-âyât*'tır.[48]

Eşref Ali et-Tehânevî'nin parlak öğrencisi Eşfâkurrahmân el-Kandehlevî de hadis alanında temayüz etmiş isimlerdendir. Eşref Ali et-Tehânevî'nin yanı sıra Halil Ahmed es-Sehârenpûrî'den de ders almıştır. 1377/1958 yılında vefat etmiştir. En meşhur eseri *et-Tîbü'ş-şezî fî şerhi't-Tirmizî*'dir.[49]

---

[45] Biyografisi üçüncü bölümde işlenecektir..

[46] Bkz. Ebû Gudde, Abdülfettah, *Terâcimü sitte min fukahâi'l-âlemi'l-İslâmî fi'l-karni'r-râbi' 'aşer ve âsârühümü'l-fıkhiyye,* Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. baskı: 1417/1997, s. 15.

[47] Bkz. el-Buhârî, Muhammed Ekber Şah, *Ekâbîru 'ulemâi Diyûbend*, Lahor: İdâretü İslâmiyyât, 1. baskı: 1419, s. 106.

[48] Bkz. el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır*, VIII, 1187-1188. Ayrıca bkz. en-Nedvî, Muhammed Rahmetullah, *Eşref Ali et-Tehânevî hakîmu'l ümme ve şeyhu meşâyihi'l-asr fi'l-Hind*, ön söz: Şeyh Muhammed er-Râbi' en-Nedvî, Dârü'l-Kalem – Şam, 1. baskı: 1427/2006, I, 21-89.

[49] Biyografisi üçüncü bölümde işlenecektir..

Eşfâkurrahmân'ın yolunu, Mezâhirü'l-'ulûm Medresesi'ndeki[50] hadis derslerinden arkadaşı olan Zafer Ahmed el-Osmanî et-Tehânevî takip etmiştir. Hindistan Diyobend'de Dârülulûm'a yakın bir yerde doğmuştur. Beş yaşında Kur'an okumaya başlamış, yedi yaşında ise hocası Muhammed Yasin nezaretinde Farsça, Urduca ve matematik eğitimi almıştır. Daha sonra Muhammed Abdullah el-Gengûhî'den Arapça öğrenmiştir. Tecvid, *et-Telhîsâtü'l-aşer* ve *Mesnevî*'nin bazı bölümlerini ise dayısı Şeyh Tehânevî'den tahsil etmiştir. Kânfûr'daki Câmi'u'l-ulûm'da eğitimine devam etmiştir. Burada *Kütüb-i sitte, Mişkâtü'l-Mesâbîh*, hadis ilimleri ve usûlü, fıkıh, tefsir ve edebiyat okumuştur. Ardından Sehârenpûr'a giderek Halil Ahmed es-Sehârenpûrî'nin Mezâhirü'l-'Ulûm'daki derslerine ve konferanslarına katılmıştır. Hocası Sehârenpûrî'den hadis ve hadis ilimleri, naklî ve aklî ilimler konusunda icazet almış ve 1328/1910 yılında 18 yaşında iken yüksek öğrenimden mezun olmuştur. Sonrasında Mezâhirü'l-'ulûm'a müderris olarak atanmış ve yaklaşık yedi yıl görev yapmıştır. Daha sonra Pakistan'da yer alan Eşrefâbâd'daki Dârülulûm el-İslâmiyye'ye geçmiştir. 1394/1974 yılında vefat etmiştir. En tanınmış eserlerinden bazıları şunlardır: *İ'lâu's-sünen, Kavâ'id fî ulûmi'l-hadîs* ve *Telhîsü'l-beyân fi't-tefsîr*.[51]

Diyobend Dârülulûmu mezunlarından bir diğer meşhur isim Muhammed Yusuf el-Bennûrî olup bölgedeki önemli âlimlerden biridir ve Keşmîrî'nin önde gelen öğrencilerindendir. 1397/1977 yılında vefat etmiştir. En meşhur eseri *Me'ârifü's-sünen*'dir.[52]

4.4. Ehl-i Hadis Âlimleri

Ehl-i hadis terimi, kullanıldığı döneme göre farklı anlamlar taşır. Bu çalışmada Ehl-i hadis alimleri denildiğinde özellikle kaydedilmekte olup miladi 19 asrında Hint Altkıtasında ortaya çıkan Ehl i hadis ekolü *Câmi'u't-Tirmizî*'nin şerhleri bağlamında Sıddık Hasan Han, Nezir Hüseyin ve arkadaşları işlenecektir. Bu şahısların içinde bulundukları hareket, XIV/XIX. yüzyılın ortalarında Hindistan'ın kuzeyinde ortaya çıkmıştır.[53] Burada "Ehl-i Hadis" terimi ile Şehristânî'nin(ö. 548/1153) kullandığı şekliyle[54] sahabenin, tabiînin, Malik b. Enes'in, Şafiî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in yolundan gidenler

---

[50] Bkz. Seharenpûri, Muhammed Şahid, *Ulemâ-i Mezâhir-i ulûm Sehârenpûr or Unki ilmi ve tasnîfi hidmât*, Hindistan, 2. baskı: 2005, II, 26.

[51] Bkz. el-Osmanî, Zafer Ahmed, *Kavâid fî 'ulûmi'l-hadîs*, s. 8-10 (Naşir mukaddimesi). Ayrıca bkz. Muhammed Rahmetullah en-Nedvî, *Eşref Ali et-Tehânevî hakîmu'l ümme ve şeyhu meşâyihi'l-asr fi'l-Hind*, I, 99-101.

Ayrıca bkz. Sifil, Ebubekir, "*Zafer Ahmed Tehânevî*", DİA (Ankara: TDV Yayınları, 2013), XLIV,S. 67.

[52] Biyografisi üçüncü bölümde işlenecektir.

[53] Bkz. https://www.alukah.net/culture/0/62049/%D8%AC%D9%85%D8%A7%D8%B9%D8%A9-%D8%A3%D9%87%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D9%87%D9%86%D8%AF/ yayım tarihi: 18/12/1434-3/1/2013, düzenlenmiştir, erişim tarihi: 08.05.2024.

[54] Şehristânî, ashâbü'l-hadîsi şu şekilde tanımlamıştır: "Onlar Malik b. Enes, Muhammed b. İdris eş-Şafiî, Süfyan es-Sevrî, Ahmed b. Hanbel ve Davud b. Ali b. Muhammed el-İsfahânî'nin ashâbıdır." Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebû Bekir Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, Dârü'l-Ma'rife - Beyrut, 1404, II, 11. Ancak bu görüşü sadece Şehristânî ve İbn-i Haldun gibi birkaç kişi ifade etmiştir. Birçok âlim, İmam-ı Malik'in re'y ehli olduğunu veya hadis

kastedilmemektedir. Ayrıca, tabiîn neslinden sonra Hindistan'a gelenler de bu tanımın dışında bırakılmıştır. Zira ilk gelenler Hindistan topraklarına erken bir dönemde girdiler. Gezgin âlim Şemseddin b. Ahmed el-Makdisî (ö.380/990) Hindistan topraklarını gördükten sonra şöyle demiştir: "Çoğu Ehl-i hadis ekolündendir. Dâvûdî mezhebinden Kadı Ebû Muhammed el-Mansurî'yi[55] gördüm. Bu mezhebin bir imamıydı. Dersler veriyordu ve güzel kitaplar telif etmişti. Multan halkı Şii'dir. Ezanda "hayya ala hayri'l-amel" ve "eşhedü enne Ali veliyyullah, hüccetullah" sözlerini eklemekte ve kameti ikişerli okumaktadırlar. Ancak şehirlerde Ebû Hanife'nin mezhebine mensup fakihler de vardır. Malikîlik, Mu'tezile ve Hanbelîlik ise burada yoktur. Doğru bir yol üzerinde olup övgüye değer, güzel ve iffetli bir yaşantıları vardır. Allah onları aşırılık, taassup, karmaşa ve fitneden korumuştur."[56]

Hint alt kıtasındaki Ehl-i hadis ekolü âlimleri, dört mezhepten (Hanefîlik, Malikîlik, Şafiîlik ve Hanbelîlik) herhangi birini taklid etmemeleri ile tanınmaktadırlar. Belirli bir mezhebe bağlı kalmayı şiddetle reddederler ve bunun, İslam hükümlerinin belirli bir mezhebin dışındaki kısımlarının göz ardı edilmesine neden olduğunu düşünürler. Kitap ve sünnete dönmeyi ısrarla savunurlar ve zayıf hadislere dayanan her türlü uygulamayı reddederler. Ayrıca, fıkhi meselelerde katı bir tutum sergilerler ve öncelikler ile maslahat fıkhına pek önem vermezler. Kendi çizgilerinde olmayanlara veya zayıf hadislerle amel edenlere karşı sert eleştirilerde bulunurlar. *Sahîhayn* hadislerini, diğer hadis kitaplarındaki hadislere öncelerler ve bu nedenle, İmam Tirmizî'nin *Câmi'*ine daha az önem verdikleri tespit edilmiştir.

Her dönemde ister Hint alt kıtasında ister başka coğrafyalarda olsun Ehl-i hadis, nassların daha ziyade zahirine odaklanır ve bu metinlerin hükümlerini Ehl-i rey kadar derinlemesine incelemezler. Farklı rivayetleri toplamaya çalışırlar ve bunların kabul veya reddedilmesi konusunda hüküm verirler, böylece sahih hadisleri alıp gerisini bırakırlar. Bazı fıkhî meselelerde zayıf hadisleri kullanan fıkıhçılara eleştirilerde bulunurlar. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin, *Me'âlimü's-sünen*'in yazarı Hattâbî'den aktardığına göre, çoğu ilim adamı Ehl-i hadis'i şu şekilde tarif etmiştir: "Onlar hadis rivayet etmek ve rivayetleri toplamak, tarikleri araştırmak, çoğu mevzû ve maklûb olan garib ve şâz hadisleri bulmakla uğraşır, hadislerin metinlerine dikkat etmez, anlamlarını kavramaz, derin fıkhını elde edemezler. Zaman zaman fukahâyı ayıplar, ta'n eder ve onları sünnetlere aykırı hareket etmekle suçlarlar."[57]

---

ehline göre re'y ehline daha yakın olduğunu düşünmektedir. Detaylar için bkz. Sermînî, Muhammed Enes, *el-Kat'î ve'z-zannî beyne Ehli'r-re'y ve Ehli'l-hadîs*, 2. baskı, Kahire/Beyrut, 2023, s. 32-33.

[55] Dâvûdî, Davud b. Ali ez-Zâhirî'nin mezhebine mensup olanlar için kullanılan bir ifadedir. Bu mezhep, eski Ehl-i hadis ekolü içerisindeki Zâhirî yaklaşımı temsil eder. Hatib, Davud hakkında şöyle demiştir: "Takva sahibi, zahid ve dindar bir imam idi. Kitaplarında çok sayıda hadis bulunmaktadır ancak ondan rivayet oldukça nadirdir. Ondan oğlu Muhammed, Zekeriya b. Yahya, Yusuf b. Yakub ed-Dâvûdî ve Abbas b. Ahmed el-Müzekkir rivayette bulunmuşlardır." Ebû İshak, *Tabakâtü'l-fukahâ* adlı eserinde onun 202 yılında doğduğunu ve İshak ve Ebû Sevr'den ilim tahsil ettiğini, zahid ve kanaatkâr biri olduğunu belirtmiştir. Sa'leb ise onun hakkında şöyle demiştir: "Davud'un aklı, ilminden daha fazlaydı." (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 115).

[56] Şemseddin el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, s. 481.

[57] ed-Dihlevî, *el-İnsâf fî beyâni esbâbi'l-ihtilâf*, s. 64.

Hindistan'daki Ehl-i hadis topluluğunun ilmî usûlünü tevhid, taklidi hor görme, taklitten uzak durma ve nakli akla tercih etme esasları ile özetlemek mümkündür. Ayrıca, tezkiyenin şeriat ile mümkün olduğunu kabul eder, tasavvufçulara karşı eleştirilerde bulunarak onların uygulamalarını bid'at olarak değerlendirirler. Zayıf ve uydurma hadislerden kaçınırlar. Sünni veya Şiî fark etmeksizin kendi çizgilerine aykırı mezhep ve akımlara karşı mücadele ederler.[58]

Ehli Hadis camaatinin önde gelen iki ismi Sıddık Hasan Han el-Kannûcî ile Muhammed Nezir Hüseyin ed-Dihlevî bulunmaktadır. Kannûcî, beş yaşına geldiğinde babasını kaybetmiş, bunun üzerine ağabeyi Ahmed Hasan'dan Kur'an-ı Kerim ve temel Farsça eğitimi almış, sarf, nahiv, belagat ve mantık gibi ilimlerin temel kitaplarını okumuştur. Diğer hocalardan da nahiv, mantık, fıkıh ve hadis dersleri almıştır. 1269/1853 yılında Kannûc'dan Delhi'ye gitmiş ve orada müftü Sadreddin'den *Muhtasarü'l-Meâni, Şerhü'l-Vikâye, Hidâyetü'l-fıkıh, et-Tavdîh ve't-telvîh, Süllemü'l-ulûm* ve şerhleri, tefsir, hadis ve akâid alanlarına dair kitaplar okumuştur. Tefsir, hadis, fıkıh, akâid, tasavvuf, tarih, şiir ve esmâ-i ricâl alanlarında geniş bir birikim elde etmiştir. 1307/1890 yılında vefat etmiştir. En meşhur eserleri arasında *Avnü'l-bârî şerhu Muhtasari'l-Buhârî* ve *Miskü'l-hitâm* yer almaktadır.[59]

Muhammed Nezir Hüseyin ed-Dihlevî ise Hindistan'ın Bîhâr vilayetindeki "Sürûckerh" köyünde doğmuş, burada büyümüş ve Kur'an-ı Kerim, temel dinî ilimler ve imla dersleri almıştır. Daha sonra öğrenimine devam etmek için Azimabad (Patna), Gazipur, Benares, Allahabad ve Delhi'ye gitmiştir. Delhi'de hadis âlimi İshak ed-Dihlevî'ye on üç yıl boyunca talebelik yapmıştır. İlminin çokluğu ve derin kavrayışı sebebiyle Hindistan'da "Şeyhu'l-Küll" lakabıyla meşhur olmuş ve dönemin hükümeti tarafından kendisine "Şemsü'l-Ulemâ" unvanı verilmiştir. Şah Muhammed İshak, Şir Muhammed el-Kandehârî ve Muhammed Bahş onun hocaları arasında yer alır. 1320/1902 yılında vefat etmiştir. En meşhur kitapları ve risaleleri arasında Urduca yazdığı *Mi'yârü'l-hak*, Farsça yazdığı *Felâhü'l-velî bi'ttibâi'n-Nebî* ve Arapça yazdığı *Risâle fî ibtâli ameli'l-mevlid* bulunmaktadır.[60]

Ehl-i hadis ekolü âlimlerinin önde gelenlerinden biri de Şeyh Şemsü'l-Hak Azîmâbâdî'dir Hindistan'ın Azimabad (Patna) kasabasında doğmuş, Abdülhakim Şeyhûpûrî ve Lutfülalî el-Bîhârî'den temel dersler okumuş, ardından Leknev'e gitmiş ve burada bir yıl boyunca Fazlullah b. Nimetullah el-Leknevî'den dersler almıştır. Daha sonra "Muradabad"a gitmiş ve Beşirüddin el-Osmanî el-Kannûcî'den ders almıştır. Ardından Delhi'ye gitmiş ve burada Muhaddis Seyyid Nezir Hüseyin ed-Dihlevî'nin yanında kalarak *Kütüb-i sitte, Muvatta, Sünen-i Dârimî, Sünen-i Dârekutnî* ve *Celâleyn Tefsiri*'ni okumuştur. Hindistan'daki ve kutsal topraklardaki âlimlerden de faydalanmıştır. Daha sonra

[58] Bkz. http://saaid.org/feraq/mthahb/7.htm , erişim tarihi: 21/01/2024.

[59] Bkz. el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır,* VIII, 1246-1248.

[60] Bkz. et-Tükle, Muhammed Ziyad, "el-'Allâmetü's-selefî Muhammed Nezir Hüseyin ed-Dihlevî", https://www.alukah.net/culture/0/881/, 1428/2007, Erişim: 27.06.2023. Ayrıca bkz. el-Kasımî, Muhammed Ecmel, "eş-Şeyh Nezir Hüseyin el-muhaddisü'd-Dihlevî ve âsârühü'l-'ilmiyye", *Sekâfetü'l-Hind*, c. 65, sayı 2, 2014, http://www.nidaulhind.com/2017/06/nadeer-hussain-dahlavi.html , erişim tarihi: 14.12.2023.

memleketine dönmüş, kendini eğitim öğretim faaliyetlerine ve eser yazmaya adamıştır. 1329/1911 yılında vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları *Avnü'l-ma'bûd alâ Sünen-i Ebî Dâvûd* ve *Hediyyetü'l-levze'î bi-nükâti't-Tirmizî* dir.[61]

Azimâbâdî'den sonrası, Vahîdüzzaman el-Leknevî onun yolunu takip etmiştir. 1267/1851 yılında Hindistan'ın "Kanpur" şehrinde doğmuş, burada büyümüş ve kardeşi Şeyh Bedîüzzaman'ın yanında öğrenim görmüştür. Ondan Kur'an-ı Kerim, Urduca tefsir ve Farsça öğrenmiştir. Arapça'yı ise babası Şeyh Mesîhuzzaman'dan öğrenmiştir. İki büyük hoca olan Selametullah el-Bedâ'yûnî ve Lutfullah el-Kûelî'den naklî ve aklî ilimleri tahsil etmiş, ardından hadis ilmini öğrenmiş ve Leknev şehrine gitmiştir. Burada Abdülhayy el-Leknevî'nin yanında kalarak fıkıh ve fıkıh usûlü dersleri almıştır. Daha sonra Haremeyn'e giderek oradaki âlimlerden faydalanmıştır.[62] Hindistan'a döndüğünde Nezir Hüseyin ed-Dihlevî ve diğer âlimlerden ana hadis kitaplarını okumuştur. 1338/1920 yılında vefat etmiştir. En önemli eserleri arasında *Vahîdü'l-lügât*[63] ve *Kenzü'l-hakâik fî fıkhi hayri'l-halâik* yer almaktadır.[64]

Bu ekolün bir diğer önemli ismi Muhammed Abdurrahman el-Mübârekpûrî'dir. Biyografisi hakkında ileride ayrıntılı olarak bilgi vereceğimiz Mübârekpûrî, babası Şeyh Abdullah el-Mievî ve Seyyid Nezir Hüseyin el-Bîhârî ed-Dihlevî'den eğitim almıştır. 1353/1935 yılında vefat etmiştir. *Tuhfetu'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* ve bu kitabın mukaddimesi onun hadis sahasındaki başlıca eserleridir.

4. 5. Birelvî Âlimleri

Birelvîlik, Hindistan'daki Birelî köyüne nispetle adlandırılmıştır. Bu köyde doğan herkes Birelvî olarak adlandırılır, ancak bu çalışmada "Birelvî" kelimesiyle kastedilen bir ekoldir. Birelvîlik, Hint Pakistan alt kıtasında yer alan ve Hanefî mezhebine mensup bir düşünce akımıdır. Aynı zamanda Hindistan'da İngiliz sömürgesi döneminde ortaya çıkan tasavvufî bir gruptur. Bu grubun üyeleri, peygamberlere ve evliyaya aşırı sevgi beslemiş ve bazen onları insani özelliklerinin ötesine taşıyacak şekilde vasıflandırmışlardır. Birelvîler, Hz. Peygamber'in her yerde hazır ve nazır olduğuna inanırlar. Ahmed Said el-Kâzımî el-Birelvî, "Hiçbir yer ve zaman yoktur ki Hz. Peygamber orada bulunmasın" der ve ekler: "Allah Resûlü'nün kutsal varlığıyla aynı anda sayısız mekânda bizzat hazır bulunması

---

[61] Bkz. el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır*, VIII, 1243. Ayrıca bkz. el-Gavrî, Seyyid Abdülmâcid, "el-Muhaddisü'ş-şeyh Şemsülhakk el-Azîmâbâdî hayâtühû ve cühûdüh'u fi'l-hadîsi'n-nebeviyye", Bilimsel Hakemli Dergi, sene 3, sayı 6, 1435/2013, s. 136-143.

[62] Bu isimler arasında Muhammed b. Abdullah b. Humeyd en-Necdî (ö. 1295/1878), Ahmed b. Zeynî Dahlân (ö. 1304/1887) ve Muhammed b. Süleyman (ö. 1335/1917) yer alır.

[63] Bu eserde hadisin garîb lafızları Urduca olarak açıklanmıştır.

[64] Bkz. el-Leknevî, Vahîdüzzaman, *Tezkiretü'l-Vahîd*, Haydarabad: Osman Şâhî Matbaası, 1. baskı: t.y., s. 2. Ayrıca bkz. *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1398.

mümkündür."[65] Bu hareketin ismi, Hindistan'ın Uttar Pradesh eyaletinde bulunan Birelî köyünde doğan kurucusu Ahmed Rıza Birelvî'den gelmektedir.[66]

Ahmed Rıza Han el-Birelvî: Hindistan'daki Birelvî hereketinin kurucusudur. Aslen Afganistan'ın Kandahar şehrindendir ve atalarından bazıları Moğol döneminde Hindistan'a göç etmiştir. 1272/1856 yılında Hindistan'ın Birelvî köyünda doğmuştur. İlim öğrenmeye büyük ilgisi sebebiyle uzun bir süre babasının yanında kalmış ve daha 14 yaşında iken yaşıtlarını birçok alanda, özellikle fıkıh ve fıkıh usûlü alanında geride bırakmıştır. Hac farizasını yerine getirmek için kutsal topraklara gitmiştir. Mekke'de Ahmed Zeynî Dahlân eş-Şâfiî el-Mekkî, Mekke'nin Hanefî müftüsü Abdurrahman Sirâc ve Şeyh Hüseyin b. Salih gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Hicaz ulemâsı ile de bazı fıkhî ve kelâmî konularda tartışmalarda bulunmuş, Hicaz'da kaldığı süre boyunca bazı risaleler yazmıştır. Daha sonra Hindistan'a dönerek farklı meseleler hakkında fetva vermek, eser yazmak ve muhaliflerine cevap vermekle meşgul olmuştur.

Abdülhay el-Hasenî, Ahmed Rıza Han'ın fıkıh ve kelam meselelerinde son derece katı olduğunu, tekfir konusunda ise hızla karar verip aşırıya kaçtığını belirtmiştir. Ayrıca, Hindistan'da tekfir ve ayrımcılık bayrağını taşıdığını, kendi inancına veya babalarının yoluna aykırı gördüğü herkesi tekfir ettiğini eklemiştir. Diyobend âlimlerinden bazılarını da tekfir ettiği bilinir. Bunlar arasında Muhammed Kasım en-Nânûtevî, Reşid Ahmed el-Gengûhî, Halil Ahmed Sehârenpûrî, Eşref Ali et-Tehânevî ve onların takipçileri bulunmaktadır. Onları asılsız iddialarla suçlamıştır. Bununla da yetinmeyip gerçeği bilmeyen Mekke ve Medine âlimlerinin onaylarını alarak, tekfir belgelerini *Husâmü'l-Haremeyn alâ menhari ehli'l-küfr ve'l-meyn* (Haremeyn'in Kılıcı Küfür ve Yalan Ehlinin Boynundadır) ismiyle yayımlamıştır. Hanefî fıkhına ve detaylarına oldukça vakıftır ancak tefsir ve hadis ilminde bilgisi azdır. 1340/1921 yılında vefat etmiştir. Pek çok eseri bulunmaktadır. Bunların en meşhuru *Fetâvâ-yı Rızaviyye'dir*[67].

Ahmed Rıza Han'ı takip eden, fikir ve inancını paylaşan çağdaşı ve arkadaşı, Naîmüddin el-Muradabadî ise 1300/1883 yılında Hindistan'ın Muradabad şehrinde doğmuştur. Babası Muhammed Muînüddin Nüzhet'in himayesinde, onun ilmî ve edebî gözetiminde büyümüştür. Hocaları Muhammed Gül el-Kâdirî, Şeyh Nebî Hüseyin ve Şeyh Hafız Hafîzullah'tan eğitim almıştır. Daha sonra Ehl-i Sünnet Medresesi adını verdiği bir okul kurmuş, bu okulun adını el-Câmi'atü'n-Na'îmiyye olarak değiştirmiştir.[68] 1363/1948 yılında vefat etmiştir. Yazdığı en önemli eserler arasında muhtasar bir Urduca tefsir olan *Hazâinü'l-'irfân,* Hz. Peygamber'in gaybı bildiği konusunda kaleme aldığı *el-*

[65] Bkz. Kâzımî, Seyyid Ahmed Sâid, *Teskînü'l-havâtır fi mes'eleti'l-hâzır ve'n-nâzır*, Kâzımî Publications İslâm Üniversitesi, Envârü'l-'Ulûm Multan, b.y., s. 18, 85.

[66] Bkz. Muhammad Masharib Şah Syed, Ahmet Tahir Dayhan, "Mevkıfü'l-Birelviyye min 'ilmi Resûlillâh bi'l-gayb", *Mîzânü'l-Hakk: İslamî İlimler Dergisi,* 15/12/2022, sayı: 619-644, s. 621-623. Ayrıca bkz. İhsan İlahî Zahîr, *el-Birelviyye 'akâid ve târîh*, Lahor - Pakistan, 1. baskı: 1403/1983, s. 106-107.

[67] Bkz. el-Hasenî, *Nüzhet,* VIII, 1182.

[68] Bkz. İhsan İlahî Zahîr, *el-Birelviyye akâid ve târîh*, s. 51.

Kelimetü'l-'ulyâ li-i'lâmi 'ilmi'l-Mustafâ ve Şeyh İsmail ed-Dihlevî'nin[69] *Takviyetü'l-îmân* kitabına cevap niteliğindeki *Atyebü'l-beyân fî reddi Takviyetü'l-îmân* bulunmaktadır[70].

el-Muradabadî'nin yolunu ve düşüncesini destekleyenlerin başında öğrencisi Şeyh Emced Ali gelir. Hindistan'ın Azamgarh vilayetinde Ghavsi'de doğmuştur. İlk eğitimini dedesi Şeyh Hüda Bahş'tan almış, aklî ve naklî ilimleri ise Abdülvelî el-Leknevî, Şeyh Vasî Ahmed ve Şeyh Hidâyetullah Han'dan öğrenmiştir. 1320-1902 yılında counpur'daki Hanefî Medresesi'nden mezun olmuş ve bir süre Ahmed Rıza Birelvî'nin yanında kalarak onun düşüncelerini desteklemiş, mezhebini ve cemaatini oluşturmasına yardımcı olmuştur. 1367/1948 yılında vefat etmiştir. Birelvîliğin savunuculuğunu yapan 20 ciltlik *Bahâr-ı Şeriat* isimli fıkıh kitabını yazmış ve bu eserde Birelvî öğretileri doğrultusunda fıkhi hükümleri açıklamıştır. Ayrıca *Fetâvâ-yı Emcediyye* adlı iki ciltlik bir fetva kitabı da bulunmaktadır.[71] Onun takipçisi bir diğer isim ise Şeyh Haşmet Ali'dir. Hindistan'ın Leknev şehrinde doğmuş, burada Kur'an-ı Kerim ve bazı dinî dersler okumuştur. Daha sonra Ahmed Rıza Birelvî'nin medresesi Manzar-ı İslâm'a gitmiş, burada Şeyh Emced Ali'ye öğrencilik etmiştir. 1340/1922 mezun olmuştur Kendisine Ahmed Rıza Han'ın köpeği lakabını vermiş ve bu isimle iftihar etmiştir. 1380/1960 yılında vefat etmiştir. *Tecânübü ehli's-sünne* isimli bir kitabı bulunmaktadır.

Birelvî hareketinden bir başka isim ise Şeyh Müftü Ahmed Yar Han Naîmî el-Bedâûnî'dir. Hindistan'ın Bedâûn şehrinde doğmuş, ilk eğitimini Diyobendîlerin el-Medresetü'l-İslâmîyye'sinde almıştır. Moradabad'a giderek el-Medresetü'n-Naîmiyye'de Naîmüddin el-Moradabadî'den ders almış ve mezun olduktan sonra buraya müderris olarak atanmıştır. Daha sonra Gucerat'a göç etmiş ve orada el-Câmi'atü'l-Gavsiyye en-Naîmiyye adlı bir okul kurmuştur.[72] Birelvî hareketinin savunuculuğunu yaparak onun öğretilerini ve inançlarını yaymak amacıyla çeşitli kitaplar yazmıştır. En önemli eserlerinden biri *Câe'l-hakk* olup, bu kitapta kendi mezhebini ve yolunu savunmuş, Diyobendîler'e ve Ehl-i Hadis'e cevap vermiştir. Bir diğer önemli eseri ise *Nûrü'l-'irfân* olup Birelvî'nin Kur'ân-ı Kerîm tercümesine eklediği dipnotları içermektedir. Bu eserde Birelvî'nin düşüncelerini ve duruşunu desteklemiş ve birçok ayeti asıl anlam ve delaletlerinden farklı şekillerde tevil etmiştir. 1391/1971 yılında vefat etmiştir.

---

[69] Tam adı İsmail b. Abdülganî b. Veliyyullah ed-Dihlevî'dir. Zeki ve derin kavrayış sahibi bir kimse olduğu bilinmektedir. 1193/1779 yılında Delhi'de doğmuştur. Amcası Abdülkadir b. Veliyyullah ed-Dihlevî'nin yanında büyümüş ve hem ondan hem de başka hocalardan ders alarak aklî ve naklî ilimlerde derinleşmiştir. Daha sonra Seyyid Ahmed b. İrfân eş-Şehîd'e intisab etmiş ve onunla Mekke ve Medine'ye yolculuk yapmıştır. 1246/1831 yılında Yagistan topraklarındaki Balakot'ta şehit olana kadar onunla birlikte Allah yolunda cihat etmiştir. Bid'at ve hurafelere karşı çıkmıştır. Rükûdan önce ve sonra ellerin kaldırılması, imamın arkasında kıraat gibi bazı fıkhî meselelerde kendine özgü görüşleri benimsemiş ve Ehl-i hadis'in görüşlerine meyletmiştir. Bkz. Hasenî, Abdülhay, *Nüzhetü'l-havâtır,* VII, 914.

[70] Bkz. el-Hasenî, *Nüzhet,* VII, 914.

[71] Bkz. İhsan İlahî Zahîr, *a.g.e.*, s. 52. Ayrıca bkz. *Fıkh-ı İslâmî* ve *Bahâr-ı şerîat*, Mâhnâme Hicaz, s. 51-59.

[72] Bkz. Kâdirî, Şeref, *Tezkiretü ekâbiri Ehli's-sünne,* Lahor Nuri Kütüphanesi, baskı:2015, s. 54-58.

Bir diğer Birelvî ilim adamı Muhammed Haşim Han el-Attârî el-Medenî'dir. 1389/1969 yılında Pakistan'ın Ravalpindi şehrine bağlı Atak[73] bölgesindeki Pindi Gheb[74] kasabasında doğmuştur. Attarî, dini ve ilmi bir ortamda büyüyerek Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, geleneksel İslami ders müfredatını okumuştur. Eserlerinden en önemlisi *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*'dir.

[73] "اٹک". Afganistan-Hindistan eski sınırı.

[74] "پنڈی گھیب".

İKİNCİ BÖLÜM

HİNT-PAKİSTAN ALT KITASINDAKİ BAŞLICA *CÂMİ'U'T-TİRMİZÎ* ŞERHLERİ VE TELİF SEBEPLERİ

1. Hanefî Âlimlerinin *Câmi'u't-Tirmizî* Şerhleri

Hint alt kıtasındaki Hanefî âlimler, *Câmiʿu't-Tirmizî*'yi şerh etme konusunda büyük gayret göstermişlerdir. Şerhlerinde, hadisleri açıklamış, anlamlarını ortaya koymuş ve Hanefî mezhebine göre fıkhî hükümlerle bağlantısını kurmuşlardır. Bu çalışmalar, onların ilmî derinliğini ve hadis ile fıkhı cemetme konusundaki yöntemlerini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, onların bu alandaki ilmî katkılarını inceleyerek öne çıkan şerhleri ve müellifleri ele alınacaktır.

1.1. Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* Şerhi

Tam adı Sirâc Ahmed b. Mürşid b. Erşed b. Ferh b. Said b. Ahmed b. Abdülehad el-Ömerî es-Sirhindî'dir. Daha sonra er-Râmpurî lakabıyla anılmıştır. Şeyh Sirhindî, 17 Şaban 1276-10 Mart 1760 tarihinde Sirhind'de dünyaya gelmiştir. Babasının himayesinde büyümüş ve onun ilminden istifade etmiştir. Sirhindî, birçok kitap ve risale kaleme almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Sahîh-i Müslim* Şerhi, *Câmi'u't-Tirmizî* Şerhi, *Sünen-i İbn Mâce* Şerhi, *Syaru'l-mürşidîn fî ensâbi'l-müceddidîn, Kuhlü'l-'aynyen fî rü'yeti'n-nîreyn, Burhânü't-te'vîl fî şerhi'l-İklîl*, *Hürmetü'l-gınâ* ve *Tercümetü'l-Büdûrü's-sâfire*.Sirâc Ahmed es-Sirhindî, 13 Zilhicce 1230/1815 Perşembe günü Leknev'de vefat etmiştir. Cenazesi Rampur'a nakledilmiş ve babasının yanına defnedilmiştir.[1]

Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* şerhinin, Hindistan alt kıtasında Hanefî âlimleri tarafından Farsça yazılmış en eski şerh olduğu görülmektedir. Eseri üç yıl da yazmış olup 15 Zilhicce 1219/17 mart 1805 tarihinde başlamış ve 16 Zilhicce 1222/14 şubat 1808 Pazar günü tamamlamıştır.[2]

Şeyh Sirhindî, Zehebî'nin *Tezkiretü'l-Huffâz* ve İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserlerine dayanarak râvilerin biyografilerine yer vermiş, sahabe biyografilerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Hadisleri ve Tirmizî'nin hükmünü Farsça'ya çevirmiş, garib lafızları açıklarken Şeyh Muhammed b. Ali el-Farukî el-Hanefî et-Tehânevî'nin *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm* adlı eseri, el-Fettenî'nin *Mecma'u bîhâri'l-envâr fî garîbi't-tenzîl ve letâifi'l-ahbâr*'ı ve Abdürrahim Safîpûr'un *Müntehâ'l-ereb fî lügati'l-'Arab* adlı eserinden yararlanmıştır.

[1] Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır,* VII, 980.

[2] Bkz. es-Sirhindî, Sirâc Ahmed, *Mecmû'-u erba'a şürûh-i Tirmizî*, 1. Baskı, Kanpur: 1299, I, 2.

Söz konusu *Câmi'u't-Tirmizî* şerhi, muhtasar bir şerh olmasına rağmen içerisinde mezheplerin özellikle Hanefi mezhebinin görüşleri açıklanmaktadır.[3] Müellif bazı bölümlerde sözü uzun tutmakta[4] ve âlimlerin ihtilaflarına değinerek Hanefî mezhebinin görüşünü üstün kılmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken, hadisleri delil getirir, tahrîcini yapar ve Hanefî mezhebinin âlim ve fakihlerinin görüşlerinden yararlanır. Mezhebiyle çelişen görüşleri tevil eder.[5]

Bu eser tamamlanmamış bir Tirmizî şerhidir. En son Hadler bölümünde "Bekâr ve Dul Kimsenin Recmi Hakkındaki Bâb" şerhedilmiş görünmektedir.[6] Hindistan'ın Kanpur şehrinde 1299/1882 yılında dört şerhten oluşan bir seri içinde basılmıştır. Bu şerhler şunlardır: Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin Farsça şerhi, Tayyib b. Ebü't-Tayyib es-Sindî'nin şerhi, Hafız Süyûtî'nin *Kûtü'l-mugtezî* adlı eseri ve İbnü'l-Arabî'nin *Ârizatü'l-ahvezî* adlı şerhi.

Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin *Câmiu't-Tirmizî* şerhi, ilim çevrelerinde pek yaygınlık kazanmamış ve tespit edebildiğimiz kadarıyla eser hakkında derinlemesine bir çalışma yapılmamıştır. Arap ülkelerinde, hatta resmî dili Farsça olan İran ve Tacikistan gibi ülkelerde veya resmî dillerinden biri Farsça (Dari) olup halkın bir bölümünün bu dili konuştuğu Afganistan[7] gibi ülkelerde de pek kullanılmamıştır. Farsça'nın ilim dillerinden biri sayıldığı Hindistan'ın kendisinde bile bu eserden pek faydalanılmamıştır. Bununla birlikte bu şerhin en belirgin özelliği şevâhid ve mütâbaatları zikretmeye özen göstermesidir. Bu konuda *Tuhfe* yazarı Muhammed Abdurrahman el-Mübârakpûrî ve diğerleri üzerinde etkisi olmuştur.

1.2. Reşid Ahmed el-Gangûhî'nin *el-Kevkebü'd-dürrî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*'si

1.2.1. Müellifin Hayatı ve İlmi Kişiliği

Tam adı, Reşid Ahmed b. Hidâye Ahmed b. Bîr Bahş b. Gulam Hasan b. Gulam Ali b. Ali Ekber b. Kadı Muhammed Eslem el-Ensârî el-Hanefî el-Gengûhî'dir. Şeyh Reşid Ahmed el-Gangûhî, 1244/1829 yılında Gangûh'ta doğmuştur. Küçüklüğünden itibaren ilim ve âlimleri seven biri olup

---

[3] es-Sirhindî, *Mecmû'-u erba'a şürûh-i Tirmizî*, I, 44-45, 232.

[4] Örneğin, namazda ellerin kaldırılması ve imamın arkasında kıraat meseleleri. Bkz. I, 318 ve diğerleri.

[5] es-Sirhindî, *Mecmû'-u erba'a şürûh-i Tirmizî*, (İmamın Arkasında Kıraatin Terk Edilmesi Bâbı), I, 314-319, (İmam Hutbe Verirken Konuşmanın Mekruh Olması Bâb), s. 492-497, (Farz Namazını Kıldıktan Sonra İnsanlara İmamlık Yapan Kişi Bâbı), s. 545-546 ve II, 234, (Muhallil ve Muhallel Bâbı), II, 379-381; (Alıcı ve Satıcının, Birbirlerinden Ayrılmadıkları Sürece Satışı İptal Etme Hakkına Sahip Olması Bâbı), III, 31-41. Bazen, ellerin kaldırılması meselesinde yaptığı gibi kendi mezhebine aykırı hadisleri neshedilmiş olarak yorumlamaktadır.

[6] Elde mevcut baskıları dışında tamamlanmış bir nüshası olup olmadığını öğrenmek için Diyobend Dârülulûmu mezunu olan Abdülbâsıt Şerîfî ile iletişime geçtim ve kendisinden yardım istedim. Ancak, kütüphanelerde, özellikle Diyobend Dârülulûm Kütüphanesi'nde kitabı aradığını ancak ne yazık ki, benim elde ettiğimden başkasını bulamadığını söyledi. Bu durumda Sirâc Ahmed es-Sirhindî, şerhinin yarım kaldığı anlaşılmaktadır

[7] Afganistan'daki resmî diller Peştuca ve Dari'dir. Bu dillerin yanı sıra Özbekçe, Türkmence, Beluççа, Peşeyice ve başka diller de konuşulmaktadır.

döneminin büyük âlimlerine öğrencilik yapmıştır. Farsça risaleleri dayısı Muhammed Takî'den, temel nahiv ve sarf ilimlerini Muhammed Bahş Rampûrî'den okumuştur. Daha sonra Delhi'ye giderek Kadı Ahmedüddin el-Cehlemî'den kısa süre Arapça dersleri aldı. Ardından Memlûk Ali en-Nânûtevî'nin öğrencisi olmuş ve daha çok, dönemin müftüsü Sadreddin ed-Dihlevî'den dersler almıştır. Hadis ve tefsir ilimlerini büyük oranda Şeyh Abdülganî'den, bir kısmını da Ahmed Said b. Ebû Said el-Ömerî ed-Dihlevî'den okumuştur. Bu eğitimlerle hem nakli hem de aklî ilimlerde yaşıtlarını geride bırakmıştır.[8]

Şer'î ilimlerdeki eğitimini tamamladıktan sonra Reşid Ahmed, Delhi'den Gengûh'a dönmüş ve dayısı Muhammed Takî'nin kızıyla evlenmiştir. Bir yıl içinde Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve tasavvuf yolunda Şeyh İmdâdullah'tan ders almış ve bir süre ona intisap etmiştir. Daha sonra Gengûh'ta şer'î ilimleri öğretmeye başlamış ve zamanını her sene *Kütüb-i sitte*'yi okutmaya ayırmıştır. Özellikle *Câmi'u't-Tirmizî*'yi, *Sahîhayn* ve *Sünen*'lere öncelemiştir.[9]

Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin en meşhur hocaları arasında: Muhammed Bahş er-Râmpûrî, Kadı Ahmedüddîn el-Cehlemî, Şeyh Memlûkülalî en-Nânûtevî, Müftü Sadreddin ed-Dihlevî, Abdülganî el-Müceddidî ve Ahmed Said b. Ebû Said el-Ömerî ed-Dihlevî bulunmaktadır.[10] Ondan ders alan pek çok isim vardır, bunlardan bazıları: Muhammed Yahya el-Kandehlevî, Mâcid Ali el-Mânevî[11] ve Hüseyin Ali Elvânî'dir. Şeyh el-Gengûhî, 8 Cemâziyelâhir 1323/1905 tarihinde, Cuma günü vefat etmiştir.[12]

Gangohî, Hint alt kıtasında genel olarak Hanefî âlimleri ve özel olarak Diyobend âlimlerinin en önemli ve en meşhurlarından biri olarak kabul edilir. *el-Kevkebü'd-dürrî*'nin düzeltme ve tashihlerini yapan Muhammed Zekeriya el-Kandehlevî onun hakkında şöyle demiştir: "... Allah rahmet eylesin, dini ilimlerde büyük bir gayretle yetişmiş, bu ilimleri öğrenmek için uzak ülkelere seyahat etmiş, devrinin seçkin ve en yetkin âlimlerinin ders halkalarına katılmış, ilimleri işitmiş ve tefakkuh etmiş, ilim deryasına dalmıştır."[13]

Takıyyuddîn en-Nedvî şöyle demiştir: "Kendi devrinde bu ümmetin fakihi, muhaddisi, ârifi, hakîmi ve lideri Mevlânâ Şeyh Reşid Ahmed el-Gengûhî'dir."[14] Muhammed Takî el-Osmanî, *Câmi'u't-Tirmizî*'yi okurken derinlemesine incelemek istediği bir meseleyi yalnızca *el-Kevkebü'd-dürrî*'de

---

[8] Bkz. el-Hasenî, *Nüzhet*, VIII, 1229. Ayrıca bkz. ez-Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud, *el-A'lâm*, Dârü'l-İlm li'l-Malâyin, 15. baskı: 2002, III, 26.

[9] Bkz. el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1230. Ayrıca bkz.: er-Rızevî, Seyyid Mahbûb, "Târîhu Câmi'ati Diyobend", Mecelletü'd-Dâ'î –, 1440/2019, yıl 43, sayı 9-10, s. 18-23.

[10] el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1230.

[11] Farklı bölgelere seyahat ederek ilim öğrenmiş, Gengûh'a da giderek Muhaddis Reşid Ahmed el-Gengûhî'den hadis almıştır. Ardından Kelavsî, Mindhu ve Aziziyye Arap medreselerinde eğitim vermiş ve daha sonra Hindistan'ın Kalküta bölgesinde el-Medresetü'l-'Âliye'de öğretim faaliyetleri başkanlığı görevini üstlenmiştir.

[12] el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1231.

[13] *el-Kevkebü'd-dürrî*, I, 12.

[14] el-Kandehlevi, Muhammed Zekeriya, *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvatta'i Malik*, thk. Takiyyüddin en-Nedvî. Dârü'l-Kalem, Dımeşk, 1. baskı, 1424/2003, I, 19.

bulduğunu belirtmiş, Gengûhî'nin ilimdeki derinliğini, zühd ve takvasını, hayatının her alanında Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılığını övmüştür.[15]

Gengûhî'nin *el-Kevkebü'd-dürrî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* dışında birçok eseri bulunmaktadır, bunlardan bazılarını kısaca zikredelim:

el-Fetâvâ el-Reşidiyye: Bu eser, fıkhî meseleleri ve fetvaları konu esaslı tertip ederek Hanefî mezhebine göre ele almıştır. Kitap 1987 yılında Urduca olarak basılmıştır. Dersî Kütüb Hâne Delhi tarafından neşredilmiştir.

*İmdâdü'*s-*sülûk*: Bu kitapta tasavvuf ve ahlâk konularını ele almıştır. Müslümanın Allah'a itaati engelleyen her şeyden kaçınması ve Allah'a yaklaşmasını sağlayacak her şeyi yapması gerektiğini belirtmiştir. Sülûk ve kuralları,[16] şeyhe olan ihtiyaç ve şeyhin nitelikleri,[17] evliyanın kerametleri,[18] tasavvufun erkânı ve ümmet-i Muhammed'in faziletleri[19] gibi konuları açıklamıştır. Kitap, Lahor'da Nâmi Basımevi tarafından basılmıştır. *Zübdetü'l-menâsik*: Bu risale, hac ve umreye dair önemli meseleleri içermektedir. 1310/1893 yılında Urduca olarak el-Matbaatü'l-Müctebâiyye tarafından neşredilmiştir.

1.2.2. *el-Kevkebü'd-dürrî*'nin Başlıca Özellikleri

el-Kevkebü'd-dürrî, hacminin küçük olmasına ve vecizliğine rağmen önemli bir eserdir. Ebü'l-Hasan en-Nedvî, *el-Kevkebü'd-dürrî* hakkında yazdığı ön sözde şunları belirtmiştir: "Bu eser, geniş bir şerh olmaktan ziyade kişisel notlar gibidir. Kitap veciz oluşu, hacminin küçük olması ve *Câmi'i't-Tirmizî*'nin baştan sonra tamamını şerh etmemesi gibi özelliklerine rağmen oldukça faydalıdır.. Ancak bunu yalnızca uzun süre *Câmi'i't-Tirmizî* tedrisi ile meşgul olan, ince konulara hâkim, kapalı nokta kalmasına gönlü razı olmayan müderrisler ya da şerh ve ta'liklerdeki zor meselelerin çözümünü arzulayan zeki öğrenciler bilebilirler. Ayrıca kitap ne eksiklik ne de fazlalık hissettirecek şekilde konuları ele almıştır. Dil bilgisi, hadislerdeki garib ifadelerin anlamları, ricâl ilmi, usûl, makâsıdü'ş-şerî'a gibi konularda birçok fayda sunmaktadır."[20]

Reşid Ahmed el-Gangûhî, eserini 1312/1894 yılında tamamlamış,[21] öğrencisi Muhammed Yahya el-Kandehlevî ise düzenleyip kayda geçirmiştir.[22] Şeyh Muhammed Yahya yirmi üç yıl boyunca

---

[15] Bkz. *el-Kevkebü'd-dürrî*, I, 53-54 , (Muhammed Takî el-Osmanî'nin ön sözü).

[16] Bkz. el-Gengûhî, Reşid Ahmed, *İmdâdü's-sülûk*, Dârü'l-Kitâb Diyobend, 2005, s. 13-15.

[17] Bkz. *a.g.e.*, s. 20-28.

[18] Bkz. a.g.e., s. 102-107.

[19] Bkz. a.g.e., s. 149-154.

[20] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, I, 8.

[21] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, IV, 501.

[22] Öyle görünüyor ki Muhammed Yahya el-Kandehlevî, hocasının derslerini Urduca olarak not alıp daha sonra bunları Arapçaya çevirmiştir. Bu, onun büyük bir çaba sarf ettiğini ve hocasına büyük bir hizmette bulunduğunu göstermektedir.

dersleri dinleyip notlar aldıktan sonra vefat etmiştir. Defterindeki bu notlar basılmamıştır. Daha sonra oğlu Muhammed Zekeriya tarafından gözden geçirerek yeniden düzenlemiş ve dipnotlar yazmıştır. Çalışma 1353/1934 yılında tamamlanmıştır.[23] Dolayısıyla, kitabın ekleri ile birlikte 1312/1894 ile 1353/1934 yılları arasında yazıldığı söylenebilir.

Kitap ilk olarak Hindistan'da taş baskı olarak iki cilt halinde basılmıştır. Daha sonra 1395/1975 yılında dört cilt hâlinde[24] Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin tahkiki ile Matbaatü Lecneti'l-Ulemâi Leknev el-Hind tarafından yayımlanmıştır. Bu iki baskı, fihristlenmemiş olup konulara kolayca ulaşmak zordur. Ayrıca, bu baskılarda *Câmiʿu't-Tirmizî* hadislerinin metinleri yer almamaktadır ve matbaa hataları bulunmaktadır.[25] Daha sonra kitap, Birleşik Arap Emirlikleri Devlet Başkanı'nın temsilcisi olan Şeyh Sultan b. Zayed Âl Nehyân'ın himayesinde ve Dr. Takiyyüddin en-Nedvî'nin gözetiminde 1438/2017 yılında yeni bir baskı olarak yayımlanmıştır. Bu baskı, ilmî ve teknik yönlerden gözden geçirilmiştir. Orijinal metin ve haşiyelerde noktalama işaretlerine dikkat edilmiş, hadislerin tahrîcine, atıfların asıl kaynaklardaki yerlerine dikkatle yer verilmiştir. Ayrıca nüshalar arası farklılıklar ve eksik olan hadisler de dipnotlarda belirtilmiştir.

Reşid Ahmed el-Gangohî'nin *Câmiʿu't-Tirmizî* üzerine yaptığı şerh, kısa ve öz bir şerh olup ayrıntıdan ve fazlalıklardan uzak bir eserdir. Ancak, bazen şerhinde çok sayıda eksik ifadeler bulunmakta, bir veya iki kelime ile yetinmekte ve ardından gelen kelimeleri şerh etmeye geçmektedir. Hadisin birden fazla mana içerebilecek bir lafzını asıl kastedilen anlamı kaybedecek şekilde şerh edebilmektedir. Örneğin, "el-Mesânî" ifadesinde: "Bu, yüz ayetten kısa olan (el-mi'în) sûrelerdir" demiş ancak "el-mi'în" ve "el-mesânî"nin ne olduğunu açıklamamış, sadece Fatiha'nın az âyetli olmasına rağmen manasının çokluğu nedeniyle bunlardan biri olduğunu söylemiştir. Oysa bu hususta başka manalar da mevcuttur.[26] Ancak âlimlerin görüşlerine döndüğümüzde, es-sebʿu'l-mesânî hakkında farklı manalar da zikrettiklerini görülür, Gengûhî ise bunu sadece Fatiha olarak açıklamıştır.[27] Gengûhî bazen râvilerin biyografilerini vermeden hadis lafızlarını şerh etmeden bir başka rivayete geçmektedir.[28] Okuyucu, el-Gengûhî'nin bazı yerlerde şerhe başladığını, ancak sözün tamamlanmadığını ve boşluklarla karşılaştığını fark edebilir. Bu durum, Gengûhî'nin derslerini kaydeden Muhammed Yahya el-

[23] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî,* IV, 502.

[24] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, muhakkik Takiyyüddin en-Nedvî'nin mukaddimesi, I, 16.

[25] Örnek için bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî,* IV, 14.

[26] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî,* II, 349; IV, 5, 284, 477-478.

[27] Bu manalar şunlardır: es-sebʿu'l-mesânî'den kasıt, es-sebʿu't-tıvâl (yedi uzun sûre) olup Bakara sûresinden A'râf sûresine kadar olan altı sûredir. Yedinci sûre hakkında ise ihtilaf vardır. Kimileri, Gengûhî'nin de belirttiği gibi bunun Fatiha olduğunu söylemiştir; kimine göre ise Enfâl ve Berae (Tevbe) sûreleridir. Başka bir görüşe göre Yûnus sûresi, bir diğerine göre de Kehf sûresidir. Ya da es-sebʿu'l-mesânî'den kasıt, yedi Hâ-mîm sûresidir. Bunlar haricinde başka görüşler de vardır. Detaylar için bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî,* IV, 5-7 (Muhammed Zekeriya el-Kandehlevî'nin haşiye'si).

[28] Bkz. Gengûhî, *a.g.e.*, IV, 164, 282.

Kandehlevî'den kaynaklanmış olabileceği gibi neşredenin dikkatsizliğinden veya bilmediğimiz bir sebeple meydana gelmiş olabilir.

Gangohî, hadislerin isnadı ya da hükmü hakkında nadiren söz söylemiştir. Aynı şekilde garîbü'l-hadîs hakkında da çok az bilgi vermiş,[29] hadislerin tahrîcini yapmamış, şâhid ve mütâbaatlarına da değinmemiştir. Hadisleri *Câmiʿu't-Tirmizî*'deki gibi metin ve isnadlarıyla birlikte değil, yalnızca ilgili babı ele alarak açıklamak istediği kelimeleri zikretmiştir. Fakihlerin görüşlerini ise oldukça kısa bir şekilde dile getirmiş ve genellikle Hanefî mezhebinin görüşlerini desteklemiş, onları tercih etmiştir.[30] Bazen nüsha ve rivayetler arasındaki farklara da değinmiştir.[31] Örneğin, Gangûhî şöyle der: "(Amr b. Sâbit) isminden sonraki râvinin ismi olan Eyyûb b. Hût eksik bırakılmıştır, bu yüzden eklenmelidir."[32] *el-Kevkebü'd-dürrî*'nin haşiyesini yazan Muhammed Zekeriya el-Kandehlevî burada Gangûhî'nin elindeki nüshanın Ahmediyye nüshası olduğunu ve Eyyûb b. Hût'un, Mısır ve Hindistan nüshalarında mevcut olduğunu belirtmiştir.[33]

1.3. Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

1.3.1. Müellifin Hayatı ve İlmi Kişiliği

Tam adı Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah b. Şah Abdülkebîr b. Şah Abdülhâlık el-Keşmîrî'dir.[34] Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî, 1292/1875 yılında Keşmir'in Dudevân köyünde doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'i babasından öğrenmiş, *Gülistân* ve *Bostân* gibi bazı Farsça kitapları da ondan okumuştur. Ardından, Arapça dilini Şeyh Gulâm Muhammed Resûnîpûra'dan öğrenmiş ve iki yıl içinde nahiv, sarf, fıkıh ve fıkıh usulü alanlarındaki temel derslerini tamamlamıştır. Daha sonra, Hazara bölgesine gitmiş ve burada üç yıl kalmıştır. 1307/1889 yılında Diyobend Dârülulûmu'na katılmış ve burada tefsir, hadis ve fıkıh gibi dersleri içeren müfredatı okumuştur. Bu dersler arasında *Sahîhayn*, dört *Sünen*, İmam Mâlik ve İmam Muhammed'in *Muvatta'*ları, *Celâleyn*, *Beydâvî*, *el-Hidâye* gibi eserler bulunmaktadır.

---

[29] Bkz. Gengûhî, *a.g.e.*, II, 15.

[30] Bkz. Gengûhî, *a.g.e.*, II, 13.

[31] Bkz. Gengûhî, *a.g.e.*, I, 51; IV, 164, 253, 439.

[32] Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, IV, 479.

[33] Bkz. Gengûhî, *a.g.e.* IV, 479.

[34] Bkz. Ebû Gudde, Abdülfettah, *Terâcimü sitte min fukahâi'l-âlemi'l-İslâmî fi'l-karni'r-râbi' 'aşer ve âsârühümü'l-fıkhiyye,* I, 13. Ayrıca bkz., el-Keşmirî, Enver Şah, *Nakş devâm*, Şah Akademi, Diyobend, 2. baskı, 1996, s. 20. Ayrıca bkz., Birışık, Abdulhamit - Daudi, Khalid Zafarullah, "Keşmîrî", DİA, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), XXV, s.327-329. https://islamansiklopedisi.org.tr/kesmiri

Diyobend Dârü'l-ulûmu'ndan mezun olduktan sonra, Gengûh şehrine gitmiş ve Reşid Ahmed el-Gengûhî'den hadis dersi almıştır. Ardından, bazı arkadaşlarının daveti üzerine Delhi'ye gitmiş ve burada hocalık yapmaya başlamış, "Emîniyye" Medresesi hoca heyetinin başkanı olmuştur. Burada 1319 yılına kadar ders vermeye devam etmiştir. Sonra Keşmir'e geri dönmüş ve "Feyz-i Âm" adında bir medrese kurarak burada 1323/1905 yılına kadar ders vermeye devam etmiştir. Ardından kutsal topraklara gitmiş ve dönüşünde 1326/1908 yılına kadar bu medresede görev yapmıştır. Daha sonra Hindistan'a dönmüş ve Diyobend Dârülulûmuna katılmış, Mahmud Hasan'ın talimatıyla Dârülulûm'daki hoca heyetinin başkanı olmuş ve kendisine Şeyhü'l-hadîs unvanı verilmiştir. 1345/1926 yılına kadar dinî ilimler ve özellikle hadis dersleri vermiştir.[35]

Şeyh, 1292/1875 ile 1352/1933 yılları arasında İngilizlerin kontrolü altında olan bir ortamda yaşamıştır. Bu dönemde öldürme, yakma, idam etme ve yağmalama gibi katlanılması zor olaylara tanık olmuştur. Bu zulümler, onu zalimlere karşı durmaya sevk etmiş ve İngilizlerle dostluk kurmanın caiz olmadığına dair fetva vermiştir. Hindistan'daki Müslümanları tehdit eden tehlikeler hakkında konuşmuş ve yazılar yazmıştır.[36] Sadece medresede ders vermekle kalmamış, okul dışında da Müslümanların meseleleriyle yakından ilgilenmiş, ateistlerin iddialarına ve Kâdıyânîlik'e sert bir şekilde cevap vermiştir. Kâdıyânî'yi küfürle itham etmiş ve onu, peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetü'l-Kezzâb'a benzetmiş ve "mel'ûn" olarak nitelemiştir[37]

Keşmîrî'nin birçok hocası vardır. En meşhurları arasında o dönemde Diyobend'deki üniversitenin başında olan, Şeyhü'l-Hind lakaplı Şeyh Mahmud Hasan bulunmaktadır. Şeyh Mahmud Hasan'dan *Sahîh-i Buhârî, Câmi'u't-Tirmizî* ve *Sünen-i Ebû Dâvûd* gibi hadis kitaplarını ve fıkıh kitabı olarak Burhaneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eserinin son iki cildini okumuştur. Diğer hocaları ise Halil Ahmed es-Sehârenpûrî ve kendisinden *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Nesâî* ve *Sünen-i İbn Mâce*'yi okuduğu Muhammed İshak el-Keşmîrî'dir. Talebeleri arasında Bedr Âlem el-Mîrtehî,[38]

[35] Bkz. Tayyib, Ubeydürrahman, "el-'Allâme Enver Şâh Keşmîrî Advâ' 'alâ Hayâtihî ve Ârâihî fî İlmi't-Tefsîr", Mecelletü'd-Dâ'î, Muharrem-Sefer 1436/Kasım - Aralık 2014, sayı: 1-2, yıl: 39, 123-131. Ayrıca bkz., es-Sâmerrâî, Yunus Şeyh İbrahim, *'Ulemâü'l-'Arab fî şibhi kârrati'l-Hindiyye,* t.y., y.y., s. 833.

[36] Bkz. Hakkı, İhsan, *Me'sât-ü Keşmir el-Müslime*, Dârü's-Su'ûdiyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. baskı, 1397/1977, s. 108. Ayrıca bkz. Cemil Abdullah el-Mısrî, *Hâdıru'l-'âlemi'l-İslâmî ve Kadâyâ el-Mu'âsıra,* y.y., s. 337.

[37] Bkz. el-Keşmîrî, Enver Şah, *el-'Arfü'ş-şezî*, tsh. Mahmut Şakir, Dârü İhyai't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut-Lübnan, 1. baskı, 1425, III, 370.

[38] *Feyzü'l-bârî* adını vererek hocasının sahih-i Buhari derslerini toplayan ve düzenleyen kişidir ve aynı zamanda *Tercümânü's-sünne* adlı eserin yazarıdır.

Müftü Muhammed Şefî‘ el-Osmanî, Muhammed Yusuf el-Bennûrî, Muhammed İdrîs el-Kandehlevî, muhaddis Şeyh Habîburrahman el-A‘zamî[39] ve Muhammed Manzûr en-Nu‘mânî[40] bulunmaktadır.

Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî, o dönemde Hindistan’ın parmakla sayılan büyük âlimlerinden biriydi. Hindistan’ın önde gelen âlimlerinden ders almış, ilmî bir çevrede yetişmiştir Özellikle hadis ilimleri ve şerhleri konusunda derin bir bilgiye sahip olmuş, dersler vermiş ve eserler kaleme almıştır. Keşmîrî yabancı dilleri öğrenme konusunda oldukça yetenekliydi. Hintçe, Urduca ve Farsçaya ek olarak Arapça, İngilizce ve İbranice öğrenmiş, Yahudilerle İbranice münazaralar yapmış, Talmud’u İbranice okumuştu. Ayrıca Tevrat’ı, İncil’leri, şerhlerini de okumuştu.[41]

Keşmîrî, Hanefî mezhebine, fıkıhla ilgili hadisler alanında büyük hizmetlerde bulunmuştur. Görüşlerine katıldığı ya da katılmadığı âlimlerin eserlerini okur, incelemeleri sadece Hanefî âlimlerin kitaplarıyla sınırlı kalmazdı. Faydası olduğuna inandığı her türlü eseri okurdu. *Câmi‘u’t-Tirmizî* şerhi ve diğer kitaplarını incelediğimizde Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), Nevevî (ö. 676/1277), İbn Teymiyye(ö.728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), İbn Hacer (ö. 852/1449), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) ve diğer âlimlerin eserlerinden alıntıları olduğunu görmekteyiz.[42]

---

[39] O, hadis ilminde uzmanlaşmış Hanefî âlimlerdendir. Hem Hindistan'daki hem de dışındaki hadis âlimlerinin takdirine mazhar olmuştur. İbn Mübarek'in *Kitâbü’z-zühd*, Said b. Mansûr'un *Sünen*, Humeydî'nin *Müsned* ve Hafız İbn Hacer'in *el-Metâlibü’l-‘âliye* adlı eserlerine ta‘likleri vardır. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i hakkında Ahmed Şakir'in ta‘liklerini eleştirmiş ve “*Elbânî şüzûzühü ve ahtâühü*” adlı eserinde Elbânî'nin görüşlerini tenkit etmiştir

[40] Bkz. Mecelletü Külliyyeti ‘Ulûm Şarkiyye, “eş-Şeyhu’l-‘Allâme Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî ve Devrühû fî Neşri’l-Hadîsi’n-Nebevî fî Şibhi’l-Kârrati’l-Hindiyye”, sayı 73, 2008, XXIX, 3-4.

[41] Muhammed Yusuf el-Bennûrî, hocası Keşmîrî hakkında şöyle demiştir: O, İncil'ler ve Eski Ahit'leri, bunların şerhlerini ve ilgili Talmud ve Gemara’ları tamamen kavramıştı. İbraniceyi anlıyordu ve İbranice Tevrat'ı okumuştu. Tevrat'tan Hz. Peygamber’in peygamberliğiyle ilgili birkaç ayeti ezberlemişti. Bir gece Eski ve Yeni Ahit'ten yüz müjdeyi topladı; ertesi sabah Keşmir'de bir rahiple yapacağı tartışmada buna ihtiyaç duyuyordu. Onu şaşırtıp susturdu ve tartışmayı kazandı. Sahih-i Buharî dersinde ondan işittiğim iki İbranice müjde şunlardır:

1. “نابي مقريخ مئخيخ كاموخ بأقيم لخ ألوهخ إلا وتشماعون”
2. “يهو مسينائي باوظارح مساعير كوفيعه مهر باران”

Bkz. Bennûrî, Muhammed Yusuf, *Nefhatü’l-‘anber min hayâti imâmi’l-‘asr eş-Şeyh Enver*, İdâretü’l-Meclisi’l-İlmî, Karaçi, 2. baskı, 1389/1969, s. 105.

[42] Örneğin, “Temizliğin Fazileti” bâbında (1/38) Ebû Hüreyre'den rivayet edilen “Bir Müslüman ya da mümin abdest aldığında, yüzünü yıkadığında, gözleriyle baktığı her günah yüzünden suyla birlikte akar.” hadisinin şerhinde günahların insan bedeninden nasıl çıktığından bahsetmekte ve ruhun cismânî olduğuna işaret eden başka hadislerin bulunduğunu belirtmektir. Ardından şöyle demektedir: Kadızâde, *Tehâfütü’l-felâsife* adlı eserinde Gazzâlî'nin ruhun maddi olmadığını savunur, aynı şekilde bu görüş Hanefî âlimi Kadı Ebû Zeyd ed-Debûsî'ye de atfedilmektedir. Ben derim ki: Öncelikle, aralarındaki ihtilaf yeterli değildir. Biz, Kur’ân ve hadislerin nasslarına dayanırız. İkincisi, mezhep görüşlerinin nakli zor bir durumdur. Kadı Ebû Zeyd'in sözlerini görmeden ona bu ihtilafı atfedemem. Gazzâlî'nin talebesi Ebû Bekir b. el-Arabî şöyle demiştir: “Üstat felsefeye daldı, sonra çıkmaya çalıştı ama amacına ulaşamadı.” Mütekaddimûn âlimleri, ruhun maddî olmamasıyla kesif olmamasını kastetmişlerdir. Bu durum İbn Teymiye'nin İhlas Sûresi tefsirinden anlaşılmaktadır.” Keşmîrî, Fatiha dan sonra amin deme Meselesi Bâbı’nda şöyle demiştir: “İbn Teymiye ve İbn Kayyım, bu meseledeki ihtilafın mübah olanlardan birini tercih sadedinde olduğunu söylemişler ve bazı durumlarda yüksek sesle okumayı tercih etmişlerdir. Burada şiddetli bir ihtilaf yoktur.” Keşmîrî, *el-‘Arfü’ş-şezî*, I, 257. Hadiste geçen “Başınızdaki kişiye itaat edin ki Rabbinizin cennetine giresiniz” ifadesi hakkında ise şöyle der: “Râzî, *et-Tefsîrü’l-kebîr*’de bundan uzun uzadıya söz etmektedir ve özet olarak,

Muhammed Yusuf el-Bennûrî şöyle demiştir: "Şeyh Keşmîrî -Allah ona rahmet etsin- çağının ender şahsiyetlerinden biriydi. Hakikatler ve ilimler hususunda bir imam olup ne kendisiyle yarışılır ne de ona erişilirdi. Çağımızın seçkin âlimlerinin ince meseleleri ve ilimlerin zor noktalarını çözmede örnek alınması gereken biri olup kendisiyle tartışılmaz ve çekişilmezdi. Kur'an ve hadis ilimlerinin anlamını ve gayesini ortaya çıkarmada usta biriydi. O, İslam ümmetinin meselelerini açıklamada temel bir merkezdi. Ümmetin âlimlerinin mezheplerini son derece iyi hıfzetmişti, bu mezhepleri derinlemesine inceleyip değerlendirmede uzman biriydi."[43]

Şeyh Muhammed Yusuf el-Kâmilpûrî de onun hakkında şöyle demiştir:

كم هكذا صدرت خوارق عادة عنه وجاحدها من العميان

"Sayısız harikuladelikler zuhûr etti ondan,

Kördür ancak ve ancak bunu inkâr eden"[44]

Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin öğrencisi Muhammed Tâyyib ise şöyle demiştir: "Biz, sünnetleri Enver Hoca'nın hayatından öğrenirdik, sanki ahlak-ı nebevî onun sûretinde can bulmuştu."[45]

Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî, Hint alt kıtasında birçok ilmî hizmet verdikten sonra, hastalanarak 3 Safer 1352/1933 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi Diyobend'de defnedilmiştir.[46]

Keşmîrî, ders ve konferans verme işlerine çokça zaman ayırdığı için yazarlık faaliyetlerine yoğunlaşma fırsatını çok fazla bulamamıştır. Ancak, talebeleri ve onu seven ilme düşkün kimseler onun ders notlarını ve yazdırdıklarını derleyip kaydetmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte akaid, fıkıh, tefsir ve hadis gibi çeşitli alanlarda kaleme aldığı eserleri ve risaleleri bulunmaktadır. Aşağıda, onun bazı eserlerine ve risalelerine değinilecektir:

Feyzu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî: Şeyh Keşmîrî'nin *Sahîh-i Buhârî* üzerine verdiği derslerden derlenmiş olup, Bedr Âlem el-Mîrtehî tarafından yazıya geçirilmiş ve düzenlenmiştir. Keşmîrî, bu eserde, dört mezhebin delillerini ve âlimlerin görüşlerini toplamış, tercihe şayan olanları tercih etmiş ve diğer şârihlerin sözlerini özetlemiştir. Ayrıca, bazı yerlerde diğer şârihlerin hatalarına eleştiriler yöneltmiştir.[47]

'Allah'a ve Resûlüne itaat edin' [Nisa, 59] ayetinin çok önemli olduğunu söylemektedir. Buna göre ayette dört asıl zikredilmektedir: Kitabullah, sünnet, icma ve kıyas". Bk. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, II, 94.

[43] el-Bennûrî, *Nefhatü'l-'anber min hayâti imâmi'l-'asr eş-Şeyh Enver*, s. 24.

[44] el-Bennûrî, *Nefhatü'l-'anber,* s. 30.

[45] Füyûzürrahman, *Meşâhirü 'ulemâi Diyobend*, Lahor, Mektebe Azîziyye, 1. baskı, 1976, s. 485. Ayrıca bkz. Enver Şah el-Keşmîrî, *Nakş devâm,* s. 81.

[46] Bkz. *a.g.e.*, s. 18-19, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 91. Ayrıca bkz. el-Keşmîrî, *Nakş Devâm,* s. 51-55.

[47] Bkz. el-Bennûrî, *Nefhatü'l-'anber*, s. 134. Örnek için bkz. el-Keşmîrî, *Feyzu'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî,* thk. Muhammed Bedr Âlem el-Mîrtehî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut – Lübnan, 1. Baskı, 1426/2005, II, 332-333.

Eser, ilk kez 1357/1938 yılında Hindistan'da Dabhel – Surat'taki İlmî Meclis'in gözetiminde dört cilt hâlinde basılmış, daha sonra 1426/2005 yılında altı cilt hâlinde Darü'l-kütübi'l-ilmiyye tarafından Beyrut, Lübnan'da yayımlanmıştır.

Müşkilâtu'l-Kur'ân: Keşmîrî'nin Kur'an-ı Kerim'de anlaşılması güç ayetleri tefsir ettiği eserdir. Bu eser, Şeyh Enver Şah'ın programından ilmî kurul tarafından derlenmiş olup, bu kurulun başkanı Seyyid Ahmed Rızâ el-Becnûrî, eserdeki çok sayıda atıf ve kaynağı açığa çıkarmaya çalışmıştır.[48]

Faslü'l-hitâb fî meseleti ümmi'l-Kitâb:[49] Bu risale, imamın arkasında Fatiha sûresinin okunup okunmaması meselesine dair delilleri içermektedir. Keşmîrî, her iki tarafın yani Ehl-i rey ile Ehl-i hadis'in delillerini zikretmiş, bu delilleri tartıştıktan sonra ise Hanefî mezhebinin, imamın arkasında Fatiha'nın okunmaması gerektiği görüşünü tercih etmiştir. Bunu yaparken *Kütüb-i sitte*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Buhârî ve Beyhakî'nin *el-Kırâa halfe'l-imâm* adlı cüzleri, Tahâvî'nin *Şerhu me'âni'l-âsâr*'ı, Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'i, Nevevî'nin *el-Mecmû' şerḥu'l-Mühezzeb*'i, Zeylaî'nin *Tebyînu'l-haḳâik şerḥu Kenzi'd-dekâiḳ*'i, İbn Teymiyye'nin *Mecmû' fetâvâ*'sı, Şevkânî'nin *Fethu'l-kadîr*'i, İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid*'i, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si, Molla Ali el-Kârî'nin *Mirkâtu'l-mefâtîh*'i, Mârdînî'nin *el-Cevheru'n-nakî*'si, Hattâbî'nin *Me'âlimu's-Sünen*'i, İbn Abdülberr'in *et-Temhîd*'i, İbn Hacer'in *Tehzîbu't-Tehzîb, Takrîbü't-Tehzîb* ve *Lisânü'l-mîzân*'ı, Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'i gibi eserlerden faydalanarak bu meseleyi açıklamıştır.

Neylü'l-ferkadeyn fî mes'eleti ref'i'l-yedeyn: Bu risale, Keşmîrî'nin namazda elleri kaldırmanın terki meselesinde Hanefîlerin delillerini topladığı bir eserdir. Eserde, imamlar arasındaki farklılığın yalnızca fazilet yönünden olduğunu belirtmiş ve her iki tarafın da delilleri ve kanıtları olduğunu ifade etmiştir. İhtilâfın, zıtlık üzerine değil, çeşitli tercihler ve fazilet bakımından olduğunu vurgulamıştır.[50] Kitap, 1350/1931 yılında bir cilt hâlinde basılmış ve Matbû'âtü'l-Meclisi'l-İlmî tarafından yayımlanmıştır.

İkfârü'l-mülhidîn fî zarûriyyâti'd-dîn: Bu risale de Keşmîrî'nin imân ve küfür meselesinin dayandığı temel konular üzerine kaleme aldığı bir eserdir. Dinî zorunlulukların inkârı ile küfrün meydana gelişi konusunu incelemiş ve "zarûriyyâtü'd-dîn" terimi ile ne kastedildiğini açıklamıştır. Bu konuda şöyle demiştir: "Hz. Muhammed'in dininden olduğu zorunlu olarak bilinen, kendisinden tevatürle nakledilen, herkesin bildiği, vahdet, nübüvvet, peygamberlerin sonuncusu olması ve ondan sonra peygamberliğin sona ermesi gibi meselelerdir. Bunlara Allah'ın kitabında, önceki kitaplarda ve Peygamberimiz tarafından şahitlik edilmiştir."[51] Keşmîrî, bu risaleyi 1343/1924 yılında tamamladığını

[48] Bkz. *a.g.e.,* s. 135.

[49]Kitap, 1431/2010 yılında Beyrut, Lübnan'da Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından yayımlanmıştır.

[50] Bkz. el-Keşmîrî, *Neyl'ül-ferkadeyn fî mes'eleti ref'ü'l-yedeyn*, Matbû'âtü'l-Meclisi'l-İlmî, 1350, s. 2-3.

[51] Bkz. el-Keşmîrî, *İkfârü'l-mülhidîn fî Zarûriyyâti'd-dîn,* el-Meclisü'l-İlmî, Pakistan, 1424/2004, s. 2-3.

belirtmiştir.[52] Eser ilk kez 1424/2004 yılında Karaçi'deki el-Meclisü'l-İlmî tarafından basılmış ve neşredilmiştir.

Akîdetü'l-İslâm fî hayâti İsa aleyhi's-selâm: Eserin isminden de anlaşılacağı üzere Keşmîrî, Hz. Îsâ'nın (a.s.) hayatını ele almıştır. Bu kitapta, Kur'ân, sünnet, sahâbe ve tâbiîlerin eserlerinden delillerle, Hz. İsa'nın hayatta olduğunu ve kıyamete yakın bir zamanda gökten ineceğini ispat etmiştir. Muhammed Yusuf el-Bennûrî, Keşmîrî'nin bu kitabı 1343 yılı Ramazan ayında yazdığını zikretmiştir.[53]

1.3.2. Şerhin Başlıca Özellikleri

el-'Arfu'ş-şezî, hem hocalar hem de talebeler için faydalı, *Câmi'u't-Tirmizî* şerhlerinden biridir. Keşmîrî hadis kitapları ve şerhleriyle meşgul bir dönemde, yaşadığı toplumun böyle bir şerhe şiddetle ihtiyaç duyduğunu fark etmiştir. Muhammed Yusuf el-Bennûrî şerhe dair şöyle demiştir: "Bütün hadis hocaları ve özellikle *Câmi'u't-Tirmizî*'yi öğretenler için bu kitap,[54] kapalı olan kapıları açmakta, araştırma ve inceleme yollarını göstermekte, sorunlar ve güçlüklerden kurtulma yollarını kendilerine öğretmektedir. Onlar bu eserin denizlerinden su alır, ışığından faydalanır ve yıldızlarıyla yollarını bulup hidayete ererler."[55]

el-'Arfu'ş-şezî'yi kaydeden Şeyh Muhammed Çerâğ, eseri 24 Cemâziyelevvel 1338/1920 Pazartesi günü tamamladığını belirtmiştir. Eser ilk defa 1342/1924 yılında, Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin hayatında, Mektebetü'l-Kâsımiyye Diyobend tarafından tek cilt olarak basılmıştır. Eser, tahâret bölümüyle başlayıp, ilel bölümüyle sona ermektedir. İkinci baskısı ise 1425/2004 yılında Beyrut, Lübnan'da Mahmûd Şâkir'in tashihiyle Dârü't-Türâsi'l-'Arabî tarafından yayımlanmıştır. İlk baskı eski ve tahkiksiz olup, noktalama işaretlerine dikkat edilmediği için öğrenciler için okumada zorluklar çıkarmaktadır. İkinci baskı ise tashihli bir baskıdır ve noktalama işaretleri göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca musahhihin öğrenciler ve hadis öğreticileri için faydalı olacak açıklamalarını da içermektedir. Bazı imlâ, nahiv ve sarf hataları düzeltilmiş ve yorum gerektiren yerlerde dipnotlar eklenmiştir. Ayrıca tahrîci yapılmamış bazı hadislerin de tahrîcine özen gösterilmiştir. Örneğin, eserde geçen "قوله: (وهو مقارب الحديث) اختلفوا في أنه توثيق للراوي أم تضعيفه، وأما في اللغة فلا يدل اللفظ على التليين" ifadesi için musahhih dipnotta şöyle demiştir: "Kitabın aslında 'التسليين' ifadesi kullanılmıştır ancak bu kelimenin bir manası yoktur 'التليين' ise 'التضعيف' anlamına gelir."[56] Başka bir yerde "وكلا القسمين" ifadesinin dipnotunda şöyle denmiştir: "Kitabın aslında 'القسمان' ifadesi kullanılmıştır, doğrusu ise 'القسمين'dir.[57] Yine başka bir yerde Şâfiî mezhebine göre iki kulle miktarı suyun bir rıtl necasetle bile kirlenmeyeceği belirtilmiş fakat

[52] Bkz., *a.g.e.*, s. 13.

[53] el-Bennûrî, *Nefhatü'l-'anber*, s. 113.

[54] *el-'Arfü'ş-şezî.*

[55] el-Bennûrî, *Nefhatü'l-'anber*, s. 131.

[56] Bkz. *a.g.e.*, I, 42.

[57] Bkz. *a.g.e.*, I, 46.

dipnotta "Ancak suyun rengi, tadı ya da kokusu az da olsa değişirse su kirlenir." şeklinde açıklama yapılmıştır.[58]

Keşmirî, şerhine sahih ve hasen kavramlarıyla ilgili açıklamalara yer vererek başlamakta, sahih hadisin kısımlarını ayrıntılı şekilde zikretmektedir.[59] Hadislerdeki garîb lafızların açıklanmasına da dikkat etmiştir. Ancak bütün hadis terimlerini açıklamamış, istediği bazı kelimeleri seçerek kendisinin ya da önceki hadis âlimlerinin ve şârihlerin görüşleriyle şerh etmiştir.[60] Çoğu zaman hadisin fıkhını ve âlimlerin görüş ayrılıklarını ele alarak başlamaktadır. Tirmizî'nin hadis hakkındaki hükmünü pek sık vermemekte ve genellikle onun hükmüne dair yorum yapmamaktadır. Kimi zaman Tirmizî'nin " هذا حديث حسن صحيح" şeklindeki değerlendirmelerine atıfta bulunarak, âlimlerin görüşlerini dile getirip bazılarına yorum yapabilmektedir.

Genellikle açıklamaları kısa tutmakta, fakat görüş ayrılıklarının bulunduğu ya da hükümlerin açıklığa kavuşturulması gereken yerlerde ayrıntılı bilgi vermektedir. Tafsilata girdiği bazı bölümler şunlardır: "Ebvâbü't-Tahâre – Namazın Taharetsiz Kabul Olmayacağı Bâbı", "Taharetin Fazileti Bâbı",[61] "Namazın Anahtarı Taharettir Bâbı",[62] "Rükûda Ellerin Kaldırılması Bâbı",[63] "İçki İçen Kimse Bâbı",[64] "Arâyâ ve Buna Ruhsat Verilmesi Bâbı".[65] Keşmîrî'nin Tirmizî'nin tamamını şerhetmediğini düşünmüyoruz. Aksine, bazı bölümlerin şerhte yer almamış olması dersleri not alan talebesi Muhammed Çerâğ'dan kaynaklanmış olabilir. Bu bâbları şerhederken derslerde bulunamamış ya da ders esnasında kaydedememiş, bazı sayfaları kaybetmiş olabilir. Ya da düzenleme sırasında yayınevinin ihmalinden kaynaklanmış olabilir. Mesela "Ölçü ve Tartı Bâbı",[66] "Muhaffelât'ın Satışı Bâbı"[67], "Müslümanın Malını Almak İçin Edilen Sahte Yemin Bâbı".[68] *Tefsir*bölümünde "Bakara Sûresi Bâbı",[69] "Âl-i İmrân Sûresi Bâbı",[70] "Mâide Sûresi Bâbı",[71] "Nisa Sûresi Bâbı".[72] *Dualar* bölümünde "Duanın fazileti Bâbı"ndan sonra 86 kadar başlığı hiç ele almazken, 87. bâbdan 158. bâba kadar sadece dört bâbla ilgili

[58] Bkz. *a.g.e.*, I, 96.

[59] Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 40-41.

[60] Örnek için bkz. *a.g.e.*, III, 9, IV, 10.

[61] *A.g.e.*, I, 35-38.

[62] *A.g.e.*, I, 42-47.

[63] *A.g.e.*, I, 263.

[64] *A.g.e.*, III, 293.

[65] *A.g.e.*, III, 56.

[66] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, III, 11.

[67]" Muhaffelât, muhaffela kelimesinin çoğuludur ve bu, koyunun memesinde sütün çoğalması anlamına gelir".

[68] Keşmîrî, *a.g.e.*, III, 43.

[69] Keşmîrî, *a.g.e.*, IV, 225.

[70] Keşmîrî, *a.g.e.*, IV, 236.

[71] Keşmîrî, *a.g.e.*, IV, 252.

[72] Keşmîrî, *a.g.e.*, IV, 243.

değerlendirmede bulunmuştur ve bunlar da bir ya da iki satır şeklindedir.[73] Bunlar haricinde de birçok bâbı[74] ve hatta bazı kitâbları tamamıyla atlamıştır.[75] Sadece bir ya da iki satır açıklama yaptığı bâblardan biri "Açık Artırma ile Satış Bâbı"dır. Burada sadece "الحلس" kelimesini açıklayarak, "Bunun anlamı "طـــاطـــ" değildir, aslen keçi kılından iplerle dokunan şeydir."[76] demiştir. Keşmîrî, *Kitâbü'l-'ilel*'in oldukça az bir kısmını şerh etmiştir.[77] Bazı hadisler önceki bölümlerde açıklandığı için tekrarlamaya gerek görmemiş ya da metni yazan kişi kaydetmeyi başaramamış olabilir.

Keşmîrî bazen hadislerin senetlerini zikretmiş ve buradaki bir veya iki râviden bahsedip, kısaca cerh ve ta'dil açısından değerlendirmiştir.[78] Görünen o ki, şerhinde özellikle ahkâm hadislerine odaklanmış ve bazen şevâhid hadisler de zikretmiştir. Özellikle, Hanefiler ile Ehl-i hadis arasındaki ihtilaflı konular üzerinde durduğunda hadislerin tahrîcini verdiği de olmuştur. Örneğin, kişinin imam hutbe okurken mescide geldiğinde iki rekât namaz kılması, farz namaz kılan birinin nafile namaz kılan birinin arkasında namaza durması, elleri kaldırma meselesi ve imamın arkasında Fatiha'nın okunması gibi konularda bu yöntemi takip etmiştir.[79]

Hadisleri şerh ederken, fıkhî meseleleri açıklarken ve hadislerin tahrîcini yaparken[80] Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî*, İbn Hacer'in *Fethü'l-bârî*, Nevevî'nin *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Müslim*, Suyutî'nin *Hâşiyetü'n-Nesâî*, Tahavî'nin *Me'âni'l-âsâr* ve *Müşkilü'l-âsâr*, İbnü'l-Kayyim'in *Tehzîbu's-Sünen*, İbn Seyyidünnâs el-Ya'merî'nin *Şerhu't-Tirmizî*, İbnü'l-Arabî'nin *Ârizatü'l-ahvezî*, Mergînânî'nin *el-Hidâye*, İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr*, Haskefî'nin *ed-Dürrü'l-muhtâr*, İbn Nüceym'in *el-Bahrü'r-râik,* İbn Abdilber'in *Kitâbü't-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-esânîd*, Şevkanî'nin *Neylü'l-evtâr*, İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid*, İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân*, Zeylaî'nin *Nasbü'r-râye*, İbn Hacer'in *ed-Dirâye* adlı eserleri ve diğer pek çok kitaptan faydalanmıştır.

1.4. Eşfâkurrahman el-Kandehlevî'nin *et-Tîbü'ş-şezî fî şerhi't-Tirmizî* Adlı Eseri

[73] Keşmîrî, *a.g.e.*, IV, 364-435.

[74] Bkz. *a.g.e.*, V, 5-9, 11-14, 15-21, 23-30, 31-39, 40-66.

[75] Bkz. *a.g.e.*, *Kitâbü'z-zebâih*, III, 152.

[76] *A.g.e.*, III, 11-12. Ayrıca bkz. "Gebe Hayvanın Gebe Olduğu Yavrusunun Satışı Bâbı", III, 18, ve "İki Satışın Bir Arada Yapılmasının Nehyi Bâbı", III , 19, "Velâyet Şartı ile Köle Satışı ve Bunu Yapanın Kınanması Bâbı" III, 37, ve "Satıcılar Arasında İhtilaf Olduğunda Ne Yapılacağı Bâbı" III, 44, ve diğer bâblar.

[77] Bkz. *a.g.e.*, V, 98-102, ve 104, ve 106, ve 111.

[78] Örnek için bkz. *a.g.e.*, I, 163; II, 15, 38; III, 81, 245.

[79] *A.g.e.*, "İmam Hutbe Okurken Mescide Geldiğinde İki Rekât Namaz Kılan Kimse Bâbı", II, 19-23.

[80] Hadislerin tahrîcinde esas olan, hadislerin kaynaklarına asıl eserlerden ulaşmaktır, ancak görüyoruz ki Keşmîrî çoğu zaman hadisleri ikincil kaynaklardan aktarmaktadır.

1.4.1. Müellifin Hayatı ve İlmi Kişiliği

Tam adı Eşfâkurrahman b. İnâyetürrahman b. Halilürrahman el- Kandehlevî'dir. Şeyh Eşfâkurrahman, Hindistan'ın "Uttar Pradeş" eyaletine bağlı "Kandehle" kasabasında doğmuştur. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş, ardından kardeşi Hafız Fazlurrahman ile birlikte Bhopal'e gitmiştir. Kardeşi onu Süleymaniye Medresesi'ne kaydetmiş ve orada Pir Ebû Ahmed'den birçok kitap okumuştur.[81] Daha sonra dayısı Şeyh Muhammed İsmail onu alıp Eşref Ali et-Tehânevî'nin yanına götürmüştür. Ondan ve diğer hocalardan *el-Hidâye* ve *Mişkâtü'l-Mesâbîh* okumuştur. Ardından 18 yaşındayken, 1327/1909 yılında[82] Sehârenpûr'daki Mezâhirü'l-'Ulûm Medresesi'ne girmiş ve burada Tehânevî, Halil Ahmed es-Sehârenpûrî ve diğer hocalarından *Beyzâvi Tefsiri, Medârik Tefsiri,* Kütüb-i Sitte*, Şemâilü't-Tirmizî*, İmam Malik'in *Muvatta*'ı ve İmam Muhammed'in *Muvatta'* rivayeti ve Hayâlî hâşiyeli *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefî* ile birlikte diğer birçok kitabı okumuştur.[83] Eşfâkurrahman, birçok büyük âlimden ders almıştır. Hocaları arasında Bhopal'deki Süleymaniye Medresesi'nde Pir Ebû Ahmed, İmdâdiye Zâviyesi'nde Eşref Ali et- Tehânevî ve Mezâhirü'l-'Ulûm Medresesi'nde Halil Ahmed es-Sehârenpûrî, Şeyh Nur Hasan, Şeyh Sabit Ali, Şeyh Abdüllatif ve Hafız Abdullah yer almaktadır.[84]

Kandehlevî, döneminin yetkin âlimlerinden biri olarak tanınmış, pek çok âlim onu ve söz konusu şerhini övmüştür. Şeyh Enver Şah el-Keşmîrî, onu ve *el-Câmi'u't-Tirmizî* üzerine yazdığı şerhini "isnadın perdesini kaldıran ve onu anlamayı kolaylaştıran" bir eser olarak nitelemiştir. Şebbîr Ahmed el-Osmânî ise "Allah edebiyatçı, zeki, muhaddis, fakih Eşfâkurrahman el-Kandehlevî'yi mükâfatlandırsın. O, *Cami'u't-Tirmizî* şerhinde büyük bir çaba sarf etti, isnadlarını düzeltti, metinlerini fıkıh, hadis, dil ve irab açısından tahkik etti" diyerek onu övmüştür.[85]

Kandehlevî, Hindistan ve Pakistan'daki birçok medresede ders vermiştir. Hindistan'da Mezâhirü'l-'Ulûm Medresesi'nde 1330/1912 yılında müderris olarak atanmış ve burada on yıl boyunca hocalık yapmıştır. Aynı zamanda ilim, fıkh ve eğitim alanında önemli hizmetlerde bulunmuştur.[86] Delhi'deki "Çehte Lâl Meyân" mahallesinde bulunan Eşrefiye Medresesi'nde bulunmuş, Delhi, Fethpûrî'de Medresetü'l-'Âliye el-'Arabiyye'de 18 yıl ders vermiştir. Bir yıl Bhopal'deki Dârülulûm

---

[81] Bkz. Füyûzurrahman, *Meşâhir-i 'ulemâ-i Diyobend*, I, 85.

[82] Bkz. *a.g.e.,* es-Sehârenpûrî, Muhammed Şahid, *Ulemâ-i Mezâhir-i ulûm Sehârenpûr ûr Unki ilmî ve tasnîfî hidmât*, II, 26.

[83] Bkz. a.*g.e.*, Sadreddin Âmir el-Ensârî, *Câmi'atü Mezâhiri'l-'Ulûm nebze min târîhihâ ve dav' menâhicihâ ve lüm'a min hademâtihâ*, Uttar Pradeş, , 1397/1977, s.63.

[84] Bkz. Füyûzurrahman, *Meşâhîr-i 'ulemâ-i Diyobend,* I, 85. es-Sehârenpûrî, *Ulemâ-i Mezâhir-i ulûm Sehârenpûr ûr Unki ilmî ve tasnîfî hidmât*, II, 26.

[85] Eşfâkurrahman el-Kandehlevî'nin "*et-Tîbüş-şezî şerhu Câmi'it-Tirmizî*" üzerine değerlendirme yazısı, I, 1-2.

[86] Bkz. Füyûzurrahman, *Meşâhîr-i 'ulemâ-i Diyobend,* I, 85. es-Sehârenpûrî, *Ulemâ-i Mezâhir-i ulûm Sehârenpûr ûr Unki ilmî ve tasnîfî hidmât*, II, 27.

Tâcü'l-Mesâcid'de ders vermiş, geniş ilmî bilgisi, hadis ilmi ve diğer şer'î ilimlerdeki derinliği sebebiyle Ahmediye Üniversitesi'nde birinci derece muhaddis konumuna getirilmiştir.[87] Daha sonra ailesiyle birlikte Sefer 1370/Kasım 1950'de Pakistan'a göç etmiş ve aynı yıl Pakistan, Tando Allah Yâr'daki Dârülulûm'da hadis hocası olarak atanmış, ömrünün sonuna kadar burada ders vermiştir.[88]

Eşfâkurrahman el-Kandehlevî iki kez felç geçirmiş, ilkinde iyileşmiş, ancak ikinci felçten sonra 30 Cemâziyelâhir 1377 - 21 Ocak 1958'de vefat etmiştir. Cenazesi, Dârülulûm Tando Allah Yâr'ın bahçesine defnedilmiştir.[89]

Kandehlevî, hadis, akâid, tefsir ve diğer birçok alanda eserler yazmıştır. Araştırmamızın konusu olan *et-Tîbü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* dışında yazdığı kitaplardan bazıları şunlardır:

Keşfü'l-Mugatta' 'an ricâli'l-Muvatta': Bu eserinde, İmam Malik'in *Muvatta'* adlı eserindeki râvilerin durumlarını kısaca anlatmış, geniş açıklamalara girmemiştir. Râvilerin durumlarını alfabetik sıraya göre aktarmış, künyeleriyle meşhur isimleri de yine alfabetik sıraya göre sunmuştur. Ayrıca râvilerin çocuklarını, neseblerini ve kadın râvileri de zikretmiştir. Beşinci ve son bölümde ise künyeleri ele almıştır. Şeyh Eşfâkurrahman bu eseri 1346/1927 yılında Fethpûrî Medresesi'nde ders verirken yazmıştır.[90]

Havâşî Muvatta'i'l-İmâm Malik: Eşfâkurrahman'ın, İmam Malik'in *Muvatta'*ı üzerine kısa ve faydalı notları bulunmaktadır. Bu eser, Pakistan'ın Karaçi şehrindeki Nûr Muhammed Esahhu'l-Metâbi' tarafından 744 sayfa hâlinde basılmıştır. Bu hâşiyeyi, Pakistan'ın Haydarâbâd şehrinde ikamet ederken tamamlamıştır.[91]

Hâşiyetü Süneni'n-Nesâî: Nesâî'nin *Sünen*'ine bu haşiyeyi, Muhammed Kifâyetullah ed-Dihlevî'nin talebi üzerine yazmıştır. Bu eserin mukaddimesini beş bölüm ve beş fevaid şeklinde oluşturmuştur. Hâşiye, Delhi'deki Mektebetü'r-Rahîmiyye tarafından 1350/1931 yılında iki cilt olarak basılmıştır.[92]

---

[87] Bkz. Ahmed Sa'îd, *Bezm-i eşref kî Çerâğ*, Dârü'l-Kitâb, Diyobend, Uttar Pradeş, Hindistan, 1. baskı: 1997, s.139.

[88] Bkz. Füyûzurrahman, *Meşâhîr-i 'ulemâ-i Diyobend*, I, 85-86. Es-Sehârenpûrî, Muhammed Şahid, *Ulemâ-i Mezâhir-i ulûm Sehârenpûr ûr Unki ilmî ve tasnîfî hidmât*, II, 27; Ahmed Sa'îd, *Bezm-i eşref kî Çerâğ*, s. 139.

[89] Bkz. *Meşâhîr 'ulemâ-i Diyobend*, I, 86; ve Sehârenpûrî, Muhammed Şahid, *Ulemâ-i Mezâhir-i ulûm Sehârenpûr ûr Unki ilmî ve tasnîfî hidmât*, II, 28.

[90] Bkz. Sehârenpûrî, *Ulemâ-i Mezâhir-i ulûm*, II, 32.

[91] Bkz. *a.g.e.*

[92] Ayrıntı için bkz. *a.g.e.* II, 32.

el-Kelâm: Bu kitap akaid ile ilgilidir. Kandehlevî bu eserde Allah'ın varlığı, tevhid, Allah'ın sıfatları, peygamberlerin nübüvveti, Hz. İsa'nın hayatı ve ölümü, tenasüh inancı, miraç ve benzeri konular hakkında konuşmuştur. Bunlar dışında başka kitap ve risaleleri de bulunmaktadır.

1.4.2. Şerhin Başlıca Özellikleri

et-Tîbü'ş-şezî, müellifin dört mezhebi ele aldığı, mukaddimesinde hadis ilmini, usûlünü ve ilkelerini ilmî bir üslupla incelediği önemli bir kitaptır. Kitap hakkında birçok âlim övgüde bulunmuştur. Bunlardan biri de Eşref Ali et-Tehânevî'dir. Tehânevî, *et-Tîbü'ş-şezî*'nin bazı bölümlerini incelediğini söylemiştir. Tehânevî kitabın öğrenciler için oldukça faydalı olduğunu, sened ve metin açısından şüpheleri giderdiğini, mezhepler arasındaki ihtilafları ve ittifakları araştırarak eserin temellerini başarıyla ortaya koyduğunu, diğer bâblarda da bu başarının devamını umduğunu ifade etmiştir.[93] Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî, *et-Tîbü'ş-şezî*'nin bazı bölümlerine ulaştığını ve isnad konularına dair iki bölümü incelediğini belirtmiş ve şöyle demiştir: "Bu eserin ele aldığı konunun anlaşılmasını kolaylaştırdığını ve maksada ulaşılmasını sağladığını gördüm. Buradan anladım ki, şerh tamamlandığında bu kitap (*Câmi'u't-Tirmizî*) için, bu dersi alanlar için ve kendini bu şerefli ilme verenler için büyük bir hizmet olacaktır."[94]

et-Tîbü'ş-şezî'de isnad, metin, garîb kelimelerin açıklanması ve fıkhî görüşler ele alınmıştır. Yazar, râvilerin biyografilerine yer vermiş ve onların cerh-ta'dîl yönünden durumlarını açıklamıştır. Bu konuda İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'inden, Molla Ali el-Kârî'nin *Şerhu'ş-Şemâil*'inden, Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin şerhinden, yine Hafız İbn Hacer'in *Üsdü'l-Gâbe*'sinden, Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ*'sından, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sından, 'İclî'nin *Ma'rifetü's-sikât*'ından ve Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-râvî*'sinden faydalanmıştır. Garîbü'l-hadis açıklamalarında ise, Hattâbî'nin *Garîbü'l-hadîs*'inden, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*'inden, Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî*'sinden ve Molla Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtîh*'inden ve başka kitaplardan istifade etmiştir. Hadislerin mütâbîleri, şâhidleri ve tahrîcleri[95] için de İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Müslim'in *Sahîh*'i, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri, Beyhakî'nin *Şu'abü'l-îmân*'ı, Hâkim'in *Müstedrek*'i ve Taberânî'nin üç *Mu'cem*'inden yararlanmış, zaman zaman da *Tirmizî* nüshalarına değinmiştir. [96] Tirmizî'nin "حدثنا محمد بن حميد بن اسماعيل" ifadesini ele alırken şöyle demektedir: "Hindistan'daki el-Matba'u'l-Müctebâî baskısı ve diğer baskılarda böyle geçmektedir; Mısır nüshasında ise 'حدثنا محمد بن اسماعيل ثنا حميد' şeklindedir". Ardından, "Humeyd" isminin her iki nüshada da fazla

[93] Kitabın tanıtım sayfalarına bkz. Eşfâkurrahman el-Kandehlevî *et-Tîbü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, I, 1-2.

[94] *A.g.e.*

[95] Pek çok kez, mütâbaat ve şâhidlerin gösterilmesi ile hadislerin tahrîcinde Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin Farsça şerhine başvurduğunu gördüm. Bkz. Kandehlevî, *et-Tîbü'ş-şezî*, s. 2,15,54.

[96] Bkz. Kandehlevî, *et-Tîbü'ş-şezî*, Mirs, el-Matba'u'l Hayrî el-Mısrî, 1344, s. 10.

olduğunu ve Tirmizî'nin hadisi "Muhammed b. İsmail" yani Buhârî'den, Muhammed b. Hamîd olmadan rivayet ettiğini, dolayısıyla Hindistan nüshasındaki "بن حميد" ve Mısır nüshasındaki "ثنا حميد" ifadelerinin kâtibin hatası sebebiyle eklenmiş olabileceğini belirtmiştir. Yazar, hadislerin şerhinde ve ihtilaflı fıkhî meselelerde, Halil Ahmed es-Sehârenpûrî'nin *Bezlü'l-mechûd fî halli Süneni Ebî Dâvûd*'u, Alâeddîn el-Kâsânî'nin *Bedâi'u's-sanâi*'i, Şeyh el-Mergınânî'nin *el-Hidâye*'si, Aynî'nin *Şerhu'l-Hidâye*'si, İbn Âbidîn eş-Şâmî'nin *Reddü'l-muhtâr*'ı, Haskefî'nin *ed-Dürrü'l-muhtâr*'ı, İbn Nücym'in *el-Bahrü'r-râ'ik*'i, Şevkânî'nin *Neylü'l-evtâr*'ı, Tâhâvî'nin *Meraki'l-Felâh* haşiyesi, Aynî'nin *'Umdetu'l-kârî*'si ve *Şerhu Ebî Dâvûd*'u, Hafız İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr*'i, Ebû Tayyib es-Sindî el-Medenî'nin haşiyesi, bazen Kastallânî ve Aynî'den yaptığı nakiller, İbnü'l-Arabî'nin *Ârizatü'l-ahvezî*'si, Süyûtî'nin *Kûtü'l-Muğtezî*'si, Molla Ali el-Kârî'nin *Mirkâtu'l-mefâtîh*'i, Nevevî'nin *Sahih-i Müslim* şerhi ve Hattâbî'nin *Me'âlimü's-sünen*'inden faydalanmıştır.

et-Tîbü'ş-şezî'nin ilk cildi, yazarı hayattayken, 1344/1925 yılında Mısır'ın *el-Matba'u'l-Ḫayrî el*-Mısrî tarafından Mîrs'te Mevlana Aşık İlâhî el-Mîrsî'nin yardımıyla basılmıştır.[97] Ancak görünen o ki yazar kitabı tamamlayamamış ya da birinci ciltten sonrası yazma hâlinde kalmış veya kaybolmuştur.

1.5. Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin *Me'ârifü's-sünen* Adlı Eseri

1.5.1. Müellifin Hayatı ve İlmi Kişiliği

Tam adı Muhammed Yusuf b. Seyyid Muhammed Zekeriya b. Mîr Müzemmil Şah b. Mîr Ahmed Şah b. Mîr Musa bin Gulâm Habib b. Rahmetullah el-Bennûrî[98] el-Hüseynî. Nesebi Hz. Ali'ye ulaşmaktadır.[99] Muhammed Yusuf el-Bennûrî, Hicri 6 Rebiyülahir 1326/1908 tarihinde Pakistan'ın Hayber Pahtunhva[100] eyaletine bağlı Merdan bölgesinin "Mehâbatâbâd" köyünde doğmuştur. Büyük dedesi Seyyid Âdem, Hindistan'ın Ambala bölgesine bağlı Bennûr köyünde ikamet etmekteydi. Sihler bu bölgeyi ele geçirdiğinde, ailesinin bir kısmı Bennûr'dan Serhad'a[101] göç etmiş ve Afgan kabile liderleri onları memnuniyetle karşılamış ve saygı göstermişlerdir.

---

[97] Nevvâz, Muhammed Ekrem, "Muhammed Eşfâkurrahman el-Kandehlevî: ehadu a'lâmi'l-'ulûm el-İslâmiyey fi'l-hind", *Meceletü Dirâsâti'l İslâmiyye*, sayı 4, 2017, s.10-11.

[98] Hindistan'ın Anbala bölgesindeki Bennûr köyüne nispetle bu künyeye sahiptir. Bennûrî bu ismi *Nefhatü'l-'anber* adlı eserinde "sabûr" kelimesi gibi şeddesiz olarak "Benûr" şeklinde yazmıştır. Ancak Şah Veliyyullah ed-Dihlevî *Şifâu'l-'alîl şerhu'l-Kavli'l-cemîl* adlı eserinde bu ismi şeddeli olarak "Bennûr" şeklinde kaydetmiştir.

[99] Bkz. Aylık *el-Beyyinât* dergisi, Şeyh Bennûrî özel sayısı, Karaçi, Pakistan: Câmi'atü'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, Muharrem 1398, s. 52. Ayrıca bkz. Mahmud Said Memduh, *Teşnîfü'l-esmâ' bi-şüyûhi'l-icâze ve's-semâ'*, Beyrut, 2. baskı, 1434, II, 624.

[100] "خوا" kelimesi Peştuca dilinde "yön" ve "bölge" anlamına gelir. "Pahtun" ve "Peştun", Afganistan'daki tanınmış bir kabileye verilen isimdir. "Pahtunhva" ifadesi "Peştun bölgeleri" anlamına gelir. Daha sonra bu isme "Hayber" kelimesi eklenmiş ve böylece merkezi Peşaver olan bu eyaletin adı ortaya çıkmıştır. Eski adı ise "Sûbe Serhad"dır.

[101] Serhad, Hayber Pahtunhva'nın eski adıdır.

Muhammed Yusuf el-Bennûrî, Kur'an-ı Kerîm'i babası ve dayısından okumuştur. Afganistan Kralı Emir Habibullah Han döneminde babasıyla birlikte başkent Kâbil'e giderek ilk öğrenimini almıştır. Ardından dayısı Fazl Samedânî ile memleketi Peşaver'e geri dönmüş ve burada ilköğrenimini ve ortaöğreniminin bir kısmını Peşaver âlimlerinden tamamlamıştır. Daha sonra Afganistan'ın Celalabad, Nengerhâr vilayetine gitmiş ve Abdülkadir el-Lümkânî'den fıkıh ve mantık kitapları okumuştur.[102] 1345/1927 yılında Diyobend Dârülulûmu'na giderek iki yıl eğitim görmüştür. 1347/1929 yılında Gucerat bölgesindeki Dabhil köyünde yer alan Ta'lîmü'd-Dîn Medresesi'ne gitmiş, burada hadis ve hadis ilimleri alanında ihtisasını tamamlamıştır.[103]

Bennûrî'nin pek çok hocasından önde gelen bazıları şu kimselerdir: Afganistan'daki Celalabad şehrinin yüksek mahkemesinde kadılık yapan Abdülkadir el-Lümkânî el-Afgânî,[104] Muhammed Sâlih el-Kîlgavî el-Afgânî, Diyobend'de kaldığı dönemde kendilerinden etkilendiği Enver Şah el-Keşmîrî ve Şebbîr Ahmed el-Osmanî.[105] Bennûrî'nin önde gelen öğrencilerine gelince, Nesâim el-Cüneydî en ünlü öğrencilerinden bazılarının şunlar olduğunu belirtmektedir: Zâhedân Dârülulûm Üniversitesi'nde *Sahîh-i Buhârî* hocası Şeyh Abdurrahman el-Muhibbî, İran Aynü'l-'Ulûm Üniversitesi'nin başkanı Muhammed Yusuf el-Hüseynpûr,[106] Abdülaziz es-Sûd el-Cem'î es-Sûrî, Mekke'deki Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i 'ani'l-Münker Kurulu Başkanı Süleyman b. Abdurrahman es-Sanî' ve Abdülfettah Ebû Gudde.[107] Ayrıca İran Ahnâf Üniversitesi'nin eski hatibi ve müdürü, Taybâd şehrindeki Sünni Âlimler Konseyi başkanı Muhammed Fâzılî ve İran'ın Havâf şehrindeki bir medresede müftü ve hadis hocası olan Şihâbüddin Şehîdî de onun öğrencileri arasındadır.[108] Muhammed Yahya Bilal Minyâr, Hindistan ve Pakistan'daki en tanınmış talebeleri arasında Karaçi Üniversitesi'nden doktora derecesi bulunan Muhammed Habibullah Muhtar ve Muhammed Ahmed Kamer'in bulunduğunu belirtmekte, diğer iki öğrencisi Abdülkayyum Abdürabbinnebi ve Abdürrezzak İskender'in ise Ezher Üniversitesi'nden uluslararası doktora derecesine eriştiklerini de eklemektedir.[109]

---

[102] Afganistan, Celalabad'da şer'î mahkeme kadısı idi.

[103] Bkz. Bilal Minyâr, Muhammed Yahya, *Dirâse hadîsiyye fıkhiyye 'an Me'arifi's-Sünen şerhi Câmi'i't-Tirmizî,* el-Mektebetü'l Mekkiyye, 1. baskı, 1426/2006, s.72. Muhammed Selim Şah, *el-Mukârene beyne Tuhfeti'l-ahvezî ve Me'ârifi's-sünen şerhay Câmi'i't-Tirmizî*, İslamabad el-Câmiatü'l-İslâmiyye el-'Âlemiyye'de savunulmuş doktora tezi, 1426/2005, s. 71. Ayrıca bkz. Habibullah, Ömer b. Muhammed Sirâc, *el-İcâzâtü'l-Hindiyye ve terâcimü 'ulemâihâ*, Mektebetü Nizâm Yâkûbî el-Hâssa el-Menâme, Bahreyn, 1. baskı, 1443/2022, I, 150-152.

[104] Bkz. Muhammed Selim Şah, *el-Mukârene beyne Tuhfeti'l-ahvezî ve Me'ârifi's-sünen şerhay Câmi'i't-Tirmizî*, s. 71.

[105] Bkz. Bilal Minyâr, Muhammed Yahya, *Dirâse hadîsiyye fıkhiyye 'an Me'arifi's-Sünen şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, s. 73. Ayrıca bkz. Şücâ'urrahman, *eş-Şeyh Yusuf el-Bennûrî ve menhecühû fî Me'ârifi's-Sünen: dirâse tahlîliyye*, 2018, y.y., s. 19.

[106] İran'ın Belucistan bölgesindeki en eski okullardan birinin müdürüdür. Elli yıldan fazla *Sahih-i Buhârî* dersi vermiştir. Bennûrî'nin önde gelen talebelerinden biridir. 1439-2017 de vefat etmiştir.

[107] Bkz. https://filaat.com/p14518, erişim tarihi: 11/02/2024. Ayrıca bkz. Muhammed Selim Şah, *el-Mukârene beyne Tuhfeti'l-ahvezî ve Me'ârifi's-sünen şerhay Câmi'i't-Tirmizî*, s. 77.

[108] Bu bilgiye Şeyh Muhammed Fazlı'nın oğlu, Medine el-Câmi'atü'l-İslâmiyye el-'Âlemiyye mezunu Seyyid Selman Fazlı ile (İstanbul'da 17/02/2024) yaptığım bir görüşmede ulaştım.

[109] Bkz. Bilal Minyâr, Muhammed Yahya, *Dirâse hadîsiyye fıkhiyye 'an Me'arifi's-Sünen şerhi Câmi'i't-Tirmizî,* I, 75.

Bennûrî, Hint Pakistan alt kıtasındaki büyük Diyobend âlimlerinden ve Hanefî âlimlerinin önde gelenlerinden biridir. Kuvvetli bir hafızaya, keskin bir anlayışa, parlak bir zihne ve tedris ve telif alanında olağanüstü bir yeteneğe sahip olduğu bilinmektedir. Hayatını okumaya, başkalarına faydalı olmaya, Allah'a davet etmeye ve İslam düşmanlarıyla mücadele etmeye adamıştır. İlme karşı büyük bir sevgi beslemiş ve bu konuda gayret göstermiştir. Pakistan, Hindistan, Afganistan, Mısır, İstanbul ve başka beldelere seyahat etmiştir. Afganistan'ın başkenti Kâbil'de Kur'ân-ı Kerim'i öğrenmiş, Afganistan ve Peşaver'deki âimlerden temel eğitimini almıştır. Ardından Diyobend Medresesi'ne giderek ilim tahsil etmiş, hadis ve tefsir alanında derinleşmiş, başarılı ve faydalı eserler telif etmiştir.[110]

Bennûrî, döneminin en zeki ve bilge isimlerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin en önemli talebelerinden biri olup onun yanında uzun süre bulunmuş, ondan ders almış ve onun gözetiminde bir âlim olmuştur. Bu nedenle üniversiteye hoca olarak atanması, baş müderris ve ilim meclisi üyesi olması ve çeşitli görevler üstlenmesi şaşırtıcı değildir. Hem hayatta iken hem de vefatından sonra kendisine övgüler yapılmış, hadis ve tefsir alanındaki üstünlüğü kabul edilmiştir. Zâhid el-Kevserî onun "Allah'a davet eden benzersiz bir âlim ve başlı başına bir muhaddis" olduğunu söylemiştir.[111] Ezher hocalarından Abdülhalim Mahmud da onun hakkında "Bu mücahid adam Mısır'a geldiğinde, onu büyük âlimlerden ve İslâm'ın zirve şahsiyetlerinden biri olarak karşılarız. Onu bir muhaddis olarak karşılarız, nitekim bu dönemde muhaddisler oldukça azaldı" demiş ve eklemiştir: "O bir muhaddis, bir müfessir ve aynı zamanda bir şairdir."[112]

Bennûrî Hindistan'daki eğitimini tamamladıktan sonra, memleketi Peşâver'e dönmüş ve "Behâne Mârî"deki Rafî'u'l-İslâm Medresesi'nde hocalığa başlamıştır. Hocasının vefatından sonra Hindistan'a gitmiş ve Bombay eyaletinde bulunan *Dâbîl Medresesi*'ne hoca olarak kabul edilmiştir. Ardından hadis hocası ve baş müderris olmuş ve aynı zamanda bu üniversitenin ilim meclisine üye seçilmiştir. Hindistan'ın Gucerat bölgesinde ve Bombay eyaletinde Hindistan Ulemâ Cemiyeti'nin başkanlığına getirilmiştir. Şebbîr Ahmed el-Osmanî ve Bedr Âlem el-Medenî'nin ısrarı üzerine 1370/1951 yılında Pakistan'a hicret etmiştir. Daha sonra Tando Allâh Yâr Dârululûm İslâmiyye'de tefsir hocası olarak atanmış, üç yıl sonra bu görevinden istifa ederek Karaçi'ye gitmiş ve 1374/1953 yılında New Town'da Arap İslâm Medresesi'ni (bugünkü Bennûrî Town) kurmuştur.[113] Bennûrî, İslamabad'daki İslamî Fikir Konseyi'nin bir üyesiydi ve bu konseyin bazı toplantılarına katılmıştı. Toplantılardan birinde kalp krizi geçirmiş ve hastaneye kaldırılmasının ardından bir kez daha kalp krizi

---

[110] Bkz. Bennûrî, *Nefhatü'l-'anber min hayâti imami'l-'asr eş-Şeyh Enver*, s.278. Muhtar, Muhammed Habibullah, *Dâstân-ı 'ahd-i kül*, aylık el-Beyyinât Dergisi, Bennûrî Özel Sayısı, Karaçi, Pakistan: Câmi'atü'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, Muharrem 1398. Şücâ'urrahman, *eş-Şeyh Yusuf el-Bennûrî ve menhecühû fî Me'ârifi's-Sünen dirâse tahlîliyye*, s.18. Memduh, Mahmud Said, *Teşnîfu'l-esmâ' bi-şüyûhi'l-icâze ve's-semâ'*, II, 624.

[111] *el-Beyyinât Dergisi*, s. 554.

[112] *A.g.e.*, s. 559.

[113] Bkz. Minyâr, *Dirâse hadîsiyye fikhiyye 'an Me'arifi's-Sünen şerhi Câmi'i't-Tirmizî,* s. 78-79. Muhammed Selim Şah, *el-Mukârene beyne Tuhfeti'l-ahvezî ve Me'ârifi's-sünen şerhay Câmi'i't-Tirmizî*, s. 72-73.

geçirerek, Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Bu olay, 3 Zilkade 1397- 17 Ekim 1977 Pazartesi günü meydana gelmiştir. Cenazesi Karaçi'ye nakledilmiş, burada cenaze namazı kılınmış ve Camiatül ulumi İslamiyye adlı kurduğu Medreseye defnedilmiştir.[114]

Şeyh Bennûrî şu dört dili akıcı bir şekilde ve ustalıkla konuşuyordu: Ana dili olan Peştuca, Farsça, Urduca ve Arapça. Arapçadaki yetkinliği, Arapları ve dil uzmanlarını etkilerdi. Güçlü bir hatipti ve Araplar, onun fasih Arapçasına hayran kalırlardı. Hatta Pakistan'daki Suriye Büyükelçisi Cevâd el-Murâbıt, onun fesahatine ve sözlerinin tatlılığına hayran kaldıktan sonra ona şöyle demiştir: "Ey Şeyh, vallahi sen bir Hindli değil Arap'sın, bunu menfaatin için gizliyorsun."[115]

İlmî eserlerinden bazıları şunlardır:

Urduca olarak yayımlanan el-Beyyinât dergisinde Bennûrî'nin birçok makalesi ve araştırması bulunmaktadır. Ayrıca Arapça yazdığı kıymetli kitapları ve eserleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Avârifü's-sünen: Bu eseri *Me'ârifü's-sünen* adlı kitabına mukaddime olarak yazmıştır, ancak henüz basılmamıştır.[116] *Yetîmetü'l-beyân 'alâ Müşkilâti'l-Kur'ân:* Hocası Keşmîrî'nin *Müşkilâtü'l-Kur'ân* adlı eserine bir giriş, düzenleme ve tashih olarak yazılmıştır. Eser, Kur'ân ve tefsir ilimlerini, Hindistan âlimlerinin tefsir sahasındaki çalışmalarını içerir. Kitabın aslıyla birlikte 1355/1936 yılında 139 sayfa olarak Delhi'de basılmıştır.[117]

Nefhatü'l-'anber fî hayâti imâmi'l-asr eş-Şeyh Enver: Bu eserde, hocası Keşmîrî'nin hayatını detaylı olarak ele almaktadır. Eğitim aşamaları, seyahatleri, eserleri ve hocası ile ilgili diğer konulara yer vermiştir. Çünkü o, seyahatlerinde bile hocasına eşlik etmiştir. Eser, Pakistan'da 1389/1969 yılında 337 sayfa olarak basılmıştır.

el-Üstâz el-Mevdûdî ve şey'un min hayâtihî ve efkârihî: Bu eserde Mevdûdî'nin hayatını ve fikirlerini ele almaktadır. Yazar, Mevdûdî'nin zekâsı ve kavrayışı hakkında övgülerde bulunmuş ancak bazı görüşlerini sert bir şekilde eleştirip reddetmiştir. Eserde, Mevdûdî'nin yalnızca lise seviyesinde eğitim aldığı, buna rağmen nasıl olup da *Tefhîmât* ve *Tenkihât* olarak adlandırılan risalelerle Kur'ân tefsiri ve hadis ilimlerine dair derin konulara girdiğinden bahsedilmektedir. Yazar, tefsir konusunda ve yazdığı risalelerde yetkin olmadığı, ilimlerin vukufuna eremediği ve bu meselelerde ehliyetinin

---

[114] Bkz. Lüdhiyânevî, Muhammed Yusuf, "Hazret Şeyh Ekâbir Kî Nazar Mîn", el-Beyyinât Dergisi, Bennûrî Özel Sayısı, Muharrem 1398, s. 689. Muhammed Selim Şah, *el-Mukârene beyne Tuhfeti'l-ahvezî ve Me'ârifi's-sünen şerhay Câmi'i't-Tirmizî*, s. 80. Minyâr, *Dirâse hadîsiyye fıkhiyye 'an Me'arifi's-Sünen şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, s. 78.

[115] Bkz. Muhammed Eyüb Can, "Allâme Bennûrî: Câmi' Şahsiyet", *el-Beyyinât Dergisi, Bennûrî Özel Sayısı*, Muharrem 1398, s. 78. Minyâr, *Dirâse hadîsiyye*, s. 84.

[116] Bkz. Dördüncü Bölüm'de Muhammed Yusuf el-Bennûrî'ye Yöneltilen Eleştiriler başlığı altında ayrıca bilgi verilecektir.

[117] Bkz. Minyâr, *Dirâse hadîsiyye*, s. 76.

bulunmadığını söylemek suretiyle Mevdûdî'yi ağır bir dille eleştirir. Bennûrî, Mevdûdî'nin görüşlerine itiraz sebeplerine de işaret etmiştir. Bunlar: Mevdûdî'nin yazılarında müfessirlerden, muhaddislerden, fakihlerden, müçtehid imamlardan ve kelamcılardan selef-i sâlihîne eleştirilerde bulunması, sahabeye dil uzatması, Hz. Osman'a yönelik olumsuz değerlendirmelerde bulunması, şeriat terimlerini ve Kur'an ayetlerini çarpıtması, İslam'ın esaslarına göre kadınların başkanlık için kefâetlerinin olmadığı ve devlet başkanı olamayacağı bilinmesine rağmen kadınların devlet başkanı olabileceğini savunmasıdır.[118]

1.5.2. Şerhin Başlıca Özellikleri

Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin *Me'ârifü's-sünen* adlı eseri, Hanefî çevrelerinde ve onların medreselerinde önemli bir yere sahiptir. Hanefî âlimleri bu esere özel bir itina göstermiş ve onu, Tirmizî'nin *Câmi'*indeki hadisleri dil, fıkıh, cerh ve ta'dîl açısından anlamada, mezhepler arasındaki farklılıkları açıklamada, kapalı yerleri anlama ve sorunları çözmede en önemli şerhlerden biri olarak görmüşlerdir. Ayrıca, bu eserin Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin sözlerini en iyi açıklayan şerh olduğu kabul edilir.

Bazı kişiler *Me'ârifü's-sünen*'i, Keşmîrî'nin derslerinden elde edilen notlar gibi kabul etse de[119] bu doğru bir değerlendirme değildir. Bennûrî, Keşmîrî'nin öğrencisi Muhammed Çerâğ'ın derleyip düzenlediği *el-'Arfü'ş-şezî*'den faydalanmakla birlikte, fıkıh imamlarından ve ümmetin seçkin kimselerinden de yararlanmıştır. Nitekim *Me'ârifü's-sünen*'in başında şöyle der: "Bu eser, *Câmi'u't-Tirmizî* diye bilinen, İmam Ebû İsa'nın *el-Câmi'* adlı eserinin şerhidir. Hadis ilminin önde gelen âlimlerinin, fıkıh imamlarının, ilim sahasında meşhur isimlerin ve İslam ümmetinin ileri gelenlerinin araştırmalarından yararlanılarak oluşmuştur. Bunların en başında büyük muhaddis, hüccet, güvenilir, geniş bilgi sahibi, asrın imamı olan hocamız Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî gelmektedir."[120] Bennûrî, *Me'ârifü's-sünen*'i hocası Keşmîrî'ye değil kendisine nispet etmiştir.[121] Ayrıca muâsır âlimlerden Muhammed Avvâme ve Muhammed Takî el-Osmanî gibi isimlerin de bu eserin Bennûrî'ye ait olduğunu doğrulayan nakilleri bulunmaktadır.[122] *el-'Arfüş-şezî*'nin pek çok bölümü şerhsiz kalmışken, Bennûrî bu eksik bölümlerle ilgilenmiştir. Buna ek olarak, elde edilen bilgiler ışığında, bu kitabın Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin emâlîlerinden sayılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim emâlî, hocanın derslerde söylediklerini öğrencilerine yazdırması sonucu oluşur. Muhammed Yusuf el-

---

[118] Bkz. Bennûrî, *el-Üstâz el-Mevdûdî ve şey' min hayâtihî ve efkârihî,* -Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1432/2011, s. 9, 14, 23. Bize göre, Bennûrî'nin Mevdudi ile ilgili eleştirileri oldukça sert, katı ve şaşırtıcıdır. İnsaftan uzak ve önemli ölçüde yanlış anlamaya dayalı tepkilerdir.

[119] Bkz. en-Nedvî, Muhammed Rahmetullah, *Mecmû' fîhi selâsü resâil li'l-Keşmîrî,* s.18.

[120] Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, I, 1-2.

[121] Bennûrî, *a.g.e.*, VI, 433.

[122] Bkz. el-Bâgandî, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, *Müsnedü emîri'l-mü'minîn Ömer b. Abdülaziz*, thk. Muhammed Avvâme, Dârü İbn Kesîr, Şam-Beyrut, 3. baskı: 1407/1987, s.154-156. el-Osmanî, Muhammed Takî, *Ders-i Tirmizî*, Mektebetü Dârülulûm, Karaçi, yeni baskı, 1431/2010, I, 37.

Bennûrî ise böyle yapmamıştır. Aksine, şerhlerin yazılma sebeplerine dair bölümde de geçeceği üzere, *Me'ârifü's-sünen,* Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin *el-Arfü'ş-şezî*'yi gözden geçirip tashih ettiği ve şerhine ilavelerde bulunduğu ve âlimlerin görüşlerinden istifade ettiği bir çalışmadır.

Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin *Me'ârifü's-sünen*'in başında yazdığı teşekkür ve takdir bölümlerinden anlaşıldığı üzere, eser 1383/1963 yılından önce toplanıp yazılmıştır. Çünkü bu yılın Ramazan ayının 25. gününde, kitabın yazılmasına teşvik eden, kitabın işlerini üstlenen, orijinal nüshaları kontrol eden, teknik numaralandırmaları yazan herkese ve düzeltmeleri yapıp kitabın basımını üstlenenlere teşekkür etmektedir.[123]

Muhammed Yusuf el-Bennûrî, 41 yaşına gelmeden önce *Me'ârifü's-sünen*'i *Kitâbü'l-hacc*'ın ortasında 45. baba kadar yazmıştır. Ancak ardından yirmi altı yıl boyunca kitabın geri kalanını tamamlama fırsatı bulamamıştır. 64 yaşına geldiğinde, dostları ve sevenleri kendisinden özellikle hac bâblarını tamamlamasını talep etmişler, bunun üzerine o da kolları sıvamış ve hac ile ilgili kalan 71 bâbı tamamlamıştır. Ancak Pakistan'a göç ettikten sonra kitabın geri kalanını tamamlayacak fırsatı bulamamıştır.[124] Faysalabad *İmdâdiyye* Üniversitesi hadis hocası Muhammed Zahid, müftü Muhammed Takî el-Osmanî'nin önerisi üzerine güzel bir niyetle *Me'ârifü's-sünen*'e bir tekmile yazmaya başlamış ve ilk cildi tamamlamıştır. Böylece *Kitâbü'l-cenâiz*'i bitirilmiştir.[125]

Bennûrî, elinden geldiğince hadislerin garîb kelimeleri hakkında açıklama yapmaya ve şerhlerini detaylandırmaya çalışmıştır.[126] Garîbü'l-hadîs'in açıklamalarında başlıca kaynak olarak Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhît*, İbn Sîde'nin *el-Muhkem*, Zebîdî'nin *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*, Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî,* Hafız İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî* ve Molla Ali el-Kârî'nin *Mirkatü'l-mefâtîh* gibi eserlerine başvurmuştur. Bazen bu şerhlerin içeriğini mezcederek sunmuş,[127] bazen de herhangi bir kitaba başvurmadan kendi açıklamalarını yapmıştır.

Birçok hadiste mütâbaat ve şevâhidi zikretmeyi, tahrîcini yapmayı bir prensip hâline getirmiş ve gücü yettiğince hükmünü açıklamaya gayret etmiştir. Öyle görünüyor ki hadislerin mütâbaat ve şevâhidini zikredip tahrîclerini yaparken bazen Aynî'nin '*Umdetü'l-kârî*,[128] İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*,

---

[123] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, I, 2.

[124] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, VI, 440-441.

[125] Bkz. el-Osmanî, Muhammed Takî, *Makâlâtü'l-Osmanî*, Mektebetü Me'ârifü'l-Kur'an, Karaçi, Pakistan, 1436/2014, s. 831-834.

[126] Örnek için bkz. Bennûrî, *Me'ârifu's-Sünen*, I, 81-104, II, 1-30, III, 6, IV, 1-16.

[127] Bennûrî "gulûl" kelimesinin anlamı hakkında şöyle demektedir: "Gulûl -ḍamme ile- fey ve ganimete ihanet demektir bölüşümünden önce ganimetten hırsızlık anlamına gelir...". Bkz. Bennûrî *Me'ârifü's-sünen*, I, 33. *'Umdetü'l-kârî*'de ise şöyle geçmektedir: "Gulûl, -gayn harfi damme ile- ganimet mallarınaa ihanet etmek ve bölüşümünden önce ondan hırsızlık yapmaktır." VIII, 268. *Fethu'l-bârî*'de ise "Gulûl, ganimet mallarına ihanettir." XIII, 136. *Mirkâtü'l-mefâtîḥ*'te şöyle denir: "Gulûl -damme ile- yani ganimet hıyanet etmek" Başka bir yerde şöyle der: "Gulûl ganimet mallarına ihanettir."

[128] Bkz. *Me'ârifü's-sünen*, I, 89.

ed-Dirâye fî telhîsi Nasbi'r-râye ve *et-Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi Şerhu'r-Râfi'iyyi'l-kebîr*,[129] Zeylaî'nin *Nasbü'r-râye*,[130] Irâkî'nin *Tahrîcü ehâdîsi'l-İhyâ* adlı eserlerinden faydalanmıştır. Bazen hadisleri herhangi bir tahrîc kitabı zikretmeden bizzat kendisi tahrîc etmiş, bu durumda *Kütüb-i sitte*, Malik b. Enes'in *Muvatta'*ı, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Nimevî'nin *Âsârü's-sünen*'i, Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin *Âsâr*'larından yararlanmıştır. Bazı *Tirmizî* nüshalarına da işaret ettiği olmuştur.[131]

Fıkhî meseleler ve âlimlerin ihtilafları konusunda, dört mezhebin kaynaklarından faydalanmıştır. Hanefî mezhebinde İbn Nüceym'in *el-Bahrü'r-râik*, Kâsânî'nin *Bedâi'u's-sanâi'*, İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr*, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-kadîr*, Mergînânî'nin *el-Hidâye şerhu'l-Bidâye*, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar fi'htilâfi'l-eimme* ve Abdülazîz el-Buhârî'nin *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî* adlı eserlerine yoğunlaşmıştır. Şâfiî mezhebinde ise İmam Şâfiî'nin *el-Ümm*, Nevevî'nin *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* ve *el-Minhâc fi'l-fıkh* ile Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb* adlı eserlerinden yararlanmıştır. Mâlikî mezhebinde İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid*, Desûkî'nin *Şerhu'l-kebîr*'e yazdığı şerh ve Sahnûn'un *el-Müdevvene* adlı eserlerine dayanmıştır. Hanbelî mezhebinde ise Şemseddin İbn Kudâme'nin *el-Şerhu'l-kebîr*'i, Hırakî'nin *Muhtasar*'ı ve Müvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Muğnî bi-şerhi Muhtasari'l-Hırakî*'sinden faydalanmıştır.

Hadislerin ve ihtilaflı meselelerin açıklamasında, İbn Dakîkul'îd'in *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'umdeti'l-ahkâm* adlı eserine, Şâfiî'nin *İhtilâfü'l-hadîs*'ine, İbn Kuteybe'nin *Te'vîlü muhtelifi'l-*hadîs'*ine*, Ali b. Osman et-Türkmânî el-Mârdînî'nin *el-Cevherü'n-nakî fi'r-reddi 'ale'l-Beyhakî* adlı eserine, Nevevî'nin *Şerhu Sahîhi Müslim*'ine, Tâhâvî'nin *Şerhu me'âni'l-âsâr* ve *Müşkilü'l-âsâr*'ına, Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî* adlı eserine, Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî*'sine, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'sine, Şebbîr Ahmed el-Osmanî'nin *Fethu'l-mülhim şerhu Sahîhi Müslim*'ine, Hattâbî'nin *Me'âlimü's-Sünen*'ine ve Şevkânî'nin *Neylü'l-evtâr*ına başvurmuştur.

Bazen hadis terimlerinden bahsederken İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si, Irâkî'nin *Mukaddime* üzerine yazdığı *Nüket*'i,[132] Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî usûli'r-rivâye*'si, Hâkim'in *Ulûmü'l-hadîs*i, Hâzimî'nin *Şürûtü'l-eimmeti'l-hamse*'si ve Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-râvî*'si ve başkaca eserlerden yararlanmıştır.

[129] Bkz. *Meʿârifü's-sünen*, IV, 343.

[130] Bkz. *Meʿârifü's-sünen*, II, 32.

[131] Hindistan'da basılmış nüshaları, el yazmalarını, Muhammed Âbid es-Sindî'nin nüshasını ve Bulak, Kahire nüshasını zikretmiştir, I, 82-83. Ayrıca bkz. *Meʿârifü's-sünen*, I, 82-83, 211, 351, 407.

[132] Bu eser, *et-Takyîd ve'l-İzâh li-mâ utlika ve uglika min Kitâbi İbni's-Salâh* olarak bilinir.

Bennûrî, Tirmizî'nin *Câmi'*indeki isnadı tam olarak zikretmekle birlikte, şerhinde bunu tam olarak ele almamıştır. Ancak isnadda zayıf bir râvi veya hakkında tenkit bulunan biri varsa, onu zikretmekte ve hakkındaki cerh ve ta'dîl ifadelerinden bahsetmektedir. Bu hususta İbn Hacer'in *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe, Takrîbü't-Tehzîb, Tehzîbü't-Tehzîb, Lisânü'l-Mîzân* adlı eserlerine, Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'ine, İbn Abdülber'in *el-İstî'âb*'ına ve Hazrecî'nin *Hulâsatü Tezhibi Tehzîbi'l-Kemâl* adlı eserine başvurmaktadır.

Tirmizî'nin hadisler hakkındaki hükümlerini ise bazen zikretmiş ve bu hükmü ya kendi görüşüyle ya da diğer âlimlerin görüşleriyle desteklemiştir. Tirmizî'nin hüküm vermediği hadisler hakkında ise hadislerin durumuna göre hüküm vermektedir.

Bennûrî, sık sık kalın harflerle "fâide" ve "tenbîh" şeklinde notlar yazmıştır. Bunları kullanırken ya detaylandırılması ve açıklanması gereken önemli bir noktaya işaret etmiş ya da hocası Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin sözlerine itiraz edenlere yahut onun ya da başka Hanefî âlimlerin sözlerini yanlış anlayanlara cevap vermiştir. Görüşünü desteklemek için delilleri ve âlimlerin görüşlerini zikretmektedir.[133] Ayrıca yorum yaparken, ekleme yaparken veya bir hataya işaret edip doğrusunu belirtirken bu terimleri kullanmıştır.[134]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla eser, yalnızca 1413/1992 yılında Karaçi'deki Eyc Eym– Said Company tarafından neşredilmiştir. Daha yeni bir baskısı bulunmamaktadır.[135]

1.6. Asgar Ali er-Rabbânî'nin *Câmi'u't-Tirmizî ve'l-mezhebü'l-Hanefî* Adlı Eseri

Şeyh Asgar Ali er-Rabbânî, 1359/1940 yılında Hindistan'ın Hisar vilayetinde doğmuş ve ilköğrenimini burada tamamlamıştır. Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılması üzerine babasıyla birlikte Pakistan'a göç etmiştir. Ardından eğitimine devam ederek el-ders-i Nizâmî müfredatını takip eden, Multan'daki Hayru'l-Medâris Medresesi'ne kaydolmuştur. Hadis derslerini Hayru'l-Medâris Üniversitesi'ndeki büyük âlimlerden almış ve 1386/1966 yılında mezun olmuştur. Daha sonra Pakistan'da çeşitli üniversitelerde hocalık yapmıştır. Bu kurumlar arasında, 1402/1982 yılından vefatına

---

[133] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifu's-Sünen*, II, 38, 45, 52.

[134] Bkz. *a.g.e.*, II, 54, 347, 351 ve III, 472, IV, 26.

[135] Bu kitabın basımı ile ilgili kısa bir hikâye vardır. Vitr namazıyla ilgili kısım tamamlanıp basıldığında, Mekke ve Medine âlimleri kitaba hayran kalmışlar ve Mescid-i Haram'daki Hasan Muhammed Meşşât el-Malikî de dahil olmak üzere, kitabın tamamını basması için ısrar etmişlerdir. Ancak o iki sebepten ötürü bu öneriyi reddetmiştir: Birincisi, şartlar değişmişti ve ümmetin böyle eserlere ihtiyacı kalmamıştı. İkincisi, kitabın basım masraflarını karşılayamıyordu. Buna rağmen, Meşşât'ın teşvikleri üzerine istihareye yatmıştır. Eğer kitabın basılması ilim ve dine bir fayda sağlayacaksa, Allah'ın bunu kolaylaştırmasını dilemiştir. Hindistan'a döndüğünde, Güney Afrika'dan Salih isimli bir arkadaşı onunla iletişime geçmiş, onu da aynı sebeplerle reddetmiştir. Ancak arkadaşı basım masraflarını karşılayarak kitabı bastırmıştır. Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, VI, 439-440.

kadar görev yaptığı Dârülulûm Karaçi Medrese de bulunmaktadır.[136] Şeyh Asgar Ali er-Rabbânî, 1439-2018 yılında Pakistan'da vefat etmiştir. Asgar Ali er-Rabbânî, Hanefî fıkhının hadislerle olan ilişkisinden bahsetmiş ve Hanefî mezhebine ait fıkhî meseleleri açıklamaya özen göstermiştir. Onun açıklamalarına bakıldığında, Hanefî mezhebine ait meselelerin bu konuda ders almayan bazılarının iddia ettiği gibi yalnızca re'y ve kıyasa değil, bilakis sünnete dayandığı ve ondan faydalandığı anlaşılmaktadır. Hanefî mezhebinin görüşlerinin hadis ve sahabe-tabiin sözlerinden istidlal ile ortaya konduğunu göstermiş ve ilim ehlinin sözlerini aktarmıştır. Rabbânî'nin özet ve veciz bir dil kullandığı görülmektedir. İmam Tirmizî'nin çoğu bâbda fukahânın görüşlerini zikrettiğini ancak İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebini nadiren ve sadece "Bu Kûfelilerin görüşüdür" ya da "Bazı Kûfelilerin görüşü budur" şeklinde ifade ettiğini görmüş, bunun üzerine, *Câmi'u't-Tirmizî*'nin her bâbının altına İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebinin görüşlerini eklemiş ve bunu mezhebin muteber kitaplarına dayandırmıştır.

Asgar Ali, *Câmi'u't-Tirmizî*'de yer alan hadislerin Hanefî kitaplarında geçen bir görüşle örtüştüğü yerlerde, bu görüşü "Hanefî mezhebimizin âlimleri de böyle söyler" diyerek eklemiştir. Söz konusu hadislerin fıkıh bâblarından birinde olup olmaması, fıkhî ya da kelâmî bir mesele ile ilgili olması, ittifak ya da ihtilaf konusu olmasına bakmaksızın bu şekilde yapmıştır.[137]

1.7. Muhammed Ferid ez-Zerûbevî'nin *Minhâcü's-sünen şerhu Câmi'i's-sünen* Adlı Eseri

Müftü Muhammed Ferid b. Şeyh Habîbullah, 1 Şevval 1344- 14 Nisan 1926 yılında, Ramazan Bayramı'nın birinci günü olan cuma günü Pakistan'ın Merdan vilayetine bağlı Zerûbe köyünde doğmuştur. Birçok kitabı babasından ve köyündeki diğer âlimlerden okumuştur. Daha sonra yüksek öğrenimine devam etmek için Gurgaştî'ye gitmiş, burada *Kütüb-i sitte* de dahil olmak üzere hadis kitaplarını okumuş ve 1371/1952 yılında mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından köyündeki çeşitli okullarda ders vermiş, 1385/1966 yılında Akora Khattak'ta yer alan Dârülulûm el-Hakâniyye'ye geçmiş ve burada tedris ve fetva görevlerini üstlenmiştir.[138]

Muhammed Ferid'in şerhi, eski ve yeni dönem şerhlerin özetleri ile kendi döneminin âlimlerinin ve hocalarının görüşleri ışığında ele aldığı fıkhî araştırmaları ve hadis konularını içermektedir. Yazar, kitaba on bölümden oluşan bir mukaddime yazmıştır. Birinci bölümde hadis ilminin tanımını, konusunu

[136] Bkz. er-Rabbânî, Asgar Ali, *Câmi'u't-Tirmizî ve'l-mezhebü'l-Hanefî*, Rabbânî'nin biyografisi bölümü Ubeydurrahmân er-Rabbânî'ye aittir, s. 15-19.

[137] Bkz. Rabbânî, Asgar Alî, *Câmi'u't-Tirmizî ve'l mezhebu'l-hanefî*, s.16. Rabbânî'nin eseri Arapça olarak on iki cilt halinde 1441/2020 yılında basılmış ve Karaçi el-Mektebetü'r-Rabbâniyye tarafından yayımlanmıştır.

[138] Bkz. ez-Zerûbevî, Muhammed Ferid, *Minhâcü's-Sünen şerhu Câmi'i's-sünen*, el-Mektebetü'l-Hakkâniyye, Peşâver, s. 4.

ve amacını anlatmış, ikinci bölümde Hz. Peygamber'in fiilleri, terk veya sükût ettikleri hususlardan bahsetmiş, üçüncü bölümde ziyâdetü's-sika ve teferrüdü'r-râvi meselelerini ele almıştır. Dördüncü bölümü ızdırâb ve teâruz konularına ayırmış, beşinci bölümde ihtilaf sebepleri, tercih vecihleri ve tercih, cem' ve diğer ihtilafı giderme yöntemlerine değinmiştir. Altıncı bölümde bağlâm ve mefhûm konusunu işlemiş, yedinci bölümü ise İmam Tirmizî'ye ayırmıştır. Sekizinci bölümde eserin, sünen ya da câmi' olma durumu tartışılmıştır. Dokuzuncu bölümde İmam Tirmizî'nin eserinde bâb başlıklarında izlediği düzen, bâblara en sahih hadisleri seçmesi, hadisleri kısaltma ve sahih, hasen, garîb gibi hadis türlerini belirtme prensiplerine değinmiştir. Onuncu ve son bölümde ise kendisinden Tirmizi'ye kadar uzanan senedini açıklamıştır.[139]

Muhammed Ferid, râvilerin biyografilerine değinmiş, ancak sadece bazı yerlerde kaynak belirtmiştir.[140] Genellikle bu konuda İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb* ve *Tehzîbü't-Tehzîb* eserlerinden faydalanmıştır. Garîbü'l-hadis açıklamalarında da çoğunlukla İbn Nüceym'in *el-Bahru'r-râik*'i, Şemseddin el-Kuhistânî'nin *Câmi'u'r-Rumûz fî şerhi'n-Nukâye muhtasarü'l-Vikâye*'si,[141] Enver Şah el-Keşmîrî'nin *el-'Arfu'ş-şezî*'si,[142] Fettenî'nin *Mecma'u'l-bîhâr*'ı, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*'i[143] ve Bennûrî'nin *Me'ârifü's-sünen*'inden[144] istifade etmiştir. Birçok kez, kaynağı belirtmeden garîb hadisleri kendisi açıklamıştır.[145] Hanefî mezhebine dair meseleleri belirtmeye özen göstermiş, bu mezhebi delillerle desteklemiştir. Bunu yaparken İmam Muhammed'in *el-Câmi'u's-sağîr*'i,[146] İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr*'ı, Tâhâvî'nin *Şerhu me'âni'l-âsâr*, Mergînânî'nin *el-Hidâye*, Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî*, Muhammed el-Kâşgarî'nin *Münyetü'l-musallî*, Cessâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Kâsânî'nin *Bedâi'u's-Sanâi'*,[147] Şevkânî'nin *Fethü'l-kadîr* adlı eserlerinden ve başka kitaplardan faydalanmıştır.

Kitap iki cilt halinde basılmıştır. Birinci cilt üç bölümü, ikinci cilt ise dördüncü ve beşinci bölümleri içermektedir. Kitabı, Pakistan, Peşâver'in Cengî bölgesinde bulunan el-Mektebetü'l-Hakkâniyye yayımlamıştır.[148]

---

[139] Bkz. *a.g.e.*, s. 6-17.

[140] Bkz. *a.g.e.*, I, 60-61; III, 40, 98.

[141] Bkz. *a.g.e.*, I, 19.

[142] Bkz. *a.g.e.*, I, 20.

[143] Bkz. *a.g.e.*, IV, 67; V, 56, 144.

[144] Bkz. *a.g.e.*, III, 40.

[145] Örnek için bkz. III, 105; V, 141.

[146] Bkz. *a.g.e.*, II, 161.

[147] Bkz. *a.g.e.*, s. 133.

[148] Kitabın basım tarihi belirtilmemiştir.

1.8. Habîbürrahman el-Hayrâbâdî'nin *el-Miskü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

Habîbürrahmân b. Nezîr Ahmed, 1352/1933 yılında Azamgarh vilayetine bağlı Hayrâbâd'da doğmuştur. Okuma yazmayı annesinden öğrendikten sonra Hayrâbâd'daki "Menbe'u'l-'Ulûm" medresesine kaydolmuştur. Kur'ân-ı Kerîm eğitimi almış, Farsça ve Arapça'yı *Mîzânu's-sarf* ve *Şerhu Mie âmil* gibi eserleri Muhammed Yasin el-Gâlibpûrî, Muhammed Selman Şemsî el-Hayrâbâdî ve babası Şeyh Nezîr Ahmed'den okuyarak öğrenmiştir. Daha sonra Mübârekpûr'daki el-Câmi'atu'l-Arabiyye İhyâu'l-ulûm'a kaydolarak üç yıl boyunca öğrenimine devam etmiş ve başarıyla mezun olmuştur. Aynı zamanda Dârülulûm Miev ve Sehârenpûr'daki Mezâhirü'l-'Ulûm'da eğitim görmüştür. Maharaştra eyaletinde yer alan Mâligâvûn'daki "Ma'hedü'l-Mille" Medresesi'nde mezun olmuştur. Daha sonra Murâdâbâd'daki Câmi'atü Hayâti'l-'Ulûm'da 23 yıl ders vermiştir.

Hayrâbâdî'nin ilmî yeterliliği, kavrayışı, zekâsı ve geniş ufku nedeniyle, 1962 yılında Muhammed Hayât es-Senbehlî, Muhammed Âşık İlâhî el-Bülendşehrî ve Müftü Müşerref Hüseyin gibi âlimler tarafından Murâdâbâd'daki Câmi'atü'l-'Ulûm'da iftâ pozisyonuna gelmesi istenmiştir. Tekliflerini kabul eden Hayrâbâdî, burada 23 yıl boyunca bu makamda kalmıştır. 1404 yılında Diyobend Dârülulûmu'nde iftâ görevine atanmış ve hâlen bu görevde bulunmaktadır. Urduca yazılmış pek çok eseri bulunmaktadır. *el-Miskü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* adlı eseri ise Arapça kaleme almıştır.[149]

Hayrâbâdî, *el-Miskü'ş-şezî*'de[150] hadislerdeki garîb ifadeleri açıklamış, dört fıkhî mezhebin görüşlerini ve fukahânın ihtilaflarını delilleriyle vermek ve istidlal vecihlerini açıklamak suretiyle ele almıştır.[151] Ayrıca hadis râvilerinin tercemelerini cerh ve ta'dîl yönünden incelemiş, bu konuda Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* ve *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserlerinden ve başka kitaplardan faydalanmıştır. Tirmizî'nin "وفي الباب عن فلان" şeklinde işaret ettiği hadislerin tahrîcini "تخريج أحاديث وفي الباب" başlığı altında vermiştir.[152] Bazı Tirmizî şârihlerini ve özellikle Mübârekpûrî'yi de eleştirmiştir. *Tuhfetü'l-ahvezî*'deki fakih imamların mezhepleri ve İmam Ebû Hanife'nin mezhebi ile ilgili yazılanları tenkid etmiştir.[153]

1.9.Sûfî Muhammed Server'in *ed-Dersü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

[149] Bkz. Hayrâbâdî, Habiburrahman, *el-Miskü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî, Hayrâbâdî'nin biyografisi bölümü*, c. I, "أ"ten "هـ"ye.

[150]Kitap, ilk baskısını 1434/2012 yılında yapmış olup, 11 cilt olarak basılmış ve Hindistan Diyobend'de Hirâ' Bükdifû tarafından yayımlanmıştır.

[151] Bkz. *a.g.e*, I, 84-86, 455-456; IV, 360-361.

[152] Bkz. Hayrâbâdî, Habiburrahman, *el-Miskü'ş-şezî*, I, 76-77, 449-450, IV, 378.

[153] Bkz. *a.g.e*, IV, 398-401.

Sûfî Muhammed Server, 1351/1933 yılında Pakistan'ın Rajanpur şehrinde doğmuştur. Pakistan'da eğitim görmüş, bir yıl boyunca Eşrefiyye Medresesi'nde ders almış ve ardından Multan'daki Hayrü'l-Medâris'e kaydolarak üç yıl boyunca hadis dersleri ve başka kitaplar okumuştur. 1408/1988 yılında Lahor'daki Eşrefiyye Medresesi'nde hadis hocası olmuştur.[154] Sûfî Muhammed Server 1439/2018 yılında Pakistanda vefat etmiştir.Muhammed Server'in Tirmizî şerhi Urduca olarak kaleme alınmıştır. Müellif, şerhinin başında hadis usûlüne dair bir mukaddime kaleme almıştır. Burada, hadis ilminin esaslarını, tanımını, konusunu, öğrenilmesinin gerekliliğini, âdâbını, muhalefet ve râvilerin vasıfları açılarından taksimini, tevatürün çeşitlerini, hadis kitaplarının ve râvilerin tabakalarını, *Kütüb-i sitte*'nin şartlarını, tahammül ve eda şartlarını, muhaddislerin tabakalarını ve sünnetin delil olma değerini işlemiştir. Ayrıca Tirmizî'nin hayatından ve onun *Câmi'*inin başlıca özelliklerinden bahsetmiştir.[155]

Yazar, hadislerin şerhinde isnad ve râviler üzerinde durmamış, daha çok fıkhî meselelere açıklık getirmiş, fukahânın görüşlerini ve delillerini zikretmiştir. Aynı zamanda aralarındaki ihtilafın kaynaklarına da değinmiş[156] ve bazen delillerin tercih vecihlerini belirtmiştir.[157] Ayrıca Hanefîlerde fetva verilirken kullanılan görüşleri de kaydetmiştir.[158]

Kitap, 1426/2005 yılında üç cilt halinde basılmış olup, toplamda 389 sayfa tek bir ciltte toplanmıştır. Eser, İdâretü Te'lîfâti'l-Eşrefiyye Multan tarafından yayımlanmıştır.[159]

1.10. Said Ahmed el-Pâlenpûrî'nin *Tuhfetü'l-elma'î şerhu Süneni't- Tirmizî* Adlı Eseri

Said Ahmed b. Yusuf b. Ali el-Pâlenpûrî, Hindistan'ın Gucerat eyaletindeki "Kalire" köyünde doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'i kendi köyü'nde öğrenmiş, Urduca, Guceratça ve Farsçayı da "Cehâbî" şehrindeki Dârülulûm Medresesi'nde öğrenmiştir. Sonrasında "Pâlenpûr" şehrindeki bir medreseye kaydolmuş, ilkokul ve ortaokul seviyelerini tamamlamıştır. Ardından Sehârenpûr'daki Mezâhirü'l-'Ulûm Medresesi'ne kaydolmuş ve üç yıl içinde lise ve yükseköğretim seviyelerini geçmiştir. Diyobend Dârululûmu'nda hadis, tefsir ve fıkıh üzerine yüksek tahsilini tamamlamıştır. Daha sonra iftâ üzerine uzmanlaşmış ve Randir şehrindeki Dârululûmü'l-Eşrefiyye'de dokuz yıl boyunca hocalık yapmıştır.

---

[154] Bkz. Sufi, Muhammed Serûr, *ed-Dersü'ş-Şez'î fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî,* İdâretü Te'lîfâti'l-Eşrefiyye, Multan, 1426, I, 5.

[155] Bkz. *a.g.e.*, s. 9-22.

[156] Bkz. *a.g.e.*, I, 78.

[157] Bkz. aynı eser, I, 187-188.

[158] Bkz. aynı eser, II, 190.

[159] Üç cildin tek bir ciltte toplanmasının nedeni, müellifin birçok hadisin metin ve isnadlarını çıkarması, bir veya birkaç kelime ile fıkhî meselelere değinip şerh etmesidir.

Diyobend Dârululûmu şûrâ meclisi tarafından hoca olarak atanmış, dersler ve konferanslar verdikten sonra Diyobend Dârululûmu icra kurulu tarafından tedris heyeti başkanlığına getirilmiştir.[160]

Pâlenpûrî, *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine *Tuhfetü'l-elma'î şerhu Süneni't-Tirmizî* adında Urduca bir şerh kaleme almıştır. Bu şerh, aslında Urduca olarak seneler boyu verdiği, ses kasetlerine kaydedilmiş hadis dersleri ve konferanslarından oluşmaktadır. Oğlu Hüseyin Ahmed el-Bâlenpûrî bu kayıtları toplamış, bölümlere ayırmış, düzenlemiş ve ortaya çıkan metinleri babası Said Ahmed'e sunmuş, o da bizzat eseri okuyup detaylı bir şekilde inceleyerek onaylamıştır. Oğlu, babasının kasetlerden kâğıda aktarılan tüm dersleri kelime kelime dikkatlice okuduğunu, ekleme ve çıkarmalar yaptığını ve düzenleyerek bağımsız bir kitap haline getirdiğini belirtmiştir. Metinlerde şifâhî ders üslubu kalmamıştır.[161]

Şeyh Said Ahmed el-Pâlenpûrî şerhinde garîbü'l-hadîs, ilel ve fıkhî meseleler üzerinde durmuştur.[162] Diyobend âlimleri arasında daha sonraki dönemlerde yaşamış olduğundan, özellikle güncel ve yeni ortaya çıkan meselelere odaklanmıştır. Şeyhin, *Câmi'u't-Tirmizî* derslerine başlamadan önce öğrenci ve okuyucunun, hadisin illetlerini ve Tirmizî'nin bu konudaki yöntemini öğrenmeleri için *Kitâbu'l-İlel*'i okutması bir alışkanlık hâline gelmişti. Bu nedenle, *Kitâbu'l-İlel*'i eserin ilk cildine koymuştur. Bâlenpûrî, tüm mezheplerin hak üzere olduğuna inandığından mezhepler arasında tercihte bulunmamıştır. İmamların içtihat ve istinbat noktasındaki ihtilaflarının esasını ortaya koymayı tercih etmiştir. Bu sayede okuyucu ve dinleyici, farklı meselelerdeki ihtilafların, şârihin açıkladığı sebeplerden ötürü kaçınılmaz olduğunu anlardı. Yazar aynı isme veya künyeye sahip iki veya daha fazla râvi olmadıkça biyografilerine pek değinmemiş, böyle bir durum varsa onları birbirinden ayırmak için kısa açıklamalarda bulunmuştur.[163]

Şarihin, hadis derslerinin başında işlediği uzun bir mukaddimesi vardır. Bu mukaddime, eserin ilk cildinde 55. sayfadadır ve oldukça önemlidir. Bu bölümde vahyin kısımlarını açıklamış, hadis inkarcılarının görüşlerini reddelmiş, kudsî hadis ile nebevî hadis arasındaki farkı belirtmiş, Kur'ân'ın farklı aşamalardaki cem'inin tarihini anlatmış ve hadisin yazılı hale getirilme süreçlerine değinmiştir. İçtihad konusunu ele almış ve içtihad kapısının hiçbir zaman kapanmadığını detaylıca açıklamıştır. Ardından, taklid meselesine değinmiş, bunun mutlaka gerekli olduğunu belirtmiş ve mezhepsizliği

---

[160] Bkz. Nedvi, Muhammed 'Azam, "Rahîlu 'Alem min A'lâmi'l-Hind", Dünya el-Vatan, https://pulpit.alwatanvoice.com/content/print/522781.html erişim tarihi: 20/05/2020.

[161] Bkz. Bâlenpûrî, Said Ahmed, *Tuhfetü'l-alma'î şerhü Süneni't-Tirmizî*, düzenleme: Hüseyin Ahmed Bâlenpûrî, Zemzem Publishers, Karaçi, 2010, düzenleyenin önsözü, I, 39. Ayrıca bkz. Halil el-Emînî, "Nur-i Âlem", Diyobend Dârululûmu Aylık Dergisi *Mecelletü'd-Da'î*, yıl:33,1430/2009, sayı: 9-10, s:87-94. http://www.darululoom-deoband.com/arabic/articles/tmp/2022%1524481934-Isdarat_10-09_1430.htm.

[162] Bkz. Bâlenpûrî, Said Ahmed, *Tuhfetü'l-alma'î şerhü Süneni't-Tirmizî*, IV, 58-61.

[163] Örnek için bkz. *a.g.e.*, I, 198.

reddedip kör bir kimsenin taklidi olarak nitelendirmiştir. Ayrıca hadis kitaplarını 21 kısma ayırmış[164], ardından cerh ve ta'dîl konusunu detaylı bir şekilde ele almıştır.[165]

Kitap sekiz cilt olarak basılmıştır. Birinci, ikinci ve üçüncü ciltler 1428/2007 yılında; dördüncü, beşinci ve altıncı ciltler 1429/2008 yılında; yedinci ve sekizinci ciltler ise 1430/2009 yılında basılmıştır. Bu bilgiler, bu çalışma esnasında edindiğimiz nüshaya göredir. Kitabı Mektebetü Hicaz Diyobend yayımlamıştır. Sekizinci ciltte yazarın Menâkıb bölümlerinden sonra *Şemâil-i Tirmizî*'yi de eklediğini belirtmek gerekir. Söz konusu şerh aslında uzun olmamakla beraber her bir cildin başında hem Urduca hem Arapça fihristin yer alması, Tirmizî metninin verilmesi ve tercüme ile şerhin eklenmesi kitabın geniş bir hacme ulaşmasına neden olmuştur.

1.11. Atâullah el-Multânî'nin *Mehâsin-i Tirmizî tercüme ve şerh Urdu Câmi'-i Tirmizî* Adlı Eseri

Biyografisine dair bir bilgiye ulaşmadığımız yazar, Tirmizî üzerine *Mehâsin-i Tirmizî tercüme ve şerh Urdu Câmi'-i Tirmizî* adıyla Urduca bir şerh kaleme almıştır.[166] Şerhte râvilerin biyografilerine ve hadis ilmi açısından durumlarına aynı isimli râviler olmadıkça değinmemiştir. Böyle bir durum olduğunu ayırt etmek için örneğin: "Bu isimle meşhur iki râvi vardır: Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. 'Uyeyne. Çağdaşlardır ve hocaları ile talebeleri ortaktır." diyerek aralarındaki farkı belirtmiştir.[167] Yahut bir râvinin cerh veya ta'dîl durumunu açıklamak istediğinde buna değinmektedir.[168] Hadisteki garîb kelimeleri kaynak belirtmeksizin kısmen açıklamıştır.[169]

Şerhte fakihlerin mezheplerini ve delilleriyle birlikte görüşleri açıklanmaktadır. Hanefî mezhebinin delillerini açıklarken Ebû Hanîfe'yi kastederek "İmam dedi ki" veya "Hanefî mezhebinin delili" ifadelerini kullanmıştır. Diğer mezhepleri açıklarken ise "Cumhur dedi ki" ifadesini kullanmış veya "İmam Mâlik, İmam Ahmed, İmam Şâfiî" şeklinde ismen belirtmiştir.[170] İhtilaflı meselelerde mezheplerin delillerini verdikten sonra tercih vecihlerini açıklamış,[171] ardından araştırmanın sonucuna "الحاصل" ifadesiyle işaret etmiştir. Örneğin, rükûda elleri kaldırma ve kaldırmama meselesiyle ilgili

[164]Sahîhler, câmi'ler, sünenler, müsnedler, mu'cemler, müstedrekler, müstahrecler, cüzler, efrâd ve garâib kitapları, tecrîd, tahrîc ve etrâf kitapları, fihristler, erba'înler, mevzûât kitapları, meşhur hadislerin derlendiği kitaplar, garîbü'l-hadîs, ilel, ezkâr ve zevâ'id kitapları..

[165] Bkz. Bâlenpûrî, Said Ahmed, *Tuhfetü'l-alma'î şerhü Süneni't-Tirmizî*, I, 43-98.

[166]Kitap beş cilt halinde basılmış, Mektebetü'r-Rahmaniyye tarafından neşredilmiştir. Kitabın baskı tarihi belirtilmemiştir.

[167] Bkz. Multânî, Atâurrahman, *Mehâsin-i Tirmizî tercüme ve şerh Urdu Câmi'-i Tirmizî*, Mektebetü'r-Rahmaniyye, Lahor, 2018, I, 101.

[168] Bkz. *a.g.e.*, I, 433.

[169] Bkz. *a.g.e.*, IV, 369-370, 569.

[170] Bkz. *a.g.e.*, I, 99-102.

[171] Bkz. *a.g.e.*, I, 443-444; II, 635-636; III, 150-151.

hadisleri ele aldıktan ve tercih vecihlerini açıkladıktan sonra şöyle demektedir: "Sonuç olarak: Ellerini kaldırmama konusunda en büyük tercih sebebi, bu görüşe uygun hadisleri nakleden râvilerin fakihler olmasıdır. Ancak diğer tarafın senetlerinde -rükûdan önce ve sonra elleri kaldırmayı savunanlara işaret ederek- fakihler bulunmamaktadır."[172] Bazen orta çizgiden uzaklaşmakta ve muhaliflerine karşı sert bir tutum sergilemektedir. Mesela Mevdûdî'nin, bazı kitaplarında yer alan hataları nedeniyle ehl-i sünnet ve'l-cemaat dairesinin dışında olduğunu belirtmiştir.[173]

Multânî hadislerin şerhinde çok az yerde kaynaklara atıfta bulunmuştur. Ancak istidlalleri ve hadislerin şerhi üzerine yaptığı açıklamalardan anlaşıldığı üzere Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî*, Hafız İbn Hacer'in *Fethü'l-bârî*, Nevevî'nin Müslim şerhi, Molla Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtîh*, Hattâbî'nin *Meâlimü's-Sünen*, Kâşgârî'nin *Münye'tü'l-musallî*, İbn Kayyim'in *Miftâhu dâri's-sa'âde*, Teftâzânî'nin *Şerhu'l-akâid*, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *Hüccetullahi'l-bâliğa*, Keşmîrî'nin *el-'Arfu'ş-şezî* ve Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* adlı eserlerinden ve diğer kitaplardan faydalandığı anlaşılmaktadır.

1.12. Kemaleddin Müsterşid'in *Teşrîhâtü't-Tirmizî* Adlı Eseri

Tam adı Kemaleddin Müsterşid b. Cemîlürrahman Sıddîkî'dir. 1381/1961 yılında Pakistan Minz Keley Martung Şangle Hayber Pahtunhva'da doğmuştur. Babasının yanında *Hulâsatü'l-Keydânî*, *Münyetü'l-musallî*, *Mîzânü's-sarf*, *Mîzân-ü münşa'ib*, *Sarf-ı Bahâî*, *Sarfü'z-Zerâdî*, *Sarfü'z-Zencânî*, *Merâhu'l-ervâh* ve diğer kitapları okumuştur.Şeyh İnamullah ve Mağfûrullah Babacî'den de bazı kitaplar okumuş, daha sonra Karaçi'deki el-Câmiatü'l-Fârûkıyye'ye kaydolmuştur. Daha sonra Mazharü'l-'Ulûm Medresesi'nde üç yıl kalmış, sonrasında ise Karaçi, New town daki Câmi'atü'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye el-Bennûriyye'ye katılmış ve 1407/1987 yılında mezun olmuştur. Mezuniyetinden bugüne kadar 38 yıl boyunca çeşitli medreselerde görev almıştır. Bunlar arasında Medresetü Dârülulûm el-İslâmiyye, Benâres Karaçi'deki el-Câmi'atü'l-İslâmiyye Mahzenü'l-'Ulûm, Karaçi Clifton'daki el-Câmi'atü'l-İslâmiyye bulunmaktadır.

Bazı eserleri şunlardır: *Tefsîr-i İn'âmurrahmân*, *ed-Delâilü'l-kemâliyye el-akliyye fi'r-red 'ale'd-Dehriyye*, *ez-Zâdü'l-yesîr fî 'ulûmi't-tefsîr*, *Mesâilü'l-hac ve'l-'umre*, *Teşrîhâtü't-Tirmizî*. Bunların haricinde kitap ve risaleleri de bulunmaktadır.[174]

---

[172] Bkz. *a.g.e.*, I, 447.

[173] Bkz. *a.g.e.*, III, 162.

[174] Kişisel yaşamına dair bilgileri toplarken Dr. Abdüssettar Azad'ın yazıp yayımlamadan evvel Müsterşid Hafız Nasrullah Sıddîkî'nin oğlunun bana gönderdiği metinden faydalandım.

Yazar, Urduca olarak kaleme aldığı bu şerhinde hadislerdeki garîb ifadeleri büyük ölçüde açıklamaya çalışmış ancak kaynakları zikretmemiştir.[175] Nahiv ve sarf açısından bazı değerlendirmelerde bulunmuş,[176] râvilerin her birinin cerh ve ta'dîline girmemiştir. Dilediği bazı râvileri seçmiş ve incelemiş, bazılarını ise bırakmıştır.[177] Fıkhî konulara değinmiş, fukahânın ihtilaflarını delilleriyle zikretmiştir.[178] Hadislerin şerhinde pek çok şerhten faydalanmıştır. Bunlar arasında Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî*'si, Nevevî'nin Müslim şerhi, İbnü'l-Arabî'nin *'Ârizatü'l-ahvezî*'si, Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî*'si, Seyyid Hüseyin el-Medenî'nin *Takrîrü't-Tirmizî*'si, Gengûhî'nin *el-Kevkebü'd-dürrî*'si, Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin *Me'ârifü's-sünen*'i ve daha pek çok eser bulunmaktadır. Kitap ikinci baskısını yedi cilt halinde 1230/2009 yılında yapmış olup, Karaçi'de Kadîmî Kütüb Hâne tarafından yayımlanmıştır.

2. Ehl-i Hadis Ekolünün Yegâne Tirmizî Şerhi: Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

2.1. Müellifin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Tam adı Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahîm b. Bahadır el-Mübârekpûrî'dir.[179] "Muhammed" ismi adının başına eklenmiştir.[180] "Mübârekpûrî" ise Hindistan'ın kuzeyindeki Uttar Pradeş eyaletinde yer alan Azamgarh bölgesine bağlı Mübârekpûr kasabasına nispetle verilmiştir.[181] Mübârekpûrî, 1283/1865 yılında Mübârekpûr kasabasında doğmuş ve babasının gözetiminde iyi bir dinî ve ilmî terbiye alarak yetişmiştir.[182] Dini eğitimini önce babasından, akabinde Abdullah el-Gâzîpûrî'den almış, ardından Delhi'ye giderek orada *Kütüb-i sitte, Mişkâtü'l-mesâbîh, Bülûğu'l-merâm* gibi hadis eserlerini ve *Tefsîrü'l-Celâleyn, Tefsîru'l-Beyzâvî* gibi tefsir kitaplarını okumuştur. Fıkıh derslerini

[175] Bkz. el-Müsterşid, Kemaleddin, "*Teşrihat-ı Tirmizî*", Kadîmî Kütüb Hâne, Karaçi, 2. baskı: 1430/2009, I, 122; IV, 242; VII, 21 ve 390-391.

[176] Bkz. *a.g.e.*, I, 83; VI, 25, 234; VII, 25.

[177] Bkz. *a.g.e.*, I, 230; IV, 245; V, 49.

[178] Bkz. *a.g.e.*, I, 457-460; II, 472-478; V, 56-67.

[179] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1272.

[180] Kasımî, *'Aynü'l-hak, hayâtü ve hidmâtü eş-Şeyh Muhammed b. Abdurrahman el-Mübarekpûrî*, Matbaa: Mektebe-i Naîmî, 1. baskı, 2002, s. 41.

[181] el-Gavrî, Seyyid Abdülmâcid, "*Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* Dirâse Nakdiyye", *Tecdid Dergisi,* XX, sayı 39, Malezya, 1437/2016, s. 197-198. Ayrıca bkz. Özşenel, Mehmet, "Mübârekpûrî", *DİA,* (Ankara: TDV Yayınları, 2020),C. XXXI, S. 427-428.

[182] el-Gavrî, Seyyid Abdulmâcid, *A'lâmü'l-muhaddisîn fi'l-hind fi'l-karni'r-râbi' aşer el-hicrî ve âsârühüm fi'l-hadîs ve 'ulûmihî*, , Dârü İbn Kesîr, Şam-Beyrut, 1. baskı: 1421/2000, s. 101.

Nezîr Hüseyin ed-Dihlevî ve Hüseyin b. Muhsin el-Ensârî'den almıştır.[183] Mübârekpûrî'nin hocaları arasında ayrıca - Kâdı Muhammed Abdülaziz el-Müclî Şehrî de yer almaktadır.

Mübârekpûrî, küçük yaşlardan itibaren ilme ve âlimlere büyük sevgi beslemiş, hadis ilmine özel bir ilgi göstermiştir. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmiş, Arap dili, felsefe, mantık, fıkıh ve fıkıh usûlü ilimleriyle ilgilenmiştir. Hadis ilimlerinde yetkin, ilel konusunda mütehassıs olmuştur. Hint alt kıtasında Ehl-i hadis âlimlerinden biri haline gelmiş ve seçkin *Câmi'u't-Tirmizî* şârihleri arasında yer almıştır. Büyük emek verdiği bu şerhi, Hindistan'da ve ötesinde İslam âleminin dikkatini çekmiştir.[184] Mübârekpûrî, Delhi'de İslâmî ilimlerdeki eğitimini tamamladıktan sonra doğduğu yer olan Mübarekpûr'a dönmüştür. Burada "Dârü't-Ta'lîm" adıyla bir okul kurmuş ve eğitim öğretim ve fetva faaliyetlerinde bulunmuştur. Konda'ya bağlı "Belrâmpûr" bölgesindeki bir Arap medresesinde bir süre öğretmenlik yapmış, ardından "Allah Nagar" olarak bilinen köyün başkanının daveti üzerine 1329 yılında Belrâmpûr'dan oraya taşınmış ve orada bir yıl kalmıştır. Sonra "Sîrâcü'l-'Ulûm" medresesine geçerek orada uzun bir müddet kalmıştır. Bu medresede pek çok kimse ondan faydalanmıştır. Ardından Âreh'deki Ahmediye Medresesi'nde görev yapmış, sonrasında Kalküta'daki "Dârü'l-Kur'ân" Medresesi'ne geçmiştir. Bu onun ders verdiği son medrese olmuş, daha sonra eğitim faaliyetlerinden çekilerek vaktini eser telif etmeye ayırmıştır.[185]

Öğrencileri arasında İlâhî Bahş el-Mübârekpûrî, Emin Ahsen el-Islâhî ve Rukiye bint Halil hocalarının takdirini kazanmış ve ondan *Kütüb-i sitte, Muvatta', Bülûğu'l-merâm, Mişkâtü'l-mesâbîh, Münteka'l-ahbâr, Şerhu'n-Nuhbe* ve *Mukaddimetü İbnü's-Salâh* gibi eserlere dair icâzet almışlardır–,[186] Sirâc Sâlih, Abdullah en-Necdî el-Kuvey'î, Abdüsselam el-Mübârekpûrî, Muhammed Takiyyüddîn el-Hilâlî el-Merâkeşî, Seyyid Muhammed Cafer et-Tunkî, Ebû Muhammed Abdülcebbar b. Tabîb Dâvûd Bahş el-Caypurî, Muhammed el-Fîrûzâbâdî ve Nimetullah el-Berdevânî'nin isimleri zikredilebilir.[187] Şeyh Mübârekpûrî, 16 Şevval 1353/12 Ocak 1935 tarihinde vefat etmiştir.[188]

---

[183] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1272. Ayrıca bkz. Minyâr, *Dirâse hadîsiyye fıkhiyye 'an Me'arifi's-Sünen*, s. 578. Muhammed Selim Şah, *el-Mukârene beyne Tuhfeti'l-ahvezî ve Me'ârifi's-sünen şerhay Câmi'i't-Tirmizî*, s. 66. Ayrıca bkz. Şahyar, "Tirmizî'nin *el-Câmi*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 163-166.

[184] Detaylar için bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1272.

[185] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 259-260. İmam Han, *Terâcimü 'Ulemâi'l-Hadîs fi'l-Hind*, s. 401-404. el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî mukaddimesi*, s. 615.

[186] Bkz. eş-Şehrânî, Abdullah b. Rifdân, *el-Allâme el-Mübârekpûrî ve menhecühû fî kitâbihî Tuhfetü'l-ahvezî*, (yüksek lisans tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1419, s. 53.

[187] el-Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü'l-ahvezî mukaddimesi*, tashih: Abdurrahman Muhammed Osman, Dârü'l-Fikr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', baskısı yok, s. 622. Ayrıca bkz. el-Münîr Gazetesi, 14 Zilhicce 1374, Hindistan, s. 5. el-Ferivaî, Abdurrahman b. Abdülcebbar, *Cühûd muhlisa fî hidmeti's-sünneti'l-mutahhara*, el-Câmi'atü's-Selefiyye, Benâres, 1406, s. 180.

[188] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 259-260. İmam Han, *Terâcimü 'Ulemâi'l-Hadîs fi'l-Hind*, s. 401-404. Mübârekpûrî, *Tuhfeti'l-ahvezî mukaddimesi*, s. 615.

Birçok âlim Mübârekpûrî'yi takdir etmiş ve güzel vasıflarla anmıştır. Muhammed Nasîf[189], risâlelerinin başında onun hakkında: "Allâme el-Müfdâl (faziletli) el-Üstâz", "Hazreti Allâme-i Kebîr ve'l-Üstâz en-Nahrîr Mevlânâ", "Hazreti Allâme el-Fehhâme el-Üstâz" ifadelerini kullanmıştır[190] Abdülhay el-Hasenî, onun hadis ilmindeki konumunu: "Hadis ilimlerinde derinleşmişti, hadis çeşitlerini ve hadislerdeki illetleri tanımada üstün bir meziyete sahipti. Esmâ-i ricâl ilmi, cerh ve ta'dîl ilmi, muhaddislerin tabakaları ve hadislerin tahrîci konularında yüksek bir mertebeye sahipti" sözleri ile dile getirmiştir.[191]

Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* dışında da birçok değerli eseri vardır. Hint alt kıtasında Ehl-i hadis ekolü mensubu bir ilim adamı olarak Hanefî mezhebine itirazlarda bulunmuştur. Kitaplarına bakıldığında, kendi duruşunda ısrarcı olduğu ve muhaliflerinin görüşlerine karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Eserlerinden ve risalelerinden bazıları şunlardır:

Mukaddimetü Tuhfeti'l-ahvezî: Bu eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde hadis ilmini tanıtmış, bu ilmin önemine ve tarihine değinmiştir. Ayrıca sünnetin delil olma vasfından bahsetmiş, câmi'ler, sünenler, müsnedler, müstedrekler ve mu'cemler gibi hadis kitaplarının türlerini açıklamıştır. Ayrıca esmâ-i ricâl, hadis usûlü ve hadislerin tahrîcine dair kitapları ele almıştır. İkinci bölümde ise Tirmizî ve *Câmi'*inden bahsetmiş, Tirmizî'nin eserinde kullandığı birtakım lafızları açıklamış, bazı fıkıh, hadis ve tefsir âlimlerinin biyografilerini sunmuştur.

*Şifâü'l-galel şerhu Kitâbi'l-'ilel***:** Mübârekpûrî'nin *Câmi'u't-Tirmizî*'nin sonuna eklenen *Kitâbü'l-'ilel* bölümüne yazdığı kısa bir şerhtir. Bu şerhe "*Şifâü'l-galil fî Kitâbi'l-'ilel*" ismini vermiştir.

*İbkârü'l-minen fî tenkîdi Âsâri's-sünen***:** Bu eser, Hanefî mezhebine mensup ve Abdülhay el-Leknevî'nin talebelerinden biri olan Muhammed Zahîr Ahsen en-Nîmevî'nin Hanefî mezhebini destekleyen rivayetleri topladığı *Âsâru's-sünen* adlı kitabına reddiyedir.[192]

Tahkîku'l-kelâm fî vücûbi'l-kırâeti halfe'l-imâm: Urduca yazılmış iki büyük cilt hâlindeki bu eserde, imama tabi olan cemaatide namazda Fatiha sûresini okuması gerektiğini belirtmiş, ilgili delilleri birinci ciltte ele almış, ikinci ciltte ise Fatiha okumayı farz addetmeyenlerim delillerini inceleyip cevaplamıştır. Bu eser, Vasiyyullah b. Muhammed Abbas tarafından Arapçaya çevrilmiştir.

---

[189] Tam adı Muhammed b. Hüseyin b. Ömer'dir. Suudi bir âlim ve tarihçidir. Cidde'de yaşamış ve 1391/1971 yılında vefat etmiştir.

[190] Bkz. eş-Şehrânî, Abdullah b. Rifdân, *Menhecü'l-Allâme el-Celîl eş-Şeyh el-Mübârekpûrî fî kitâbihî Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câm'i'l-İmâm et-Tirmizî*, I, 56.

[191] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1272.

[192] Bkz. El-Gavrî, Seyyid Abdülmâcid, "*Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* Dirâse Nakdiyye", Tecdid Dergisi, s. 201.

*el-Kavlü's-sedîd fî mâ yete'alleku bi-tekbîrâti'l-'îd***:** Mübârekpûrî urduca kaleme aldığı bu eserinde, bayram namazındaki tekbirlerin sayısı ile ilgili şer'î delilleri, sahabe ve tâbiîn görüşlerini toplamış, tekbirlerin sayısının on iki olduğu sonucuna varmış, bu görüşün dışındaki görüşleri zayıf bularak eleştirmiştir.

2.2.*Tuhfetü'l-ahvezî* ve Başlıca Özellikleri

Tuhfetü'l-ahvezî şerhinin 1314/1896 yılından sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Mübârekpûrî, *Câmi'u't-Tirmizî*'yi 1306/1888-1889 yılında hocası Seyyid Muhammed Nezir Hüseyin'den ders aldığını bizzat kendisi belirtmiştir.[193] Ayrıca, 1314/1896 yılında Hüseyin b. Muhsin el-Ensârî el-Hazrecî el-Yemânî'den *Câmi'u't-Tirmizî*'nin bazı bölümlerini okumuştur.[194] Her iki hocası da ona *Câmi'u't-Tirmizî* hadislerini kendilerinden rivayet etme ve dersini verme izni vermiştir.

Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*'yi 1911 senesinden önce Gonda'da yazmaya başlamış, ancak yazımı esnasında gözlerini kaybetmiştir. Bunun üzerine Delhi'ye giderek bir ameliyat geçirmiş ve bir gözü iyileşmiştir. Şerhin kalan kısmı oğlu Ubeydullah el-Mübârekpûrî ve talebesi Abdussamed el-Mübârekpûrî'nin yardımıyla 1927 senesinde tamamlamıştır.[195] *Tuhfetü'l-ahvezî*'ye bakıldığında yazılış amaçlarından birinin Hanefî âlimlere, özellikle Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî ve Muhammed Eşfâkurrahmân el-Kandehlevî'ye karşı bir cevap verme olduğu görülmektedir. Bu hususu ileride tetkik edeceğiz.

Tuhfetü'l-ahvezî, Hint alt kıtası ve haricinde âlimlerin büyük ilgi gösterdikleri bir kitap olup *Câmi'u't-Tirmizî* şerhleri arasında en meşhur ve en çok müracaat edilen eser olmuştur. *Câmi'u't-Tirmizî* şerhleri bulunduran her ilmî kütüphanede *Tuhfetü'l-ahvezî* bulunduğunu söylemek mümkündür. Eserin şöhreti *Câmi'u't-Tirmizî*'nin tam ve kapsamlı bir şerhi olmasından kaynaklanır. Bennûrî'nin *Me'ârifü's-sünen*'i veya Muhammed Eşfâkurrahman'ın *et-Tîbü'ş-şezî*'si gibi bazı şerhler tamamlanmamışken Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî*'sinde her bölüm şerh edilmemiştir. Sirhindî'nin şerhi ise oldukça muhtasardır ve Farsça olarak kaleme alınmış olması bir dezavantaj oluşturmaktadır.

Ebü'l-Hasan en-Nedvî *Tuhfetü'l-ahvezî*'nin konuyla ilgili olan âlimler nezdinde önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekmiştir."[196] Ubeydullah el-Mübârekpûrî ise şöyle demiştir: "Bu, yeryüzünde *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine yazılmış en değerli şerhtir ve bir benzeri yoktur. Müellifi allâme Ebü'l-Ulâ

---

[193] Bkz. el-Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî,* Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. baskı: 1410/1990, I, 2.

[194] Bkz. *a.g.e.*, I, 6.

[195] Bkz. Özşenel, "Mübârekpûrî", DİA, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), c. XXXI, s.427-428; Şahyar, "Tirmizî'nin *el-Câmi*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 170

[196] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1272.

Abdurrahman el-Mübârekpûrî, faydalı ve gerekli hususları göz önünde bulundurmuştur ki bu usûlü diğer şerhlerde bulmak zordur."[197]

Bir yazarın meseleleri açıklama yöntemi ve bir meseleye yoğunlaşıp bir diğerini terk etmesi kitabın hacmini az ya da çok etkiler. Mübârekpûrî'nin *Câmi'u't-Tirmizî*'ye yazdığı şerhte de böyle bir durum söz konusudur. Bu şerh, genel olarak tüm Tirmizî şerhleri ve özel olarak Hint alt kıtasındaki Tirmizî şerhleri arasındaki en geniş şerhtir. Mübârekpûrî burada oldukça uzun bir anlatım yapmış ve imkanları nispetinde tüm ilmî yönleri göz önünde bulundurmaya çalışmıştır. Hadislerdeki garîb ifadeleri açıklamış ve bu konuda Muhammed Murtaza ez-Zebîdî'nin *Tâcü'l-arûs*, İsmail el-Cevherî'nin *es-Sıhâh*, Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhît*, Cârullah ez-Zemahşerî'nin *el-Fâik fi garîbi'l-hadîs*, İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser* ve Hacı Halife'nin *Keşfü'z-zünûn* adlı eserlerinden ve başka kitaplardan faydalanmıştır. İsnadları zikretmiş, râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarını değerlendirmiştir. Râvilerin biyografilerine de yer vermiştir ve bu konuda Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*, İbn Abdilberr'in *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, Ali b. Muhammed el-Cezerî'nin *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz* ve *Mîzânu'l-i'tidâl*, İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*, *Tehzîbü't-tehzîb*, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, *Lisânü'l-mîzân* ve *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Muhammed Tâhir el-Fettenî el-Hindî'nin *el-Muğnî fî zabti esmâi'r-ricâl ve ma'rifeti küne'r-ruvât ve elkâbihim ve ensâbihim* adlı eserlerden yararlanmıştır.

Ayşe Esra Şahyar, Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* adlı eserinde kaynaklardan nasıl faydalandığını ele almıştır. Mübârekpûrî'nin hadis şerhinde yüzün üzerinde kaynağı kullandığını belirtmiştir. Bu kaynakların başında, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si gelmekte olup Mübârekpûrî bu eserden 1014 kez faydalanmıştır. Molla Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtîh*'inden 437 kez, Şevkânî'nin *Neylü'l-evtâr*'ından 390 kez ve Nevevî'nin *Şerhu Sahîh-i Müslim*'inden 158 kez yararlanmıştır. Rical kitaplarından ise başlıca *Takrîbü't-Tehzîb* ve *Tehzîbü't-Tehzîb*'den toplamda 807 kez, Hazrecî'nin *Hülâsa*'sından 222 kez ve Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'inden 174 kez yararlanmıştır. Mu'cem ve garîbü'l-hadîs kitaplarından da İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'sinden 536 kez, Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûs*'undan 513 kez ve Fettenî'nin *Mecma'u bihâri'l-envâr*'ından 118 kez atıf yapmıştır. Hadis tahrîci konusunda ise, İbn Hacer'in *et-Telhîsu'l-habîr*'inden 315 kez ve Zeylaî'nin *Nasbü'r-râye*'sinden 162 kez istifade etmiştir.[198]

Yazar şerh ettiği hadislerin fıkhını açıklamış ve bu konuda çeşitli hadis şerhleri ile fıkıh kitaplarından faydalanmıştır. Mübârekpûrî'nin fıkhü'l-hadîs açıklamalarına dair Şahyar, Mübârekpûrî'nin sadece kitaplardan harfiyen alıntı yapmayıp İmam Tirmizî'nin naklettiği fıkhî

[197] el-Mübârekpûrî, Abdüsselam, *Sîretü'l-İmâm el-Buhârî seyyidü'l-fukahâ ve imamü'l-muhaddisîn*, ta'lîk: Ubeydullah b. Abdüsselam el-Mübârekpûrî, Benâres, İdaretü'l-Bühûsi'l-İslâmiyye ve'd-Da've ve'l-İftâ', el-Câmi'atü's-Selefiyye, 2. baskı: 1407/1987, s. 413.

[198] Detaylı bilgi için bkz. Şahyar, "Tirmizî'nin *el-Câmi*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 183.

görüşlere eklemelerde de bulunduğunu bu nedenle, *Tuhfetü'l-ahvezî*'deki fıkhî içeriğin daha da zenginleştiğini ifade etmiştir. Ayrıca, eserin değerini artıran bir diğer unsurun, Mübârekpûrî'nin güzel üslubu ve ilmî yöntemi olduğunu belirtmiştir. Mübârekpûrî'nin, İslâmî miras olarak değerlendirilen farklı mezheplerin temsilcilerinden, aralarındaki ihtilaflara aldırmaksızın, nakillerde bulunduğuna dikkat çekmiş, örnek olarak Kadı İyâz'dan İbn Hazm'a, Nevevî'den İbn Abdülberr'e, İbn Hacer'den İbn Teymiyye'ye ve Gazzâlî'den Molla Ali el-Kârî'ye pek çok farklı isimden nakillerine değinmiştir. Şahyar, Mübârekpûrî'nin fıkhî meselelerdeki genel yaklaşımının bir mezhebi taklit etmek değil, herhangi bir mezhebe bağlılık gütmeden hadisle amel etmek olduğuna da işaret etmiştir.[199]

Mübârekpûrî, fıkhu'l-hadîs konularını açıklarken hadis şerhlerinden ve fıkıh kitaplarından da faydalanmıştır. Bunlar arasında el-Hattâbî'nin *Me'âlimü's-Sünen şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Şah Veliyyullah Dihlevî'nin *el-Musaffâ şerhu'l-Muvatta'* ve *el-Müsevvâ şerhu'l-Muvatta'*, Molla Ali el-Kârî'nin *Mirkâtu'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbîh*, Selamullah b. Abdülhak ed-Dihlevî'nin *el-Muhallâ şerhu'l-Muvatta'*,[200] Süyûtî'nin *Kûtu'l-mugtezî alâ Câmi'i't-Tirmizî*, Muhammed Abdürraûf el-Münâvî'nin *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*, Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî*, Nevevî'nin *Sahîh-i Müslim şerhi*, Tâhâvî'nin *Şerhu me'âni'l-âsâr*, İbn Abdilberr'in *et-Temhîd*, Azîmâbâdî'nin *Gâyetü'l-maksûd fî halli Sünen-i Ebî Dâvûd* ve *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* şerhi,[201] San'ânî'nin *Sübülü's-selâm şerhu Bulûği'l-merâm*, Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, Ebû Bekr el-Mâlikî'nin *'Ârizatü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, Eşfâkurrahmân el-Kandehlevî'nin *et-Tîbü'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *İ'lâmü'l-muvakkiîn*, İbn Nüceym'in *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Aynî'nin *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne*, İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr*, Abdülhay el-Leknevî'nin *es-Si'âye fî keşfi mâ fî şerhi'l-Vikâye*, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr*, Mansûr el-Bühûtî'nin *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, İbn Hazm'ın *el-Muhallâ* ve Mergînânî'nin *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* adlı eserler ve başka kitaplar yer alır.

Mümkün mertebe hadislerin tahrîcini yapmış ve şevahidini zikretmiştir. Bu konuda Zeyla'î'nin *Nasbü'r-râye*, Irâkî'nin *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fî tahrîci mâ fi'l-ihyâ' mine'l-ahbâr*, İbn Hacer'in *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye* ve *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'i'l-kebîr* adlı eserlerinden faydalanmıştır. Tirmizî'nin hüküm vermediği birçok hadise kendisi hüküm koymuş ve bazen Tirmizî'nin hadisler üzerindeki hükümlerine eleştirilerde bulunmuştur.[202] Kitabın başından *Kitâbü'l-'ilel*'in sonuna kadar tüm bölümleri tamamlamıştır.

---

[199]Bkz. Şahyar, "Tirmizî'nin *el-Câmi*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 176-177.

[200] Farsça olarak basılmıştır.

[201] Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin şerhinden en çok mütâbaat ve şevâhidin tespitinde faydalanmıştır. Ayrıca Sirhindî'nin işaret ettiği farklı nüshalardan hadis lafızlarının tespiti konusunda da istifade etmiştir. Örnek için bkz. *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 278.

[202] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 436.

Tuhfetü'l-ahvezî'yi dikkatle inceleyen okuyucu, Mübârekpûrî'nin özellikle fıkhî hadislere büyük özen gösterdiğini fark edecektir. Hanefî âlimlerinin görüşlerini ele alıp eleştirmiş ve tartışmıştır. Özellikle fıkhî ve itikadî meselelerde ayrıntılı açıklamalarda bulunmuş[203] ve Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerine, özellikle *el-'Arfü'ş-şezî* ve *et-Tîbü'ş-şezî* sahiplerine karşı çeşitli konularda[204] itirazlarda bulunmuştur. Kitabı okuyan herkes, Mübârekpûrî'nin muhalif bir duruş sergilediğini fark edebilir.[205] Mübârekpûrî, *Câmi'u't-Tirmizî*'de yer alan râvileri *Kitâbü'l-'ilel*'de tekrarlamaktan kaçınmış, sadece Tirmizî'nin râvileri arasında yer almayanların biyografilerini vermiştir.[206]

Tuhfetü'l-ahvezî defalarca basılmıştır. İlk cildi Hindistan, Delhi'de 1346/1928 yılında basılmıştır. Daha sonra 1353/1934 yılında diğer dört cildi basılmıştır ve bize göre bu, kitabın en iyi baskısıdır. Çünkü bu baskıda hatalar bulunmamaktadır ve Fars alfabesiyle yazılmıştır. Bunun sebebi kitabı basan kişinin hem Arap hem de Fars alfabesini bilmesidir. Ancak sonraki baskılarda birtakım yanlışlıklar ve hatalar bulunmaktadır. Bazı kelimelerde hareke ve harf hataları söz konusudur. 1383/1963 yılında Medine'deki el-Matbaatü's-Selefiyye baskısında Seyyid Abdurrahman Muhammed Osman tarafından Arapça harfler düzeltilmiş, tashihler yapılmış ve kaynak gösterimleri düzeltilmiştir. Bu baskı tamamen hatasız değildir. Okumam esnasında noktalama işaretleri ve benzeri konularda bazı hatalara rastladım.[207] Ayrıca, Hindistan baskısının da bazı eksiklikler içerdiğini söylemek gerekir. *Tuhfetü'l-ahvezî*'yi inceleyen ve hadislerini tahrîc eden Râid b. Sabri b. Ebû Ulfe'nin de işaret ettiği gibi bazı hadisler eksik bırakılmıştır. Bu kitap, Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye tarafından basılmıştır.[208] Ayrıca, Hindistan ve Mısır baskılarıyla karşılaştırmalı yeni bir baskısı mevcuttur. Bu baskının özelliği, *Câmi'u't-Tirmizî*'de bulunmayan hadisleri (müstedrekleri) içermesi ve noktalama işaretlerine dikkat edilmesidir. Kitap birinci baskı olarak Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut, Lübnan'da, 1442/2021 yılında basılmıştır.

3. Birelvî Âlimlerinin Şerhleri

3.1. Muhammed Hâşim Han'ın *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

Tam Adı Muhammed Hâşim Han b. Gül Muhammed b. Şîr Muhammed b. Nevvâb Han el-Attârî el-Medenî'dir. 7 Haziran 1979 tarihinde Pakistan'ın Ravalpindi'ye bağlı Attock'un "Pindi Gheb" bölgesinde doğmuştur. Eğitim hayatına evine yakın olan Medresetü Âbid en-Nemûzeciyye'de başlamış,

[203] Bkz. *a.g.e.*, I, 237, 245; II, 88-99, 438-467.

[204] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 16, 19-20, 24-25, 248.

[205] Detaylar için dördüncü bölüme bkz.

[206] Bkz. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, X, 321.

[207] Bkz. *a.g.e.*, II, 430.

[208] Bkz. *a.g.e.*, kıtabın'ın mukaddimesi, I, 6.

daha sonra "Pindi Gheb" bölgesindeki devlet ilkokuluna kaydolmuştur. İlkokuldan mezun olduktan sonra yine "Pindi Gheb"deki ortaokula devam etmiş daha sonra özel öğrenci olarak FA (Fine Arts) (Güzel Sanatlar/Sanat Bölümü, 11. ve 12. sınıf) sınavını geçmiştir. Maddi sorunlar nedeniyle lise eğitimini tamamlayamamış ve yedi ay boyunca bir giyim mağazasında çalışmıştır. Ardından bir fabrikada, sonra pazarda sebze satıcılığı ve tohum satıcılığı yapmıştır.[209] Daha sonra, Şeyh İlyas Kâdirî'nin davet hareketi olan "Davet-i İslâmî"ye katılmış ve hareketin merkezi olan Feyzânü'l-Medîne'ye gitmiştir. Daha sonra Feyzânü'l-Medîne'deki davet merkezinde öğretmenlik eğitimi için Karaçi'ye gitmiştir. Resmî prosedürlerin tamamlanmasının ardından Karaçi'deki "Gûdera" semtinde yer alan ve küçük bir okul olan "el-Medresetü'l-Medeniyye"ye gönderilmiştir. Burada Kur'ân-ı Kerîm öğretimi üzerine bir eğitim programını tamamlamış ve mezun olduktan sonra düşük bir maaşla müderris olarak atanmıştır. Sabah sekizden öğleden sonra dörde kadar Kur'ân-ı Kerîm öğretimi ile dolu bir güne ek olarak Dersi nizami eğitimi almaya başlamıştır. Böylece eğitimini tamamlamış ve Nizâmiye müfredatından mezun olmuştur.[210]

Kur'ân-ı Kerîm'i, mahalle camisinin imamı Kârî Allah Detâ[211] nezaretinde ezberlemiştir. Ardından Kur'ân-ı Kerîm öğretimi için Karaçi'de düzenlenen bir eğitim programına katılmış ve Kârî Niyaz Ahmed Seyâlevî, Kârî Faysal ve Kârî Bağdat Rızâ'dan dersler almıştır. Nizâmiye müfredatı derslerini Müftü Abdülkadir, Muhammed Sadık ve Muhammed İrfan'dan okumuştur. Fetva yazmayı Muhammed Kâsım el-Kâdirî'den öğrenmiştir.[212]

Muhammed Hâşim Han, bağlı olduğu yolu ve yöntemi savunmaya yönelik bazı eserler kaleme almıştır. *Câmi'u't-Tirmizî* şerhinin dışında eserlerinden bazıları şunlardır: *Kur'ân ve hadis ûr akâid-i Ehl-i sünnet, Hutabât-ı Rebî'unnûr, Huzûr-u gavs-ı a'zam ûr akâid ûr nazariyyât, Ahkâm-ı ta'vîzât me'a ta'vîzât kâ sübût, Ahkâm-ı sebz 'imâme me'a sebz 'imâme kâ sübût*.

Hâşim Han, Birelvî ekolünün çağdaş âlimlerinden biridir ve bu ekolün âlimleri tarafından büyük saygı görmektedir. Birelvî ekolünden pek çok âlim onu övmüştür. Pakistan, Lahor'da bulunan Nizâmiyye Rızviyye Medresesi'nin bölüm başkanı Muhammed Abdüssettar es-Sa'îdî'nin, ona dair övgü dolu açıklamasında beyan ettiği üzere Müftü Muhammed Hâşim Han'ın *Câmi'u't-Tirmizî* şerhini almış, ancak hastalığı sebebiyle tüm şerhi okuyamamış ve bu sebeple tam bir yorum yapamamıştır. Ancak Muhammed Hâşim Han'ın, bu şerhi ile büyük bir boşluğu doldurmayı başardığını; âlim, araştırmacı ve çalışkan bir kimse olduğunu kabul etmiştir.[213]

---

[209] Bkz. el-'Attârî, Muhammed Haşim Han, *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, Mektebetü İmam Ehli's-Sünne, 1439/2018, s. 45-46.

[210] Bkz. *a.g.e.,* s. 47-48.

[211] Pencap dilinde bir isimdir ve "Atâullah/Allah'ın bağışı" anlamına gelir.

[212] Bkz. el-'Attârî, Muhammed Haşim Han, *a.g.e.,* s. 47-48.

[213] Bkz. el-'Attârî, *a.g.e,* , s. 36.

Yine Lahor'da Nizâmiyye Rızviyye Üniversitesi'nde ders veren hadis hocası Fazl Hanân es-Sa'îdî de onu övgüyle anarak Müftü Muhammed Hâşim Han'ın, genç ve gençlik duygularıyla din hizmetinde tutkulu bir kişi olduğunu, kendinde bir sorumluluk hissederek *Câmi'u't-Tirmizî* şerhini yazdığını söylemiştir. Şerhin bazı kısımlarını okuduğunu belirten Sa'îdî eseri hem âlimler hem de halk için faydalı bulduğunu dile getirmiştir.[214]

Yazar, şerhinin başında hadis ıstılahlarından söz etmiş, bu konuda İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar şerhu Nuhbetü'l-fiker*, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*, İbn Dakîk el-Îd'in *el-İktirâh*, İbn Kesîr'in *el-Bâ'isü'l-hasîs*, Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-râvî*, Sehâvî'nin *Fethu'l-muğîs*, Zehebî'nin *el-Mûkıza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs* ve Suyûtî'nin *Elfiyye* adlı eserlerinden faydalanmıştır.

Hadislerde geçen garîb ifadeleri nadiren açıklamış ve kendi görüşünü belirtmektense başka eserlerden nakillerde bulunmuştur. Bu konuda İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab* adlı eserine, Zebîdî'nin *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* adlı eserine ve diğer kaynaklara başvurmuştur. Muhammed Hâşim Han, fıkhî meselelere büyük bir önem vermiştir. Ancak bazen bir konu için sayfalarca süren uzun açıklamalara yer vermiştir. Bu meseleler genellikle helâl ve haram hükmü verilmesi gereken konular değil fakihlerin efdaliyet hususunda ihtilaf ettikleri konulardır.[215]

Yazar hadisleri şerh ederken ve fıkhî meseleleri açıklarken şerhlerden ve dört mezhebin kitaplarından faydalanmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Aynî'nin *Şerhu Süneni Ebî Dâvud*'u, Kadı İyâz'ın *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâidi'l-Müslim*'i, Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî*'si, Şehabeddin el-Kastalânî'nin *İrşâdü's-sârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*'si, Molla Ali el-Kârî'nin *Mirkatü'l-mefâtîh*'i, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si, Nevevî'nin Müslim şerhi, Muhammed Abdülhâdî es-Sindî'nin Tirmizî haşiyesi, İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr*'ı, Haskefî'nin *Dürrü'l-muhtâr*'ı, İbn Nüceym'in *Bahrü'r-râik*'i, Kâsânî'nin *Bedâi'u's-sanâi*'i, Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr*'i, Serahsî'nin *el-Mebsût*'u, İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i, Kadı Han'ın fetvaları ve Ahmed Rıza Han'ın *Fetâvâ-yı Rızviyye*'si, İbn Rüşd el-Kurtubî'nin *el-Beyân ve't-tahsîl*'i, Kayrevânî'nin *er-Risâle*'si, Alaaddin el-Merdâvî'nin *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd*, *el-İknâ' fî fıkhı'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* ve *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf* adlı eserleri, Mustafa b. Sa'd b. Abdeh'in *Metâlibü üli'n-nühâ fî şerhi Gâyeti'l-müntehâ*'sı, Kuveyt Ansiklopedisi, Nevevî'nin *el-Îcâz fî şerhi Süneni Ebî Dâvûd*'u, Süyûtî'nin *Kûtü'l-mugtezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*'si, Şirbînî'nin *Mugni'l-muhtâc*'ı ve Nevevî'nin *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*'i.

Râvi biyografileri konusunda şu kaynaklardan yararlanmıştır: İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb* ve *Tehzîbü't-Tehzîb*, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Zehebî'nin *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* ve *Mîzânü'l-i'tidâl*

[214] Bkz. *a.g.e.*, s. 37.

[215] Bkz. el-'Attârî, *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, II, 858-870.

adlı eserlerinden. Hadislerin tahrîcinde ise *Sahîhayn* ve *Sünen*'ler gibi aslî kaynaklardan, Ebû Avâne'nin *Müstahrec*'inden**,** İbn Hibbân'ın *Sahih*'inden, İbn Huzeyme'nin *Sahih*'inden, Hâkim'in *Müstedrek*'inden, Tahâvî'nin *Şerhu me'âni'l-âsâr*'ından, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inden, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inden ve diğer kaynaklardan faydalanmıştır.

Yazar bazı yerlerde bankaların zekât toplaması,[216] misvak yerine diş fırçası kullanılması ve bununla sünnetin yerine getirilip getirilmemesi gibi birtakım çağdaş fıkhî meselelere[217] değinmekte ve bu meseleleri tartışmaktadır. Ancak çoğunlukla diğer kitaplardan metinleri nakille yetinmekte, fıkhî bir tahlile veya kendi görüşüne yer vermemektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla eser 1437/2015 yılında Lahor'daki Mektebetü İmâm Ehli's-Sünne Dâta Derbâr Market tarafından neşredilmiştir Bu baskı dört cilt olup, *Kitâbü'z-zekât*'ın sonunda Dilencilikten Sakındırma Bâbı'na kadar ulaşılmıştır.

3.2. Muhammed Yasin el-Kasûrî en-Nakşibendî'nin *Envâr-ı Nebevî şerh-i Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

Muhammed Yasin el-Kasûrî hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Urduca olarak kaleme aldığı bu şerhte hadisleri Arapçadan Urducaya Muhammed Muhyiddin Cihangir'in tercüme ettiğini, şerhlerinin ise Kasûrî'ye ait olduğunu görmekteyiz Muhammed Yasin el-Kasûrî'nin şerhi, Urduca anlayabilen ve okuyabilen herkesin kolayca anlayabileceği nitelikte olup manayı okuyucuya en kısa sürede ulaştırmaktadır. Yazar, hadisi senedi ve metniyle birlikte Tirmizî'nin hükmünü belirterek aktarır. Bâb başlıklarının amacı üzerinde durur. Konuyla ilgili diğer sahabîlerden rivayet edilen hadisler varsa bunları nakleder. Ardından fakihlerin görüşlerinden bahseder, Tirmizî'nin fakihler arasındaki ihtilafı nasıl zikrettiğini ele alarak meseleyi açıklar. Sonra hadisi şerh etmeye başlar ve fıkhî meseleleri delilleriyle zikreder. Hadisin tahrîcini yapar ve bunu dipnotlarda belirtir.

Yazar, şerhini soru cevap usulü ile kaleme almış, bir soru veya itiraz ortaya koymuş, ardından bu soruya cevaplar vermiştir.[218] Hükümleri açıklarken konuları başlıklandırmış ve sonra açıklamıştır.[219] Kitap 1437/2016 yılında sekiz cilt halinde basılmış olup, İştiyâk Îy Müştâk Printers tarafından Lahor'da yayımlanmıştır.

---

[216] Bkz. el-'Attârî, *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, IV, 637.

[217] Bkz. *a.g.e.*, I, 356. Ayrıca *Fetâvâ-yı Rızviyye*, Vekârüddin el-Kâdirî er-Rızvî'nin *Vekârü'l-fetâvâ* adlı eseri, Celaleddin Ahmed el-Emcedî'nin *Fetâvâ feyzu'r-Resûl* adlı eserinden de faydalanmaktadır.

[218] Bkz. Kasûrî, Muhammed Yasin, *Envâr-ı Nebevî şerh-i Câmi'i't-Tirmizî*, Şebbîr Brothers, Urdu Bazar Lahor, 2016, I, 57-58 ve V, 312-313.

[219] Bkz. *a.g.e.*, II, 668-669.

3.3. Muhammed Erşed el-Kâdirî'nin *Füyûzu'n-Nebî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

Muhammed Erşed el-Kâdirî, Pakistan'ın "Kot Nainan" bölgesinde 1377/1958 yılında doğmuş, ilköğrenimini doğduğu yerde tamamlamıştır. 1391/1971 yılında ailesiyle birlikte Lahor şehrine taşınmış ve burada bir dinî okulda eğitim almıştır. Ardından Lahor Üniversitesi'ne kaydolmuş ve buradan üstün başarıyla mezun olmuştur. Daha sonra Pencap Üniversitesi'nde İslâmî ilimler alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. Lahor'daki Hizbü'l-Ahnâf Dârülulûmu'nda Muhammed Feyz Ahmed el-Üveysî'den tefsir, Muhammed Abdülkayyum Han el-Hezârevî'den hadis dersi almıştır.[220] Urdu dilinde çeşitli eserleri bulunmaktadır. Bunlardan biri de *Füyûzu'n-Nebî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*'dir.

Pakistan Lahor'daki el-Câmi'atu'l-İslâmiyye er-Rızviyye'de hadis hocası olan yazar, hadisleri şerh ederken ilk olarak senediyle birlikte zikretmiş ve Urdu diline tercüme etmiştir. Sonra "Hadisin Teknik Durumu" başlığı altında "Râvilerin Durumu" kısmını yazmıştır. Burada râvilerin biyografilerini, cerh ve ta'dîl yönünden durumlarını açıklamış ve tüm bunları Hafız İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserinden nakletmiştir.[221] Ayrıca, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* ve Zehebî'nin *Mîzânu'l-i'tidâl* gibi diğer eserlerden de faydalanmıştır. Hadisi şerh ederken fıkhî konulara değinmiş ve bunun için Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî*, Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin *Şerhu't-Tirmizî*, Ebü't-Tayyib es-Sindî'nin şerhi ve Nevevî'nin *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* adlı eserlerinden ve başkaca eserlerden istifade etmiştir.

Muhammed Erşed, râvilerin biyografileri bölümlerini uzun tutmuş, kitabın hacmini artıran çeşitli meseleler ve hikâyelerden bahsetmiştir.[222] Yazdıklarının çoğu başka kitaplardan nakiller mahiyetindedir. Kitap 1435/2014 yılında Pakistan, Lahor'da basılmıştır.

4. *Câmi'u't-Tirmizî* Şerhlerinin Yazılma Sebepleri

Bu bölümde, Hint alt kıtasında sünnetin önemi ve ona olan ihtiyaç üzerinde durulmakta, *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine hem genel anlamda hem de Hint alt kıtası özelinde yazılan şerhlerin en önemli yazılma sebepleri ele alınmaktadır. Ayrıca Hanefî âlimlerin kendi mezheplerine gösterdikleri ilgi ile bu

---

[220]Bkz. Kâdirî, Muhammed Erşed, *Füyûzu'n-nebî şerhu Câmi't-Tirmizî*, Ta'lîm ve Terbiyet Piplî Kîşinz, Lahor, 1. Baskı: 1435/2014, I, 25-26.

[221] Mesela, "namazın anahtarının taharet olduğu" hadisini zikrettiğinde râvileri tanıtır ve şöyle der: "Hennâd'ın durumu, 1 numaralı hadiste geçmişti, Kuteybe b. Said'in durumu daha önce verilmişti. Mahmûd b. Gaylân'a gelince, Hafız İbn Hacer şöyle demiştir: 'Vekî', İbn Uyeyne ve başkalarından hadis rivayet etmiştir.' Mervezî Ahmed hakkında şöyle demiştir: 'Hadis ilminde yetkin ve sünnete bağlı biridir, Kur'an sebebiyle hapse atılmıştır.' Nesâî, onun "sika" olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir. Buhârî, Nesâî ve diğerleri onun 239 yılı Ramazan ayında vefat ettiğini belirtmişlerdir." *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 58. Bkz. *Füyûzu'n-nebî*, I, 189.

[222] Bkz. el-Kâdirî, Muhammed Erşed, *Füyûzu'n-nebî şerhu Câmi't-Tirmizî*, Ta'lîm ve Terbiyye Piplî Kîşinz, Lahor, Pakistan, 2. baskı, 1435, II, 61.

mezhebin sadece rey ve kıyaslara değil sünnete uygun esaslara dayandığını ortaya koyma düşüncesiyle hadisleri şerh etmeleri incelenmektedir.

4.1. *Câmi'u't-Tirmizî'*nin Özellikleri ile İlgili Sebepler

Câmi'u't-Tirmizî akâid, ahkâm, rekâik, fiten, şemail, âdâb, menâkıb, tefsir[223] gibi her konuda hadis içerdiği gibi tarih, megâzî, siyer, râvilerin tevsîk ve taz'îf durumları, bâbda yer alan hadislerin açıklanmasını ve illetlerini, istidlallerin ve fıkhî ihtilafları da kapsamaktadır. Ayrıca sahih, hasen, zayıf gibi hadis çeşitlerini de barındırmaktadır. Tertîbi düzgündür ve hadislerin tahrîcini de içerir. Hindistan'daki medreselerde ders kitabı olarak belirlenmiş olması sebebiyle talebeler, şerh, hâşiye ve ta'lîklere ihtiyaç duymaktaydılar. Kitabın kapalılıklarını çözmek, anlaşılması zor yerlerini musannifin amaçlarını ortaya çıkarmak gerekmekteydi. Bir örnek olarak, Tirmizî'nin zikrettiği illet veya " وفي الباب عن فلان وفلان" şeklindeki ifadeleri, ancak Tirmizî'nin yöntemini ilmî bir şekilde okuyan, onun illet konusundaki görüşleri ve "وفي الباب عن فلان وفلان" ifadesiyle ne kastettiğini anlayan, derin bilgi sahibi âlimler ve ilim talebeleri kavrayabilir. Nitekim Tirmizî bu ifadeleri "özlü biçimde verir ve belirli bir hadisi kastetmez. Aksine o bölümde yazılabilecek başka hadisleri kasteder. Bu hadis, bâbın başında yer alan hadis dışında başka bir hadis de olabilir ve bu doğru bir yöntemdir. Ancak pek çok kişi, Tirmizî'nin bu ifadelerinden, adı geçen sahabîlerin o bâbın başında geçen hadisi rivayet ettiğini anlamaktadır ki durum böyle değildir. Bazen bu şekilde olabilir, bazen de o bölümde yer alabilecek başka bir hadis olabilir."[224] Yukarıda zikredilenlerden hareketle, okuyucunun bu sırları anlaması ancak şerhlere müracaatla mümkün olur. Bu nedenle Hint Pakistan alt kıtasındaki âlimler ve muhaddisler *Câmi'u't-Tirmizî*'yi şerh etmiş, *Câmi'u't-Tirmizî*'yi okuyacak olanların işini kolaylaştırmak için çaba sarf etmişlerdir.

4.2. Hint Alt Kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* Şerhlerinin Telif Edilmesiyle İlgili Genel Sebepleri

4.2.1. *Câmi'* Metninin Medrese Müfredatında Yer Alması

Hint-Pakistan alt kıtası toplumu küçük bir toplum değildi ve yüzölçümü de az değildi. Müslümanlara ait pek çok ilim merkezleri ve medreseler kurulmuştu. Bu medreselerde *Câmi'u't-Tirmizî* de yaygın olarak okutulan bir hadis kitabıydı. *Câmi'u't-Tirmizî*, *Sahîhayn* ve diğer üç *Sünen* ile birlikte son sınıf müfredatında okutuluyordu. *Kütüb-i sitte* içerisinde üçüncü veya dördüncü sırada –âlimler

[223] Âlimler bu sekiz çeşidin baş harflerini "Ârif Şâmet" (عارف شامت) şeklinde kodlamıştır.

[224] Irakî, Ebü'l-Fazl Zeyneddin Abdurrahim b. Hüseyin, *et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, nşr. Muhammed Abdülmuhsin, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1. baskı, 1389/1969, I, 102.

arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır– olmasına rağmen mükemmel üslûbu ve olağanüstü tarzı onu *Kütüb-i sitte*'nin diğer kitaplarından farklı kılmıştır. Bölüm başlıklarının ardından bir veya iki rivayet zikredip konuyla ilgili tüm rivayetleri almamış, diğer rivayetlere "وفي الباب عن فلان وفلان" diyerek işaret etmiştir. Bölümle ilgili rivayetleri sunduktan sonra fukahânın görüşlerini ve mezheplerini zikretmiştir. Nimetullah el-A'zamî, Tirmizî'nin, eserinde Buharî ve Müslim'in metotlarıyla birlikte Ebû Dâvûd'un metodunu birleştirdiğini belirtmiştir. Buna göre Buharî'nin özelliği, fıkıh ve hadislerden hüküm çıkarmasıdır ve bu, bâb başlıklarında görülür. Müslim'in özelliği ise hadisin tariklerini toplamasıdır. Ebû Dâvûd'un özelliği ise her ahkama dair pek çok haberi biraraya getirebilmiş olmasıdır. Tirmizî bunların hepsini gerçekleştirmiştir. Onlardan ayrıldığı nokta her hadis üzerinde ayrı ayrı değerlendirme yapması, konuyla ilgili sahabe, tâbiîn ve fakihlerin görüşlerini ele alması, kendine özgü terimler kullanmasıdır. Örneğin hadislerin mertebelerini açıklamış ve *Câmi'*in her bâbında bunlara yer vermiştir.[225] Bu durum, Hint-Pakistan alt kıtası âlimlerinin bu esere büyük önem vermelerine yol açmıştır. Çünkü Tirmizî, Ebû Hanîfe'nin mezhebini diğer mezhepler gibi zikretmemiştir. Ancak 65 yerde "Bu, Kûfe ehlinin görüşüdür." ya da "Bu, bazı Kûfelilerin görüşüdür." diyerek ona işaret etmiştir. Bu sebeple, hadis âlimleri kitabı ilmî değerler ve ölçülerle uyumlu olacak ve Hanefi mezhebinin esaslarına uygun düşecek şekilde şerh etmek istemişlerdir.[226]

Son üç asır, Hint-Pakistan alt kıtasında *Câmi'u't-Tirmizî*' üzerine çok sayıda şerh yazıldığı dikkat çeker. Hanefî ve Ehl-i hadis âlimleri, *Câmi'u't-Tirmizî*'yi kendi metodlarına uygun şekilde şerh etmeye çalışmışlardır. *Câmi'u't-Tirmizî* üç asır boyunca Arapça, Urduca ve Farsça olmak üzere 52'den fazla kez şerh edilmiş veya üzerine haşiye yazılmıştır. Bunların kimisi tam, kimisi eksik, kimisi basılmış, kimisi el yazması halinde kalmış, kimisi ise kaybolmuştur. Bu durum, hem kitabın önemini ve insanların aynı anda farklı şerhlere olan ihtiyacını göstermekte hem de ilim erbabının halkın istek ve ihtiyaçlarına kayıtsız kalmadıklarını ortaya koymaktadır.

4.2.2. *Câmi'u't-Tirmizî*'nin Tercüme ve Şerhlerinin Mevcut Olmayışı

Daha önce de belirtildiği üzere, Hint alt kıtası farklı mezhepler ve grupları bünyesinde barındırıyordu ve o dönemde en etkili mezheplerden biri Hanefî mezhebiydi. Sirâc Ahmed es-Serhendî'nin yaşadığı dönemde, *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine ne Urduca ne de Farsça bir şerh

[225] Bkz. Diyobend Dârülulûmu müderrisi Nimetullah el-A'zamî tarafından *el-Miskü'ş-şezî* için yazılmış takrîz: el-Hayrâbâdî, Habîburrahman, *el-Miskü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, Hira Bikdifû Kitabevi, Diyobend, Hindistan, 1. baskı: 1434/2012, I, 16.

[226] Pakistan'da okurken gördüm ki Ehl-i hadis'ten olup da ilmî anlayışları gelişmemiş bazı öğrenciler şöyle derdi: "Hanefî mezhebi rey ve kıyas üzerine kurulmuş, sahih hadisler terk edilmiştir." Aynı durumun Hint alt kıtasındaki ilim talebeleri arasında da yaygın olduğunu gördüm ve işittim. Ancak, Hanefî âlimlerinin *Câmi'u't-Tirmizî* şerhlerini okuduğumuzda, bu şüpheleri ortadan kaldırdıklarını ve sahih hadislerden güçlü deliller getirdiklerini fark ederiz. Diğer fukahâ ve âlimlerin yaptıkları gibi, *Câmi'u't-Tirmizî*'deki bazı hadisleri almadıklarında aynı kitabın başka bir yerinde ya da diğer hadis kitaplarında geçen rivayetlere dayanarak amel ettiklerini göstermişlerdir.

bulunmaktaydı. Farsçanın medreselerdeki öğrenciler arasında en yaygın olması çoğunun bu dile vakıf olması, hatta halkın bile bu dili bilmesi sebebiyle Sirâc Ahmed es-Serhendî *Câmiʿu't-Tirmizî*'yi Farsça olarak şerhetmeye başlamıştır. Şerhi incelendiğinde, onu bu işe sevk eden dört sebep olduğu görülmektedir: *Câmi'u't-Tirmizî*'nin şerh ve tercümelerinin mevcut olmayışı,[227] Tirmizî'nin toplumdaki avâm kesim de dahil her grubun anlayabileceği şekilde şerh etmek, kendisine ahirette fayda sağlayacak bir sadaka-i câriye bırakmak. Ayrıca, Sahîh-i Müslim'i şerh etmeyi bitirdiğinde, bazı dostlarının kendisinden hadisleri, fıkıh ve fıkıh usûlünü içeren *Câmi'u't-Tirmizî*'yi tercüme ve şerh etmesini talep ettiklerini belirtmiştir.

4.2.3. Hocanın Derslerinin Kaydedilmesi Geleneği

Çoğu müellif, şerhlerini yazarken herhangi bir sebep belirtmemiş ya da önceki çalışmalarda var olan bir eksikliği vurgulamamış olsa da özellikle Diyobend Dârülulûmu'nun kurulmasından sonra şerh yazmak Hint alt kıtasındaki medreselerde bir gelenek hâline gelmiştir. Hadis şeyhleri diye anılan âlimler hadis kitaplarına şerh ya da haşiyelerini kendi istekleri doğrultusunda ya da birilerinin talebi üzerine yazmışlardır. Bu nedenle farklı medreselerde âlimlerin, *Sahîhayn* ya da *Sünen*'lere şerh ya da hâşiye yazdıkları görülmektedir.

Hint alt kıtası medreselerinde yaygın olan bir başka uygulama ise, hocanın hadis kitaplarından birini öğretirken ve şerh ederken, ders ve konferans verirken, öğrencilerin hocanın sözlerini ya faydalanmak amacıyla ya da mevcut çalışmalardaki eksiklikleri gördükleri için not etmeleridir. Bu notlar bilahare hadis şerhleri olarak ortaya çıkacaktır. Bu durum, Hindistan'daki birçok hocanın *Câmi'u't-Tirmizî* şerhinde de yaşanmıştır. Reşid Ahmed el-Gengûhî ve Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin şerhleri böyledir.

Reşid Ahmed el-Gengûhî, Hindistan'ın seçkin ve ileri gelen âlimlerindendir. Özelde talebelerine ve sevenlerine, genel olarak ise Hint alt kıtası ile İslam dünyasına büyük ilmî katkılarda bulunmuştur. O, *Câmi'u't-Tirmizî* şerhini konferanslarında işlemiştir. Hadislerin garip kelimelerini, cerh ve tadil ile ilgili konuları, hadis ilimlerini, usûl ve makâsıdü'ş-şerî'a ile ilgili konuları açıklamada başarılı olmuştur. Gönülleri ferahlatmak ve düşünceleri berraklaştırmak amacıyla bazen anektod ve nüktelerden faydalanmıştır.

[227] Bu ifade, iki şekilde anlaşılabilir: Ya o dönemde Hindistan'da *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine bir şerh yoktu ki bu doğru değildir, ya da Farsça olarak *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine bir şerh bulunmamaktadır ki bu daha olasıdır. Çünkü Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî es-Sindî ile Ebü't-Tayyib Muhammed b. Abdülkadir es-Sindî el-Medenî'nin haşiyeleri o dönemde mevcuttu.

Hocasının ilminin kıymetini bilen ve onu zayi etmek istemeyen talebesi Muhammed Yahya[228] bu dersleri kaydetmiş, Müslümanların farklı zamanlarda bu ilimden faydalanmaları için kitap hâline getirmiştir. Bunun için büyük bir gayretle, hocasından *Câmi'u't-Tirmizî* derslerini Arapça olarak en hızlı şekilde yazıya geçirmiştir.[229] Ancak, bu notları aldıktan sonra, yazdıklarını gözden geçirme fırsatı bulamamış, onları düzenleme ve tashih etme imkânı olmamıştır. Fakat, ilim tahsili ve özellikle hadis-i şerife özen gösterme hususunda kendisine benzeyen bir talebe yetiştirmiştir ki o, kıymetli oğlu Muhammed Zekeriya el-Kandehlevî'dir. Babası Muhammed Yahya el-Kandehlevî'nin başladığı işi tamamlayarak yazdıklarını düzenlemiş, tashih etmiş ve o dönemdeki bilgi birikimi ve büyük âlimlerin görüşlerini de eklemiş böylece yeni bir Tirmizî şerhi olarak *el-Kevkebü'd-dürrî* ortaya çıkmıştır[230]

Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin çalışması ise *el-'Arfü'ş-şez*'dir. Bu eseri, talebesi Şeyh Muhammed Çerâğ derlemiştir. Bu kitabın yazılma sebebi, derin ilme sahip olan bu büyük âlimin onun bilgisinden ve ilminden yararlanmak için Hindistan'ın dört bir yanından gelen talebelerin onun etrafında toplanmaya başlamasıdır. Muhammed Çerâğ, hocasından edindiği ilmî birikimi muhafaza etmek, ona vefasını göstermek istemiş ve bu eserin okunmasında ve neşrinde katkısı olan herkes için sadaka-i cariye olmasını arzu etmiştir.

4.2.4.Hocanın Şerhinin Gözden Geçirilmesi ve Geliştirilmesi

Şerhlerin yazılmasının sebeplerinden biri de hocasının yazdığı eseri talebenin gözden geçirip geliştirmesidir. Bu duruma örnek olarak Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin *Me'ârifü's-sünen* isimli eserini verebiliriz. Aslında bu eser, hocası Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* derslerinde verdiği konferanslar ve derslerden ibaret olan *el-'Arfü'ş-şezî* üzerine yapılmış bir çalışmadır. Keşmirî'nin derslerini yazıya döken öğrencisi Muhammed Çerâğ el-Pencâbî el-Hindî idi ancak o dersleri tam anlamıyla kaydedememiştir. Hatta onun bazı yerlerde hata ve unutma gibi durumları olduğu, fıkıh ve hadis ilmiyle ilgili meseleleri tüm yönleriyle kavrayamadığı ve bazı bâblara yer vermediği anlaşılmaktadır. Keşmîrî'nin ilminden tam anlamıyla istifade edebilmek için kitabının düzeltilip hakkının verilmesi gerekmekteydi. Bu sebeple Muhammed Yusuf el-Bennûrî *el-'Arfü'ş-şezî* adlı eser üzerine çalışmaya karar vermiştir. Bennûrî, hocasının ilminin, görüş ve fikirlerinin çoğunu, ilmî ölçü ve standartlar dahilinde ortaya koymuştur. Muhammed Yusuf el-Bennûrî eserinin başındaki teşekkür

---

[228] Şeyh Ebü'l-Hasan en-Nedvî, *el-Kevkebü'd-dürrî*'nin takdiminde, Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin, bu zeki talebesini kendine sırdaş, ilminin rivayetçisi ve mektuplarının kâtibi olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Bkz. *el-Kevkebü'd-dürrî*, kitabın takdim kısmı, s. 7. Reşid Ahmed el-Gengûhî, Mevlevî Muhammed Yahya'yı adeta sağ kolu olarak nitelemiştir. Bk. Muhammed Âkıl, *el-Kevkebü'd-dürrî mukaddimesi*, I, 44.

[229] Bkz. el-Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, ta'lîk: Muhammed Zekeriyyâ el-Kândehlevî, Matba'atü Nedveti'l-'Ulemâ', Leknev, 1. baskı: 1438/2017, I, 16.

[230] Detaylı bilgi için bkz. *el-Kevkebü'd-dürrî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. I, 1. Ayrıca bkz. Nevvâz, Muhammed Ekrem, "Muhammed Zekeriya el-Kandehlevî Ehadü'l-Muhaddisîne'l-'Abâkıra fi'l-Hind", *Nidaü'l-Hind*, 2017, https://www.nidaulhind.com/2017/06/zakariyya-kanthahlavi.html, Erişim:06.11.2024.

kısmında[231] bu güzel işe başlamasında sevip saydığı bir arkadaşı olan Mevlânâ Muhammed Miyân b. Mûsâ Miyân es-Sûretî el-Afrîkî'nin kendisini el-Meclisü'l-İlmî'de bu şerefe nâil olması için kendisini teşvikleri olduğunu belirtir. Bennûrî bu teşvik sonrasında eserini yazmaya başlamış ancak tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir.

4.2.5 Mezhebi Savunma

Hanefî âlimlerin *Câmiʿu't-Tirmizî*'yi şerh etme konusuna Ehl-i hadis âlimlere kıyasla daha fazla ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durumun tarihî ve ilmî birçok sebebi vardır. Bunlardan biri, *Câmiʿu't-Tirmizî*'nin, sadece hadisleri toplamak gayesiyle telif edilmemiş olması, İmam Tirmizî'nin fıkhî ihtilaflara ve âlimlerin görüşlerine dair yaptığı yorumları da içermesi nedeniyle eserin Hanefî fıkhında önemli bir kaynak olarak kabul edilmesidir. Ayrıca, Hanefî mezhebi Ehl-i hadis hareketinden daha eski bir geçmişe sahip olduğu için, *Câmiʿu't-Tirmizî* üzerine şerhlerinin sayısı Ehl-i hadis'in şerhleriyle kıyaslanamayacak kadar fazladır. Ehl-i hadis'in bu esere dair şerh, haşiye ve ta'lîklerinin sayısı beşi geçmezken, Hanefî âlimlerin şerh, haşiye ve ta'liklerinin sayısı kırkı aşmaktadır. Ayrıca Hanefîler hadis ve fıkıh ilimlerini birleştirerek çalışırken Ehl-i hadis âlimleri genellikle hadislerin sıhhatine odaklanmış, fıkhî tartışmalara daha az yer vermişlerdir. Bunun yanında, *Câmiʿu't-Tirmizî*, medreselerde Nizâmî müfredâtında talebelere temel kaynaklardan biri olarak okutulurken, Ehl-i hadis'in okullarında ders müfredatında yer almamıştır.

Selim Demirci'ye göre Hint alt kıtasındaki Hanefilere yönelik "mukallit" iddiası, bazı Hintli Hanefi âlimlerini yoğun şekilde hadisle ilgilenmeye ve mezhebin sanıldığı gibi "reyci" olmadığını savunmaya yöneltmiştir. Hatta bu âlimler arasında, Hanefîlerin Şâfiîlerden daha nasçı olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Örneğin, Muhibbullah b. Abdüşşekûr el-Osmânî bu isimlerden biridir. Kendisi, Hanefîlerin ortaya koyduğu bazı temel kaideleri delil olarak öne sürmekte ve Şafiîlerle kıyaslandığında Hanefîlerin naslara daha bağlı olduğunu ifade etmektedir. Mürsel hadisin kıyasa ve reye tercih edilmesi, reyle ulaşılamayacak olan sahâbî kavlinin sünnet kapsamında değerlendirilerek hüccet kabul edilmesi de bu örnekler arasında yer almaktadır. Ayrıca Demirci, Ehl-i hadis'in onları salt rey ehli olarak görmesi sebebiyle Hanefîlerin ciddi bir şekilde hadis ilmine ve şerh faaliyetine yöneldiklerini eklemiştir. Ayrıca Hanefîlerin mezheplerine bağlı olduklarını, kendi dönemlerindeki Ehl-i hadis'e karşı cevaplar verdiklerini ve mezheplerini destekleyen delilleri ortaya koymaya çalıştıklarını da ifade etmiştir[232].

---

[231] Bennûrî, *Meʿârifü's-Sünen*, I, 2.

[232]. Bkz. Demirci, *Sömürge Döneminde Hadis Ve Yorum İngiliz İdaresi Gölgesinde Hint Alt Kıtası Hadıs Alimleri Ve Şerhleri*, 1.baskı İstanbul: 2024. s. 142-143., 145-158.

Hint Pakistan alt kıtasındaki Ehl-i hadis âlimlerinden olan Abdurrahman el-Mübârekpûrî, bu topraklarda *Câmi'u't-Tirmizî*'yi şerh eden kişilerden biridir. Bu şerhi Ehl-i Hadis mezhebine mensup olanların talepleri ve önerileri doğrultusunda kaleme almıştır.[233] Mübârekpûrî, bu ihtiyacı karşılamak için büyük bir gayret sarf ederek *Câmi'u't-Tirmizî*'yi şerh etmiş ve bunu yaparken bağlı olduğu tarafın yöntemini gözetmiş, Ehl-i hadis'in yolunu izlemiştir. *Tuhfetü'l-ahvezî*'yi okuyanlar, onun, mezhebine muhalif olan görüşlere cevaplar verdiğini ve mezhebini savunma gayreti içinde olduğunu fark edeceklerdir.

et-Tîbü'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî'nin müellifi Eşfâkurrahman, Hanefî bir âlim olup Hanefîlerin çoğunlukta olduğu bir çevrede yaşamıştır. Ancak bölgede Ehl-i hadis mensupları da bulunmaktaydı. Hanefî ve Selefî âlimler arasındaki sıcak tartışma ve diyaloglar oldukça yaygındı. Özellikle Mübârekpûrî'nin *Câmi'u't-Tirmizî*'yi Ehl-i hadis metodu ile şerh etmesi ve Sirâc Ahmed es-Sirhindî, Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî ve Eşfâkurrahman[234] gibi Hanefî âlimlerinin bazı görüşlerine eleştiriler getirmesi, cevaplar vermesi ve bazı fıkhî ve akîdevî görüşlerini tartışmasından sonra bu durum daha da ilerlemiştir. Ancak böylece Şeyh Kandehlevî bir *Câmi'u't-Tirmizî* şerhi yazmaya cesaret bulmuştur. Hanefî mezhebinin ölçütlerine uygun şekilde yazmış, içerisindeki tüm belirsizlik ve kapalı noktaları açıklığa kavuşturmuş, fıkhî meselelere ve açıklama gerektiren yerlere ışık tutmuştur.

Tirmizî şârihi Muhammed Haşim Han Birelvî Hindistan ile Pakistan'daki Birelvî topluluğunun önde gelen isimlerindendir. Kitabı incelendiğinde Birelvîlere onların yöntemine uygun bir eser sunmak için yazıldığı anlaşılmaktadır. Geç dönemde yazılmış olması ve yönteminde izlediği titizliğe rağmen Hanefî Diyobendî ve Ehl-i hadis âlimlerine karşı bir taassup sahibi olduğu izlenimi vermektedir. İlginç olan husus onların Tirmizî üzerine yazdıkları şerhlerden bahsetmemesi ve bu şerhlerden yararlanmamasıdır. Çoğu zaman ülkede hâkim olan mezhep arka planı, bu tür eserlerin verilmesine sebep olmuş ve bu eserler, kişisel mezhebî inançları ve bağlantıları güçlendirmek amacıyla kaleme alınmıştır.

[233] El-Gavrî, Seyyid Abdülmâcid, "*Tuhfetü'l-ahvezî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî* Dirâse Nakdiyye", *Tecdid Dergisi*, s. 196.

[234] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*", I, 172, 1,88.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİNT-PAKİSTAN ALT KITASI'NDA *CÂMİ‘U’T-TİRMİZÎ* ÜZERİNE YAZILAN HAŞİYE VE TA‘LÎKLER

1. Hanefî Âlimlerin Haşiyeleri ve Ta‘lîkleri

Hint Pakistan alt kıtasındaki âlimler, Tirmizî'nin *Câmi‘*i üzerine şerhler yazdıkları gibi pek çok haşiye ve ta‘lîk de yazmışlardır. Haşiye kelimesi sözlük anlamıyla "kenar" ve "taraf" olarak açıklanmıştır. Terim olarak ise "bir kitabın kenarlarına ve etrafına yazılan eklemeler ve bazı ifadelerin veya meselelerin açıklamaları" olarak tanımlanır.[1] Ta‘lîkât ise "ta‘lîk" kelimesinin çoğulu ve "alleka" fiilinin mastarıdır. Bir araştırma veya makaleye yapılan sözlü ya da yazılı yorumlar veya bir kitabın haşiyesinde yer alan metnin açıklamaları için kullanılır.[2] Takrîrât ise bir âlimin hâşiyeye veya zaman zaman şerhe yönelik notlarıdır.[3] Hind alt kıtasında Tirmizî metni üzerine yazılan başlıca haşiye ve talikleri ekollere göre şöyle sıralayabiliriz:

1.1. Hanefi âlimlerinin Arapça Olarak Basılmış Haşiye ve Ta‘lîkleri

Hanefî âlimler tarafından Arapça kaleme alınan haşiye ve ta‘likler beş tanedir ve bunların biri basılmış, dördü ise henüz basılmamıştır. Bu eserler şöyle sıralanabilir:

1.1.1. Sindî'nin *Câmi‘u't-Tirmizî* Üzerine Haşiyesi

Tam adı Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî es-Sindî'dir. Sind asıllı ve doğumlu olup "Ebü'l-Hasan es-Sindî el-Kebîr" olarak bilinir. Kur'an-ı Kerîm'i öğrenip ilk eğitimini temel ilimleri babası Abdülhâdî'den okumuş, bilahare Mekke ve Medine'ye giderek oranın büyük âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Medine'de o zamanlar Mescid-i Nebevî'nin yanında bulunan "eş-Şifâ" adlı bir medresede ders vermişti. Daha sonra Harem-i Şerîf'te bir ders halkası oluşmuştur. Birçok eser yazmış, şerh ve ta‘lîk kaleme almıştır. En bilinen eserleri arasında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine ve *Kütüb-i Sitte*'ye yazdığı haşiyeler bulunmaktadır. *Câmi‘u't-Tirmizî* üzerine kaleme aldığı haşiyesi ise yarım kalmıştır.[4]

es-Sindî, *Câmi‘u't-Tirmizî*'deki hadisleri şerh ederek garîb kelimelerin anlamlarını açıklamış, hadislerin sıhhat ve zayıflık yönünden derecelerini belirtmiş ve zahiren çelişen rivayetler arasında cem ve telfik yapmaya çalışmıştır. Eğer cem mümkün olmazsa, tercih yolunu izlemiştir. Fıkhî meselelerde fakihler arasındaki ihtilafları açıklamış ve incelemeleri sonucunda tercih edilen mezhebi desteklemiştir. Hadislere kısa ve öz bir şekilde ta‘lîk yapmış olsa da ihtiyaç olduğunda geniş açıklamalar da getirmiştir.

1138/1726 senesinde vefat eden Sindî'nin Tirmizî haşiyesinin ilk baskısı 1442/2021 yılında yapılmıştır. Eserin tahkik, ta‘lîk ve hadislerin tahricini İmtiyaz Ahmed Abdürraûf el-Cemâlî es-

[1] Bkz.İbn Manzur, *Lisânü'l-‘Arab*, III, 195; *el-Mu‘cemü'l-vasît*, s. 177.

[2] Bkz. *Mu‘cemü'l-lügati'l-‘Arabiyyeti'l-mu‘âsıra*, II, 1538.

[3] Bkz. https://anwarbasal.yoo7.com/t4336-topic , erişim tarihi: 09.06.2024.

[4] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VI, 685. Ayrıca bkz. Ziriklî, , *el-A‘lâm*, VI, 253.

Sindî, Abdülbâkî İdrîs es-Sindî ve Abdülkâdir Abdullah es-Sindî yapmıştır. Kitap, Beyrut'taki Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından yayımlanmıştır.

1.1.2.Ebü't-Tayyib es-Sindî'nin Haşiyesi

Ebü't-Tayyib Muhammed b. Abdülkadir es-Sindî el-Medenî (ö. 1149/1736), Sind bölgesinde doğup büyümüş ve burada eğitim görmüştür. Daha sonra Medine-i Münevvere'ye göç etmiş ve buraya yerleşmiştir. *Sahîh*'leri ve *Sünen*'leri Hasan b. Ali el-'Uceymî[5] ve Tâhir b. İbrahim el-Kûrânî'den okumuştur. Ayrıca Muhammed Said el-Kevkenî ve diğer âlimlerden de ilim tahsil etmiştir.[6]

Câmi'u't-Tirmizî üzerine olan haşiyesi *Hayâtü'l-mühce ve îzâhu'l-vuhce 'alâ Süneni't-Tirmizî* adını taşır. Bu kitabın asıl nüshası Medine'deki Mahmudiye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. eser Süyûtî'nin *Kûtü'l-muğtezî*, Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin Tirmizî şerhi ve *'Ârizatü'l-ahvezî* ile birlikte *Mecmû'-u erba'a şürûh-i Tirmizî* adı ile 1306/1889 yılında Kanpur'da Nizâmî Matbaası'nda basılmıştır.

Sindî'nin haşiyesi Ahmed b. Muhammed Ahmed el-Medhalî tarafından, Dr. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî'nin danışmanlığında "*el-Mühce ve îzâhu'l-vuhce 'alâ Süneni'l-imâmi'l-hâfız el-hücce Ebî Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî*" adlı yüksek lisans tezi kapsamında tahkik edilmiştir. Ancak tez söz konusu haşiyenin "Abdestte Besmele Bâbı"ndan "Öpmeden Dolayı Abdestin Bozulmaması Bâbı"na kadar olan kısmı kapsamakta olup 1434/2014 yılında Taybe Üniversitesi'nde savunulmuştur.

1.1.3.Ahmed Ali es-Sehârenpûrî'nin *et-Ta'lîkat ve'l-havâşî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

Ahmed Ali b. Lütfullah es-Sehârenpûrî el-Hanefî, Hint alt kıtasının önde gelen muhaddis ve fakihlerinden biridir. Hindistan'ın Sehârenpûr şehrinde doğmuş, burada büyümüş ve bu şehrin hocalarından eğitim almıştır. Daha sonra Delhi'ye gitmiş ve Hindistan'ın en büyük âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Memlük Ali en-Nanûtevî'den ders almış, Vecîhüddin es-Sehârenpûrî'den onun Abdülhay b. Hibetullah el-Bedhânevî → Abdulkadir b. Veliyullah b. Abdürrahim ed-Dihlevî silsilesine sahip hadis icâzeti almıştır. Daha sonra Mekke'ye giderek Şah Muhammed İshak b. Muhammed Efdal ed-Dihlevî'den *Kütüb-i sitte* ve diğer bazı kitapları okumuş, ardından Medine'ye gitmiş ve nihayet Hindistan'a dönerek hadis dersleri vermeye başlamıştır.

---

[5] Tam adı Hasan b. Ali b. Yahya Ebü'l-Bekâ' el-'uceymi el-Hanefî el-Mekkî'dir. Yemen asıllıdır ancak Mekke'de doğmuştur. Zamanının Hicaz âlimlerindendi. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Habâya'z-zevâyâ, İhdâü'l-letâif min ahbâri't-Tâif, Târîhu Mekke ve'l-Medîne ve Beyti'l-makdis, Hâşiye 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. 1113/1702 yılında Tâif'te vefat etmiştir. Bkz. Ez-Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud, *el-A'lâm*, nşr. Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15. baskı, 2002, II, 205.

[6] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VI, 689.

Sehârenpûrî, *Sahîh-i Buhârî* ve *Mişkâtü'l-mesâbîh* üzerine haşiye ve ta'lîkler yazmış, *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine de ta'lîk ve haşiyeler kaleme almıştır. Bu çalışmasında garîb hadisler üzerinde durmuş, çeşitli kaynaklardan yararlanmış ve özellikle Molla Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtîh,* Muhammed Tâhir el-Fettenî'nin *Mecma'u'l-bîhâr*, Abdülhak ed-Dihlevî'nin *Leme'âtü't-tenkîh fî şerhi Mişkâti'l-mesâbîh* ve Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûs* adlı eserlerinden faydalanmıştır. Râvîlerin biyografilerine fazla değinmemiş, hadisi kısa bir şekilde açıklamış, bazen fakihler arasındaki ihtilaflara da yer vermiştir.[7]

Kitap 1265/1849 yılında, Mekke ve Medine'den Hindistan'a döndükten sonra Delhi'de kendisinin kurduğu Ahmediye Matbaası'nda basılmış[8] ve 1430/2009 yılında Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî* ve Şeyhü'l-Hind'in *et-Takrîr* adlı eserleriyle birlikte yeniden basılmıştır. Bu baskı Karaçi, Pakistan'da faaliyet gösteren el-Tâf Înd Center tarafından yapılmıştır.

1.1.4.Mahmûd Hasan ed-Diyobendî'nin *et-Takrîr 'ale't-Tirmizî*'si

Mahmud Hasan b. Zülfikar Ali el-Hanefî ed-Diyobendî, fıkıh ve usûlünde temayüz etmiş son dönem âlimlerindendir.[9] Reşîd Ahmed el-Gengûhî ve Muhammed Kâsım en-Nanûtevî'nin öğrencilerindendi. Onlardan Kur'ân ve hadis ilimleri, fıkıh eğitimi almıştır. O dönemde Hindistan'daki birçok medrese ve enstitünün müderris ve hocaları ya doğrudan ya da dolaylı olarak onun talebesi olmuştur.

Diyobendî, *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine yazdığı haşiyede Hanefî mezhebini savunmuş mezhebe yönelik itirazlara cevaplar vermiştir.[10] Diyobendî'nin takriri, dört şerh ile birlikte[11] Arâm Bağh, Karaçi Kadîmî Kütüb Hâne tarafından basılmıştır. Daha sonra 1430/2009 yılında Ahmed Ali es-Sehârenpûrî'nin haşiyesi ve Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî* adlı eseri ile birlikte yeniden basılmıştır.

---

[7] Örnek için bkz. Sehârenpûrî, Ahmed Ali, *et-Ta'lîkât ve'l-havâşî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî, (Câmi'u't-Tirmizî me'a havâşîhi's-selâse – Hâşiyetü's-Sehârenpûrî, el-'Arfü'ş-şezî li'l-Keşmîrî, ve't-Takrîr li't-Tirmizî li şeyhi'l-Hind Mahmûd el-Hasen),* el-Tâf Înd Center li'n-Neşri ve't-Tevzî', Karaçi, Pakistan, b.y., s. 131.

[8] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VII, 907. Ayrıca bkz. Sehârenpûrî, Ahmed Ali, e*l-Câmi'u's-sahîh li'l-İmâm el-Buhârî bi hâşiyeti's-Sehârenpûrî*, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. baskı, 1432/2011, muhakkikin mukaddimesi, I, 10. Ayrıca bkz. Birmâviyy, Şemseddin, *el-Lâmi'u's-sabîh bi-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, Dârü'n-Nevâdir li'l-Bühûs ve'd-Dirâsât, Doha, Katar, 1. baskı, 1433/2012, I, 459. Kandehlevî, Muhammed Zekeriya, *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvattai Mâlik,* Dârü'l-Kalem, 1. baskı, 1424/2003, I, 151.

[9] Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1377.

[10] Bkz. *Câmi'ut-Tirmizî me'a'l-havâşî li'ş-Şeyh Ahmed es-Sehârenpûrî, ve'l-'Arfü'ş-şezî li'ş-Şeyh el-Keşmîrî, ve't-Takrîr li-şeyhi'l-Hind Mahmûd Hasen*, s. 19, 22, 32-33, 84, 90-91.

[11] Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî*'si, Ali b. Seyyid Süleyman ed-Dimnetî el-Mâlikî'nin *Nef'u Kûti'l-mugtezî*'si, Muhammed Eşref Ali et-Tehânevî'nin *el-Miskü'z-zekî*'si.

1.1.5.Şemseddin el-Efgânî es-Süvâtî'nin *Buğyetü'l-elma'î 'alâ Süneni't-Tirmizî* Adlı Eseri

Tam adı Şemseddin b. Sadreddin el-Efgânî es-Süvâtî'dir. Kur'ân-ı Kerîm'i ve bazı Farsça eserleri, inşâ ve hat derslerini babasından almıştır. Daha sonra Afganistan'daki çeşitli âlimlerden sarf, nahiv, meânî, mantık, hikmet, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm ve tefsir okumuştur. Yirmi yaşındayken ilim öğrenmek için Hindistan'a gitmiş, burada Merginânî'nin *el-Hidâye*'sini, *Mişkâtü'l-mesâbîh*'i, *Tefsîru'l-Celâleyn*'i ve *Kütüb-i sitte*'yi okumuştur. Hadis ilminde derinleşmek için Hindistan'ın Gucerat eyaletindeki Dabhil'de el-Câmi'atü'l-İslâmiyye'ye gitmiş,[12] burada Şebbîr Ahmed el-Osmanî, *Feyzu'l-bârî*'yi cemeden Bedr el-Mîretî ve Muhammed Yusuf el-Bennûrî gibi âlimlerden *Kütüb-i sitte* ve diğer hadis kitaplarını okumuştur. 1363 yılında Diyobend Dârülulûmu'na kaydolmuş, burada altı yıl kalmış ve *Kütüb-i sitte* dahil olmak üzere birçok hadis kitabını Hüseyin Ahmed el-Medenî, İbrahim el-Belyâvî ve Muhammed İdrîs el-Kandehlevî gibi âlimlerden okumuştur. Daha sonra Kalküta'daki el-Medresetü'l-Âliye'de dört yıl boyunca ders vermiştir. Ömrünün sonlarına doğru Randir'deki el-Câmiatü'l-Hüseyniyye'ye müderris olarak atanmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *ed-Dürerü's-seniyye 'alâ şerhi'l-Kâdî Mübârek, el-Cevâhirü'l-'abkariyye 'alâ şerhi'ş-Şeyh* Ahmedullah es-Sendîlî. *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine kaleme aldığı haşiye *Bugyetu'l-elma'î alâ Süneni't-Tirmizî* adını taşımaktadır.[13] Ancak bu haşiyede "Namazın Fazileti Babı"na kadar gelmiş, eseri tamamlayamadan vefat etmiştir.

Müellif bu haşiyede hadisleri hem rivayet hem de dirayet açısından ele almış olsa da daha çok isnadlar ve râvilere odaklanmış, fıkhî meseleleri ise ayrıntılı bir şekilde tetkik etmemiştir. Şerhinde izlediği yöntem ise hadislerdeki garîb kelimeleri açıklamak ve râvîlerin derecelerini, cerh ve ta'dîl âlimlerinin görüşlerine dayanarak belirtmektir. Bu konuda en çok Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz* ve *Mîzânü'l-i'tidâl*, İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserlerine başvurmuştur. Hadis metinlerini ise, fıkıh mezheplerinin ışığında kısa ve öz bir şekilde açıklamıştır.[14] Söz konusu haşiye 840 sayfa olarak Mahmûd Şebbîr er-Rândîrî'nin danışmanlığında 1440/2018 yılında el-Câmiatü'l-Hüseyniyye tarafından Gucerât'ta yayımlanmıştır.

1.2.Hanefî Âlimlerinin Basılmamış Arapça Haşiye ve Ta'lîkleri

Abdülhay el-Hasenî ve Süheyl Hasan, Tirmizî üzerine yazılmış bazı Arapça haşiyelere atıfta bulunmuşlardır. Ancak bu çalışmaların tamamlanıp tamamlanmadığına, basılıp basılmadığına veya

[12] Hindistan'ın Gucerat vilayetinin Nivsârî bölgesinde küçük bir kasabadır.

[13] Bkz. Efgânî, Şemseddin, *Bugyetü'l-'elma'î 'alâ Süneni't-Tirmizî,* el-Câmi'atü'l-Hüseyniyye, Randir, Sûret, Gucerat, 1440/2018, s. 6-7.

[14] Örnek için bkz. *a.g.e.,* s. 490-492.

nerede bulunabileceklerine dair net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu iki araştırmacının işaret ettiği haşiyeler ve müellifleri şunlardır:

1.2.1.Berekât Ahmed et-Tûkî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* Haşiyesi

Berekât Ahmed b. Dâim Ali el-Hanefî et-Tûkî, Tûk şehrinde doğmuş, ilk eğitimini babasından ve Muhammed Hasan Han el-Mu'askerî'den almıştır. Ardından, Rampûr'a gitmiş ve Abdülhak el-Ömerî el-Hayrâbâdî'ye bir süre talebelik yapmıştır. Daha sonra Bhopal'e gitmiş, burada Eyüp b. Kameruddin el-Behletî'den *Kütüb-i sitte*'yi okumuştur. Memleketi Tûk'a geri dönerek uzun yıllar ders vermiş ve tedris faaliyetleri başkanlığına yükselmiştir. Hindistan'ın farklı bölgelerinden öğrencileri olmuştur[15] Şeyh Abdülhay el-Hasenî, onun *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine bir haşiyesinin olduğunu belirtmektedir. Ancak, bu araştırma esnasında söz konusu eserin izine rastlanmamıştır. (1347/1928) yıllında vefat etmiş.

1.2.2. Abdüllatîf es-Senbehlî'nin *Şerhu'l-latîf 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

Abdüllatîf b. İshak el-Hanefî es-Senbehîlî, Hint alt kıtasının önde gelen âlimlerinden biridir. Efdal Kedeh köyünde doğup büyümüş, bir süre babasından ders almış, ardından Kânpûr'a giderek Ahmed Hasan el-Kânpûrî ve Lütfullah el-Kûelî'den ders kitapları okumuştur. Daha sonra tedris faaliyetleriyle uğraşmış, Nedevetü'l-'Ulemâ'da iftâ ile görevlendirilmiş ve uzun süre burada kalmıştır. Ardından Leknev'deki Dârululûm'da görev alarak uzun süre ders vermiştir. Hicaz'a seyahat etmiş, üç yıl orada kalmış, dönüşünde Hindistan'ın Mangir ve Haydarâbâd şehirlerine yerleşmiş ve uzun yıllar ders vermiştir. Sonraları kendi evine çekilmiş ve kitap mütalaa edip eser yazmaya odaklanmıştır.[16] Senbehîlî'nin birçok eseri vardır. Bunlardan bazıları *Lutfü'l-bârî fî şerhi terâcimi ebvâbi'l-Buhârî, Müşkilâtü'l-Kur'ân, Târîhu'l-Kur'ân* ve *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine yazdığı şerhtir.

Abdülhay el-Hasenî Senbehli'den söz ederken: "Onun *Câmi'u't-Tirmizî* şerhi vardır, *Şerhu'l-latîf* ismini vermiştir. Eğer basılırsa birçok cilt olacaktır."[17] ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre eser Haseni döneminde basılmamıştır. Nitekim biz de bu araştırma çerçevesinde basıldığına rastlayamadık. (1379/1959) yıllında vefat etmiş.

1.2.3. Seyyid Padişah Gül'ün *Şerhu't-Tirmizî* Adlı Eseri

Seyyid Padişah Gül İbn Seyyid Mihrân Ali Şah, eğitimine Pakistan'ın Peşâver şehrindeki Kur'an öğretim okullarında başlamıştır. Daha sonra yüksek öğrenimini Diyobend Dârululûmu'nda

[15] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1203.

[16] Bkz. *a.g.e.*, VIII, 1290.

[17] Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1290.

tamamlamış ve Peşâver'deki Akora Khattak *İslâmî Medresesi'nde* öğretmenlik yapmıştır. Muhammed Sa'd Sıddîkî, onun eserleri arasında Arapça yazılmış *Şerhu't-Tirmizî*'yi zikretmektedir.[18] Çeşitli kaynaklarda bazı araştırmacı ve yazarların da bu esere ona işaret ettikleri görülmektedir.[19] Fakat eserin basıldığı veya basılacağı belirtilmemiştir. Biz de basıldığına dair bir bilgiye rastlayamadık.

1.2.4. Şemsülhak el-Efgânî'nin *Tenkîhu'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

Şemsülhak el-Efgânî el-Peşâverî Pakistan'ın Peşâver kentinde doğmuş, ilköğretimini Pakistan ve Afganistan'daki çeşitli medreselerde tamamlamıştır. Daha sonra Hindistan'a giderek yüksek öğrenimini Diyobend Dârülulûmu'nda almıştır. Karâçi'deki Mazharü'l-'Ulûm, Lahor'daki Kâsımü'l-'Ulûm, Kueytta'deki İslâmî İlimler Akademisi, Sind'deki Dârü'l-Füyûz, Diyobend Dârülulûmu ve Behâvelpûr'daki el-Câmi'atü'l-İslâmiyye gibi muhtelif okullarda dersler vermiştir.[20]Birçok eseri bulunan Efgânî'nin çalışmalarından biri de *Tenkîhu'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*'dir. Muhammed Sa'd, bu eserin henüz basılmadığını belirtmektedir.[21]

1.3. Hanefî -Diyobendî- Âlimlerin Urduca Yazılmış Matbu Haşiye ve Ta'lîkleri

Hint alt kıtası âlimlerinin Câmiu't-Tirmizî'nin şerhi ve üzerine yazılan hâşiye ile ta'likat konularında farklı dillerde önemli ve çeşitli katkıları olmuştur. Bu dillerin en öne çıkanı ise, hâşiye ve ta'likatların çoğunun kaleme alındığı Urduca'dır. Aşağıda, ulaşabildiğimiz en önemli ta'likat ve hâşiyeleri inceleyeceğiz.

1.3.1. Mahmûd Hasan'ın *el-Verdu'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

Bu eser, Mahmûd Hasan'[22]ın *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine verdiği derslerdeki takrirleri ve açıklamalarından oluşmaktadır. Miyân Asgar Hüseyin tarafından kayda geçirilmesi, cemedilmesi ve derlenip düzenlenmesi 1321 yılında tamamlanmıştır.[23] Muhammed Vesîm ile Muhammed İsmail tarafından tashih edilmiştir. Özellikle Hanefî mezhebi açısından oldukça önemli olan bu muhtasar şerhte

---

[18] Bkz. Sıddîkî, Muhammed Sa'd, *'İlmü'l-hadîs ve hidmetühü fî Pâkistân*, nşr. Şu'be-yi Tahkîk Kâid-i A'zam Library, 1. baskı, 1988, s. 392-393.

[19] Bkz. Süheyl Hasan, *Cühûdü mûhaddisî şibhi'l-kârreti'l-Hindiyye el-Pâkistâniyye fî hidmeti kütübi'l-hadîs el-müsnede el-meşhûra fi'l-karni'r-râbi' 'aşera el-hicrî,* İdâretü Tahkîkât el-İslâmiyye, Pakistan, İslamabad, el-Câmi'atü'l-İslâmiyyetü'l-'Âlemiyye, b.y., s. 27.

[20] Bkz. Sıddîkî, Muhammed Sa'd, *'İlmü'l-hadîs ve hidmetühü fî Pâkistân*, s. 394-395.

[21] *A.g.e.*

[22] Biyografisi "Hanefî Âlimlerinin Arapça Dilindeki Şerh, Haşiye ve Ta'lîkleri" bölümünde verilmiştir.

[23] Bkz. Şeyhu'l-Hind, Mahmud Hasan, *el-Verdü'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, düzenleme: Asgar Hüseyin, Karaçi Ma'hedü'l-Halîl el-İslâmî, 1416, s. 324.

yazar Mahmud Hasan, fıkhî meseleleri açıklamakta, fukahâ arasındaki ihtilafları ele almakta ve tercih edilen görüşleri tercih yönlerinden biri ile beyan etmektedir. Eserinde Hanefî mezhebine yöneltilen itirazları delilleriyle yanıtlamaktadır.[24] Kitap 1416/1995 yılında tek cilt olarak Karâçi'de Ma'hedü'l-Halîl el-İslâmî tarafından yayımlanmıştır.

1.3.2. Eşref Ali et-Tehânevî'nin *el-Miskü'z-zekî – Takrîr-i Tirmizî* Adlı Eseri

Eşref Ali b. Abdülhak el-Hanefî et-Tehânevî, Hindistan'ın Muzaffarnagar bölgesinde yer alan Tehâne köyünde doğmuştur. Temel eğitimini Feth Muhammed et-Tehânevî ve Menfaat Ali ed-Diyobendî gibi hocalardan almıştır. Mantık, felsefe ve fıkıh usûlünü Mahmûd Hasan ed-Diyobendî'den, riyâzî ilimleri ve ferâiz derslerini Seyyid Ahmed ed-Dihlevî'den almıştır. Hadis ve tefsir derslerini ise Yakup b. Memlük en-Nânûtevî'den okumuştur. Bu eğitimlerin tamamı Diyobend Dârülulûmu'nda gerçekleşmiştir. Sayısı sekiz yüzü bulan pek çok eseri vardır.[25] Bunlardan biri de *el-Miskü'z-zekî – Takrîr-i Tirmizî*'dir. Bu takrîr, müstakil bir eser olmayıp Tehânevî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine verdiği hadis derslerinde farklı zamanlardaki takrirlerinden oluşmaktadır. Bu takrirler Ahmed Hasan Senbehlî tarafından derlenmiştir. Takrîrin dikkat çeken özelliklerinden biri ne çok uzun ne de çok kısa olmasıdır. Tehânevî önemli gördüğü konuları açıklamış ve eğer konu daha fazla açıklama gerektiriyorsa okuyucuyu diğer hadis, fıkıh ve fetva kitaplarına yönlendirmiştir.

Tehânevî, derslerini verdiği dönemdeki koşullara göre dil seçimi yapmış, *Câmi'u't-Tirmizî*'yi Arapça, Urduca ve Farsça olmak üzere üç farklı dilde şerh etmiştir. İstediği zaman Arapça şerh etmiş, istediği zaman Urduca ya da Farsçayı tercih etmiştir. Bu durum, onun bu dillere hâkimiyetini göstermektedir. O dönemde bu diller alimler ve öğrenciler arasında yaygın olarak kullanılmaktaydı. Çünkü medreselerde Arapça ve Farsça ders alınıyordu. Aynı zamanda, bu durum hocanın bu dillerde yazılmış farklı şerhleri okumuş olduğunu da ortaya koymaktadır. Arapça şerhlerden Arapça nakilde bulunurken Sirhindî'nin şerhinden istifade ettiğinde Farsça telif yapmış,[26] Mahmûd Hasan'ın takriri gibi Urduca şerhlerden yararlandığında Urduca olarak yazmıştır.[27] Bu şerhin tahkikini ve hadislerinin tahrîcini Vâlâ Dârululûm-u Kebîr hadis hocası Şeyh Abdulkadir yapmıştır. Müftü Muhammed Takî el-Osmanî de kitaba bir mukaddime yazmıştır. Kitap 1426/2005 yılında Multan İdâratü Te'lîfât Eşrefiyye tarafından basılıp yayımlanmıştır.

---

[24] Örnek için bkz. *a.g.e*., Bahsü'l-Kırâa Halfe'l-İmâm ve Bâbü Messi'z-Zikr ve Bâbü Nebîzi't-Temr, s. 17-18, 58-59, 216-217.

[25] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1187.

[26] Örnek için bkz. Tehânevî, Muhammed Eşref Ali, *Takrîrü't Tirmizî*, thk. Abdülkadir Sâhib, mukaddime: Müftü Muhammed Tâkî Osmanî, Multan, İdâretü Te'lîfât el-Eşrefiyye, 1426, s. 72, 84.

[27] Bkz. *a.g.e*., s. 76.

1.3.3.Seyyid Hüseyin Ahmed el-Medenî'nin *Dürûs-i Medeniyye -takrîr-i Tirmizî-* Adlı Eseri

el-Medenî nisbesiyle meşhur Hüseyin Ahmed b. Habibullah el-Hanefî el-Feyzâbâdî, Bânker Miev'de doğmuş, Diyobend'de el-Medresetü'l-Arabiyye'ye kaydolmuştur. Buradaki ilim adamlarından yedi yıl boyunca ders aldıktan sonra Hicaz'a gitmiş, İngiliz sömürgeciliğine karşı sarfettiği sözler nedeniyle burada tutuklanmış, önce Mısır'a, ardından Malta'ya sürgün edilmiştir. Üç yıl sonra serbest bırakılmış ve Hindistan'a geri dönmüştür. Burada da aynı nedenle ikinci kez tutuklanmıştır. Birkaç ay hapis yattıktan sonra serbest kalmış, ardından Diyobend'de hadis hocası olmuş ve okulun başına geçmiştir.[28]

Dürûs-i Medeniyye, Medenî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine verdiği yaklaşık 77 dersin derlenmiş hâlidir. Bu dersler, Seyyid Meşhûd Hasan Emrûhevî tarafından bir araya getirilmiş ve düzenlenmiştir. Kitapta *Câmi'u't-Tirmizî* metinleri yer almaz. Yazar hadisler arasındaki görünen çelişkileri gidermeye çalışmıştır. Ayrıca, mezhepler arasındaki delilleri dengeli biçimde serdetmiş, Hanefî mezhebinin sahih hadislerden delillerini öne çıkararak Hanefî mezhebini tercih etmiş ve diğerlerini reddetmiştir.[29] Kitap tek cilt hâlinde basılmış ve Karaçi'deki el-Mektebetü'l-Gafûriyye el-Âsımiyye tarafından yayımlanmıştır.[30]

1.3.4. Muhammed Resûl Han el-Hezârevî'nin *Cevâmi'u'r-resûl fî şerhi Süneni't-Tirmizî* Adlı Eseri

Muhammed Resûl Han el-Hezârevî, 1288/1871 yılında Pakistan'ın Hazara bölgesinde bulunan "Echeriyân" köyünde, Patan[31] es-Suvâtî ailesine mensup olarak doğmuştur. İlk öğrenimini memleketindeki çeşitli medreselerde tamamladıktan sonra Hindistan'a giderek 1320/1902 yılında Diyobend Dârülulûmu'na kaydolmuştur. Diyobend'den mezun olduktan sonra Miret'taki "İmdâdü'l-İslâm" okulunda tedris heyeti başkanı olarak görevlendirilmiş, ardından 1333/1915 yılında Diyobend Dârülulûmu'nda müderrisliğe başlamıştır. 1353/1934 yılına kadar mantık, felsefe, hadis ve diğer birtakım ilim dallarında eğitim almış, daha sonra Pakistan'ın Lahor şehrine giderek Lahor Oriental College Arapça bölümünde öğretim üyeliği yapmış ve bu görevini 1373/1954 yılına kadar sürdürmüştür.

---

[28] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1214-1217.

[29] Örnek için bkz. Medenî, Seyyid Hüseyin Ahmed, *Dürûs-u Medeniyye – Takrîr-i Tirmizî*, derleyen ve düzenleyen: Seyyid Meşhûd Hasan Emrûhevî, Karaçi, el-Mektebetü'l-Gafûriyye el-'Âsımiyye, b.y., s. 270.

[30] Kitabın baskısı zikredilmemiştir.

[31] Peştuca konuşan aileler için kullanılır. Afganistan'daki resmî bir dildir. Pakistan'da da Peşâver, Hayber Pahtûnhâ ve Kuetta gibi bölgelerde de sıklıkla kullanılır.

Ardından Lahor'daki el-Câmi'atü'l-Eşrefiyye'de eğitim kurulu başkanlığına getirilmiş ve hayatının sonuna kadar burada hizmet etmiştir.[32]

Cevâmi'u'r-resûl aslında Muhammed Resûl Han el-Hezârevî'nin muhtelif vakitlerde vermiş olduğu derslerin notlarından oluşmaktadır. Bu notları, öğrencisi Gulâm Mustafa b. Said Han kaydedilip düzenlenmiştir.Kendisi, hocasının 1966 yılında el-Câmi'atü'l-Eşrefiyye'de verdiği dersleri kaydedip düzenlediğini söylemiştir. Ancak, ders ve konferans notları olması sebebiyle yazıya geçirilirken ve düzenlenirken hata olabileceği ihtimaliyle, metinleri arkadaşları olan Ali Asgar Abbâsî ve Muhammed İmtiyaz'a göstermiş ve onların notlarından da faydalanarak üslup ve anlaşılma konusundaki hataları düzeltmiştir.[33]

Hezârevî, hadis râvilerinin tercemelerine veya garîb ifadelerin açıklamalarına çok nadir değinmiş, daha ziyade fıkhî meseleleri, özellikle ihtilaflı konuları zikretmiştir. Örneğin nebîz ile abdest, mest üzerine mesh, istihâze olan kadının her vakit için mi her namaz için mi abdest alacağı gibi meselelere değinmiştir.[34] Mezheplerin görüşlerini zikretse de Hanefî mezhebini desteklemiş ve bunu aklî ve naklî delillerle savunmuştur.[35]Kitap tek cilt hâlinde 1444/2022 yılında basılmış olup Lahor Mektebetü'l-Münevvere tarafından yayımlanmıştır.[36]

1.3.5. Şeyh Abdülhakk'ın *Hakâiku's-sünen şerhu Câmi'i's-sünen li'l-İmâm et-Tirmizî* Adlı Eseri

Abdülhak b. Muhammed Ma'rûf Gül, Pakistan, Akora Khattak'ta doğmuştur. İlk öğrenimine ailesi, Hacı Sahib Kassâbân olarak bilinen Ali Arif Billah Büzürg, Abdülkadir Sahib'in yanında başlamıştır. Sonra Peşaver ve Pencap'ta çeşitli okullarda eğitim görmüş, ardından Hindistan'a giderek Diyobend Dârülulûmu'na kaydolmuş, 1352/1933 yılında mezun olduktan sonra burada öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Pakistan'a dönerek Peşaver'de "Dârülulûm el-Hakkâniyye"yi kurmuş ve burada

---

[32] Bkz. Rızevî, Seyyid Mahbûb, Mecelletü'l-dâ'î, Cemâziyelâhir-Receb 1444, Ocak-Şubat 2023, sayı: 6-7, sene: 47, https://darululoom-deoband.com/arabicarticles/archives/5244. Ayrıca bkz. Hezârevî, Muhammed Resûl Han, *Cevâmi'u'r-Resûl*, s. 7-8 ve 13-17.

[33] Bkz. Hezârevî, Muhammed Resûl Han, *Cevâmi'u'r-Resûl fî şerhi'l-Câmi' el-muhtasar mine's-sünen 'an Resûlillâh ve ma'rifetü's-sahîh ve'l-ma'lûl ve mâ 'aleyhi'l-'ameli'l-ma'rûf bi-Süneni't-Tirmizî*, düzenleme: Müftü Gulâm Mustafa, Lahor Mektebetü'l-Münevvere, 1. baskı, 1444/2022, s. 30.

[34] Bkz. *a.g.e.*, s. 115, ve 121, ve 134-135.

[35] Örnek için bkz. *a.g.e.*, I, 56-60.

[36] Yalnızca ilk cildi basılmıştır. Ebvâbü't-Tahâre'ye kadardır. Yayınevinin açıklamasına göre diğer ciltler de yakında yayımlanacaktır.

İslâmî ilimlerin öğretimine, özellikle de *Câmi'u't-Tirmizî* derslerine kırk yılı aşkın bir süre devam etmiştir.[37]

Hakâiku's-sünen, Şeyh Abdülhakk'ın 1395-1396/1975-1976 yıllarında hadis derslerinden oluşmaktadır. Bu dersler, oğlu Şeyh Semî'ulhak ve Şeyh Abdülkayyum tarafından düzenlendikten sonar Şeyh Abdülhakk'a sunulmuş, o da geliştirip revize etmiş, böylece kitap ortaya çıkmıştır. Eserin başında rivayet ve dirayet açısından hadis ilmiyle ilgili konuları ele alan kapsamlı bir mukaddime bulunmaktadır. Öğrencilerin *Câmi'u't-Tirmizî*'yi anlamalarına yardımcı olacak kaynaklardan biridir.[38] Yazar, şerhte nahiv, sarf ve belagat konularına değinmiş, hadislerde geçen garîb ifadeleri açıklamış ve fıkhî meselelere girerek mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarını delilleriyle birlikte ortaya koymuştur. Her fırkanın delillerini verdikten sonra tercih sebeplerini ve tercih edilen mezhebi belirtmiştir.[39]

Kitabın ilk cildi (Ebvâbü't-Tahâre'nin başından sonuna kadar) iki kez basılmıştır. İlki 1404/1984 yılında, ikincisi ise 1423/2002 yılında yapılmıştır. Bu baskılar, Lahor, el-Matbaatü'l-Arabiyye Lîk Rûd - Akora Khattak Musannifler Konferansı tarafından yayımlanmıştır.[40]

1.3.6. Muhammed Mûsâ er-Rûhânî el-Bâzî'nin *Riyâzu's-sünen şerhu's-Sünen li'l-İmâm et-Tirmizî* Adlı Eseri

Muhammed Mûsâ er-Rûhânî el-Bâzî İbnü'l-Mevlevî Şîr Muhammed el-Bâzî Pakistan'da doğmuş ve ilk eğitimini memleketinde tamamlamıştır. Daha sonra ilim için Îsâ Hîl köyüne giderek sarf, nahiv ve mantık eğitimi almış ve bu alanlarda uzmanlaşmıştır. Ardından Abdülhîl köyüne giderek iki yıl boyunca Müftü Mahmûd'un yanında *Şerh-i Câmî* ve *Muhtasarü'l-Me'ânî*'yi okumuştur. Sonrasında Peşaver'de bulunan Akora Khattak'a gitmiş ve orada iki yıl boyunca Câmi'atü Dârülulûm el-Hakkâniyye'de eğitimine devam etmiştir. Ravalpindi şehrine giderek Gulâmullah Han'dan Kur'ân-ı Kerîm'in tercümesi ve tefsiri dersleri almış ve ardından Multan'da bulunan Kâsımululûm Medresesi'ne katılarak burada üç yıl eğitim görmüştür. Daha sonra Pakistan'da Kuetta'deki bir üniversitede, Pencap Câmi'a İslâmiyye'de, Kâsımülulûm Medresesi'nde ve Lahor'daki Câmi'atü'l-Eşrefiyye'de hadis ve tefsir dersleri vermiştir.[41]

---

[37] Bkz. Hakkânî, Abdülhak, *Hakâiku's-sünen şerhu Câmi'i's-sünen li't-Tirmizî*, Akora Khattak Musannifler Kongresi, 2. baskı, 1423, I, 22-31 ("ك" harfinden "و" harfine kadar).

[38] Bkz. Hakkânî, Abdülhak, *Hakâiku's-sünen şerhu Câmi'i's-sünen li't-Tirmizî*, I, 31-93.

[39] Bkz. *a.g.e.*, I, 105-106, 199, 421-430.

[40] Yalnızca ilk cilde ulaşılabilmiştir. Yazarın kitabı tamamlayıp tamamlamadığı belirlenememiştir.

[41] Bkz. Rûhânî el-Bâzî, Muhammed Mûsâ, *Riyâzu's-sünen şerhü's-Sünen li'l-İmâm et-Tirmizî*, İdâretü't-Tasnîf ve'l-Edeb, 7. baskı, 1443/2022, s. 5-7.

Yazar, *Riyâzu's-sünen şerhu's-Sünen li'l-İmâm et-Tirmizî* adlı haşiyesinde hadislerdeki garîb ifadeleri açıklamaya çalışmış, hakkında cerh ve ta'dîl yönünden ihtilaf edilen râvileri ele almıştır. Ancak, asıl olarak fıkhî meselelere ve fukahânın görüş ayrılıklarına yoğunlaşmış, delillerini zikretmiş, Hanefî mezhebini desteklemiştir. Bu konuda İbnü'l-Hümmâm'ın *Fethu'l-kadîr*, Aynî'nin *el-Binâye* gibi eserlerine başvurmuştur.[42] Eserin yedinci baskısı 1443/2022 yılında yapılmış ve İdâretü't-Tasnîf ve'l-Edeb tarafından yayımlanmıştır. Bu baskı, "Başı Önden Arkaya Doğru Meshetme Bâbı" ile başlayarak "Seferî ve Mukim Kimselerin Mest Üzerine Meshetmesi Bâbı" ile sona ermektedir.[43]

1.3.7. Nizameddin Şâmzâî ve Muhammed Zîb'in *Mecma'u'l-bahreyn* Adlı Eseri

Nizameddin b. Habibürrahman Pakistan'ın "Svat" bölgesindeki "Sahre" köyünde doğmuştur. Burada büyüdükten sonra Karaçi'ye giderek ilk eğitimini Dârü'l-Hayr Medresesi'nde almıştır. Daha sonra memleketine geri dönerek *Mazharü'l-Ulûm Arap Medresesi*'ne girmiştir. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Karaçi'ye gidip el-Câmi'atü'l-Fârûkiyye'ye kaydolmuş ve buradan mezun olmuştur. Sonrasında burada nahiv, sarf, tefsir, fıkıh, edebiyat ve hadis dersleri vermeye başlamıştır. Ardından New Town el-Câmiatü'l-Bennûriyye'de hoca olmuştur.[44]

Söz konusu eser, iki önemli hoca Nizameddin Şâmzâî ve Muhammed Zîb'in *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine muhtelif zamanlarda verdikleri ders ve açıklamaları içermektedir. Bu dersler, Karaçi'deki Town Câmi'atü'l-Bennûriyye'de öğretim görevlisi olan Muhammed Faysal tarafından kaydedilmiş ve düzenlenmiştir. Şerhte, nadiren râvilerin tercemelerine veya hadisteki garîb ifadelere değinmişlerdir. Sened veya metni zikretmemişler, sadece sahâbîyi belirtip ardından hadisin şerhine geçerek fıkhî meselelere odaklanmışlar ve mezhepler arasındaki ihtilafları delilleriyle birlikte aktarmışlardır.[45] Kitap iki cilt halinde basılmıştır.[46] İlk cilt Nizameddin Şâmzâî'nin[47], ikinci cilt ise Muhammed Zîb'in derslerini içermektedir. Pakistan, Karaçi Mektebetü'l-Habîb tarafından yayımlanmıştır.

1.3.8. İkrâm Ali'nin *Tuhfetü'l-'abkarî şerhu Süneni't-Tirmizî* Adlı Eseri

Muhammed İkram Ali b. Asgar Ali b. Hidayet el-Ensârî 1355/1936 yılında Hindistan'ın Bîhâr eyaletindeki Bahâgülpûr şehrinin Çampangar mahallesinde doğmuş ve burada büyümüştür. İlk, orta ve lise eğitimini memleketinde bulunan Islahu'l-Müslimîn Medresesi'nde tamamlamıştır. Daha sonra el-

---

[42] Bkz. *a.g.e.*, II, 1-4, 324-337.

[43] Bu bilgiler 7. baskı 2. cilde göre yazılmıştır. Diğer ciltlere ulaşılamamıştır.

[44] Bkz. https://madarisweb.com/ar/articles/203 , erişim tarihi: 25/11/2023.

[45] Bkz. Şâmzâî, Nizâmeddin, *Mecma'ul-Bahreyn*, düzenleyen: Muhammed Faysal, Mektebetü'l-Habîb, el-Câmi'atü'l-'Arabiyye el-İslâmiyye, Karaçi, b.y., I, 55-58, 253-254, ve II, 348.

[46] Baskı tarihi zikredilmemiştir.

[47] 1425/2004 yılında uğradığı suikast sonucu vefat etliştir.

Câmi‘atü’l-İslâmiyye Diyobend Dârülulûmu’na katılmış ve 1375/1975 yılında mezun olmuştur. Ardından ders vermeye başlamış, Uttar Pradeş’teki Câmi‘atü Miftâhu’l-Ulûm ve Dabhil’deki Câmi‘atü Ta‘lîmi’d-Dîn kurumlarında hadis alanında öğretim üyesi olarak hizmet vermiştir.[48] *Tuhfetü’l-‘abkarî şerhu Süneni’t-Tirmizî* adlı şerh, İkram Ali’nin yıllar boyunca çeşitli medreselerde verdiği derslerden oluşmaktadır. Bu dersler, *Haydarabad Dârülulûmu* hadis hocası Müftü Emanet Ali el-Kâsımî tarafından toplanmış ve düzenlenmiştir.

Kitabın başında hadis ilminin tarifi, konusu, amacı ve gayesi hakkında güzel bir mukaddime yer almaktadır. Ayrıca *Kütüb-i sitte*’nin meziyetleri, cerh ve ta‘dîl ile ilgili meseleler ve bunun gibi konular da ele alınmıştır.[49] Yazar, ilgili konularda muhtelif fıkhî mezheplerin görüşlerini zikretmekte, Hanefî mezhebini tercih vechini belirterek her mezhebin güvenilir kaynaklarından delilleri sunmaktadır.[50] Tirmizî’nin, hakkında sahih, hasen veya zayıf hükümleri verdiği hadislerle ilgili de ayrıca kendi görüşlerine yer vermiştir. Ona göre Tirmizî’nin görüşü diğer cerh ve ta‘dîl âlimlerinin görüşleriyle çelişmiyorsa sahihtir, çelişiyorsa Tirmizî’nin görüşüne itibar edilmemelidir.[51] Ayrıca muhtelif rivayetleri inceleyip cem ve telif etmekte,[52] hadisin tahrîcini yaparak dipnotlarda kitâb, bâb ve hadis numarasını belirtmekte, kaynakları da zikretmektedir. Bazı hadislerin nakledildiği bâb başlıkları ile uyumlu olmadığını düşündüğü, bu gibi durumları tartıştığı, başlık ile rivayet arasında uyuma örnekler verdiği yerler de görülmektedir.[53] Eserin birinci cildi 563 sayfa olarak 1436/2015 yılında basılmış olup, el-Câmi‘atü’l-İslâmiyye Reşîdü’l-‘Ulûm tarafından yayımlanmıştır.[54]

1.3.9. Muhammed Serfirâz Han Safdar’in *Hazâ’inü’s-Sünen* Adlı Eseri

Serfirâz Han Safdar b. Nur Ahmed Han, Pakistan'ın “Dîhkî Çîtrân Hezârâ” bölgesinde doğmuş, ilk eğitimini burada almış, ardından Hindistan'a giderek *Diyobend Dârülulûmu’na* kaydolmuş ve yüksek öğrenimini burada tamamlamıştır. Daha sonra Gûcrânvâla Medresetü’l-‘Ulûm’da öğretmenlik yapmıştır.[55] *Câmi‘u’t-Tirmizî* üzerine yaptığı derslerinde bir soru ya da itiraz ortaya atmış,

---

[48] Bkz. İkram Ali, *Tuhfetü’l-‘abkarî şerhü Süneni’t-Tirmizî,* düzenleyen: Müftü Emanet Ali el-Kâsımî, Câmi‘atü Reşîdi’l-‘Ulûm Kasaba, Bahâgülpûr Çampangar, 1. baskı, 2015, s. 34-44. Ayrıca bkz. *Mecelletü'd-Dâ‘î,* aylık dergi, Diyobend Dârülulûmu, Hindistan, Zilkade-Zilhicce 1429/Kasım– Aralık 2008, sayı: 11-12, yıl: 32. https://darululoom-deoband.com/arabicarticles/archives/1434 .

[49] Bkz. İkram Ali, *Tuhfetü’l-‘abkarî şerhü Süneni’t-Tirmizî,* s. 50-91.

[50] Bkz. *a.g.e.,* s. 287-290, 291-301, 516-519.

[51] Bkz. *a.g.e. mukaddimesi*, s. 89.

[52] Bkz. İkram Ali, *Tuhfetü’l-‘abkarî şerhü Süneni’t-Tirmizî,* s. 393-396.

[53] Bkz. *a.g.e.,* s. 522-523.

[54] Bu cilt, Ebvâbü’t-Tahâre, “Yere İdrar Sıçraması Bâbı”na kadardır. Diğer ciltlere ulaşılamamış, kitabın tamamlanıp tamamlanmadığı tespit edilememiştir.

[55] Bkz. Sıddîkî, Muhammed Sa’d, *‘İlmü’l-hadîs ve hidmetühü fî Pâkistân*, s. 394. Ayrıca bkz. Muhammed Selim, *İmâmu ehli’s-sünne Mevlânâ Muhammed Serferâz Hân Sefder*, 1. baskı, 2010, s. 9-15.

sonra bunu âlimlerin, muhaddislerin ve fakihlerin görüşleri ışığında yanıtlamıştır.[56] Hadislerin hükmünü açıklamış, mezheplerin görüşlerine yer vermiş, muvafık ve muhalif delilleri sunmuştur. Delilleri cemedeceği veya bir meseleyi açıklayacağı zaman "fâide" başlığı altında bunu gerçekleştirmiştir.[57] Sefder, birçok şerhten faydalanmıştır. Bunlar arasında Mahmud Hasan'ın *Takrîrü't-Tirmizî*'si,[58] Reşid Ahmed Gengûhî'nin *el-Kevkebu'd-dürrî*'si,[59] Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî*'si,[60] Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin *Me'ârifü's-sünen*'i[61] ve Muhammed Abdurrahman el-Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî*'si[62] gibi Hint alt kıtası *Câmi'u't-Tirmizî* şerhleri de yer almaktadır.

Eserin ikinci cildi sadece Büyû bölümüne ayrılmış olup bu bölümü diğer bölümlerden farklı olarak Abdülkuddüs Han Kârin[63] şerh etmiştir. Birinci cilt 1435/2014 yılında dokuzuncu kez, ikinci cilt ise 1433/2012 yılında altıncı kez basılmış ve her iki cilt de el-Mektebetü's-Sefderiyye tarafından yayımlanmıştır.

1.3.10.Muhammed Yasin Sâbir'in *el-Verdü't-tarî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

Muhammed Yâsîn Sâbir (ö. 1443/2021), 1947 yılında Pakistan'ın "Bihgâr" bölgesinde doğmuş, eğitimini burada tamamlamış ve birçok medrese ve üniversitede hocalık yapmıştır. Bunlar arasında Vâlâ Câmi'atü Dârülulûm Kebîr, Câmi'atü'r-Reşîdiye Sâhivâl, Multan Câmi'atü Hayri'l-medâris ve Câmi'atü Ömer b. el-Hattâb bulunmaktadır.[64] *el-Verdü't-tarî* Muhammed Yasin Sâbir'in *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine verdiği dersler ve açıklamalarından oluşmaktadır. Multan Câmi'atü Ömer b. el-Hattâb'da öğretim üyesi olan Abdüllatîf el-Medenî Musa Hîl tarafından kaydedilmiş, düzenlenmiş ve hadislerin tahrîci yapılmıştır.

Sâbir, zor kelimeleri tercüme etmeye, belirsiz veya kapalı ifadeleri açıklamaya çalışmıştır. Dört mezhep arasındaki görüş ayrılıklarını ve delillerini zikrettikten sonra Hanefî mezhebinin tercih vecihlerini ortaya koymuştur.[65] Ayrıca pek çok soru ve itiraz dile getirerek bunlara cevaplar vermiştir.[66] Şerh etmek veya üzerinde durmak istediği kelime ya da ibarelerin altını çizmiştir. Râvilerin

---

[56] Örnek için bkz. Han, Muhammed Serferâz, *Hazâinü's-Sünen*, düzenleme: Reşîdülhak Han 'Âbid, Mektebetü's-Sefderîye, 9. baskı, 2014, I, 112-113. Ayrıca bkz. II, 22.

[57] Bkz. *a.g.e.*, I, 217-219.

[58] Bkz. *a.g.e.*, II, 90, 93.

[59] Bkz. *a.g.e.*, II, 94.

[60] Bkz. *a.g.e.*, I, 274.

[61] Bkz. *a.g.e.*, , I, 27, 273-274.

[62] Bkz. *a.g.e.*, , I, 59, ve II, 86.

[63] Pakistan'ın Gucranvala şehrindeki Nusretü'l-Ulûm Medresesi'nde müderristir.

[64] Bkz. https://dailypakistan.com.pk/26-Aug-2021/1332656 .

[65] Bkz. Sâbir, Muhammed Yasin, *el-Verdü't-tarî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, Abdüllatif, Multân Mektebetü Ömer b. el-Hattâb, 1431, I, 103-104, 343-345.

[66] Bkz. *a.g.e.*, I, 544, 600.

biyografilerini vermemiş, senedin ve metnin tamamını zikretmemiştir. Sadece ilk ve son râviyi vermekle yetinmiş, diğerlerini hazfetmiştir. Şerhinin başında rivayet ve dirayet açısından hadis ilmi ile ilgili konulara, hadislerin delil oluşuna ve mülhidlerin yanlış iddialarının çürütülmesine değinmiştir.[67] Mektebetü Ömer b. el-Hattâb tarafından 1431/2010 yılında yayımlanan baskıya göre şerh, Ebvâbü'l-Libâs "Erkeğin İpek ve Altın Kullanması Bâbı"na kadar ulaşmıştır. 633 sayfalık tek cilttir.

1.3.11. Şeyh Reisüddin'in *Dürûsü't-Tirmizî / İntihâbu'l-minen fî şerhi's-Sünen* Adlı Eseri

Bu şerh aslında Şeyh Reisüddin'in[68] farklı hadis derslerindeki takrirlerinden oluşmaktadır. Şerh, Ebvâbü'l-Menâkıb'a kadar ulaşmış olup Muhammed Ali Hasan el-Mezâhirî tarafından düzenlenmiştir. Müellif önce hadisi zikretmiş, ardından Urduca tercümesini yapmıştır. Varsa garîb ifadeleri açıklamıştır.[69] Râviler hakkında zaman zaman bilgi vermiş fakat genel olarak kaynaklara nadiren işaret etmiştir.[70] Daha sonra hadisi şerh etmiş, bazı kelimeler üzerinde varsa gerekli açıklamalar yapmış ve bazen muhtelifu'l-hadis konularına değinmiştir.[71] Kitap iki cilt halinde Lahor da, Mektebetü'l-İlm tarafından yayımlanmıştır.[72]

1.3.12.Mahbûb Ahmed el-Behâvelpûrî'nin *İn'âmât-ı rahmânî şerh-i Tirmizî* Adlı Eseri

Mahbûb Ahmed b. Rahîm Bahş 1978 yılında Behâvelpûr şehrinde doğmuştur. memleketindeki önde gelen âlimlerden eğitim almış ve Pakistan'ın Karaçi şehrindeki Ma'hedü'l-Halîl el-İslâmî ve Medresetü Zîneti'l-Benât'ta müderrislik yapmıştır.[73] Eserleri arasında *İn'âmâtü'l-mün'im li-tâlibâti'l-müslim, İn'âmü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd,*[74] *Hasâis-i mahbûb-i kibriyâ şerh Şemâil-i Tirmizî, Mahbûbü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî,*[75] *İn'âmât-ı rahmânî şerh-i Tirmizî* yer almaktadır. Başkaca kitap ve makaleleri de bulunmaktadır.

---

[67] Bkz. *a.g.e.*, s. 43-91.

[68] Hindistan, Sehârenpûr Mezâhirü'l-'Ulûm'da hadis hocasıdır.

[69] Bkz. *a.g.e.*, I, 25, 136; III, 359.

[70] Reîsüddîn, *İntihâbü'l-münen fî şerhi's-Sünen*, İdâre-yi Te'lifât Eşrefiyye, Pakistan Karaçi, 1. baskı, 1434/2013, I, 136; II, 235.

[71] Bkz. *a.g.e.*, III, 364-365.

[72] Kitabın baskısı zikredilmemiştir.

[73] Bkz. Behâvelpûrî, Mahbûb Ahmed, *Mahbûbü'l-havâşî 'alâ Usûli'ş-Şâşî*, Mektebetü'l-Mukît, 1. baskı, 2020.

[74] Dört cilt olarak Karaçi *Mektebetü'l-Mukît* tarafından neşredilmiştir.

[75] Dört cilt olarak 2021 yılında *Mektebetü'l-Mukît* tarafından neşredilmiştir.

Görünen o ki yazar, Tirmizî şerhine Medresetü Zîneti'l-Benât müfredatı kapsamında hadisleri şerh etmeye başlamış ancak Ebvâbü'l-Et'ıme'den Ebvâbü'l-Emsâl'in sonuna gelmiştir. Daha ziyade öğrenciler hitap eden şerhte yazar, her bâbın bir önceki ile bağlantısını, yani bâblar arasındaki bağlantıyı açıklamış ve örnekler vermiş,[76] nahiv ve sarf konularına değinmiştir.[77] Dört mezhep imamının ve Zâhirîlerin ihtilaflarını zikretmiş, her mezhebin hadisin ahkâmı ile ilgili görüşlerini delilleriyle birlikte vermiştir.[78] Zaman zaman bir soru ortaya atmış ve cevaplamıştır. Örneğin, peygamberlerin ismetine dair şöyle demektedir: "Soru! Kur'an'da peygamberlere atfedilen bazı kelime ve ifadeler vardır, örneğin: 'Rabbimiz, biz kendimize zulmettik', 'âsâ (isyan etti)', 'gavâ (yoldan çıktı)', 've hüve mülîm (o kınanmıştır)', 'Ben zalimlerden oldum'. Bu ifadeler, peygamberlerin masum olmadığını mı gösteriyor? Eğer öyle değilse bu kelimeler onlara nasıl nispet edilebilir?" diye sorup ardından cevaben şöyle demektedir: "Bütün bunlar yanılma, evlâ olanı terk etme veya içtihat hataları olarak kabul edilir."[79] Eser bir cilt halinde Karaçi Mektebetü'l-Mukît tarafından 1441/2020 yılında yayımlanmıştır.

1.3.13.Fazl Ahmed'in *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

Şeyh Fazl Ahmed, ilk öğrenimini memleketinde tamamlamıştır. Hanpûr şehrinde "Mahzenü'l-'Ulûm Îdgâh" ve Pakistan, Pencap Bahavolnagar'de "Câmi'u'l-'Ulûm"da Nizâmî müfredatını tamamlamıştır. Arap dili ilimleri ve Kur'an-ı Kerim tercümesi üzerine *Abdullah Derhâstî Medresesi*'nden diploma almıştır. Ayrıca modern bilimlerde de çeşitli diplomalar edinmiş, İslamî ilimleri alanında yüksek lisans, İslam tarihi alanında ikinci bir yüksek lisans yapmıştır. "Takyîmü İnkâri'l-Hadîs Tahkîkan ve Tenkîden" başlıklı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Karaçi Üniversitesi İslami İlimler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.[80]

Fazl Ahmed, *Câmi'u't-Tirmizî*'yi Urduca'ya çevirmiştir. Bu çeviriyi kolay anlaşılabilir ifadelerle yapmış, ancak her bir kelimeyi tek tek tercüme etmekten (lafzî tercümeden) kaçınmıştır. Bunun yerine kavramları açıklamayı tercih etmiş, zor kelimeleri seçip çevirmiştir. Bu şekilde bir çalışma aslında şerh olarak isimlendirilmemelidir. Bu eser daha çok *Câmi'u't-Tirmizî*'nin çevirisi olup mütercimin eklediği açıklama ve yorumları barındırmaktadır. Ancak bu yorumlar kıymetli ve faydalıdır.

---

[76] Bkz. Behâvelpûrî, Mahbûb Ahmed, *İn'âmât-ı rahmânî şerh-i Tirmizî*, Mektebetü'l-Mukît, Karaçi, 1. baskı, 1441/2020, I, 58.

[77] Yazar, "ما حق امرىء مسلم" ifadesinin şerhinde şöyle demektedir: "'Mâ' 'leyse' gibidir, 'hakk' muzâftır, 'imri' muzâfun ileyh ve mevsûftur, 'müslim' ise sıfattır." Bkz. *a.g.e.*, I, 353.

[78] Bkz. *a.g.e.*, s. 65-67, 368.

[79] *A.g.e.*, I, 376; ayrıca bkz. I, 693.

[80] Bkz. Fazl Ahmed, *Câmi'-i Tirmizî mütercem me'a muhtasar şerh*, Dârü'l-İşâ'at, Pakistan Karaçi, 2007, mütercimin tanıtımı kısmı, I, 5.

Okuyucu özellikle hükümlerle ilgili meselelerin metinlerini daha iyi anlamış olur.[81] Kitap iki cilt olarak 2007 yılında Karaçi'de Dârü'l-İşâ'at tarafından neşredilmiştir.

1.3.14. Muhammed Hüseyin Sıddîkî'nin *Ravzatü'l-ahvezî Urdu şerh-i Sünen-i Tirmizî* Adlı Eseri

Karaçi Bennûriye Medresesi'nde hadis hocası olan Muhammed Hüseyin b. Tâlib Hüseyin b. Telattuf Hüseyin Sıddîkî 1965 yılında Pakistan'da doğmuştur. Dokuz yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. Daha sonra Taun Câmi'atü'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye el-Bennûriyye'ye kaydolmuş, 1983 yılında mezun olmuştur. Hint Pakistan alt kıtasındaki birçok büyük âlimden ders almıştır. Bunlar arasında Müftü Veli Hasan Tonkî, Muhammed İdrîs Mîretî, Şeyh Bediüzzaman, Misbâhullah Şah Sâhib gibi isimler bulunmaktadır. Şeyh Muhammed Hüseyin, Uluslararası Câmi'atü'l-Bennûrîyye'de ve Hansâ' Kız Medresesi'nde öğretmenlik yapmıştır.[82] Çeşitli eserleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: *Ravzatü'l-ezhâr şerhu Kitâbi'l-âsâr* (2 cilt), *Ravzatü's-sâlihîn şerhu Riyâzi's-sâlihîn* (5 cilt), *Ravzatü'l-Müslim şerhu Mukaddimeti Müslim, Ravzatü'l-Müslim şerhu Sahîhi Müslim* ve *Ravzatü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. Bunların haricinde kitap ve risaleleri de mevcuttur. Hepsi Urduca olarak kaleme alınmıştır.

Ravzatü'l-ahvezî, Pakistan'daki üniversite ve medreselerde belirlenen bölümleri içeren bir şerhtir. Sıddîkî, bâb başlıklarını ve hadis metinlerini Urduca'ya tercüme etmiş, hadislerdeki garîb ifadeleri açıklamıştır. Hadisleri kısaca şerh ederken râvilerin biyografilerini de özetle sunmuştur. Ayrıca, hadislerin tahrîcini dipnotlarda vermiştir. Kitap 1432/2011 yılında dört cilt halinde basılmış olup Zemzem Publishers tarafından neşredilmiştir.[83]

1.3.15. Abdüssettar Mürüvvet'in *Dekâiku's-Sünen Urdu şerh-i Sünen-i Tirmizî* Adlı Eseri

Mürüvvet, Urduca bir Tirmizî şerhi olan *Dekâiku's-Sünen* adlı eserinde bâb başlıklarının amacını açıklamış ve seneddeki râvilerin tercemelerini vermiştir. Bu konuda İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* ve *Takrîbü't-Tehzîb* eserlerinden, Zehebî'nin *el-Kâşif*'inden[84] faydalanmaktadır. Tirmizî'nin "Ve

[81] Bkz. *a.g.e.*, I, 481, 779.

[82] Bkz. Sıddîkî, Muhammed Hüseyin, *Ravzatü'l-Müslim Urdû şerhi's-Sahîh li-Müslim*, Zemzem Publishers, Karaçi, 1. baskı, 2015, s. 53-55.

[83] Ulaşılabilen PDF şeklindeki nüshanın kalitesi iyi değildir. Bazı kısımlar görünmemekte ve bazı yerlerin okunması ve anlaşılması zaman almaktadır.

[84] Örneğin, *Câmi'u't-Tirmizî*'deki ilk hadisin senedindeki ilk râvinin tercemesini verirken şöyle demektedir: "'Kuteybe' (dammeli kaf ve açık te ile) 'İbn Saîd' b. Cemîl'in (fethalı cim ile) İbn Tarîf b. Abdullah es-Sekafî, el-Belhî, el-Baglânî

fî'l-bâbi 'an...'' ifadesini açıklayarak hadislerin nerelerde bulunabileceğini belirtmektedir.[85] Nahiv ve sarf bilgileri ile lafızların çözümlemelerini sunmuştur.[86] Bazı Hanefî âlimlere itiraz etmiş ve kendine göre doğru olanı ortaya koymuştur. Örneğin, Ensârî'nin biyografisini verirken *et-Tîbü'ş-şezî*'nin yazarı Eşfâkurrahman'a[87] ve Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın biyografisini verirken Muhammed Ferîd ez-Zerûbevî'ye[88] itirazları olmuştur.

Bâb başlıklarından sonra sıkça sorular ya da itirazları dile getirmiş ve bunlara cevap vermiştir.[89] Ayrıca mezhepler arasındaki ihtilafları ve bu mezheplerin delillerini de ele almaktadır.[90] Hint alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şerhlerinden büyük ölçüde faydalanmıştır. Bunların arasında Mahmud Hasan'ın *Takrîrü't-Tirmizî*, Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî*, Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî*, Kandehlevî'nin *et-Tîbü'ş-şezî*, Bennûrî'nin *Me'ârifü's-sünen*, Şeyh Abdülhakk'ın *Hakâiku's-Sünen*, Muhammed Ferid ez-Zerûbevî'nin *Minhâcü's-Sünen*, Muhammed Serferâz Han Sefder'in *Hazâinü's-Sünen* ve Müftü Muhammed Takî el-Osmanî'nin *Dersü't-Tirmizî* adlı eserleri bulunmaktadır.[91] Eserin birinci cildi (Ebvâbü't-Tahâre) 1427/2006 Hafız Teskinullah Mürüvvet'in girişimiyle Peşâver'de Mektebe Sefderiyye tarafından yayımlanmıştır.[92]

(fethalı be ve sakin gayn ile) onuncu tabakadan, güvenilir bir ravidir." Sonra kaynakları zikreder: *Takrîbü't-Tehzîb*, no: 5522, I, 454; *el-Kâşif*, no: 4555, II, 134.

[85] Örneğin, Tirmizî'nin "Abdest Olmadan Namaz Kabul Edilmez Bâbı"nda rivayet ettiği hadiste, hadisin bir kısmını naklettikten sonra şöyle der: "Bu konuda Ebü'l-Melîh'ten, onun babasından, Ebû Hüreyre'den ve Enes'ten rivayet vardır." Abdüssettar Mürüvvet, hadisin geçtiği kaynakları işaret eder ve hadisi tahric eder. Ebü'l-Mülîh'in hadisini şu kaynaklardan getirir: *Ebû Dâvûd et-Tayâlisî*, "Ebü'l-Melîh'in Babasının Hadisleri", no: 1319, I, 187; *Musannef-i İbn Ebî Şeybe*, "Abdest Olmadan Namaz Kabul Edilmez Diyen Kimse Bâbı", no: 29, I, 14; Ebû Avâne, "Abdestin Vücûbunun Delili Bâbı", no: 638, I, 199; *Mevâridü'z-zam'ân*, "Abdestin Farz Oluşu Bâbı", no: 145, s. 65; İbn Mâce, "Abdest Olmadan Allah Namazı Kabul Etmez Bâbı", no: 271, I, 100. Ebû Hüreyre'nin hadisleri için ise şu kaynakları zikreder: *Sahîh-i Buhârî*, "Abdest Olmadan Namaz Kabul Edilmez Bâbı", no: 135, I, 25; *Sahîh-i Müslim*, "Namaz İçin Abdestin Farz Oluşu Bâbı", no: 225, I, 119; *Câmi'u't-Tirmizî*, "Rüzgardan Dolayı Abdest Alma Bâbı", no: 76, I, 23; Ebû Avâne, "Abdestin Vücûbunun Delili Bâbı", no: 637, I, 199. Enes b. Mâlik içinse şu kaynakları zikreder: *Musannef-i İbn Ebî Şeybe*, "Abdest Olmadan Namaz Kabul Edilmez Diyen Kimse Bâbı", no: 27, I, 14; İbn Mâce, "Abdest Olmadan Allah Namazı Kabul Etmez Bâbı", no: 273, I, 100; Ebû Avâne, "Abdestin Vücûbunun Delili Bâbı" no: 639, I, 199.

[86] Bkz. Mürüvvet, Abdüssettar, *Dekâiku's-sünen Urdu şerh-i Sünen-i Tirmizî*, Kârî Teskînullâh Mürüvvet, 1. baskı, 1427/2006, I, 133, 418.

[87] Bkz. Mürüvvet, Abdüssettâr, *Dekâ'iku's-sünen Urdu şerh-i Sünen-i Tirmizî*, I, 123.

[88] Bkz. *a.g.e.*, I, 408.

[89] Mürüvvet, İmam Buhârî'nin Hanefîlere yönelttiği itirazı zikreder. Buhârî, *Kitâbü'l-Hiyel*'de şöyle demiştir: "insanlardan biri, bir yandan abdest olmadan namazın câiz olmadığını, çünkü hadesin namaza aykırı olduğunu söylerken, diğer yandan namaz esnasında hades meydana gelirse namaza devam etmenin câiz olduğunu söylüyorlar. Bu bir hile olup câiz değildir." Ardından Mürüvvet cevap vererek şöyle der: "Hades iki kısımdır: kasıt ve irade olmaksızın meydana gelen ıztırârî hades, kasıtlı ve iradeli olarak meydana gelen ihtiyârî hades. Bizim kastettiğimiz birinci kısımdır, yani ıztırârî hadestir, ikinci kısım değildir." Bkz. *Dekâiku's-sünen*, c. 1, s. 109.

[90] Bkz. *a.g.e.*, I, 341-345.

[91] Bkz. *a.g.e.*, I, 219; 220; 330; 334; 337; 422.

[92] Diğer ciltlere ulaşılamamıştır.

1.3.16. Abdürrauf el-Alevî'nin *Câmi'-i Tirmizî-yi şerîf mütercem-i Urdu me'a muhtasar şerh* Adlı Eseri

Şeyh Nâzımuddin *Câmi'u't-Tirmizî*'yi Urduca'ya tercüme etmiş, Abdürrauf el-Alevî ise kapalı olan bazı kelimeleri şerh etmiş ve fıkhî konuları kısaca ele almıştır. Hadisin tercümesinden sonra çoğunlukla "Bâbın Özeti" veya "Bâbların Özeti" başlığı altında hadislerdeki garîb ifadeleri, fıkhî meseleleri, fazîletleri ve hadislerden çıkarılan faydaları zikretmiştir.[93] Kitap iki cilt olarak, Lahor'da Urdu Bâzâr Mektebetü'l-İlm tarafından yayımlanmıştır.

1.3.17. Muhammed Huzeyfe Naîm'in *İn'âmât-ı Rabbânî şerh-i Tirmizî* Adlı Eseri

Yazar[94], *Câmi'u't-Tirmizî*'nin bazı bölümlerini Hint alt kıtasındaki Hanefı okullarda kararlaştırılan eğitim müfredatına göre şerh etmiştir. Ebvâbü'l-Et'ıme'den başlamış ve Ebvâbü'l-Emsâl'in sonuna kadar devam etmiştir.

Hadislerin garîb ifadelerini açıklamak için Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî*'sinden, Molla Ali el-Kârî'nin *Mirkatü'l-mefâtîh*'inden ve Said Ahmed el-Bâlenpûrî'nin *Tuhfetü'l-elma'î* adlı Tirmizî şerhinden ve başka kitaplardan yararlanmış ancak garîbü'l-hadis konusunu ele alan temel kaynaklardan çok fazla faydalanmamıştır. Fıkhî meseleleri ve fukahânın ihtilaf ettiği konuları açıklamaya özen göstermiş, bu konuda da Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*, İbn Nüceym'in *Bahrü'r-râik* ve Mahmud Hasan'ın *el-Verdü'ş-şezî*[95] aldı eserlerinden yararlanmıştır. Bazı bölümlerde "Bâbın Özeti" başlığı atmış ve fıkhî hükümlerden ya da bâbdaki hadislerden elde edilecek hükümler başta olmak üzere çeşitli konulardan bahsetmiştir.[96] Eser, iki cilt olarak Lahor'da Urdu Bâzâr Mektebetü'l-İlm tarafından yayımlanmıştır.[97]

1.3.18. Abdülgani Tarık Lüdhiyânevî'nin *Envârü's-Sünen şerhu'l-Câmi'i's-sünen li't-Tirmizî* Adlı Eseri

Abdülgani Tarık'ın[98] *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine yaptığı şerh, kısa bir çalışmadır. Hadiste yer alan râvilerin tercemelerini vermiş, cerh ve ta'dîl açısından durumlarını beyan etmiş ve kaynaklarını

---

[93] Bkz. 'Alevî, Abdürraûf, *Cam'i Tirmizî mütercem me'a muhtasar şerh*, trc. Nâzımüddin, Mektebetu'l-'İlm, Pakistan Lahor, b.y., I, 57-58; 131; 940. Ayrıca bkz. II, 29; 246-247; 798.

[94] Biyografisine ve vefat tarihine ulaşılamamıştır. Karaçi Taun Câmi'atü'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye el-Bennûriyye'den mezun olduğu bilinmektedir.

[95] Bkz. Na'îm, Muhammed Huzeyfe, *İn'âmât-ı rabbânî,* Lahor Urdu Bazar Mektebetü'l-'İlm, b.y., I, 65-66; 123-126.

[96] Bkz. *a.g.e.,* I, 292; II, 657, 664-665.

[97] Basım tarihi zikredilmemiştir.

[98] Lahor el-Câmi'atü'l-Eşrefiyye'de hadis hocası, Câmi'a Humeyrâ li'l-Benât'ta hadis hocası ve müdürdür.

belirtmiştir.[99] Aynı şekilde, hadislerdeki garîb ifadelerin, karmaşık ve kapalı kelimelerin açıklanmasına, ihtilâflı meseleleri tüm mezheplerin delillerini zikrederek vermeye özen göstermiş ve sonunda tercih sebeplerinden biri ile Hanefî mezhebini tercih etmiştir.[100] Eser 1423/2002 yılında Zemzem Publishers tarafından yayımlanmıştır. Ebvâbü't-Talâk ve'l-Li'ân'dan "Elinde Olmayanı Satmanın Mekruhluğu Bâbı"na kadarki kısmı kapsamaktadır.[101]

1.3.19. Müftü Muhammed Takî el-Osmanî'nin *Ders-i Tirmizî* Adlı Eseri

Kadı Muhammed Takî el-Osmanî b. Müftü Muhammed Şefî'[102] 5 Şevval 1362/3 Ekim 1943 tarihinde Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Sehârenpûr bölgesindeki Diyobend köyünde dünyaya gelmiştir.[103] İlim ve dine bağlı; tedris, telif, eğitim ve irşad faaliyetleri ile meşgul olan ailesinin etkisi altında büyümüş ve bu ilmî çevrede yetişmiştir. Eğitimi ve şer'î çalışmaları Nizâmî müfredat olarak bilinen geleneksel yönteme uygun olarak ilerlemiş ve bu eğitimini 1379 yılında tamamlamıştır.[104] Dinî ilimlerin ardından sosyal bilimlere yönelmiştir. 1963 yılında lise eğitimini tamamlamış, 1966 yılında hukuk, ekonomi ve siyaset bilimleri alanlarında lisans derecesiyle mezun olmuştur. 1972 yılında ise Pencap Üniversitesi'nden Arapça alanında yüksek lisansını tamamlamıştır.[105] Osmanî, Pakistan yüksek mahkemesi şer'î temyiz hâkimi ve Hint alt kıtasının önde gelen âlimlerinden biridir. Fıkhî meseleleri çağdaş bir yaklaşımla ele alma konusundaki çabaları ve birçok alanda yazılmış ve pek çok İslam ülkesinde yayımlanmış kitapları ve makaleleri bulunmaktadır.

Ders-iTirmizî, Muhammed Takî el-Osmânî'nin *Câmi'u't-Tirmizî*'yi okuturken verdiği ders ve konferanslardan oluşan bir eserdir. İzlediği yol hem hadis hem de fıkıh talebelerinin eserden faydalanabilmesine imkân sağlamaktadır. Hadisin metnini verdikten sonra, tercümesini yapmış ve şerh etmiştir. Fıkhî meselelere değinmiş, dört mezhep imamının görüşlerini ve delillerini aktarmış, ardından ihtilafın sebeplerini açıklamıştır.[106] Genellikle bir konu için başlıklar açmış ve bunları açıklamıştır.[107]

---

[99] Bkz. Lüdhiyânevî, Abdülganî Tarık, *Enverü's-sünen şerhu'l-Câmi'i's-sünen li't-Tirmizî*, Karaçi Zemzem Publishers, 2002, I, 62.

[100] *A.g.e.*, s. 152-157; s. 446-450; s. 496-501.

[101] Diğer ciltlere ulaşılamamıştır.

[102] Hakîm, Lokman, *Muhammed Takî el-Osmanî el-kâdî ve'd-dâ'iyetü'r-rahhâle,* Dârü'l-Kalem, Şam, 1. baskı, 1423/2002, s.11.

[103] *A.g.e.*, s.12.

[104] Bkz. Osmanî, Muhammed Takî, *Yâdîn*, cüz 1, Mecelletü'l-Belâğ, Pakistan Karaçi Câmi'atü Darülulûm, c. 53, sayı 2, 1439, s.19; c. 54, sayı 9, 1440, s. 29.

[105] Bkz. *el-Belâğ*, c. 55, sayı 8, 1441, s.23-29; aynı cilt, sayı 9, s. 31-35.

[106] Bkz. Osmanî, Muhammed Takî, *Takrir-i Tirmizî*, düzenleyen: Muhammed Abdullah Meymen, Meymen Islamic Publishers Karaçi, 1999, c.1, s.192-196. Ayrıca bkz. II, 347-352.

[107] İhtikâr hakkında konuşurken, farklı başlıklar koyar. Örneğin: "İhtikâr Yapılması Câiz Olmayan Şeyler Nelerdir?", "İhtikârın Yasak Olmasının Nedeni Zarardır" ve "İnsanın Mülkiyetine Dair Şer'î Ölçüler". Bkz. *a.g.e.*, I, 204-206, 328-332. Ayrıca bkz. II, 218-220.

Kitap beş cilt hâlinde basılmıştır. İlk üç cildinin cemi ve tedvini Karaçi'deki Dârülulûm'da hadis hocası olan yeğeni Reşid Eşref tarafından yapılmıştır. Son iki cilt ise Abdullah Meymen tarafından kaydedilip tedvin edilmiştir.

1.3.20. Müftü Muhammed Tarık'ın *Me'ârifü't-Tirmizî* Adlı Eseri

Muhammed Tarık[108] hadisleri Urducaya başarılı bir şekilde tercüme etmiş, garîb ifadeleri açıklamış ve bâblar altında konuları başlıklandırarak şerh etmiştir.[109] Şerhlerde fıkhî meseleleri delilleri ile zikretmiş ancak konuları uzatmaktan büyük ölçüde kaçınmıştır. Meseleleri asıl kaynaklarına dayandırmıştır.

Eser iki cilt olarak basılmıştır. Birinci cilt Ebvâbü'l-Et'ıme ile başlamış ve Ebvâbü'l-Kader ile son bulmuştur.[110] İkinci cilt ise Ebvâbü'l-Fiten ile başlamış ve Ebvâbü'l-Emsâl ile bitmiştir.[111] Birinci cilt 1428/2007 yılında basılmış ve Mektebetü Şeyhi'l-Hind tarafından yayımlanmıştır. İkinci cilt ise 2011 yılında basılmıştır.

2. Ehl-i Hadis Âlimlerinin *Câmi'u't-Tirmizî* Üzerine Haşiye ve Ta'lîkleri

Hanefi âlimlerinin Câmiu't-Tirmizî'ye ta'likler ve haşiyeler yoluyla önemli katkılarda bulunduğu gibi, Ehl-i Hadis âlimleri de bu alanda kıymetli eserler ortaya koymuşlardır. Onlar da Câmiu't-Tirmizî üzerine haşiyeler ve ta'likler yazmışlardır

2.1.Arapça Haşiye ve Ta'lîkler

Daha önce belirttiğimiz gibi, Hanefi âlimleri Câmiu't-Tirmizî üzerine farklı dillerde ta'likler ve haşiyeler yazmışlardır. Benzer şekilde, Ehl-i Hadis âlimleri de bu alana ilgi göstermiş ve eserlerini Arapça ve Urduca olarak kaleme almışlardır. Aşağıda bu çalışmaların en önemlilerini ele alacağız.

---

[108] İslamabad Câmi'atü'l-Ferîdiyye'de hadis hocası ve müftü, Câmi'a Meryem li'l-Benât'ta müdürdür.

[109] Yazar, "Emanetin Kaldırılması Bâbı" altında çeşitli başlıklar koymuştur. Bunlardan bazıları: "Emanetin alınması bahsi, emanet ile ne kastedilmektedir?" şeklindedir.

[110] Bâbların sıralaması şu şekildedir: Ebvâbü'l-Et'ıme, el-Eşribe, el-Birr ve's-Sıle, el-Ferâiz, el-Vesâyâ, el-Velâ' ve'l-Hibe, el-Kader.

[111] Bu cildin sıralaması şu şekildedir: Ebvâbü'l-Fiten, Ebvâbü'r-Rü'ya, Ebvâbü'ş-Şehâde, Ebvâbü'z-Zühd, Ebvâbü Sıfeti'l-Kıyâme, Ebvâbü Sıfeti'l-Cenne, Ebvâbü Sıfeti'l-Cehennem, Ebvâbü'l-Îmân, Ebvâbü'l-İlm, Ebvâbü'l-İsti'zân ve'l-Âdâb, Ebvâbü'l-Emsâl.

2.1.1.Şemsülhak el-Azîmâbâdî'nin *Hediyyetü'l-levze'î bi-nükâti't-Tirmizî* Adlı Eseri

Muhammed Üzeyir Şems,Azîmâbâdî'nin Tirmizî -Şemsülhak el risalesinde ığıyazd Urduca[112] haşiyesinden söz eder ve birçok âlimin zikrettiği bu kitabın eksik bir nüshasının Hüdâ Bahş Kütüphanesi'nde bulunduğunu ve 12 sayfadan ibaret olduğunu söyler. Aslında bu kitap, Tirmizî'nin *Câmi'*i için bir mukaddime mahiyetindedir. Tıpkı "*Gâyetu'l-maksûd*" ve "*et-Ta'lîku'l-mugnî*"nin başındaki ilmî mukaddimeleri gibi. Müellif bu eseri yedi bölüme ayırmıştır. Bunlardan üç bölüm tamdır, dördüncü bölüm ise el yazması nüshada eksiktir. Azîmâbâdî'nin eseri tamamlayıp tamamlamadığını bilmiyoruz. Abdurrahman el-Mübârekpûrî, "*Tuhfetü'l-ahvezî*" adlı eserinin mukaddimesinde bu kitaptan yararlanmıştır. "Ebû İsa" künyesinin caiz olduğunu naklederken, Şemsülhak Azîmâbâdî'nin adını belirtmeksizin sadece "meşhur âlimlerden biri" ifadesiyle yetinmiştir.[113]

Şahyar, *Hediyyetü'l-Levzaî* adlı eserin Patna'daki "Hüdâ Bahş" Kütüphanesi'nde 3834 numara ile kayıtlı bir yazma nüshasının bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Azîmâbâdî'nin iki eseri olduğunu, bunların *Hediyyetü'l-Levzaî* ve *Nükâtü't-Tirmizî* olduğunu ifade etmektedir.[114]

Dr. Şehnevâz Ahmed ise *Hediyyetü'l-Levzaî*'yi, Muhammed üzeyr Şems ve Ebü'l-Kâsım el-A'zamî'nin tahkikiyle yayımlanan *Gâyetü'l-maksûd fî şerhi Süneni Ebî Dâvûd* adlı eserin birinci cildinin 29. sayfasında matbu olarak bulduğunu belirtmiştir.[115]

2.1.2. Senâullah el-Medenî'nin *Câizetü'l-ahvezî fi't-ta'lîkât 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* Adlı Eseri

Bu kitap, hadis ilimleriyle ilgilenen talebe ve hocalar için kaleme alınmış eserlerden biridir. Kitabı inceleyen ve mukaddimesine bakan okuyucu, -şârihin de belirttiği gibi- Senâullah el-Medenî'nin,

---

[112] Medine İslâm Üniversitesi'nden mezun olan Hindistanlı âlimlerdendir. Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde lisansüstü eğitim almış, ilmî miras kapsamında yer alan eserlerin ve yazmaların tahkikiyle ilgilenmiştir. 1444/2022 yılında vefat etmiştir.

[113] Bkz. Şems, Muhammed Üzeyir, *İmamü'l-muhakkıkîn ve'l-muhaddisü'ş-şehîr 'allâme Ebû Ṭayyîb Muhammed Şemsülhak Azîmâbâdî rahimehullâh hayât ûr hidmat*, el-Merkezü'l-İslâmî lil-Buhûsi'l-'İlmiyye, Karaçi, 2. baskı, 2008, s. 84.

[114] Bkz. Şahyar, "Tirmizî'nin *el-Câmi*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 126-127.

[115] Yayımlanmış araştırmayı görmek için bkz. https://albasulislami.com/%D9%85%D8%B3%D8%A7%D9%87%D9%85%D8%A7%D8%AA-%D8%B4%D9%85%D8%B3-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D9%82-%D9%81%D9%8A-%D9%85%D8%AC%D8%A7%D9%84-%D8%B9%D9%84%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB 24.08.2024.

el-Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* adlı eserini ihtisar ettiğini fark eder. Aynı zamanda *Câmiu't-Tirmizî*'nin diğer şerh ve haşiye ve ta'lîklerinden de faydalı bilgileri derlemiştir.

Yazar, hadislerdeki garîb ifadeleri kendisi açıklamamış, önceki şerh yazarlarının açıklamalarını nakletmiştir. Birbiriyle çelişir görünen hadisleri cemetmeye ve uzlaştırmaya çalışmıştır. Ehl-i hadis'in yolunu izlediği açıktır. Nitekim yalnızca Kur'an ve Sünnet'i delil olarak kullanmış, diğer kaynaklara itibar etmemiştir. Şeyh Senâullah, hadisler hakkında verdiği hükümlerde İmam Tirmizî'yi taklit etmemiş, aksine düşünce ve araştırmalarına dayanarak bir değerlendirme yapmış[116] ve hocası Elbânî'nin hadislerin sıhhatine dair belirlediği kurallara da uymuştur.[117]

Senâullah el-Medenî, Mübârekpûrî'yi savunmuş ve Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin, *Me'ârifü's-sünen* adlı kitabında ona yaptığı eleştirilere sert bir şekilde cevap vermiştir.[118] El-Bennûrî, Mübârekpûrî'ye gaflet, Hanefîlere karşı düşmanlık besleme, Keşmîrî'ye haksız bir şekilde saldırma gibi ithamlarda bulunmuştur. Yazar, Bennûrî'ye cevap vermekle kalmamış, hocası Keşmîrî'yi de eleştirmiş ve ikisine uygun olmayan sözler yöneltmiştir. "Fâtiha'sız namaz olmaz" hadisinin şerhinde Bennûrî'den bahsedip şöyle demiştir: "O, Hanefîleri savunup burnunun dikine gitmesine rağmen *Tuhfe* yazarının ortaya koyduklarına cevap veremedi." Sonra şöyle demiştir: "Muhammed Abdullah er-Rûberî, *el-Kitâbu'l-müstetâb* adlı esere ilmî ve tatmin edici bir cevap vermiş ve Enver Şah el-Keşmîrî ile onun Hanefî taraftarlarını susturmuştur. Ne Şeyh Enver Şah el-Keşmîrî ne de Hanefîlerden bir kimse ona cevap verememiştir ve bu, kıyamet gününe kadar Hanefîler üzerine bir borç olarak kalmıştır."[119] *Câizetü'l-ahvezî*, ilk defa 1426/2005 yılında Hindistan'ın Benares şehrindeki el-Câmi'atü's-Selefiyye İslâmî Araştırmalar İdaresi tarafından, Kuveyt'teki Cem'iyyetü İhyâi't-Türâs iş birliğiyle dört cilt halinde basılmıştır.

2.2. Ehl-i Hadis Âlimlerin Urduca Haşiye ve Ta'lîkleri

Ehl-i Hadis âlimlerinin Câmiu't-Tirmizî üzerine Urduca haşiyeler ve ta'likler yazmaya özel bir önem verdikleri görülmektedir. Aşağıda bu eserlerin en önemlilerini ele alacağız.

---

[116] Bkz. Medenî, Senâullah, *Câizetü'l-ahvezî fi't-ta'lîkât 'alâ Câmî'i't-Tirmizî,* İdâretü'l-Bühûsi'l-İslâmiyye bi'l-Câmi'ati's-Selefiyye, Benâres, 1. baskı, 1426/2005, I, 14-15.

[117] Bkz. Şahyar, "Hadis ve Aktüel Yorum: Tirmizî Şerhlerine Göre Erîke Hadisi", s. 263.

[118] Senâullah el-Medenî şöyle diyor: "*Tuhfe*'nin yazarına hakaret ve sövgüyle saldıran, Hanefî mezhebine aşırı bağlı kimselere zorunlu olduğu durumlarda ilmî bir şekilde karşılık verdim. Örneğin Bennûrî *Me'ârifü's-Sünen*'de ona hiçbir suç işlemediği hâlde hakaret edip saldırmıştır." *Câizetü'l-ahvezî,* I, 15.

[119] Bkz. *Câizetü'l-ahvezî,* I, 249.

2.2.1. Bediüzzaman el-Haydarâbâdî'nin *Câizetü'ş-şa'vezî fî şerhi Süneni't-Tirmizî* Adlı Eseri

Bediüzzaman b. Mesîhüzzaman, Haydarabad'da doğmuş, Abdülhay el-Leknevî, Muhammed Zaman es-Sehârenpûrî ve Muhammed Abbas el-Peşâverî'den Haydarabad'da ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Hicaz'a gidip Muhammed b. Abdurrahman es-Sehârenpûrî'den hadis almış, ardından Hindistan'a dönerek Nezir Hüseyin ed-Dihlevî'den hadis rivayet etmiştir. Bir süre sonra tekrar Haydarabad'a dönmüştür. Geleneğe karşı durmuş ve muhaliflerine karşı oldukça sert bir tutum sergilemiştir.[120]

Bu eser bir şerhten ziyade Bediüzzaman'ın Urduca *Câmi'u't-Tirmizî* tercümesidir. Üzerinde oldukça çalışmıştır. Hadis kitaplarını tercüme konusunda ailesinin uzun bir geçmişi vardır. Kardeşi Vahîdüzzaman, *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Ebû Dâvûd*, *Nesâî*, *İbn Mâce* ve *Muvatta*'yı tercüme etmiştir. Ancak Şeyh Bediüzzaman, *Câmiu't-Tirmizî* tercümesini tamamlayamamış, "Şehâdât" bölümüne kadar gelmiş, kalan kısmı kardeşi Vahîdüzzaman tamamlamış ve eser iki cilt olarak basılmıştır.[121]

2.2.2.Hafız Farukurrahman el-Yezdânî'nin *Tenvîrü'l-ahvezî Urdu şerh-i Câmi'-i Tirmizî-yi şerîf* Adlı Eseri

Hafız Farukurrahman el-Yezdânî 1969 yılında Pakistan'ın Faysalabad bölgesinde bulunan "Şeyhopûra"da doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'i evinde öğrenmiş ve ezberlemiştir. Ortaöğrenimi sırasında ailesi onu modern bilimlerde eğitim almasında ısrar etmiş, ancak o, İslâmî ilimlerde eğitim almayı tercih etmiştir. "Gucranvala"da bulunan el-Câmi'atü'l-Muhammediyye'ye girmiş, müfredattaki dersleri okuyarak 1993 yılında mezun olmuştur. Ardından "Vefâku'l-Medârisi's-Selefiyye"ye katılmış ve sınavı üstün başarıyla geçmiştir. 21 yıldır Faysalabad'daki Câmi'atü's-Selefiyye'de ders vermektedir.[122]

Farukurrahman el-Yezdânî, *Câmi'u't-Tirmizî*'yi şerh etmiş ve hadislerden çıkarılacak faydaları âlimlerin, halkın ve bu eseri bir şekilde okuyup mütalaa edecek herkesin anlayacağı kolay bir şekilde açıklamıştır. Ayrıca imamlar arasındaki ihtilaflardan bahsedip, bir dereceye kadar tercih edilen ve edilmeyen görüşleri açıklığa kavuşturmuştur. Ehl-i hadis'in yöntemini izlemiş ve diğer mezheplerin görüşlerini tercih etmemiştir.

---

[120] Bkz. Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1202-1203.

[121] Bkz. *a.g.e.*, VIII, 90; *Hayâtü Vahîdüzzaman: ehli hadîs kî ilmî hidmât*, s. 164.

[122] Bkz. https://alulama.org/%D9%81%D8%B6%DB%8C%D9%84%D8%AA%DB%81-%D8%A7%D9%84%D8%B4%DB%8C%D8%AE-%D9%85%D9%88%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%A7-%D9%81%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%82-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%AD%D9%85%D9%86-%DB%8C%D8%B2%D8%AF%D8%A7/ , yayın tarihi: 21/11/2023. Erişim: 13.02.2024.

Muhammed Server Gevher, *Câmi'u't-Tirmizî*'yi Arapçadan Urducaya çevirmiş, hadislerin tahrîcini ise Hâfız Ebû Bekir Zafer ve Hâfız Muhammed Enver Zahid yapmıştır. Hadislerin hükmü konusunda Elbânî'nin hükümleriyle yetinmişlerdir. Kitap, Pakistan'da Mektebe Muhammediyye tarafından dört cilt olarak basılmıştır.

2.2.3.Meclis-i İlmî-yi Dârü'd-Da've'nin *Sünen-i Tirmizî -Arabî metn Urdu tercüme tahrîcü'l-hadîs ve tahşiye*- Adlı Eseri

Bu şerh, Ehl-i hadis âlimlerinin ortak çalışmasıdır. Dârü'd-Da've'nin Meclis-i İlmî'sindeki bir grup âlim ve öğretim üyesi kitabı şerh etmiş, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye'de hadis hocası olan Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Ferîvâî inceleme ve takdimini yapmıştır. Kitapla ilgili, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye sorumlusu Abdullah Nâsır Rahmânî'nin de çalışması mevcuttur.

Çeviri ekibi *Sünen-i Tirmizî*'yi Urducaya çevirmiş, hadislerin metnini zikretmiş ve noktalama işaretlerine dikkat etmişlerdir. Hadisleri *Kütüb-i Tis'a*'dan tahrîc etmişlerdir:[123] Hadisin sahih veya zayıf olduğunu belirtmişler ve bu konuda Elbânî'nin hükmüne dayanmışlardır. Ayrıca bazen "Fâide" şeklinde başlık açarak hadisi şerh etmiş, bir fıkıh meselesine, fazilet içerikli bir konuya veya hadisten çıkarılacak derslere işaret etmişlerdir.[124] Tespitlerimize göre 2016 yılında tek cilt olarak Lahor'daki Mektebetü Beyti's-Selâm tarafından yayımlanmıştır.

[123] Bkz. Meclis-i 'İlmî Dârü'd-Da've, *Sünen-i Tirmizî –Arabî metn, Urdu tercüme, tahrîcu'l-hadîs ve tahşiye*- Mektebetü Beyti's-Selâm – Riyad, Lahor, 2. baskı, 2016, c.1, s.176.

[124] Bkz. *a.g.e.*, I, 654-655.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİNT ALT KITASI'NDAKİ *CÂMİ'U'T-TİRMİZÎ* ŞERHLERİNİN MUKAYESESİ

1. Hanefî ve Ehl-i Hadis Âlimlerinin Hadisin Senedi ve İlletleri ile İlgili Konulardaki Yöntemi

Hadisin isnadını anlamak ve bu konuda bilgi sahibi olmak, *Câmi'u't-Tirmizî* şerhleriyle uğraşanların mutlaka dikkat etmesi gereken en önemli hususlardandır. Bunu ellerinden geldiğince ve bilgileri nispetinde yapmışlardır. Bu olmadan, hedeflere ulaşmak mümkün olmaz ve sahih hadis ile zayıf hadis ayırt edilemez. Bu sebeple, Hanefî ve Ehl-i hadis arasında *Câmi'u't-Tirmizî* şârihlerinden bu konuyu ele alanlar olmuştur. Kimisi isnadı *Câmi'u't-Tirmizî*'deki şekliyle tamamen zikretmiş, kimi isnadın sadece bir kısmını vermiş, kimisi de isnadı hiç zikretmemiştir.

Sirâc Ahmed es-Sirhindî ve Eşfâkurrahman el-Kandehlevî şerhlerinin başında isnadı müstakil olarak zikretmezler. İsnadı parça parça vererek senedin sonuna kadar her râviyi ayrı ayrı zikredip biyografilerini verirler. Sonra hadisin şerhine geçerler. Sirhindî ise şerhin ortasında ve sonunda isnadı tamamen zikreder ve ardından hadisin şerhine geçer. Reşid Ahmed el-Gengûhî ise ne isnadı ne de metni tamamen zikreder. Sadece tercüme veya şerh edilmesi gerektiğini düşündüğü kısımlara işaret ederek bunları zikreder. Bu da kitabı okuyanlar için meseleyi zorlaştırmakta ve aradıklarını bulmalarını güçleştirmektedir. Muhammed Hâşim Han da isnadı bağımsız olarak zikretmez, yalnızca istediği kısımları alır.

Keşmîrî ve Mübârekpûrî ise kitabın başından sonuna kadar isnadı tamamen zikrederler ve isnadın râvilerinin tercemelerini vererek gerekli şerh ve açıklamaları yaparlar. Ancak Mübârekpûrî bunu diğerlerinden daha uzun tutar. Muhammed Yusuf el-Bennûrî ise ihtiyaç duyduğunda isnadı zikreder ve ardından metni verir. Sonra elinden geldiğince terceme ve şerhlere değinir.

İllet bilgisi de hadis ilminde önemli meselelerden biridir ve hadis ilmiyle uğraşanların anlaması ve bu konuya özen göstermesi zaruridir. İllete dair okumalarına ne kadar dikkat eder ve derinleşirse, anlayışı ve bu konudaki hâkimiyeti o kadar artar. İsnadla ilgili durumlardan bazıları mürsel hadisi vasletme, mevkûf hadisi refetme, bazen isnada güvenilir bir râvi ekleme veya zayıf bir râviyi güvenilir olanla değiştirme yahut bir hadisi diğer bir hadise dahil etme şeklinde olabilir. Şarihlerin isnad ve illetlerle ilgili açıklamalarını şu başlıklar çerçevesinde mukayese edebiliriz:

1.1. Sened incelemesi

Sirâc Ahmed es-Sirhindî, Eşfâkurrahman el-Kandehlevî ve Muhammed Abdurrahman el-Mübârekpûrî, kitabın başından itibaren seneddeki râvileri tek tek ele alırlar ve senedle ilgili her şeyi zikrederler. Bunlar arasında râvilerin biyografileri, isimlerin doğru telaffuzu, künyeler, nesepler,

lakaplar, doğum ve vefat tarihleri, râvilerin cerh ve ta'dîl yönünden değerlendirilmesi bulunur. Ayrıca râvilerin hoca ve talebelerini de zikrettikleri olur.[1]

Gengûhî, Keşmîrî, Bennûrî ve Muhammed Hâşim Han ise *Câmi'u't-Tirmizî*'de geçen tüm râvileri tanıtmaz, tam açıklama yapmazlar. Râvilerin bir kısmının biyografilerini zikrederler.[2] Fakat şerhlerinde metnin izahı, fıkhî meseleler ve delillerine odaklanmışlardır. Bu sebeple seneddeki râvileri sürekli ele almazlar.[3]

1.2. Önceden Zikredilen Râviyi Tekrar Etmeme

Sirhindî ve Mübârekpûrî, bir râviyi zikredip biyografisini verdiklerinde, o râviyi tekrar etmez, geçip bir sonraki râviden devam ederler. Ancak Mübârekpûrî bazen râviyi zikrettikten sonra "Tercemesi daha önce geçmişti" veya "Bu kişilerin tercemeleri daha önce geçti" gibi ifadeler kullanır.[4] Bennûrî ise bazen râviyi tekrar eder ve "Daha önce geçti" veya "Birden fazla kez geçti" der.[5] Eşfâkurrahman ise daha önce zikredilen râvîyi tekrar etmez.[6]

1.3. Tirmizî'nin Râviler Hakkındaki Hükmüne Yapılan Yorum ve Eleştiriler

Gengûhî, Keşmîrî, Eşfâkurrahman el-Kandehlevî, Bennûrî ve Mübârekpûrî İmam Tirmizî'nin râviler hakkındaki hükmüne bazen yorum veya eleştiride bulunurlar. Ancak Sirhindî ve Muhammed Hâşim Han'n, İmam Tirmizî'nin hükmü üzerine yorum veya eleştiri yaptıklarını görülmemektedir. Zira Sirhindî'nin şerhi nispeten kısa olup hadis üzerine hüküm vermeden ya da eleştiride bulunmadan sadece fıkhî meselelerin izahı ile yetinmiştir. Muhammed Hâşim Han ise genellikle diğer âlimlerin görüşlerini nakletmiş ve kendi görüşünü nadiren belirtmiştir. Bununla birlikte Bennûrî ve Mübârekpûrî bu konuya büyük önem göstermiş ve uzun tutmuşlardır. Ancak Mübârekpûrî bazı konularda Bennûrî'ye muhalif olmuştur. Gengûhî, Keşmîrî ve Kandehlevî ise bu konuda işi uzun tutmamışlar ve nispeten yüzeysel davranmışlardır. Aşağıda bunları açıklamak için örnekler verilmiştir.

---

[1] Örnek için bkz. Sirhindî, Sirâc Ahmed, *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî,* , I, 19-20; Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, I, 55; Bkz. Kandehlevî, *et-Tîbü'ş-şezî*, s. 50.

[2] Bennûrî bunu şu şekilde açıklamıştır: "Ancak bir sebep bunu zorunlu kılarsa." Ayrıca şu sözleri de bulunmaktadır: "... ve senedlerdeki râvilerin durumlarını tam olarak açıklamamak, ilim ehlinin erişebileceği ricâl kitaplarındaki bilgilere dayanılarak yeterli görülmüştür, ancak bir sebep bunu zorunlu kılarsa durum başkadır." Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, I, 1-2.

[3] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, , I, 138-139.

[4] Bkz. *Şerhu's-Sirhindî*, I, 30-31. Ayrıca bkz. *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 32-33; .I, 249.

[5] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, , I, 90-91; V, 491.

[6] Bkz. Kandehlevî, *et-Tîbü'ş-şezî*, s. 97.

Tirmizî' Tahâret bölümünde, "Her Namaz İçin Abdest Almak Bâbı"nda[7] rivayet ettiği hadisle ilgili olarak, Hişâm b. Urve'nin isnad hakkındaki "Bu, doğulu bir isnaddır" sözünü nakletmiştir. Gengûhî bu nakilden dolayı İmam Tirmizî'ye itiraz etmiş, doğu ehlini -Kûfe ve Basra halkı- hadis ilminde zayıf olmakla itham edenlerin iddialarını reddetmiş ve isnadın doğulu olması sebebiyle hadisin zayıf olduğu görüşünü kabul etmemiştir. Aksine, hadisin zayıf olma sebebinin, isnadda zayıf bir râvinin bulunması olduğunu açıkça belirtmiş ve bu râvinin el-Ifrîkî olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla, hadisin zayıflığının doğu ehli ile bir ilgisi yoktur.[8]

Kandehlevî de Tirmizî'nin "Hadisin isnadı doğuludur" şeklindeki nakline yorum yapıp tevil ederek şöyle der: "Bu ifadeyle isnadın zayıflığı veya ona itiraz kastedilmemiştir. Kastedilen şey, söz konusu hadisin Medineliler tarafından rivayet edilmediği, doğulular yani Kûfe ve Basra halkı tarafından rivayet edildiğidir. İsnadın zayıf oluşunun sebebi kendisidir, doğulu oluması değildir. İsnadda yer alan el-Ifrîkî'nin Ehl-i hadis tarafından zayıf kabul edilmesindendir. Ancak ondan birden fazla kimsenin rivayeti onu desteklemiş olur."[9]

Bennûrî bu açıklamaya ekleme ve yorumda bulunarak isnadda Mervezî ve Vâsıtî'nin bulunduğunu ve kendi terimlerine göre bunların doğulu râvilerden olduklarını, ancak senedde Basra ve Kûfe ehlinden bir kimse olduğunu belirtir. Ayrıca, el-Ifrîkî'nin doğululardan olmadığını düşünür. Ardından bu hadisin râvilerinin Basra ve Kûfe'den olup Medinelilerden bir râvi bulunmadığı yönündeki ifadenin doğru olmadığını ekler.[10] Fakat Mübârekpûrî bu hadisin râvilerinin doğulular, yani Kûfe ve Basra ehli olduğunu,[11] Bennûrî'nin açıklamasına aykırı bir şekilde ifade eder.

Ayrıca, Tirmizî'nin "Helâdan Çıkınca Ne Söyleneceği Bâbı"nda verdiği hadisin isnadındaki bir râvi hakkında da yorum yapmışlardır.[12] Bu râvi Muhammed b. Humeyd b. İsmail'dir. Ancak, Tirmizî nüshalarına[13] bakıldığında hadisin ilk râvisinin "Muhammed b. İsmail" olduğu görülür. Buna rağmen, bazı *Câmi'u't-Tirmizî* şârihleri, "Muhammed b. İsmail" yerine "Muhammed b. Humeyd b. İsmail" demiş ve Tirmizî'ye bu şekilde yazdığı için itiraz etmişlerdir. Oysaki Tirmizî nüshaları şerhlerle

---

[7] İbn Ömer'den, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kim abdestli olduğu halde abdest alırsa, Allah ona bunun için on sevap yazar." Bu hadis İfrîkî → Ebû Gutayf → İbn Ömer → Hz. Peygamber kanalıyla rivayet edilmiştir. Bu hadis bize Hüseyin b. Hureys el-Mervezî → Muhammed b. Yezid el-Vâsıtî → İfrîkî tarikiyle rivayet edilmiştir. Ancak bu isnad zayıftır. Ali şöyle demiştir: "Yahya b. Saîd el-Kattân, Hişâm b. Urve'ye bu hadis zikredildiğinde, 'Bu, bir Meşrıkî (doğulu) bir isnaddır' demiştir." Tirmizi, *Câmi'u't-Tirmizî*, bab:44.

[8] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, I, 85-86.

[9] Kandehlevî, *et-Tîbü'ş-şezî*, s. 64.

[10] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-sünen*, I, 214.

[11] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 171.

[12] "Muhammed b. İsmail → Malik b. İsmail → İsrail → Yusuf b. Ebî Bürde → onun babası → Hz. Âişe kanalıyla rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: 'Hz. Peygamber heladan çıktığında 'غُفْرَانَكَ' derdi.' Bu, hasen garîb bir hadistir. Yalnızca İsrail → Yusuf b. Ebî Bürde tarikiyle biliyoruz." Tirmizi, Tahâret, 5.

[13] Burada şu muhakkiklere ait Tirmizî nüshaları kastedilmiştir: Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbaki, İbrahim 'Utve 'Avd ve Beşşâr Avvâd Ma'rûf.

karşılaştırıldıktan sonra Hint alt kıtasındaki şârihlerin kullandığı nüshaların bu nüshalardan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Şahyar'ın[14] da belirttiği üzere onlar Hint ve Mısır nüshalarını ve bazıları Ahmediye nüshasını kullanmıştır. Hindistan'da basılan nüshalarda (Muhammed b. Humeyd b. İsmail → Malik) şeklinde geçmektedir. Kadı Ebû Bekir b. el-Arabî'nin *'Ârizetü'l-ahvezî*'si ile birlikte basılan nüshada ve Mısır'da 1292 yılında basılan Emîriye nüshasında ise (Muhammed b. İsmail → Humeyd → Malik) şeklinde geçmektedir. Bennûrî el yazması nüshada (Ahmed b. Muhammed b. İsmail → Malik) şeklinde olduğunu belirtmiş, ancak tüm bu nüshaların yanlış olduğunu, Tirmizî'nin hocaları arasında "Muhammed b. Humeyd b. İsmail" veya "Ahmed b. Muhammed b. İsmail" isimli birinin bulunmadığını, bu iki ismin ricâl kitaplarında da yer almadığını ifade etmiştir. Hocası Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin Tirmizî derslerindeki tercihini delil göstererek, doğru ismin "Muhammed b. İsmail" yani Trimizî'nin hocası, *Sahîh*'in yazarı Buhârî olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, *Şerhu'z- Zürkânî 'ale'l-Mevâhib* adlı eserde (c. 4, s. 238) Tirmizî'nin bu hadisi İmam Buhârî'den rivayet ettiği ifade edilmiştir. Böylece problem ortadan kalkmış ve doğrunun bu olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Muhammed Âbid es-Sindî'nin nüshasında da böyle geçmektedir.[15]

Eşfâkurrahmân el-Kandehlevî, Hindistan'da basılan Matba'u'l-Müctebâî'nin matbu nüshalarında ve diğerlerinde "Muhammed b. Humeyd b. İsmail" şeklinde geçtiğini belirtmiş ve Bennûrî gibi bu ifadeyi de yanlış bularak "Humeyd" lafzının iki nüshada da fazla olduğunu ve doğru olanın "Muhammed b. İsmail" olduğunu açıkça ifade etmiştir. Görüşünü desteklemek için, *ed-Dürrü'l-gâlî şerhu İrşâdi'l- mütehallî min süneni'n-nebiyyi'l-âlî* adlı eserin sahibi Osman Vehbi Konevî'nin Enes rivayetinden sonra söylediği şu ifadeye dikkat çeker: "Hz. Peygamber tuvaletten çıktığında "غفرانك" derdi. Bu hadisi Buhârî *el-Edebü'l-müfred* adlı eserinde rivayet etmiş ve Tirmizî de ondan Âişe tarikiyle nakletmiştir." Daha sonra Hint nüshalarındaki "ابن حميد" ve Mısır nüshasındaki "ثنا حميد" lafızlarının kâtip hatası sonucu düştüğünü düşündüğünü ekler. Ricâl kitaplarında "Muhammed b. Humeyd b. İsmail" veya "Humeyd" isimli bir râvi bulunmadığını ifade eder.[16]

Mübârekpûrî de bu konuyu ele almış ve "Muhammed b. Humeyd b. İsmail"in Tirmizî'nin râvilerinden olmadığını veya ricâl kitaplarında yer almadığını belirtmiş, bu kişinin "Muhammed b. İsmail" el-Buhârî'den başkası olmadığını doğrulamıştır.[17] Râvi gibi bazı meseleler üzerine yapılan inceleme ve araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Mübârekpûrî ve Kandehlevi'den birinin diğerinden alıntı yaptığı ancak kaynak belirtmediği görülmektedir. Zira *et-Tîbü'ş-şezî* ve *Tuhfe*'de aynı meseleler aynı şekilde geçmektedir. Bu da birinin diğerinden kaynak belirtmeden istifade ettiğini göstermektedir.

[14] Şahyar, "Tirmizî'nin *el-Câmi*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 171.

[15] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-sünen*, I, 82-83 (az bir değişiklik ile).

[16] Bkz. Kandehlevî, *et-Tîbü'ş-şezî*, s. 10.

[17] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 33. *et-Tîbü'ş-şezî*'den yararlandığı anlaşılmaktadır.

Yapılan araştırmaya göre Mübârekpûrî'nin *et-Tîbü'ş-şezî*'den istifade ettiği anlaşılmaktadır çünkü *et-Tîbü'ş-şezî*'nin birinci cildi, *Tuhfetü'l-ahvezî*'den iki yıl önce, 1344 yılında basılmıştır. *Tuhfetü'l-ahvezî*'nin birinci cildi ise 1346 yılında basılmıştır. Ayrıca Mübârekpûrî kitabında *et-Tîbü'ş-şezî*'nin yazarından birçok kez bahsetmiş ve ona cevap vermiştir. Allah en iyisini bilir.

1.4. Aynı İsimli İki Râvinin Ayırt Edilmesi

İmam Tirmizî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* adlı eserinde isim veya lakabı aynı olan birçok ravi bulunmaktadır. Eğer senedde örneğin Sunâbihî, Süfyân, Abdullah, Hasan, Şerîk gibi aynı ismi taşıyan iki râvi veya bu isimle anılan birkaç râvi bulunursa şârihler bu râvileri birbirinden ayırt etmeye özen göstermişlerdirSöz gelimi Sunâbihî hakkında Gengûhî şöyle der: "Tirmizî'nin zikrettiği Sunâbihî, sahâbî olan Sunâbihî değildir. O, Ebû Bekir es-Sıddîk'tan rivayette bulunan tâbiîdir. Sunâbih el-A'ser ise yalnızca bir merfû hadisi bulunan ve sahâbî olan biridir, ancak burada kastedilen o değildir.[18] Keşmîrî, ise üç farklı Sunâbihî olduğunu eklemiştir. Bunlardan biri, sonunda nispet harfi bulunan, sahâbî Sunâbihî'dir, ikincisi yine sonunda nispet harfi bulunan tâbiî Sunâbihî olup ismi Abdurrahman'dır ve künyesi Ebû Abdullah'tır; üçüncüsü ise, sahâbî Sunâbih'tir.[19]

Kandehlevî, Hafız İbn Hacer'in görüşleri ışığında Sunâbihî'yi tarif etmekte ve onun *Tehzîbü't-Tehzîb* ve *el-İsâbe* adlı eserlerdeki görüşlerinin hülasasını aktarmaktadır ki buna göre Sunâbihî'nin sahâbî olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Hz. Peygamber'den ve Ubâde b. Sâmit'ten rivayete bulunmuştur. Dûrî, İbn Maîn'den şöyle nakletmiştir: "Abdullah b. Sunâbihî'den Medineli râviler rivayete bulunmuştur, sahâbî olabilir." Ardından, Kandehlevî şu sonuca ulaşır: "Gördüğünüz gibi, Hafız'ın bu sözü doğru olanın Abdullah değil' Ebû Abdullah olduğunu gösterir. Ancak *el-İsâbe*'deki sözü bunun aksine işaret etmektedir çünkü Tirmizî'nin Buhârî'den naklettiği sözün[20] ardından "فيه نظر" demiş ve Abdullah ismini doğrulayan rivayeti zikretmiştir." Sonra Hafız İbn Hacer'in *İsabe*'de şöyle dediğini nakleder: "Bana kalırsa doğrusu Abdullah değil, Ebû Abdullah'tır."[21]

Bennûrî ise, hocası Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin söylediklerini, faydalı eklemeler yaparak nakletmiştir. Örneğin: "Temizliğin Fazileti Babı"nda yer alan hadisin isnadında Sunâbihî geçmektedir. Bennûrî, Sunâbihî adında üç farklı kişi olduğunu belirtmiştir. Bunlardan biri sahâbî olan

---

[18] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, I, 33-34.

[19] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 20. Süfyan'a dair başka bir örnek için bakınız: Tirmizî'nin Ebvâbü't-Tahâre, "Namazın Anahtarı Abdesttir Bâbı"nda verdiği hadisin senedinde "Süfyan" yer almıştır. Keşmîrî, hadis âlimlerinin bu Süfyan'ın Süfyan b. Uyeyne mi yoksa Süfyan es-Sevrî mi olduğu konusunda tereddütte kaldıklarını, ancak yaptığı araştırmalar sonucunda, Hafız Zeyla'î'nin *Tahrîcü'l-Hidâye* adlı eserinde, Taberânî rivayetine dayanarak, bu kişinin İbn Uyeyne değil, Sevrî olduğunu tespit ettiğini belirtmiştir. Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 42, 62, 81, 84, 206.

[20] İmam Buhârî'nin şu sözünü kastetmektedir: "Malik bu konuda yanılmıştır. O, Ebû Abdullah'tır ve adı Abdurrahman b. Asîle'dir, Hz. Peygamber'den semâı yoktur.

[21] Bkz. Kandehlevî, *et-Tîbü'ş-şezî*, s. 5-6.

Abdullah es-Sunâbihî'dir. İkincisi, tâbiî olan Abdurrahman es-Sunâbihî'dir. Üçüncüsü ise nispet yâ'sı bulunmayan Sunâbih'tir ancak bazen ona da Sunâbihî denir ve sahâbîdir.[22]

Mübârekpûrî, Ebû Bekir es-Sıddîk'tan rivayette bulunan es-Sunâbihî hakkında şöyle der: "Onun Resûlullah'tan semâı yoktur. Adı Abdurrahman b. 'Usayle'dir ve künyesi Ebû Abdullah'tır. Sunâbih A'ser el-Ahmesî ise Hz. Peygamber'in şu hadisini işiten sahabîdir: 'Diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Sakın benden sonra birbirinizle savaşmayın.'"[23]

1.5. Râvi İsimlerininYazımı İle İlgili Hatalara Dikkat Çekme

Tirmizî'nin nüshalarının farklı olmasından ve *Câmi'u't-Tirmizî*'yi şerh edenlerin Ahmediye nüshası, Hindistan nüshası, Mısır nüshası, Müctebaiye nüshası gibi çeşitli nüshalardan faydalanmalarından dolayı, bazı nüshalarda râvi isimlerinin yazılışında hatalar meydana gelmiştir. Bu sebeple, bir nüshayı kullanıp diğer nüshalarla karşılaştırmayanlar hataları fark etmemişlerdir. Ancak farklı nüshalarla karşılaştıranlar bu hatalara dikkat çekmişlerdir. Konuya açıklık getirmek için, Tirmizî nüshalarında farklı şekillerde yer alan bir râviye değinelim. Pek çok nüshada "Yahya b. Bessâm" olarak geçen râviyi Sirâc Ahmed es-Sirhindî[24] ve Mübârekpûrî[25] bu şekilde zikretmiş ve biyografisine yer vermişlerdir. Ancak Keşmîrî[26] ve Bennûrî[27] bu râviye değinmemiştir. Buna karşılık Gangohî, "Yahya b. Bessâm'ı işittim" ifadesi hakkında, "'Be' harfi ile yazılmıştır, bu yanlıştır, doğru olan, 'be' harfi olmadan 'Sâm' şeklinde olmasıdır" diyerek uyarıda bulunmuştur.[28]

Sirhindî ve Mübârekpûrî, "Bessâm" şeklinde kullanarak yanılmışlardır. Fakat Gangohî'nin gözlemi doğrudur. Çünkü İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân, Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer gibi cerh ve ta'dîl âlimleri, râvinin adını "Bessâm" olarak değil "be" harfi olmadan "Yahya b. Sâm" olarak kaydetmişlerdir.[29]

---

[22] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen,* I, 49-50.

[23] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 30-31.

[24] Bkz. *Şerhu's-Sirhindî,* II, 117.

[25] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, V, 431.

[26] Bkz. Keşmîrî,*el-'Arfü'ş-şezî*, II, 182.

[27] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-sünen*, V, 446.

[28] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebu'd-dürrî*, Kitâbü's-Savm, "Her Ay Üç Gün Oruç Tutma Bâbı", II, 61.

[29] Bkz. *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 258,; *es-Sikât*, VI,. 193, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl,* XXXI, 317,; *Mîzânü'l-i'tidâl*, VII,. 308,; *Tehzîbu't-Tehzîb,* X, 146.

Gangohî bazı râvi isimlerinde hata etmiş, daha sonra onları düzeltmiştir.[30] Fakat elimizdeki Tirmizî nüshalarında[31] bu hata ve yanlışlıklara rastlanmamaktadır. Görünüşe göre, Gengûhî'nin kullandığı nüsha karşılaştırılmamıştır ya da ihtilaf içermektedir. Gengûhî'nin talebesi ve *el-Kevkebü'd-dürrî*'nin muhaşşîsi Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî farklı nüshalardan bahsetmektedir. Onun ifadelerinden Gengûhî'nin, Ahmediyye nüshasını kullandığı anlaşılmaktadır, çünkü Hint ve Mısır nüshalarında râvîi isimleri doğru bir şekilde yer almaktadır ve hatırlatma ya da açıklamaya gerek yoktur.

1.6. Seneddeki Izdırâbın Giderilmesi

Hint alt kıtası âlimlerinin birçoğu, hadisteki ızdırâb üzerinde durmaya özen göstermiş ve önceki âlimlerin ve muhaddislerin görüşleri ışığında uygun çözümler bulmaya çalışmışlardır. Ancak Sirâc Ahmed es-Sirhindî ve Muhammed Hâşim Han el-Attarî gibi bu konuyu pek önemsemeyenler de olmuştur. Çünkü Sirhindî genellikle râvilerin tercemelerine, hadisin şerhine ve fıkhî meselelerin açıklamasına yer vermiş, Muhammed Hâşim Han ise ızdırâbı İmam Tirmizî'nin, râvilerin cerh ve ta'dil durumuna dair açıklamaları ya da Tirmizî'nin isnaddaki problemlere ilişkin işaret ettiği yerler ve onun uygulamaları ışığında açıklamıştır. Bunun haricinde kendinden önceki âlimlerin görüşlerini genellikle analiz ve eleştiri yapmaksızın nakletmiştir. Aşağıda, Tirmizî'nin *Câmi'*inde geçen bir hadis zikredilecektir:

Kuteybe ve Hennâd → Vekî' → Şu'be → Abdülaziz b. Suheyb → Enes b. Malik isnadıyla aktarıldığına göre Hz. Peygamber helaya girdiğinde şöyle derdi: "اللَّهُمَّ إِنِّى أَعُوذُ بِكَ". Şu'be'nin aktardığına göre başka bir defasında da şöyle demiştir: "أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبِيثِ أَوِ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ". Ebû Îsâ şöyle demiştir: "Bu konuda Ali, Zeyd b. Erkam, Câbir ve İbn Mes'ûd'dan da rivayet vardır." Ebû Îsâ şöyle demiştir: "Enes'in hadisi bu bâbda en sahih ve en güzel olanıdır. Zeyd b. Erkam hadisinin isnadında ızdırâb vardır. Hişâm ed-Destüvâî ve Saîd b. Ebî Arûbe, Katâde'den rivayet etmişlerdir. Saîd → Kâsım b. Avf eş-Şeybânî → Zeyd b. Erkam ve Hişâm ed-Destavâî → Katâde → Zeyd b. Erkam tarikleri de bulunur.[32]

---

[30] Gengûhî şöyle demiştir: "(عن أبي ليلى عن مولاتها) ifadesi hatalıdır, doğru olan (عن ليلى عن مولاتها) şeklindedir." Gengûhî, *el-Kevkebüd-dürrî*, II, 69. Ayrıca şöyle demiştir: "(وعمرو بن ثابت) sonrasında bir râvinin ismi atlanmıştır ve o da Eyyûb bin Hût'tur, bu şekilde yazılmalıdır." Gengûhî, *el- Kevkebüd-dürrî*, IV, .479.

[31] Burada şu muhakkiklere ait Tirmizî nüshaları kastedilmiştir: Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbaki, İbrahim 'Utve 'Avd ve Beşşâr Avvâd Ma'rûf.

[32] Kuteybe ve Hennâd → Vekî' → Şu'be → Abdülaziz b. Suheyb → Enes b. Malik kanalıyla nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber helaya girdiğinde şöyle derdi: 'اللَّهُمَّ إِنِّى أَعُوذُ بِكَ' Şu'be bir başka sefer şöyle dediğini haber vermiştir: 'أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبِيثِ أَوِ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ' Ebû İsa şöyle demiştir: 'Bu konuda Ali, Zeyd b. Erkam, Câbir ve İbn Mesûd'dan da rivayetler vardır.' Şunu da eklemiştir: 'Bu konuda Enes'in hadisi en sahih ve en güzel rivayettir. Zeyd b. Erkam hadisinin isnadında ise ızdırâb vardır; Hişam ed-Destüvaî ve Saîd b. Ebî Arûbe → Katâde kanalıyla aktarıldığına göre Saîd, Kâsım b. Avf eş-Şeybânî → Zeyd b. Erkam kanalıyla rivayette bulunulmuştur. Hişam ed-Destuvaî ise Katâde → Zeyd b. Erkam kanalıyla rivayette bulunmuştur.

Ancak Tirmizî'nin de işaret ettiği üzere bu hadisin senedinde bir ızdırâb mevcuttur ve bu konuda Tirmizî şârihlerinin görüşleri şu şekildedir:

Sirhindî, bu hadisteki ızdırâbı detaylı bir şekilde ele almamış, sadece genel olarak değinmiştir ve şöyle demiştir: "Hadiste ızdırâb, râvi tarafından senedde ya da metinde meydana gelen bir farklılık olup bu, takdim tehir, ziyade npksan, kalb yani bir râviyi başka biriyle değiştirme ya da bir metni başka bir metinle değiştirme ve benzeri şekillerde olabilir. Burada ise bir râvi başka bir râviye kalbedilmiştir."[33]

Gengûhî, seneddeki ızdırâb üzerinde de durur. "Zeyd b. Erkam rivayetinde iki açıdan ızdırâb vardır. Birincisi, sahâbî ismindeki farklılıktır. Bazıları Zeyd, bazıları ise Enes bin Malik olarak zikretmiştir. İkincisi, Kâsım'ınn zikredilip zikredilmemesi ve rivayetlerin dört ayrı senedle gelmesidir: Saîd → Katâde → Kâsım → Zeyd rivayeti, Hişâm → Katâde → Zeyd rivayeti, Şu'be → Katâde → Nadr b. Enes → Zeyd rivayeti ve Ma'mer → Katâde → Nadr → Enes rivayeti.

Gengûhî ayrıca senedde iki ızdırâb olduğunu belirtmiştir. Birincisi, Saîd ve Hişâm'ın, Katâde' nin hocası hakkında farklı rivayetlerde bulunmasıdır. Sa'îd → Katâde → Kâsım → Zeyd isnadı ve Hişâm → Katâde → Zeyd isnadı bulunmaktadır. İkincisi ise Şu'be ve Ma'mer'in de Katâde' nin hocası hakkında farklı rivayetler aktarmasıdır. Şu'be → Katâde → Nadr b. Enes → Zeyd b. Erkam isnadı ve Ma'mer → Katâde → Nadr b. Enes → Enes (Nadr'ın babası) isnadı bulunmaktadır.

Gengûhî'nin vardığı sonuç özetle şudur: Katâde'nin hem Zeyd b. Erkam'dan hem de Nadr b. Enes'ten rivayet etmiş olması muhtemeldir ve Nadr, babasından rivayet etmiştir. Yani, Katâde Zeyd'den Kâsım vasıtasıyla rivayet etmiştir, ancak bunu irsâl etmiştir ve sika bir râvinin mürsel rivayeti kendisinin müdellis olduğu bilinmedikçe makbuldür. Bu durumda, hadisin Zeyd'den ve Nadr'dan gelmiş olması mümkündür. Zeyd'den Kâsım aracılığıyla rivayet etsin ya da etmesin fark etmez. Aynı şekilde Nadr vasıtasıyla onun babasından ya da Zeyd'den rivayeti de birbirinden farksızdır.[34]

Keşmîrî ise ızdırâbı Katâde'nin öğrencileri aracılığıyla gidermiştir. İlk olarak Hişâm ve Saîd, sonrasında ise Ma'mer ve Şu'be ile ilgilenmiştir. Hişâm ve Saîd, Katâde ile Zeyd b. Erkam arasında bir râvi olup olmadığı konusunda farklı görüşler dile getirmiştir. Saîd bu râviyi zikrederken, Hişâm böyle bir râvi zikretmemiştir. Keşmîrî ise Saîd'in görüşünü tercih etmiştir. Ma'mer ve Şu'be'ye gelince, her ikisi de Katâde → Nadr b. Enes şeklinde rivayet etmişlerdir. Ancak Şu'be, Nadr' dan önceki râvinin

[33] Sirhindî, Sirâc Ahmed, *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, I, 32.

[34] Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, I, 36-37.

Zeyd b. Erkam olduğunu söylerken, Ma‘mer bu kişinin Nadr'ın babası Enes olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda Keşmîrî ayrıntılı bir açıklama yapmıştır.[35]

Kandehlevî, ızdırâbı Ebû Dâvûd'un şârihlerinin görüşleri doğrultusunda çözmeye çalışmıştır.[36] Mübârekpûrî ise, Azîmâbâdî'nin *Gâyetü'l-maksûd* adlı eserindeki açıklamaları çerçevesinde ızdırâbı izah etmiş ve ızdırâbı şu şekilde gidermeye çalışmıştır: Katâde hem Kâsım b. Avf'tan hem de Nadr b. Enes'ten rivayette bulunmuş olabilir. Bununla birlikte, Katâde'nin Zeyd bin Erkam'dan hem doğrudan hem de arada bir vasıta ile rivayet ettiği belirtilmelidiği sürece yalnızca bu açıklamanın ızdırâbı tamamen ortadan kaldırmayacağını kabul etmiştir. Ma‘mer → Katâde → Nadr b. Enes → Enes (babası) rivayeti ise Beyhakî'nin ortaya koyduğu üzere bir vehimden ibarettir.[37]

Muhammed Hâşim Han ise, diğer âlimlerin görüşlerini aktardıktan sonra bir soru sorar ve yanıtlar: "Katâde'nin Zeyd b. Erkam'dan doğrudan rivayet ettiği şeklindeki Saîd'in rivayetinin gerçek tefsiri nedir? Burada iki ihtimal vardır. Birincisi, Kâsım b. Avf eş-Şeybânî ve Nadr b. Enes'in işittiği gibi Katâde'nin de Zeyd b. Erkam'ı doğrudan işitmiş olmasıdır. İkincisi ise, bu senedin, Ma‘mer → Katâde → Nadr b. Enes → Enes senedi gibi bir vehme dayandığıdır.[38]

1.7. Hadisin Senedindeki İlletin Açıklanması

Tirmizî, hadislerin hem senedindeki hem metnindeki illetlerini açıklamaya önem vermiştir. Aynı şekilde rivayetlerdeki çelişkiler veya lafızlardaki farklılıklar ile hadisi zayıf veya münker kılabilecek unsurları ele almıştır. Aşağıda İmam Tirmizî'nin hasen olarak değerlendirdiği bir hadisin *Câmi‘u't-Tirmizî* şârihleri tarafından nasıl ele alındığına örnekler verilecektir:

Tirmizî, Semüre b. Cündeb'in, "Cuma Günü Abdest Alma Bâbı"nda yer alan hadisini hasen olarak değerlendirmiştir. Hadis şu şekildedir: "Hasan'ın Semüre b. Cündeb'den naklettiğinde göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Kim cuma günü abdest alırsa bu yaptığı güzeldir, ancak her kim guslederse gusül daha faziletlidir."[39]

Keşmîrî bu hadis hakkında şöyle demiştir: "Hasan'ın Semüre'den hadis işittiğine dair üç farklı görüş vardır. Bazıları hiçbir şey işitmediğini, bazıları işittiğini, diğerleri ise sadece akîka hadisini işittiğini söylemiştir. Diğer sahâbîlerden ise çoğu kez mürsel rivayette bulunmuştur."[40] Bennûrî,

[35] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 31.

[36] Bkz. Kandehlevî, *et-Tîbü'ş-şezî*, s. 10. Ayrıca bkz. s. 90.

[37] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 39-40.

[38] Bkz. *Şerhu Muhammed Hâşim Hân*, I, 233.

[39] Tirmizi, Salat,245.

[40] Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, II, 11.

Keşmîrî'nin bu açıklamasına şu eklemeyi yapmıştır: "Hasan'ın mürsel rivayetlerini sika râviler aktardıklarında, bu rivayetler İbnü'l-Medînî ve Ebû Zür'a nezdinde sahihtir. İlk görüşü Şu'be ve İbn Hibbân, ikinci görüşü İbnü'l-Medînî ve Buhârî, üçüncü görüşü ise Nesâî, Bezzâr, Dârekutnî ve diğerleri benimsemiştir."[41]

Mübârekpûrî ise *Kûtü'l-mugtezî* adlı eserinden Irâkî'nin şu sözünü aktarmıştır: "Onun, akîka hadisi dışında Semüre'den başka rivayetler de duyduğu doğrudur. Ancak bu hadiste semâ'ı kesin değildir. Çünkü bu hadisi an'ane yoluyla rivayet etmiştir ve müdellis olduğu için bu rivayeti ile ihticâc edilmez."[42] İbn Hacer'in şu sözünü de nakletmiştir: "Bu hadisin pek çok tariki vardır. Bunların en meşhur ve en güçlüsü Hasan'ın Semüre'den rivayetidir. Bu rivayeti *Sünen* yazarları, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân kitaplarına almıştır. Bu hadisin iki illeti vardır: Bunlardan biri Hasan'ın an'ane ile rivayetidir. Diğeri ise hangi tarikin tercih edileceğinde ihtilaf edilmesidir. İbn Mâce Enes'in hadisini, Taberânî Abdurrahman b. Semüre'nin, Bezzâr Ebû Saîd'in ve İbn Adî ise Câbir'in hadisini tercih etmiştir. Ancak bu rivayetlerin hepsi zayıftır."[43] Mübârekpûrî, İbn Hacer'in *et-Telhîsü'l-habîr*'de şöyle dediğini eklemiştir: "İmam şöyle demiştir: 'Hasan'ın Semüre'den rivayetini ittisale hamledenler, bu hadisi sahih kabul etmiş olur." Ayrıca İbn Hacer şunu da eklemiştir: "Bu; Buhârî, Tirmizî, Hâkim ve diğerlerinin naklettiği üzere Ali b. Medînî'nin görüşüdür. Ondan sadece akîka hadîsini işittiği de söylenmiştir. Bezzâr ve başkalarının görüşü böyledir. Aslında ondan hiçbir şey işitmediği, sadece kitabından rivayet ettiği de söylenmiştir."[44]

1.8. Hadisler Hakkında Kabul veya Ret Hükmü Vermeleri

Tirmizî, cerh ve ta'dîl ilminde sağlam ve yetkin âlimlerden biridir. Onun *el-Câmi'*ini ve onu takip eden *İlel*'i inceleyen kimse, râvilerin cerh ve ta'dîl durumları hakkında çokça bilgi verdiğini, hadislerin çoğuna sahih, hasen ya da zayıf şeklinde hükümler verdiğini görecektir. Bazen sahih ile hasen hükmünü birleştirir. Bazı hadislerde ise bir hüküm getirmez ve bazen de hadisi garip olarak nitelendirir ama hakkında herhangi bir hüküm vermez. Ya sahih, hasen veya zayıf olduğu hakkında kesin bir bilgi edinmediği için ya da hadiste bilmediği bir illet gördüğü için hüküm vermez veyahut da bir amaca binaen hadisin hükmünü açıklamaz.

Hint alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şârihlerinin çoğu bu konuya bir dereceye kadar önem vermiş, Tirmizî'nin *Câmi'*nin bir hüküm vermediği birçok hadis hakkında sahihlik veya zayıflık hükmü

---

[41] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, II, 120-121.

[42] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 5.

[43] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dârü'l-Ma'rife - Beyrut, 1379, II, 362.

[44] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, c. 3, s. 6; İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'î el-kebîr*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutb, Müessesetü Kurtuba, Mısır, 1. baskı, 1416/1995, II, 134. Sirhindî, Gengûhî ve Muhammed Hâşim Han, hadis senedindeki illetin açıklanmasına temas etmemişlerdir.

vermişlerdir. Bazı hadislere verdiği hükümlerde ona muhalefet etmişler ve kullandığı bazı terimler nedeniyle onu eleştirmişlerdir.[45] Ancak, Sirhindî bu meseleye fazla önem vermemiştir. Muhammed Hâşim Han da hadislere hüküm vermede yalnızca Tirmizî'nin söylediklerini nakletmiş, İbn Hacer, Nevevî, Molla Ali el-Kârî başta olmak üzere önceki ulemanın görüşlerini eklemiştir. Fakat bunlar üzerinde kendi görüşünü açıklamadan, analiz veya tenkit yapmadan onların sözlerini sadece Arapçadan Urduca'ya çevirmiştir.[46]

1.8.1. Tirmizî'nin Hüküm Vermediği Hadisler Hakkında Hüküm Verme

Câmi'u't-Tirmizî şârihlerinden, hadisler hakkında hüküm verme konusuna en çok eğilenler Mübârekpûrî ve Bennûrî olmuş. İmam Tirmizî'nin hüküm vermediği bazı hadisler hakkında hüküm vermişlerdir. Ancak Bennûrî'nin hadislere hüküm verme yöntemi Mübârekpûrî'ye göre daha kapsamlı ve dakiktir. Bu kısımda konuyla ilgili birkaç örnek verilecektir:

Bennûrî, Tirmizî'nin "Telbiye ve Kurban'ın Faziletleri Bâbı"nda, Sehl b. Sa'd'dan rivayet ettiği ve hüküm vermeden bıraktığı hadisin[47] ardından, "ceyyidü'l-isnad" olduğunu belirterek hadisin kaynaklarına yöneltmiştir ki bu da hadisin sahih olduğunu ifade eder. Sözlerinin tam metni şu şekildedir: "Aynı şekilde bu bâbda Sehl b. Sa'd el-Ensârî'nin hadisini İsmail b. Ayyâş tarikiyle de zikretmiştir ki bu râvi Şamlılardan rivayetlerinde sika kabul edilir. Burada da Umâre b. Gaziyye'den rivayette bulunmuştur. Müslim ve dört *Sünen* yazarı onun rivayetini almışlardır. Lâ be'se bih'tir, isnadı ise "ceyyid"dir. Hadisi İbn Mâce rivayet etmiş,[48] Hâkim de Şeyhayn'ın şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiştir."[49]

Tirmizî'nin hüküm vermediği Sehl b. Sa'd hadisine Mübârekpûrî'nin de hüküm vermediği görülmektedir. Sadece râvi "Gaziyye"ye işaret ederek onun hakkında "Lâ be'se bih" demiştir.[50]

---

[45] Gengûhî ve Muhammed Hâşim Han bu kısma çok nadir temas ederler. Çünkü Gengûhî hadisin şerhi ve fıkhî görüşlerin açıklanmasına daha çok odaklanır. Muhammed Hâşim Han ise her zaman yaptığı gibi, başkalarının görüşlerini nakleder ve bu tür meselelere pek temas etmez.

[46] Örnek için bkz. *Şerhu Muhammed Hâşim Hân*, III, 426, 432. Onlar, râvilerin biyografilerine, hadislerin tahrîcine ve fıkhî meselelere odaklanmışlardır.

[47] "Müslüman telbiye getirdikçe sağında veya solunda bulunan her taş, ağaç ya da toprak parçası da telbiye getirir. Ta ki bu yer buradan ve buradan kesilene kadar." Tirmizi, *Hac*,14.

[48] İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, bir grup muhakkik tarafından tahkik edilmiştir, Dârü'r-Risâle el-'Âlemiyye, 1. baskı, 1430/2009,, Hac, 15.

[49] Hâkim, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. baskı, 1411/1990, 620, Hadis no: 1656, elmenasik. Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, VI, 83.

[50] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VII, 103.

Mübârekpûrî, "Her Ay Üç Gün Oruç Tutma Bâbı"nda yer alan Ebu Hüreyre hadisinin *Sahîhayn*'da da olduğunu belirtmekle yetinmiş ve [51] şöyle demiştir: "Bahsedilen Ebû Hüreyre hadisine Tirmizî bir hüküm vermemiştir, ancak hadis sahihtir ve Şeyhayn tarafından rivayet etmiştir.[52] Ancak Bennûrî bu konuda sözü uzun ve kapsamlı tutmuştur. Hadisin hangi kaynaklarda yer aldığına değinmiş, hadis kitaplarındaki şevâhidine işaret etmiştir. Tirmizî'deki lafızları diğer hadis kitaplarındakilerle karşılaştırmış, hadis metnindeki bazı hatalar konusunda uyarıda bulunmuştur. Bu da nüshalar arası ihtilaftan dolayıdır.[53]

1.8.2. *Sahîhayn*'a ya da İkisinden Birine Dayandırılması Yoluyla Hadislere Sahih Hükmü Verilmesi

Tirmizî'nin hüküm vermediği ve Hint alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şârihlerinin de hüküm belirtmediği bazı hadisler vardır. Ancak, şârihlerden bazıları bu hadisleri *Sahîhayn*'a ve diğer hadis kitaplarına dayandırmış ve râvisini de belirtmiştir.

Bennûrî, Tirmizî'nin "Hayızlı Kadının Haccın Menasikinden Hangilerini Yapması Gerektiği Bâbı"nda rivayet ettiği Âişe hadisi[54] üzerine şöyle bir yorum yapmıştır: "Âişe hadisi, Buhârî'nin *Kitâbü'l-Hayz* ve Müslim'in *Kitâbü'l-Hacc*'ında ittifakla yer alır. Buhârî "Hayızlı Kadının Bütün Hac Menasikini İfa Etmesi Gerekliliği Bâbı"nda, ayrıca "Lohusa Kadınların Yapması Gerekenler Bâbı"nda ve diğer yerlerde bu hadisi almıştır."[55] Mübârekpûrî de hadisin *Sahîhayn*'da mevcut olduğuna işaret etmiştir.[56] Bu iki âlim, hadisin *Sahîhayn*'da bulunmasının sıhhate delalet ettiğini ima etmiş gibidir.

Mübârekpûrî, Tirmizî'nin "İtikaftan Çıkılınca Ne Yapılacağı Bâbı"nda rivayet ettiği Âişe hadisi[57] hakkında şöyle demiştir: "Bu hadisi Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce Âişe'den rivayet etmişlerdir."[58] Bu örnekler onların, hadisin yer aldığı kaynaktan hareketle sıhhat hükmü verdiklerini göstermektedir.

---

[51] "Hz. Peygamber bana üç şeyi tavsiye etti: vitir namazını kılmadan uyumamamı, her ay üç gün oruç tutmamı ve duha namazını kılmamı." *Câmi'u't-Tirmizî,* Al-Sawm –Oruç- , 54.

[52] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî,* III, 391.

[53] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen,* V, 446-447.

[54] "Hz. Âişe şöyle demiştir: 'Hayız oldum, bunun üzerine Resûlullah bana, Kâbe'yi tavaf etmek dışında bütün hac menâsikini yerine getirmemi emretti.'" Tirmizi, *Hac,* 100.

[55] Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen,* VI, 359.

[56] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî,* VII, 11.

[57] "Hz. Peygamber, itikafından çıkmış ve Şevval ayının on günü itikaf yapmıştır."

[58] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 434. Ayrıca bkz. III, 345.

1.8.3. Tirmizî'nin Hüküm Vermediği Bazı Hadislerde Hüküm Belirtilmemesi

Tirmizî'nin hüküm vermediği bir dizi hadis vardır ve zaman zaman *Câmi'u't-Tirmizî* şârihleri de bu hadisler hakkında bir görüş belirtmeden geçmişlerdir. Ancak bu hadislerden bazıları *sahih* ve *sünen* kitaplarında mevcuttur. Bu durum, ya hadislerin hükmünün açık olduğuna ve açıklamaya gerek kalmadığına ya da şârihlerin bu hadislere dikkat etmediklerine veyahut da hüküm vermeye çalışsalar da bir sonuca varamadıklarına işaret eder.

Hint alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şârihleri Tirmizi'nin hüküm belirtmediği yerlerde hadisin sıhhati hakkında değerlendirme yapmayı büyük ölçüde ihmal etmişlerdir. Ancak aralarında Mübârekpûrî ve Bennûrî gibi nispeten bu hususa dikkat edenler de bulunmaktadır. Az önce değinildiği gibi onlar hadisleri *Sahîhayn*'a veya ikisinden birine dayandırarak sıhhatine dair hüküm verme yöntemini benimsemişlerdir.

Keşmîrî ve öğrencisi Bennûrî'nin hüküm vermediği hadislerden biri,[59] Tirmizî'nin "Her Ay Üç Gün Oruç Tutma Bâbı"nda rivayet ettiği Ebû Hüreyre hadisidir.[60] Bu hadis sahih olup Buhârî ve Müslim tarafından *Sahîhayn*'da rivayet edilmiştir.[61] Bu durumu Mübârekpûrî *Tuhfetü'l-ahvezî* adlı eserinde belirtmiştir.[62]

Aynı şekilde, Keşmîrî[63] ve Mübârekpûrî,[64] Tirmizî'nin "Bir Yemeğin İki Kişiye Yetmesi Bâbı"nda rivayet ettiği Câbir hadisi[65] hakkında da hüküm belirtmemişlerdir. Ancak bu hadis, İmam Müslim'in, *Sahîh*'inde rivayet ettiği sahih bir hadistir.[66] Ayrıca, Tirmizî'nin "Namaz Kılanın Önünden Geçmenin Mekruhluğu Bâbı"nda temrîz sîgasıyla rivayet ettiği hadis[67] hakkında da hüküm vermemişlerdir.[68] Bu örnekleri arttırmak mümkündür.

---

[59] Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, V, 446.

[60] "Hz. Peygamber bana üç şeyi tavsiye etti: vitir namazını kılmadan uyumamamı, her ay üç gün oruç tutmamı ve duha namazını kılmamı." Tirmizi, Al-Sawm –Oruç- , 54.

[61] Buhârî, Abwab al-Tatawwu, 9. *Müslim*, Al-Sawm –Oruç-,35.

[62] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, V, 431.

[63] Bkz. Keşmîrî, e*l-'Arfü'ş-şezî*, III, 281.

[64] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, V, 444.

[65] "Bir kişinin yemeği iki kişiye yeter, iki kişinin yemeği dört kişiye yeter, dört kişinin yemeği sekiz kişiye yeter." *Tirmizî*, Abwābu al-At'ima - Yiyecekler bölümleri -, 21.

[66] Müslim, Al-aşriba -İçecekler-, 33.

[67] Bkz. *el-'Arfü'ş-şezî*, c. 1, s. 333, ve Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, III, 357-358. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 295.

[68] "Sizden birinizin yüz yıl boyunca ayakta durması, namaz kılmakta olan kardeşinin önünden geçmesinden daha hayırlıdır." *Tirmizî*, Salat,2051.

1.9. Tirmizî'nin "Bu Hadis Garîbdir veya Sadece Bu Tarikini Biliyoruz" Sözü Hakkında ihtilaf

Tirmizî'nin bazı hadisler hakkında "Bu hadis garîbdir veya sadece bu tarikini biliyoruz" dediği ve bu hadisler hakkında sahih veya zayıf olduğuna dair hüküm vermediği görülmektedir. *Câmi'u't-Tirmizî* şârihlerinden Gengûhî, Keşmîrî, Bennûrî ve Mübârekpûrî bu hadisler hakkında hüküm beyan etmişlerdir. Görünüşe göre, Mübârekpûrî ve Bennûrî bu konuda daha titiz ve dikkatli davranmışlar, râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarına değinmişlerdir. Çoğu zaman hadislerin sahih olduğunu tespit amacıyla mütâbaat ve şevâhidini zikretmişlerdir. Bu durumu şöyle bir örnekle izah edebiliriz:

Gengûhî, Tirmizî'nin "Namazın Anahtarı Temizliktir Bâbı"nda yer verdiği hadisin[69] senedi hakkında şöyle demiştir: "Bu hadis 'Kuba halkından bir adamdan' ifadesi sebebiyle inkıta içerir ve bu hadis ile ihticâc edilemez."[70] Evet, bu hadis yalnızca cehâletü'r-râvi veya isnaddaki mübhem râvi (Kuba halkından bir adam) nedeniyle değil aynı zamanda senedde çok zayıf bir ravi olan "Süveyr"in bulunmasından dolayı da delil olarak kabul edilemez. Bu râvi, birçok cerh-ta'dîl âlimi tarafından tenkit edilmiştir. Süfyân es-Sevrî, Süveyr hakkında: "Süveyr, başlıca yalancılardan (أركان الكذب) biriydi" demiştir. İbn Maîn "ليس بشيء", Nesâî "ليس بثقة" Dârakutnî "متروك", İbn Hibbân ise: "Senetleri öyle bir değiştirirdi ki rivayet ettiği şeyler mevzu gibi olurdu" demiştir.[71]

Keşmîrî, Tirmizî'nin "Secde Ederken Dayanma Bâbı"nda rivayet ettiği Ebû Hüreyre hadisi[72] hakkında verdiği hükme itiraz etmekte ve râvilerinin hepsinin sika olduğunu belirtmektedir.[73] Tirmizî'nin "Bu rivayeti sadece bu tarikle biliyoruz" dediği durumlarda, bu ifadenin rivayetin o tarikinin zayıflığına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Keşmîrî'nin Tirmizî'nin görüşünü reddetmesi hadisin sıhhatine işaret ettiğini gösterir.

---

[69] Tirmizî şöyle demiştir: "Abd b. Humeyd... → Sevîr → Kuba halkından bir adam → bu adamın babası → Hz. Peygamber'in ashabı kanalıyla nakledildiğine göre onlar şöyle demiştir: 'Hz. Peygamber bize Kuba'da Cuma namazına katılmamızı emretti.' Bu hadii sadece bu tarik ile biliyoruz." *Tirmizî, Salat,360.*

[70] Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî,* I, 415-416.

[71] Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 36-37.

[72] "Hz. Peygamber'in ashabı secde ederken yaşadıkları zorluğu Hz. Peygamber'e şikâyet ettiler. Bunun üzerine o, 'Dizlerinizi destek olarak kullanın' dedi. Bu hadisi yalnızca Ebû Salih → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber tarikiyle biliyoruz." *Tirmizî*,Salat, 2012.

[73] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 282.

Tirmizî'nin "Namazın Kaç Rekât Kısaltılacağı Bâbı"nda Hz. Ali'den naklettiği hadisin[74] zayıf olduğuna işaret etmiştir. Buna göre isnadında meçhul Numan b. Sa'd ile zayıf Abdurrahman b. İshak el-Vasatî bulunmasına rağmen Tirmizî bu hadisi hasen olarak değerlendirmiştir.[75]

Bennûrî, Tirmizî'nin "Tilavet Secdesinde Ne Söyleneceği Bâbı"nda İbn Abbâs'tan naklettiği hadis[76] hakkında şöyle demiştir: "Hâkim *Müstedrek*'te bu hadisi sahih kabul etmiştir. Ayrıca hadisin râvilerinin Mekkeli olduğunu ve hiçbiri hakkında cerh olmadığını, sıhhat şartlarını taşımasına rağmen Buhârî ve Müslim tarafından alınmadığını belirtmiştir. Zehebî bu rivayeti *Telhîs*'inde zikretmiş ve sahih bulmuştur. Râvileri arasında mecruh bir kimse olmadığını söylemiştir. İbn Hacer de *Tehzîb*'de Hasan b. Muhammed'in hadisinin İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'lerinde yer aldığını ve İbn Hibbân'ın onu *es-Sikât*'ta zikrettiğini eklemiştir. Ayrıca hadisin sahih ve en düşük ihtimalle hasen olduğunu ifade etmiş, Heysemî'nin de zikrettiği üzere Ebû Ya'lâ ve Taberânî'nin rivayet ettiği Ebû Saîd hadisinin bu rivayete şâhid olduğunu da ifade etmiştir. İbn Hacer Hâkim'in bu hadisi sahih, diğerlerinin ise hasen olarak değerlendirdiğini söylemiştir.[77]

Mübârekpûrî de Tirmizî'nin "Sakalın Bir Kısmının Alınması Bâbı"nda naklettiği hadisin[78] zayıf olduğunu çünkü medârının Ömer b. Harun olduğunu ve onun metrûk bir râvi olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de bu hadisi zikrettikten sonra şöyle demiştir: Tirmizî bu hadisi rivayet etmiştir. Buhârî'nin ise, Ömer b. Harun hakkında "Bu rivayet dışında onun münker bir hadisine rastlamadım" dediğini nakletmiştir.[79] Mübârekpûrî'nin, hadis hakkında kendi görüşünü belirtmeden diğer âlimlerin sözleriyle yetindiği görülmektedir. Örneğin, Tirmizî'nin "Hubârâ'nın Yenmesi Bâbı"nda yer verdiği hadis[80] hakkında Mübârekpûrî şöyle der: "Bu hadis verildikten sonra *Telhîs*'te[81] şöyle denmiştir: 'İsnadı zayıftır, 'Ukaylî ve İbn Hibbân bu rivayeti zayıf saymıştır.'"[82]

---

[74] "'Ramazan ayından sonra oruç tutmak istersen, Muharrem ayında tut. Çünkü o, Allah'ın ayıdır. İçinde, Allah'ın bir topluluğun tövbesini kabul ettiği ve başka bir topluluğun da tövbesini kabul edeceği bir gün vardır.' Bu, hasen garîb bir hadistir."

[75] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, II, 173.

[76] "Bir adam Hz. Peygamber'e gelmiş ve şöyle demiştir: 'Ey Allah'ın Resûlü, gece uyurken kendimi bir ağacın arkasında namaz kılıyor gibi gördüm. Secdeye gittim, o ağaç da benimle birlikte secde etti.' Bu, İbn Abbas'tan gelen garîb bir hadistir, sadece bu tarikle biliyoruz." *Tirmizî*, Abwābu al-Daʿawāt- Dua bölümleri-, 33.

[77] Bkz. *Me'ârifü's-Sünen*, V, 86-87 (az bir değişiklik ile). Ayrıca bkz. V, 443, I, 425.

[78] "Amr b. Şuayb, babasından, o da dedesinden şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber sakalının eninden ve boyundan (bir miktar) keserdi." Bu hadis garîb bir hadistir." *Tirmizî*, Abwābu al-Adab - Edep bölümleri -,17.

[79] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VIII, 37.

[80] İbrahim b. Ömer b. Sefine, babasından, o da dedesinden şöyle rivayet etmiştir: "Ben, Allah Resûlü ile birlikte hubârâ eti yedim." Bu hadis garîb bir hadistir. Hubârâ, bir kuş türüdür.

[81] İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'î el-kebîr*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutb, nşr. Müessesetü Kurtuba, Mısır, 1. baskı, 1416/1995, IV, 284, no: 2456.

[82] *Tuhfetü'l-ahvezî*, V, 452; 431, 471. Ayrıca bkz. III, 462; I, 476. Ayrıca bkz. X, 49, 126, 188. X, 13. Ayrıca bkz. V, 457.

1.10.Tirmizî'nin "Bu Hadis Hasendir ya da Hasen Sahihtir" Sözünün Eleştirilmesi

Tirmizî bazı hadisleri hasen veya sahih olarak değerlendirmiştir. Ancak, Hint alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şârihleri zaman zaman bu hükmü reddetmiş, eleştirmiş ve tartışmışlardır. Şerhlere bakıldığında, Mübârekpûrî ile Bennûrî'nin bu tür değerlendirmelerde daha kararlı oldukları ve hadislerin farklı rivayetlerini bir araya getirip sened incelemelerini cerh ve ta'dîl açısından ele aldıkları görülmektedir. Buna karşın, Keşmîrî ve Kandehlevî bu konulara nispeten daha az eğilmişler ve çok kapsamlı işlememişlerdir. Eleştiri konusu olan hadislerden biri Tirmizî'nin "Çoraplar ve Ayakkabılar Üzerine Mesh Bâbı"nda Mugîre b. Şu'be'den naklettiği "Hz. Peygamber abdest aldı ve çoraplar ile ayakkabılar üzerine mesh yaptı." hadisidir.[83] Tirmizî bu hadisi hasen ve sahih olarak değerlendirmiştir.

Ne Sirhindî ne de Gengûhî, Tirmizî'nin bu hükmü üzerine bir yorum yapmışlardır. Yalnızca hadisin şerhine ve fakihlerin tercihlerine yer vermişlerdir.[84] Ancak, Eşfâkurrahman el-Kandehlevî, Tirmizî'nin bu görüşünü reddetmiş, doğrudan Ebû Dâvûd'un sözünü nakletmiştir: Abdurrahman b. Mehdî, Mugîre'den ma'ruf olan rivayet, Hz. Peygamber'in mestler üzerine mesh ettiği olduğu için bu hadisi rivayet etmemiştir. Ardından, İbnü'l-Hümmâm'ın görüşünü aktararak, hadisin zayıf olduğunu Ahmed b. Hanbel, İbn Mehdî ve Müslim'den nakletmiş, Nevevî'nin görüşünü ekleyerek bu âlimlerin her birinin tek başına olsa dahi Tirmizî'ye tercih edileceğini ve cerhin ta'dîle takdim edildiğini belirtmektedir.[85]

Keşmîrî, Tirmizî'nin hükmünü eleştirmiş ve hadisin Mugîre'den altmış farklı yolla rivayet edildiğini ancak bu hadisteki lafzı yalnızca bu râvinin zikrettiğini söylemiştir. Ayrıca, Ebû Dâvûd'un da Abdurrahman b. Mehdî'nin bu hadisini rivayet etmediğini belirttiğini eklemiştir.[86] Bennûrî ise hadisi illetli kabul etmiş ve Tirmizî'nin bu hadisi sahih görmesine karşı delilleri ve âlimlerin ona cevaplarını vermiştir. Buna göre Ebû Dâvûd *Sünen*'inde "Çoraplar Üzerine Mesh Babı"nda Abdurrahman b. Mehdî'nin bu hadisi rivayet etmediğini, çünkü Mugîre'den rivayet edilen ma'rûf hadisin, Hz. Peygamberin mestler üzerine mesh ettiği hadis olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Beyhakî hadisin münker olduğunu, Süfyân es-Sevrî, Abdurrahman b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. Medînî ve Müslim b. Haccâc'ın bu hadisi zayıf kabul ettiğini, Mugîre'den rivayet edilen ma'rûf hadisin mestler üzerine mesh olduğunu ve büyük bir topluluğun da bu şekilde amel ettiğini söylemiştir.[87]

---

[83] Tirmizî, Tahâret,74.

[84] Bkz. *Şerhu's-Sirhindî*, I, 124-125. Ayrıca bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, I, 133-135.

[85] Bkz. Kandehlevî, *et-Tîbü'ş-Şezî*, I, 102.

[86] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 105.

[87] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, I, 349.

Mübârekpûrî muhtelif rivayetleri, mütâbaat ve şevâhidi topladıktan ve muhaddisler ile fukahâ arasındaki ihtilafı açıkladıktan sonra hadisin zayıf olduğu hükmünü vermiştir. Tirmizî'nin hadisi hasen ve sahih kabul ettiğini, ancak birçok hadis imamının hadisi zayıf bulduğunu belirtmiştir. Ardından Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'daki "Bu rivayette Ebû Kays'a mütâbaat eden birini bilmiyoruz, Mugîre'den sahih olan rivayet, Hz. Peygamber'in mestler üzerine mesh ettiği hadistir." sözünü aktarmıştır. Bennûrî'nin Ebû Dâvûd'dan naklettiği kısmı Mübârekpûrî de burada zikretmiştir. Nevevî'nin, "Bu âlimlerden her biri görüşünde infirad etse dahi, Tirmizî'ye tercih edilir çünkü cerh, ta'dîle takdim edilir." sözünü nakletmiş, hâfızların ittifakla bu hadisin zayıf olduğuna hükmettiğini ve Tirmizî'nin hasen sahih olarak nitelendirmesinin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.[88] Sonra şöyle demiştir: "Sonuç olarak, çoraplar üzerine mesh konusunda hakkında tartışma bulunmayan sahih bir merfu hadis bulunmamaktadır. Benim kanaatim bu şekildedir."[89]

Tirmizî'nin hasen kabul ettiği ve şârihler tarafından eleştirilen bir diğer hadis "Azık ve Bineği Olana Haccın Farz Olması Bâbı"nda geçen hadistir.[90] Keşmîrî, bu hadise şu şekilde yorum yapmıştır: "Tirmizî, Allah ona merhamet eylesin, İbrahim b. Yezid'in hadisini hasen olarak kabul etmiştir, oysa çoğunluk nezdinde onun hakkında eleştiriler vardır. Bu nedenle, Tirmizî'nin bu hadisi hasen kabul etmesinin zayıf olduğu ve muhtemelen mütâbaat ve şevâhidini dikkate alarak bu şekilde değerlendirdiği söylenmiştir."[91]

Bennûrî, hocasının bu sözlerine ek olarak, Tirmizî'nin hadisi hasen kabul ettiğini ve bu yüzden onun rivayetini de hasen olarak değerlendirdiğini belirtmiş, bu görüşünü Trimizî'nin şu ifadesine dayandırmıştır: "Bazı hadis âlimleri onun hafızasını eleştirmişlerdir." Ardından, hadisin şâhid ve mütâbaatlarını incelemiş ve bütün bu rivayetlerin zayıf olduğunu söylemiştir. Bu bilgi *Telhîs* ve *Nasbü'r-râye*'de yer almaktadır. Ayrıca, sahih olan rivayetin, Hasan'ın mürsel rivayeti olduğunu ve bu rivayetin Saîd b. Mansûr ve Beyhakî tarafından nakledildiğini eklemiştir. Buna göre Hz. Peygamber'e ayette geçen kelime kastedilerek "Ya Resûlallah, "sebîl" nedir?" diye sorulmuş ve O da "Azık ve binek." diye cevaplamıştır. Daha sonra, böyle rivayetlerin çeşitli yollardan gelmesiyle kuvvet kazandığını ifade etmiştir.[92]

---

[88] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 277-279.

[89] Bkz. *a.g.e.,* I, 281.

[90] "İbn Ömer'den şöyle rivayet edilmiştir: 'Bir adam, Hz. Peygamber'e gelerek 'Ey Allah'ın Resûlü, haccı gerektiren sebepler nelerdir?' diye sordu. O da: 'Yeterli azık ve binek.' buyurdu.' Bu hadis, hasen bir hadistir.*Tirmizî*, Hac, 4.

[91] Keşmîrî, *el-'Arfüş-şezî*, II, 214. Ayrıca bkz. II, 65. Not: Bu hadis, daha önce de belirtildiği gibi "Azık ve Bineği Olana Haccın Farz Olması Bâbı"nda geçmektedir. Ancak Keşmîrî'nin Tirmizî'nin hükmüne dair yorumu bundan iki bâb önce, "Hac ve Umrenin Sevabı Bâbı"nda yer almaktadır. Görünüşe göre bu ya neşredenin hatasıdır ya da *el-'Arfüş-şezî*'yi yazarken Muhammed Çerâğ'ın yaptığı bir hata olabilir.

[92] Bkz. *Me'ârifü's-Sünen*, VI, 16-17.

Mübârekpûrî de Tirmizî'nin bu hadisi hasen kabul etmesini eleştirmiş ve Tirmizî'nin hadisi şâhidlere dayanarak hasen kabul ettiğini, yoksa hadisin isnadında İbrahim b. Yezid el-Hûzî'nin yer aldığını, onun ise *Takrîb*'de de belirtildiği üzere metrûkü'l-hadis olduğunu söylemiştir. Ardından Bennûrî'nin yaptığı gibi *Telhîs*'ten nakille şâhid ve mütâbaatları zikretmiştir.[93]

2. Hanefî ve Ehl-i Hadis Âlimlerinin Metin Tenkidi İle İlgili Yöntemi

Hadisin metninin incelenmesi Hint alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şârihlerinin büyük önem verdiği meselelerden biridir. Hadisin metnini incelemekten kasıt, onun Kur'ân-ı Kerîm'e ve sünnet-i nebevîye arz edilerek tenkididir. Eğer Kur'ân'ın açık hükümlerine veya sabit sünnete muhalif ise hadisin zayıflığına hükmedilir ve terk edilir.[94]

Hanefî âlimler, *Câmi'u't-Tirmizî* şerhlerinde bu yöntemi izlemiş ve önceki Hanefîler tarafından haber-i vâhidin kabulü için belirlenen usûl ve kaidelere bağlı kalmışlardır. Cessâs, İsa b. Ebân'ın şu ifadelerini nakletmiştir: "Haber-i vâhid dört durumda reddedilir: Sabit sünnete aykırıysa, Kur'ân'ın mümkün olabilecek anlamlarına zıt düşerse, "umûmi" bir meselede umûmun bilmediği "hâs" bir haber olarak geldiyse, halk onu rivayet ettiği hâlde onun aksine amel ettiği şâz bir haber ise."[95] Bu sebeple, Hanefî *Câmi'u't-Tirmizî* şârihlerinin bu dört kaideye sıkı sıkıya bağlı kaldıkları ve koydukları ölçülere uymayan haber-i vâhidi kabul etmedikleri görülmektedir. Örneğin, erkeklik organına dokunma ile abdestin bozulması, meclis muhayyerliği, köpeğin yalamış olduğu kabın yedi kez yıkanması, musarrât, cenazeyi taşıyan veya ölüyü yıkayan kişiye abdest gerekmesi, rükûda elleri kaldırma, kadına dokunma, ateşle temas eden şeylerden dolayı abdest ve besmelenin açıktan söylenmesi ile ilgili hadisleri kabul etmemişlerdir. Zira bu meselelerin Kur'ân-ı Kerîm'e ve umûmü'l-belvâya aykırı olduğunu, eğer kesin olsalardı herkes tarafından nakledilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.[96] Bu sebeple, Hint alt kıtasındaki Hanefî âlimlerin bu yöntemi izlediği ve hadisleri şerh ederken aynı ölçütleri takip ettikleri görülmektedir.

---

[93] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*,VI, 4.

[94] Bu konuda Bk. Muhammed Enes es-Sermînî, "*el-Kat'î ve'z-zannî beyne Ehli'r-rey ve Ehli'l-hadîs*" s. 92-106, 153-173 ve 219-221.

[95] Bkz. Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî el-Hanefî, *el-Fusûl fi'l-usûl*, Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 2. baskı, 1414/1994, III, 113

[96] Serahsî şöyle demiştir: "Haberin Kitab'a muhalefeti, onun zayıf olduğuna dair açık bir delil olur. Bu yüzden âlimlerimiz, erkeğin tenasül organına dokunmasıyla abdestin bozulacağına dair haberi kabul etmemişlerdir. Çünkü bu haber, Kitab'a aykırıdır. Allah Teâlâ, 'İçlerinde temizlenmeyi seven adamlar vardır' buyurmuştur. Burada kastedilen su ile istinca yapmaktır. Allah onları bu sebeple övmüş ve bu eylemi tetahhur olarak isimlendirmiştir. Bilinmektedir ki, su ile istinca ancak tenasül organına dokunarak olur. Dolayısıyla, dokunmayı bevl etmek gibi hades sayan hadis, Kitab'da bildirilene aykırıdır. Çünkü hades olan bir fiil temizlik olarak isimlendirilemez." Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefa el-Efganî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. baskı, 1414/1993, II, 148. Ayrıca bkz. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, II, 166.

2.1. Hadisin Kur'ân-ı Kerim'e Arz Edilmesi

Hadislerin Kur'an'a arz edilmesi, rivayetlerin doğruluğunu tespit etmede bazı İslam âlimleri tarafından benimsenmiş ilmî bir yöntemdir. Zira Kur'an-ı Kerîm, şeriatın asli kaynağı ve en yüksek referansıdır; sahih sünnet onunla çelişemez. Bu yaklaşım, Hz. Âişe ve İbn Abbas gibi bazı sahabilerden de nakledilmiş olup, sünnetin Kur'an ışığında doğru anlaşılmasını ve metinlerin sağlam temellere dayandırılmasını amaçlamaktadır. *Câmi'u't-Tirmizî* şârihleri, Tirmizî'nin İbn Ömer'den rivayet ettiği, ölünün yakınlarının ağlaması sebebiyle azap çekeceğine dair hadisi eleştirmişlerdir.[97] Hint alt kıtası âlimleri ister Hanefîlerden isterse Ehl-i hadis'ten olsun istisnasız olarak bu hadise itiraz edip onu Allah'ın kitabına arz etmişler ve bu hadisin Kur'ân'a aykırı olduğunu söylemişlerdir.[98] Gengûhî bu hadisi Kur'ân-ı Kerim'e arz edip, ölünün kendisi için ağıt yakıldığı müddetçe ailesinin ağlaması sebebiyle azap hissedebileceği ya da ağıttan ötürü azap göreceği anlamında tevil etmiştir. Ayrıca hadis kâfir olan, ağıt yakılmasını vasiyet eden veya ağıt yakılmasından hoşnut olan kimselerle ilgili olabilir. Aksi takdirde şu âyet-i kerimenin onun hakkında geçerli olmalıdır: "Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez". [99] Bize düşen ayet ile hadis arasını cemetmektir.[100]

Bu görüşe Keşmîrî de katılmış ve hadisin belirtilen âyete aykırı olduğu için bir işkâl içerdiğini eklemiştir. Ardından bu hadisin bir Yahudi cenazesinin yanından geçildiği sırada söylenmiş olduğu ve insanların bu cenaze üzerine ağladıkları anlatan Hz. Âişe'nin sözünü zikretmiştir. Buna göre Hz. Peygamber: "Onlar cenazeye ağlıyorlar, o ise azap çekiyor" demiştir. Yani onların ağlaması sebebiyle değil, küfründen dolayı azap çekmektedir. Keşmîrî, bu hadisi tevil ederek, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'deki şu sözünü nakletmiştir: "Ölü, onların fiilinden dolayı değil, kendi fiilinden dolayı ya da ölüye ağıt yakılması vasiyet edilmiş veya bu durumdan hoşnut olmuşsa azap çeker. Veyahut onların kendisi için ağlayacağını bilmesine rağmen onları bundan menetmemişse bu onun kendi fiilinin günahıdır. Aksi takdirde bir günahı olmaz ve azap görmez."[101]

Mübârekpûrî de cumhur ulemânın, genel Kur'an umûm hükümlerine aykırı olması ve günahı olmayan bir kimsenin azap çekeceğini bildirmesi sebebiyle bu hadisleri tevil yoluna gittiklerini

---

[97] "İbn Ömer Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: 'Ölü, ailesinin ona ağlaması sebebiyle azap görür.' Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle demiştir: 'Allah İbn Ömer'e merhamet etsin, yalan söylemedi ama yanıldı. Resûlullah Yahudi bir adam öldüğünde şöyle buyurmuştu: 'Ölü azap görüyor, ailesi ise ona ağlıyor.'" *Tirmizî, al-Janā'iz- Cenazeler-*, 25.

[98] Hz. Âişe "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez" ayetiyle çeliştiğini düşündüğü için bu hadisleri Hz. Peygamber'in müslümanlar hakkında söylediğini kabul etmemiştir.

[99] El-En'âm 6/164.

[100] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî,* II, 175-177.

[101] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, II, 415.

belirtmiştir. Ardından, âlimlerin bu hadisleri nasıl tevil ettiklerini zikretmiş ve tevil imkânı varken bu hadisleri reddetmemek gerektiğini açıklamıştır.[102]

Hanefî âlimleri bir şahit ve yeminle hüküm verme hadisiyle de amel etmemişlerdir.[103] Keşmîrî bir şahit ve yeminle hüküm verme hadisinin, şu ayetle çeliştiğini belirtmiştir: "İçinizden iki erkeği şahit tutun; eğer iki erkek bulunmazsa, bir erkek ve iki kadın."[104] Buna dayanarak, ayetin sübûtu kat'î, hadisin sübûtu ise haber-i vâhid olduğu için zannîdir. Keşmîrî, Hz. Peygamber'in bir şahit ve yeminle hüküm vermesinin davayı sonuçlandırmak için değil, bir sulh sebebiyle olduğunu düşünmektedir. Bu görüşünü Hz. Peygamber'in bir şahitle hüküm verdiği, Ebû Dâvûd'un uzun bir hadisine dayanarak dile getirmiştir. Buna göre hadiste Hz. Peygamber "Gidiniz ve mallarınızı eşit olarak bölüşünüz"[105] buyurmuştur. Keşmîrî bunun bir hüküm değil bir maslahat olduğunu eklemiştir. Çünkü Hz. Peygamber döneminde davalar ya bir kanıt ya da yemin ile sonuçlandırılmaktaydı. Keşmirî, Buhârî'nin de bir şahit ve yeminle hüküm verme konusunda Hicazlıların hadisini almayarak Hanefîler ile aynı görüşü paylaştığını belirtmiştir. [106]

Ancak Mübârekpûrî bir ehl-i hadis âlimi olarak bir şahit ve yeminle hüküm vermenin delil olarak yeterli olduğunu ve bu hadisin ayetle çelişmediğini belirtir. Bu hükmün sünnetin Kur'an'ı tahsis etmesinin ve ona bir ilave yapması kapsamında verileceğini düşünmektedir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit gibi büyük sahâbîlerin Hz. Peygamber'in bir şahit ve yeminle hüküm verdiği görüşünde olduklarını eklemektedir.[107]

2.2. Hadisin Sünnete Arzı

Hadisler arasında muhalefet oluştuğunda hadisin sünnete arzı da ehl-i rey ve ehl-i hadis arasında ortak bir yöntemdir. Onların bu yöntemi uyguladıkları, bazı konularda ittifak ettikleri, bazı konularda ise ihtilaf ettikleri görülmektedir. İttifak ettikleri konulardan biri abdestten sonra kurulanma meselesidir. Tirmizî, Hz. Âişe'den şu hadisi rivayet etmiştir: "Resûlullah'ın abdestten sonra kurulanmak için bir bez vardı." Mu'âz b. Cebel'den de şu rivayeti aktarmıştır: "Hz. Peygamber abdest aldığında elbisesinin ucuyla yüzünü silmişti."

---

[102] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî,* IV, 72.

[103] "Hz. Peygamber bir şahit ve yemin ile hüküm vermiştir." Tirmi, Abwābu al-Aḥkām - Hükümler bölümleri -,13.

[104] El-Bakara 2/282.

[105] Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd,* thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil Karabelli, Dârü'r-Risaleti'l-'Âlemiyye, 1. baskı. 1430/2009. al-Aqḍiya- Hükümler-, 21.

[106] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî,* III, 113-115.

[107] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî,* VIII, 94-96.

Bu iki hadis zayıftır ve bunlarla çelişen sahih bir hadis vardır ki, bu da gusülden ve abdestten sonra kurulanmanın mekruh olduğunu göstermektedir. Bu hadis, Meymûne'nin Hz. Peygamber'in guslü hakkında rivayet ettiği hadistir. Bu rivayette, "Ona bir mendil verdim, ancak almadı ve ellerini silkeleyerek uzaklaştı"[108] denmektedir. Keşmîrî, *Münyetü'l-musallî*'nin yazarı Kaşgârî'nin[109] abdestten sonra kurulanmanın müstehab olduğu şeklindeki sözünü nakletmiş, ardından Kadıhan'a göre[110] bu işlemin mübah olduğunu aktarmıştır. Keşmîrî de ikinci görüşü tercih etmiş, ancak mendil kullanmanın sünnet olmadığını belirtmiştir.

Mübârekpûrî, abdestten sonra kurulanma meselesiyle ilgili hadisleri ve rivayetleri sıraladıktan sonra Ebû Meryem'in bir sahâbîden naklettiği hadis haricindekilerin zayıf olduğunu belirtmiştir. el-Aynî'nin bu hadisin Nesâî'nin *el-Künâ* adlı eserinde sahih bir isnadla verdiğini söylemiştir. Ancak ne isnadını bulabilmiş ne de esere ulaşabilmiştir. Ardından, *Umdetü'l-kârî*'den nakille Hz. Osman, Hz. Hasan ve Enes gibi bazı sahâbîlerin ve tâbiîlerin mendil kullandıklarını İbnü'l-Münzir'den nakletmiştir. İbn Sîrîn, Alkame ve Esved buna ruhsat vermişler, İmam Mâlik, Sevrî, Ahmed b. Hanbel, İshak ve Ehl-i rey âlimleri bunda bir sakınca görmemişlerdir. Bunları naklettikten sonra Mübârekpûrî de kurulanmanın caiz olduğunu söyleyenlerin görüşünü tercih etmiştir.[111]

Buradan anlaşılmaktadır ki hem Hanefî hem de Ehl-i hadis âlimleri, hadisi meşhur sünnete arz etmişler, gusül ve abdestten sonra mendil kullanmanın ve kurulanmanın caiz olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Ancak Mübârekpûrî, âlimlerin delilleri noktasında daha kapsamlı açıklamalarda bulunmuştur.

2.3. Hadisin Sahâbe Amellerine Arzı

Hint alt kıtasındaki *Câmi'u't-Tirmizî* şerhlerine dikkatlice bakıldığında Hanefî âlimlerin hadisleri sahâbe ve tâbiîn amellerine arz etmeye önem verdikleri görülmektedir. Ancak ehl-i hadis âlimleri bu usûle yönelmemişlerdir. Onların esas aldıkları şey, hadisin Hz. Peygamber'den âdil ve zâbıt râviler aracılığıyla naklidir. Önemli olansa hadisin Hz. Peygamber'e ulaşmasıdır. Keşmîrî ve diğer Hanefî âlimleri, hadislerin sıhhat kurallarının belirlenmesi noktasında, güvenilir ve âdil râviler tarafından nakledilen hadisleri birinci sıraya koymuşlar ve bu konuda Ehl-i hadis ile hemfikir

[108] Buhârî, Kitābu al-Ghusl- Gusül Bölümü-, 18.

[109] Sedîdüddin el-Kaşgârî, Hanefî fakihidir. 705/1305 yılında vefat etmiştir. Bkz. Kayapınar, Hüseyin, DİA, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), c. XXXII, s. 32-33.

[110] Ebü'l-Mehâsin İmam Hasan b. Mansur b. Şemsü'l-Eimme Mahmud'un lakabı Fahreddin'dir. Kadıhan Özkendî el-Fergânî olarak bilinir. Hanefî âlimlerindendir. İmam Kadıhan, Mâverâünnehir'de Fergana bölgesindeki Özkent'te doğmuştur. Günümüzde bu bölge, Özbekistan'ın en önemli bölgelerinden biridir. 592/1196 yılında vefat etmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, İzzeddin, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, II, 422. Bkz. Özel, Ahmet, "Kadıhan" DİA,(Ankara: TDV Yayınları, 2001) c, XXIV, s.121-123.

[111] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 152-156.

olmuşlardır. Ancak çelişki durumunda sahâbîlerin amellerine dayanmışlardır. Hz. Âişe'nin naklettiği hadiste,[112] Hz. Peygamber'in teravihi on bir rekât kıldığına işaret edilmiştir. Ancak Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamaları ve Müslümanların ameliyle çeliştiği için Hint alt kıtası Hanefî âlimlerinin bu hadisle amel etmediği görülmektedir. Hz. Ömer'in uygulamasına uyarak yirmi rekât kılmayı tercih etmişlerdir.

Gengûhî'ye göre teravihin rekât sayısıyla ilgili rivayetler zayıf olmalarına rağmen, Hz. Peygamber'in yirmi rekât kıldığına işaret etmektelerdir. Sahâbîlerin ameliyle ve tariklerin çokluğuyla desteklenen zayıf hadisin güçleneceği konusunda da âlimlerin icmâı vardır.[113]

Keşmîrî, *Câmi'u't-Tirmizî* şerhinde, dört büyük imamın yirmi rekâtı esas almasının dayanağının Hz. Ömer'in uygulaması olduğuna ve Hz. Peygamber'in sekiz rekât kıldığının sahih olarak sabit olduğuna inanmaktadır. Yirmi rekât ise zayıf bir senedle gelmiştir ve zayıf olduğu konusunda ittifak vardır. Bununla birlikte, ümmet Hz. Ömer'in uygulamasını kabul etmiştir. Keşmîrî yirmi rekâtın tarihi sürecine değinmiş ve teravih uygulamasının Hz. Ömer döneminin ikinci yılında yerleştiğini ifade etmiştir. Bu bilgiyi *Târîhu'l-hulefâ',* İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-tarih* ve *Tabakâtü İbn Sa'd* adlı eserlerine dayandırmıştır. Ardından, Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamalarının şer'î bir yönü olduğunu belirtmiş, "Sünnetime ve hidayete erdirilmiş Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine uyun"[114] hadisini delil getirmiştir. Hz. Ömer'in amelinin de bir sünnet olduğunu eklemiştir. Tatarhâniyye'den naklen, Ebû Yusuf'un İmam Ebû Hanîfe'ye, Hz. Ömer'in yirmi rekâtı ilan etmesinin daha önce bir dayanağı olup olmadığını sorduğunu ve Ebû Hanîfe'nin "Ömer bid'atçı değildi" cevabını verdiğini zikretmiştir. Yani, yirmi rekât uygulamasının mutlaka bir dayanağı olduğunu, ancak bize güçlü bir isnadla ulaşmadığını belirtmiştir.[115]

Bennûrî ise meseleyi daha geniş bir şekilde ele almış, teravih namazının rekât sayısı meselesini detaylandırarak farklı rivayetleri bir araya getirmiş, yirmi rekâtın Hz. Ömer'in, dört mezhep imamının, Hz. Ömer dönemindeki sahâbe ile tâbiînin uygulamalarıyla sabit olduğunu ve kimsenin buna itiraz etmediğini delillerle ispat etmiştir. Ona göre yirmi rekât Hz. Peygamber'den sahih bir rivayetle değil de zayıf bir rivayetle sabit olsa dahi bu zayıf rivayet, Hz. Ömer döneminden itibaren ümmetin uygulamasıyla desteklenmiştir. Hz. Ömer bunu uygulamış, ümmet de kabulle karşılamıştır. Hicrî on dördüncü yüzyılda yaşayan ve yirmi rekâttan vazgeçip sırf merfû rivayetle örtüşüyor diye sadece sekiz rekât ile yetinenlere en sert ifadelerle karşı çıkmıştır. Ardından, yirmi rekât teravihin ümmet ve imamlar

---

[112] "Ebû Seleme b. Abdurrahman, Hz. Âişe'ye Resûlullah'ın Ramazan ayında nasıl namaz kıldığını sorduğunu ve onun da şöyle cevap verdiğini nakletmiştir: 'Resûlullah Ramazan'da ve diğer zamanlarda on bir rekâttan fazla kılmazdı. Dört rekât kılardı, onların güzelliğini ve uzunluğunu sorma, sonra dört rekât kılardı, onların da güzelliğini ve uzunluğunu sorma, sonra üç rekât kılardı.' Hz. Âişe dedi ki: 'Ey Allah'ın Resûlü, vitir namazını kılmadan önce uyuyacak mısın?' diye sordum, o da şöyle buyurdu: "Ey Âişe, gözlerim uyur ama kalbim uyumaz.'" *Buhârî,* Abvâbu't-teheccüd -Teheccüd bölümleri-,16.

[113] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî,* II, 78.

[114] Tirmizî, Abvâbu'l-ʿilm, 16.

[115] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî,* II, 76-79.

arasında ittifak edilen bir miktar olduğunu ve bu konuda herhangi bir ihtilaf bulunmadığını eklemiştir. Ona göre ihtilaf yirmi rekâttan fazla kılınması konusunda olmuştur.[116]

Mübârekpûrî ise teravih rekâtlarıyla ilgili farklı rivayetleri zikrettikten sonra, bu hadislerde Hz. Peygamber'in o gecelerde kıldığı rekât sayısına dair bir bilgi olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, Mübârekpûrî'ye göre o gecelerde Hz. Peygamber'in sekiz rekât kılıp ardından vitr namazını kıldığını ifade eden Câbir'in hadisinde rekât sayısı zikredilmiştir. Daha sonra on bir rekâtın tercih edilmesi gerektiğini belirterek, bunun sahih bir isnadla Hz. Peygamber'den sabit olduğunu ve Hz. Ömer'in de bu şekilde emrettiğini açıklamış, diğer rivayetlerin ise bu konuda sessiz kaldığını belirtmiştir.[117]

Görüldüğü üzere Hanefî âlimleri hadisleri sahâbîlerin uygulamalarına arz etmişler ve onların amellerini esas almışlardır. Bu durum, teravih namazının yirmi rekât olarak kılınması meselesinde de böyledir. Bennûrî'nin de işaret ettiği gibi, Hanefî âlimlerin delilleri daha güçlüdür. Nitekim dört tâbiîden Hz. Ömer'in yirmi rekât teravih kılınmasını emrettiği rivayet edilmiştir. Ayrıca, Sâib b. Yezid'den rivayet edildiğine göre: "Hz. Ömer insanları Ramazan ayında Übey b. Ka'b ve Temîm ed-Dârî'nin arkasında toplamış, yirmi bir rekât kılmışlar, yüz ayetlik surelerle namaz kılmışlar ve fecrin hemen öncesinde namazı bitirmişlerdir."[118]

İmam Malik, Yezid b. Rûmân'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İnsanlar Hz. Ömer b. el-Hattâb zamanında Ramazan'da yirmi üç rekât kılarlardı."[119] Yahya b. Saîd ise şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Ömer yirmi rekât kıldırması için birini görevlendirmiştir."[120] Abdülazîz b. Rufey' ise şu rivayette bulunmuştur: "Übey b. Ka'b, Ramazan ayında Medîne'de insanlara yirmi rekât kıldırır ve üç rekât da vitr namazı kılardı."[121]Rivayetlerin farklılık arzettiği, kimisi yirmi, kimisinin yirmi bir, kimisinin de yirmi üç rekâtı işaret ettiği görülmektedir. Bu artış, vitr namazının da hesaba katılması sebebiyledir. Sâib b. Yezid'in rivayeti sahihtir. Yezid b. Rûmân ve Yahya b. Saîd el-Kattân'ın rivayetleri ise mürseldir ancak bu durum bir sorun teşkil etmez.

---

[116] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, V, 542-556.

[117] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 437-440.

[118] Ebû Bekir, Abdurrezzak b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'âni, *el-Musannef*, thk. Habibürrahman el-A'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. baskı, Beyrut:1403, III, 217.

[119] Malik b. Enes b. Malik b. Âmir el-Asbahî, *Muvatta'ü'l-İmâm Malik*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, Lübnan, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, 1406/1985, *Muvatta'ü'l-İmâm Malik*, Kitâbu's-ṣalât fî Ramażân, 2.

[120] İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannefü İbn Ebî Şeybe,* thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1. baskı, 1409, II, 163.

[121] *A.g.e s.163.*

3. Hanefî ve Ehl-i Hadis Âlimlerinin Fıkhu'l-Hadîse Dair Meselelerdeki Yöntemi

Tirmizî'nin *Câmi'*i, ağırlıklı olarak ahkâma dair hadisleri içermektedir. Bu nedenle, Hanefî ve Ehl-i hadis âlimler, fıkhî meselelere değinmişlerdir. Ancak Hint alt kıtasındaki Hanefî âlimler arasında fıkhu'l-hadîse en çok özen gösteren kişi Mübârekpûrî'dir.[122] "Fıkhu'l-hadîs" ifadesiyle fıkhî meseleler değil hadisten çıkarılabilecek hükümler kastedilmektedir. Zira Bennûrî ve Asgar Ali er-Rabbânî, fıkhî meselelere daha çok değinmişlerdir.

3.1. Fıkhu'l-Hadîsi Kendi Görüşlerine Göre Beyan Etmeleri

Câmiu't-Tirmizî şarihleri arasında, Sirhindî fıkhu'l-hadîse neredeyse temas etmeyen kişidir. Temas ettiği zamanlarda ise, genellikle kendi kişisel görüşünü ve bu meselede ulaştığı fıkhî sonuçları belirtir. Diğer âlimlerin bu konudaki görüşlerine yer vermez. Aynı doğrultuda hareket eden başka şârihler de bulunmaktadır. Hadis üzerine kendi yorumlarını yapar ve diğer âlimlerin ve şârihlerin görüşlerine işaret etmezler. Fıkhu'l-hadîsi, kendi anladıklarıyla ve zihinlerindeki görüşlerle beyan ederler. Bunlardan Keşmîrî, Bennûrî ve Mübârekpûrî gibi bazıları bu yönteme tamamen bağlı kalırken diğer bazı şârihler ise buna kısmen bağlı kalmışlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki, şârihler tüm hadislerde fıkhu'l-hadîsi beyan etme konusunda ittifak etmiş değillerdir. Bazen bazı hadislerinkini açıklama konusunda birleşirken, bazen de bu konuda farklı düşünmüşlerdir. Kimi zaman bir şârih bir hadisin fıkhına aynı şekilde temas ederken, diğer şârih buna temas etmez. Bazen de her biri bir hadisin sadece bir kelimesinin veya birkaç kelimesinin fıkhını açıklamakta, tüm hadisin fıkhına temas etmemektedir. Bu durumu daha açık bir şekilde ortaya koymak için aşağıda her birinden örnekler verilecektir.

Farklı bakış açılarına rağmen, Sirhindî, Kandehlevî ve Mübârekpûrî "Hz. Peygamber'in Abdestinin Nasıl Olduğu Bâbı"nda geçen hadisin[123] fıkhını beyan etme konusunda ortak bir tutum sergilemişlerdir. Sirhindî şöyle demiştir: "Bu hadisten birkaç sonuç elde edilmektedir: Birincisi, insanlar arasında maruf olan abdestin sıralamasıdır. İkincisi, başın bir kez mesh edilmesidir. Üçüncüsü, ayakta abdest almanın câiz olmasıdır. Dördüncüsü, abdestten artan suyun ayakta içilmesinin câiz olmasıdır."[124] Bu hadisin şerhinde Kandehlevî şöyle demiştir: "Bu, Şafiî'ye muhalif olarak cumhurun görüşü olan

[122] Burada "fıkhu'l-hadîs" ifadesiyle fıkhî meseleler değil hadisten çıkarılabilecek faydalar kastediliyor olmalıdır. Çünkü Bennûrî ve Asgar Ali er-Rabbânî, fıkhî meselelere daha çok değinmişlerdir.

[123] "Ebu Hayye'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Ali'yi abdest alırken gördüm. Avuçlarını yıkadı ve onları tertemiz yaptı. Sonra üç kez ağzına su aldı, üç kez burnuna su çekti, yüzünü üç kez yıkadı, kollarını üç kez yıkadı, başını bir kez mesh etti ve ayaklarını topuklarına kadar yıkadı. Sonra kalktı, abdest suyundan artan kısmı ayakta içti." Tirmizî, Taharet, 37.

[124] Bkz. *Şerhu't-Tirmizî li'ş-Şeyh es-Sirhindî*, I, 76, 117; II, 48; III, 56.

başın? üç kez mesh etmemeye delildir."[125] Mübârekpûrî şöyle demiştir: "Bu hadis, ayakta içmenin câiz olduğuna delalet eder."[126]

Bennûrî de Mübârekpûrî de "Müminin Abdestten Artan Suyu ve Kadının İhtilâmı Bahsi" ile "Rüyada Erkeğin Gördükleri Gibi Şeyler Gören Kadın Bâbı"nda yer verdiği "Kadın da rüyada erkeğin gördüğü gibi bir şey görürse, gusül gerekir mi?" hadisinin fıkhını açıklamışlardır. Bennûrî şöyle demiştir: "Bu hadiste, kadının da ihtilâm olabileceğine delil vardır."[127] Mübârekpûrî ise "Bu hadiste, kadının inzal olduğunda gusül almasının farz olduğuna dair delil vardır." demiştir.[128]

Tirmizî'nin "Safların Düzeltilmesi Bâbı"nda rivayet ettiği "Allah, yüzlerinizi başka taraflara çevirir" hadisinin fıkhını yalnızca Gengûhî açıklamış ve şöyle demiştir: "Ümmetin yüzlerinin başka taraflara çevrilmesinin genel bir durumu kapsamayacağı söylenmiştir. Ancak bu hadiste 'yüzlerinizi' ifadesi vardır ve cem sigası bir topluluğun tamamına işaret etmek için yeterlidir."[129] Tirmizî'nin "Allah'ın Kullarına Verdiği Misaller Bâbı"nda naklettiği "Üzerlerinde beyaz elbiseler olan adamların yanındaydım…" hadisinin fıkhını yalnızca Keşmîrî açıklamış ve şöyle demiştir: "Bu hadis, meleklerin görülmesinin mümkün olduğuna delalet eder. Âlimler, insanların melekleri görmesi konusunda ihtilaf etmişlerse de bazı hadisler bunun mümkün olduğuna işaret etmektedir."[130]

Tirmizî'nin "Yemek Yerken Besmele Çekmek Bâbı"nda zikrettiği hadisin fıkhını yalnızca Mübârekpûrî açıklamış ve şöyle söylemiştir: "Hadiste, yemek yerken besmele çekmenin meşru olduğuna ve unutan kişinin yemeğin ortasında 'Bismillah fî evvelihî ve âhirihî' demesi gerektiğine, aynı şekilde besmeleyi bilerek terk eden kişinin de yemeğin ortasında bunu telafi etmesi gerektiğine delil vardır."[131] Hint yarımadasındaki şârihlerin tümü aynı kanaattedir.

3.2. Fıkhu'l-Hadîsin Âlimlerin Görüşleriyle Açıklanması

Şârihlerin bazen fıkhu'l-hadîse doğrudan kendilerinin temas etmedikleri, bunun yerine Tirmizî şârihlerinden veya diğer hadis ve fıkıh kitaplarından muhtelif âlimlerin sözlerini zikrettikleri görülmektedir. Bu metodu Keşmîrî, Kandehlevî, Bennûrî ve Mübârekpûrî'nin tamamıyla benimsediği görülürken diğer şârihler bu yöntemi daha sınırlı kullanmışlardır. Daha önce bahsi geçtiği üzere şârihler

[125] el-Kandehlevî, İşfâkurrahman, *et-Tîbü'ş-şezî*, s. 61.

[126] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 135.

[127] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, I, 403, ve III, 346.

[128] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 326.

[129] Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, I, 244. Daha fazla örnek için bkz. I, 419, ve IV, 159, 240, 245, 252.

[130] Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, IV, 191. Ayrıca bkz. III, 278.

[131] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, V, 484. Ayrıca bkz. I, 105, ve 113.

arasında bazı hadislerin fıkhını açıklamada ittifak bulunur. Bazısı hadisin fıkhını aynı şekilde açıklar, kimisi o hadiste değil de bir başka hadiste bunu yapar.

Keşmîrî, Kandehlevî, Bennûrî ve Mübârekpûrî, Tirmizî'nin "Misvak Bâbı"nda yer alan hadisin[132] fıkhını açıklarken ortak görüşler belirtmişlerdir. Keşmîrî, Nevevî'den şunu nakletmiştir: "Bu hadiste normal şartlarda emr vücûb ifade eder ancak misvak kullanmanın hükmü sünnettir".[133] Kandehlevî de Nevevî'den şunu nakleder: "Misvak ne namazda ne de başka bir ibadette hiçbir durumda farz değildir."[134] Bennûrî de Nevevî'den şu ifadeyi aktarır: "Bu hadis, Allah Teâlâ'dan bir nas gelmediğinde, Hz. Peygamber'in içtihat yapabileceğine dair delil niteliğindedir."[135] Mübârekpûrî ise Şemsülhak Azîmâbâdî'den şu ifadeyi nakleder: "Bu hadis, her abdest alışta ve her namazda misvak kullanmanın meşruiyetine delalet eder."[136]

Tirmizî'nin "İstiâze Bâbı"nda naklettiği "Cehennem azabından Allah'a sığının." hadisinin fıkhını yalnızca Gengûhî açıklamış, Tâvûs'un şu sözünü nakletmiştir: "Namaz kılan kişinin oturuşlarda bu duayı okuması gerekir, çünkü bu emir vücûb ifade eder. Diğerleri ise bunu müstehab olarak kabul etmişlerdir."[137] Bennûrî ise,"Haccın Kaç Kez Farz Olduğu Bâbı"ndaki hadisin fıkhını açıklayan tek şarih olup Nevevî'nin *Şerhu Müslim*'deki[138] şu sözünü nakletmiştir: "Bu hadis, Hz. Peygamber'in şer'î hükümlerde içtihat yapabileceğine ve bu hükmün vahiyle beraber olması şartının bulunmadığına delil teşkil eder. Hükmün mutlaka vahiy ile beraber olması gerektiği de söylenmiştir. Bunu söyleyenler bu hadis hakkında da 'Bu konuda ona vahiy gelmiş olabilir' şeklinde bir açıklama getirmişlerdir."[139]

Tirmizî'nin "İmam Hutbe Verirken Mekruh Olması Bâbı"nda naklettiği hadisin fıkhını ise sadece Mübârekpûrî açıklamış, Hattâbî'nin şu sözünü nakletmiştir: ""Hebve Dizleri Dikerek Oturmanın bu vakitte yasaklanmasının sebebi, uykuyu getirmesi ve abdesti bozma tehlikesine sebep olmasıdır. Hutbe sırasında ya da cuma gününe has olmak üzere kayıtlı değil genel anlamda hebve oturuşunun yasaklanması söz konusu olmuştur. Çünkü sadece bir elbise giymiş olan kimsenin avret yerinin açılması ihtimali mevcuttur."[140]

---

[132] "Eğer ümmetime zor gelmeyecek olsaydı, onlara her namazda misvak kullanmalarını emrederdim." Tirmizî, *Taharet,18.*

[133] Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî,* I, 67. Ayrıca bkz. I, 238; II, 88; IV, 60.

[134] Kandehlevî, *et-Tîbü'ş-şezî*, s. 29.

[135] Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, I, 147.

[136] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî,* I, 88.

[137] Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, IV, 377.

[138] Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccac*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2. baskı, Beyrut:1392, IX, 101.

[139] Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, VI, 20. Ayrıca bkz. II, 349.

[140] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 37. Ayrıca bkz. IV, 121; V, 436.

4. Diyobendî, Birelvî ve Ehl-i Hadîs Âlimleri Arasındaki İlişkiler

Allah Teâlâ, fer'î meselelerde ihtilafa izin vermiş, asıllarda (usûlde) ise ihtilafı haram kılmıştır. İslam'ı dar bir kalıba değil geniş bir çerçeve içine koymuş ve böylece İslam insanların ihtiyaçlarını karşılayan ve her zaman ve mekâna uygun bir din olmuştur. Bu nedenle, İslam âlimleri arasındaki övgüye değer ihtilaf, tabiî ve kaçınılmazdır. Çünkü zannî delillerin içerdiği metinler farklı anlamlar barındırabilir, her bir fakih ve imam, diğerinin ulaşmadığı birtakım hükümler elde edebilir. Dindeki bu müsamaha, ümmete kolaylık sağlamak ve onları zorluk içinde bırakmamak içindir. İnsanlar arasında ihtilafın olması kimsenin değerinden bir şey eksiltmez. Kapalılık ve katı tutum bulunmadıkça, içine taassup ve bağnazlık karışmadıkça görüşlerin ihtilafı övgüye değer bir durumdur. Bu ihtilaf disiplinli içtihat, doğru düşünme ve çaba göstermenin bir sonucudur. Bu konuda halife Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Sahâbîler arasında ihtilaf olmamış olsaydı, bu beni sevindirmezdi çünkü ihtilaf olmasaydı, ruhsat olmazdı."[141]

Ancak, bölünme ve çatışmalara, ayrışma ve dağılmalara, hakaret ve sövmelere, onura yönelik saldırılara yol açan ihtilaf reddedilir ve ondan uzak durulur. Ne yazık ki bu tür ihtilaflar Hint alt kıtasında *Câmi'u't-Tirmizî*' şerhlerinde zaman zaman Hanefî ve Ehl-i hadîs âlimleri arasında yaşanmıştır. Aşağıda Diyobendî Birelvî ve Ehl-i hadîs âlimlerinin birbirleriyle olan ilişkilerine değinilecektir:

4.1. Diyobendî Âlimlerin Ehl-i Hadîs ile İlişkileri

Diyobend öncesi dönemde hanefi mezhebine bağlı alimlerden Sirâc Ahmed es-Sirhindî, o dönemde Hanefîler ve Ehl-i hadîs'ten başka bir grubun bulunmadığı bir çevrede yaşamaktaydı ve oldukça katı bir Hanefî görünümündeydi. *Câmi'u't-Tirmizî* üzerine yazdığı şerhini okuyan bir kimse, onun bazı fıkhî meselelerde sert bir tutum sergilediğini fark eder. Bazı meselelerde farklı düşünen kimselere yönelik sözleri küfür ve zındıklık ithamına kadar varmaktadır. Örneğin imamın arkasında Fâtiha okuma meselesinde, imamın arkasında Fâtiha okuyan kimselerin ister Hanefî isterse başka mezhepten olsunlar onu oldukça kızdırdığı görülür. Bu kimselere yönelik, okuyucuyu hayrete düşüren ifadeler kullanır. Onları "mülhidler" ve "zındıklar" olarak adlandırarak şöyle der: "Bu zamanın bazı mülhidleri ve zındıkları, Hanefî mezhebinden olduklarını iddia etmelerine rağmen,[142] imam arkasında

[141] Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen*, tahrîc: Muhammed Avvâme, Dârü'l-Yüsr li'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire, Dârü'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî',1. baskı, Beyrut, Lübnan: 1437/2017, II, 456.

[142] Görünen o ki bu söz, imamın arkasında Fatiha okunmasının müstehab olduğunu söyleyen İmam Ebû Hanîfe'nin talebesi İmam Muhammed'i ve bu sözünü kabul eden herkesi ya da zamanında Hanefilerden olup imamın arkasında Fatiha okuyanları veya Hanefi görünümünde olan ama Hanefi olmayanları kapsamaktadır. Allah Teâlâ en iyisini bilendir.

Fâtiha okumaya cüret etmiş ve Hanefîlerin görüşünü iptal etmişlerdir. Ümmetin güneşi, âlicenap İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin izzeti adına, Allah bu fırkayı rezil ve zelil etsin."[143]

Gangohî'ye gelince o, Ehl-i hadis hakkında fazla bir şey söylememiş çok az yerde onlara cevap vermiştir. Bununla birlikte, bazı yerlerde Ehl-i hadis'in sözleri onu oldukça kızdırmış ve onlara cehalet nispet ederek beddua etmiştir. Örneğin ellerin kaldırılması meselesinde İbn Mesûd'a tatbik hadisinin ulaşmadığını söyleyenlere karşı en sert ifadelerle cevap vererek şöyle der: "Bu sözlerinden dolayı Allah onlara en kötü karşılığı versin ve bu değerli takva sahiplerinden onları uzak etsin." Ardından, İbn Mesûd'un tatbik'i uygulamasının, bu tür cahillerin onu haram olarak düşünmemesi için olduğunu ekler.[144]

Keşmîrî, çeşitli ilimlerdeki derinliği ve geniş ufkuna rağmen muhaliflerini ta'n etmekten ve onun gibi bir âlime yakışmayacak sözler kullanmaktan kaçınmamıştır. O, Ehl-i hadis'i cehalet ile suçlamakta ve "İki Kişiyle Namaz Kılan Kimse Bâbı"nda şöyle demektedir: "Bazı sefihler şöyle demiştir: 'İbn Mesud'a nasıl ki cemaatin geride durması meselesi[145] ve rükûda tatbik uygulamasının nesh edilmesi meselesi ulaşmadıysa, belki de elleri kaldırma meselesi de ulaşmamıştır. Çünkü o kısa boyluydu.' Ben de diyorum ki: Bu söz son derece cahilcedir ve ancak tamamen cahil bir kimseden çıkabilir. Çünkü elleri kaldırma, gece gündüz yüz defadan fazla yapılır. Aklı başında biri bu sefihlerinki gibi bir şey söyleyebilir mi?"[146]

Bennûrî ise, diğer Tirmizî şârihlerine kıyasla daha sonraki bir dönemde yaşamıştır. Bu sebeple hadis âlimlerine daha fazla itiraz etmiş ve onların fikirlerini daha çok tartışmıştır. Kitabını Sirhindî, Gengûhî, Keşmîrî, Kandehlevî ve Mübârekpûrî'nin şerhlerinden sonra yazmıştır. Kendinden önce yazılan şerhleri ve özellikle *el-'Arfü'ş-şezî*'yi incelemiştir. Şimdi, Bennûrî'nin Ehl-i hadis ile ve özellikle Mübârekpûrî ile olan ilişkisi incelenecektir.

4.1.1. Bennûrî'nin Mübârekpûrî'yi Mukallidlerin Tabakalarını Bilmemekle İthamı

Bennûrî, Tirmizî'nin "Çünkü Ebû Zer hadisinde Şâfiî'nin dediğine aykırı bir delil vardır" sözünden sonra, hocası Keşmîrî'nin şu sözünü nakletmiştir: "İmam Tirmizî, Şâfiî mezhebine bağlı bir mukallid olduğu hâlde burada Şâfiî'ye itiraz etmiştir." Ardından şöyle demektedir: "Mübârekpûrî *Tuhfe*'de Keşmîrî'ye itiraz ederek şöyle demiştir: 'Tirmizî, Şâfiî'nin veya başka birinin mukallidi değildi, bu itirazı da onun, Şâfiî'nin mukallidi olmadığını gösterir. Çünkü bir mukallidin imamını

[143] Bkz. *Şerhu's-Sirhindî*, I, 318-319.

[144] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, I, 270-271.

[145] *el-'Arfü'ş-şezî*'de "المقتدين" kelimesi tek "ي" ile yer almaktadır. Eğer iki kişi kastediliyorsa, o zaman iki "ي" ile yazılması daha iyi olurdu, Allah en iyisini bilendir.

[146] Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 242.

eleştirmesi söz konusu olamaz…'" Daha sonra Bennûrî şöyle diyor: "Keşke mukallidlerin tabakalarını, derecelerini ve aralarındaki farkları bilseydi. Keşke selef muhaddislerinin büyüklerinin taklidi ile sonrakilerin taklidi arasındaki farkı bilseydi..."[147] Bennûrî'nin bu sözleri, Hanefîler açısından bakıldığında doğru gibi görünmektedir. Çünkü Mübârekpûrî bir mukallid değildir ve belli bir mezhep ya da imama tabi değildir. Ancak Mübârekpûrî'nin taklid konusunda hiçbir şey bilmediğini söylemek abartılı ve aşırı bir eleştiridir.

4.1.2. Bennûrî'nin Mübârekpûrî'yi İdraksizlik ve Şuursuzlukla İthamı

Bennûrî, isnadda yer alan Muhammed b. İshak hakkında konuşurken, Mübârekpûrî'nin sözünü nakletmiştir. Buna göre, Mübârekpûrî Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî* adlı eserinde bu kimse hakkında cerh ve ta'dîl âlimlerinin ihtilaf ettiklerini söylediğini ifade etmiş ve şöyle demiştir: "İbn İshak'a yönelik yapılan cerhlerin hepsine cevap verilmiştir ve gerçek şu ki o, ihticac edilebilecek güvenilir biridir." Bennûrî ise bu sözü eleştirir ve şöyle der: "Bu sadece boş bir gürültü ve patırtıdan ibarettir, gerçekliği yoktur. Zavallı sanki ne dediğinin idrakinde ve şuurunda değil gibidir."[148] Bennûrî'nin bu yaklaşımı ilginçtir. Çünkü büyük Hanefî âlimlerinin sözlerine göre, İbn İshak en azından hasen hadis râvilerindendir. O hâlde, Mübârekpûrî'nin sözünü bu kadar sert bir şekilde reddetmeye, onu idraksizlik ve şuursuzlukla itham etmeye gerek var mıdır?

Bennûrî'nin Mübârekpûrî'ye itirazının kaynağı, Mübârekpûrî'nin, Keşmîrî'ye itiraz etmesidir. Keşmîrî Beyhakî'nin el-Esma ve*'s*-sifat adlı eserınde konusunda Muhammed b. İshak aleyhinde konuşup, ardından *el-Kırâa halfe'l-imâm* kitabında onu güvenilir bulmasına şaşırmıştır. Mübârekpûrî ise şöyle demiştir: "Keşmîrî Beyhakî'nin bu tutumuna şaşırıyor, Aynî'nin tutumu ise daha çok şaşkınlık vericidir. Çünkü o, İbn İshak'ı Hanefî mezhebine aykırı olan bir hadisin isnadında cerh ederken Hanefî mezhebine uygun bir hadisin isnadında ise güvenilir kabul etmektedir."[149]

Mübârekpûrî ezanda tercî'[150] meselesinde, *el-'Arfü'ş-şezî*'den, Ebû Mahzûre'nin ezanında tercîin sabit olduğunu ve Hanefîlerde bunun mekruh görülmediğini nakleder. Ardından, "Sözün özü, ezanda tercîin sünnet olmadığını söylemenin tek nedeni ya taklit ya da bilgi eksikliğidir" der. Buna karşılık, Bennûrî, "Bu, ne dediğni bilen bir kimsenin söyleyeceği bir söz değildir" diye cevap verir ve Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî*'de, Hz. Bilâl'in, Resûlullah'ın seferde ve hazarda kıldığı namazlar için okuduğu ezan ile tercîin sünnet olmadığına istidlal ettiğini ekler.[151]

---

[147] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, II, 55-56.

[148] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen,* I, 92.

[149] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 46.

[150] Müezzinin şehâdet cümlelerini önce yanındaki kimselerin duyacağı şekilde alçak sesle, sonra da yüksek sesle okuması.

[151] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, II, 193-194.

4.1.3. Mübârekpûrî'yi Acelecilik, Adaletsizlik, Yanlış Anlamayla, Cehalet ve Taasupla İthamı

Keşmîrî senedin baş kısmında an'ane bulunurken son kısmında bulunmamasından yola çıkarak selef döneminde tedlîs olmadığını, tedlisin sonradan ortaya çıktığını düşünmektedir. Mübârekpûrî, Keşmîrî'nin bu görüşüne karşı çıkmış ve tedlîsin selef döneminde de olduğunu açıklamış, bunu kanıtlamak için âlimlerin sözlerini delil getirmiştir. Bennûrî ise Mübârekpûrî'nin görüşünü reddetmiş ve hocası Keşmîrî'yi savunmuştur. Buna göre Keşmîrî'nin emâlîlerdeki amacının doğru olduğunu, onun gerekçesinin ince ve anlaşılır olduğunu, sorunun dersi kaydeden kişiden kaynaklandığını ifade etmiştir. *Tuhfetü'l-ahvezî* müellifinin bu duruma itirazının ya acelecilikten ya da adaletsizlikten kaynaklandığını belirtmiştir.[152]

Bennûrî, hocası Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî* adlı eserinden bahsettikten sonra, Mübârekpûrî'nin ondan bir şeyler nakledip ardından itiraz ettiğini belirtmektedir. Sonra şöyle demiştir: "Bütün bunlar, Hanefîlere karşı taassubundan ve kitabı hocanın talebelerinden birinin kaydettiğini görmezden gelmesinden kaynaklanmaktadır."[153] Bennûrî, Mübârekpûrî'nin Hanefîlerin çoğunun tavuk gibi yatıp kalktıklarını ve tadil-i erkana riayet etmediklerini ifade eden sözlerine şöyle cevap vermektedir: "Cahil avama bakarak 'çoğu Hanefîler' şeklinde ithamda bulunmak, bir âlime yakışmayan cahilce bir ifadedir."[154]

4.1.4. Bennûrî'nin, Mübârekpûrî'yi İmam Ebû Hanîfe ve Takipçilerine Düşmanlıkla İthamı

İbn Maîn'in Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre fetva vermesini Mübârekpûrî'nin tevil etmesi üzerine Bennûrî şöyle demiştir: "Bu, İmam Ebû Hanîfe'ye, ashabına ve takipçilerine karşı kalbinde beslediği gizli düşmanlığı açıkça ortaya koymaktadır."[155]

4.2. Ehl-i Hadis Âlimlerinden Olan Mübârekpûrî'nin Hanefî Âlimlerine Yaklaşımı

Daha önce belirtildiği üzere, Mübârekpûrî Ehl-i hadis'in yolunu izlemekteydi ve herhangi bir mezhebe bağlı değildi. Bu nedenle, delillerini sunarken ve istidlal ederken fıkhî mezheplere muhalefet etmekteydi. Onun görüşüne aykırı bazı meselelerde Hanefîlerin isabet ettikleri ya da yanıldıkları yerler

[152] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, I, 26-27.

[153] Bkz. Bennûrî, *Nefhatü'l-anber min hayâti imâmi'l-'asr Şeyh Enver*, s. 131-132.

[154] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, II, 338.

[155] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, VI, 259.

bulunmaktadır. Mübârekpûrî kendi başına onlara saldırmadan ilmî ve yumuşak bir şekilde cevap verememiştir. Bunun yerine muhaliflerine, onun gibi zâhid bir âlime yakışmayan uygunsuz sözler sarf ettiği olmuştur.

4.2.1. Hanefî Fukahâsına ve Mezhep Mensuplarına Karşı Eleştiri ve İthamı

Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî* adlı eserinin mukaddimesinde Hanefîlerin ve diğer mezheplerin sahih hadisleri reddetmek için öne sürdükleri esasları reddetmek için özel bir bölüm ayırmıştır.[156] Bu bölümde ve başka yerlerde, fıkhî mezheplere ve özellikle Hanefî mezhebine karşı çıkarak onları eleştirir ve dolaylı ifadeler kullanarak itham etmektedir. Örneğin, İmam Tirmizî'nin "Fukahâ hadisin anlamlarını daha iyi bilir" sözüyle ilgili şöyle demiştir: "Bazı insanlar, Tirmizî'nin buradaki 'fukahâ' ifadesiyle Hanefî fakihlerini kastettiğini zannetmişlerdir. Bu açık bir yanılgıdır ve cehaletten kaynaklanmaktadır. Tirmizî'nin burada kastettiği fukahâ, Süfyan es-Sevrî, Malik b. Enes, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye gibi muhaddis fakihlerdir, Allah onlara rahmet eylesin."[157]

"İkindi Namazını Geciktirmeden Kılmak Bâbı"nda Mübârekpûrî, *Sahih-i Buhârî* şârihi Bedreddin el-Aynî ve *el-'Arfü'ş-şezî* müellifi Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî gibi Hanefî âlimlerinin ikindi namazını geciktirmenin müstehab olduğuna delil olarak kullandıkları dört hadisi zikretmiştir. Mübârekpûrî, birinci ve ikinci hadisler hakkında zayıf hükmünü vermiş, üçüncü hadisin geciktirmenin müstehab olduğunu göstermediğini, dördüncü hadisin ise geciktirmeyi değil, erkenden kılmayı teşvik ettiğini belirtmiştir. Sonrasında ise şunu söylemiştir: "Bu mukallidlerin nasıl sahih ve açık hadisleri terk edip böyle zayıf hadislere tutunduklarına şaşırmaynı. Çünkü bu taklitçiliğin bir özelliğidir."[158]

4.2.2. Hanefî Mezhebine Bağlı Olanları Küçümsemesi ve Ta'n Etmesi

Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin hadisteki "فَنَقَرَ أربعاً" ifadesini şerhinin ardından Mübârekpûrî şöyle demektedir: "Çoğu Hanefîler tıpkı bir horozun yemlenmesi gibi hızlı hızlı namaz kılarlar ve kasıtlı olarak tadil-i erkana uymazlar. Hatta tadil-i erkana düzgünce uyan birini gördüklerinde, onun Hanefî olmadığını düşünürler. Allah onlara rükünleri düzgün yapmayı nasip etsin."[159] Bu sözler, Hanefi mezhebine açık bir ta'ndır. Mübârekpûrî, Hanefîlerin çoğunun horozların yemlenmesi gibi hızlı namaz kıldığını nereden bilmektedir? Bütün Hanefîlerle ya da çoğuyla birlikte mi yaşadı ki böyle bir hüküm verebilmiştir?

---

[156] *Tuhfetü'l-ahvezî* mukaddimesi, Kırkıncı bölümü, s.306-328.

[157] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî* mukaddimesi, I, 427.

[158] *A.g.e.*, I, 422.

[159] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî* mukaddimesi, I, 423.

4.2.3. Keşmîrî'yi Taklitçilik ve Cehaletle İthamı

Okuyucu, Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî* adlı eserinde alıntılarda ve kitaplara atıflarda hatalar, yazım yanlışları veya başka sorunlar bulabilir. Mübârekpûrî, bu hataları doğrudan Keşmîrî'ye nispet eder ve bu sebeple onu eleştirir. Oysa *el-'Arfü'ş-şezî*'yi bizzat Keşmîrî yazmamış, ders sırasında hızlıca not tutan talebesi Muhammed Çerağ, bu notları toplayıp Urduca'dan Arapça'ya çevirmiştir. Dolayısıyla bazı konularda not tutan kişinin yanlış anlaması, derleme veya çevirme sırasında fark etmeden hata yapması mümkün olabilir. Keşmîrî'nin sözlerini eksiksiz bir şekilde kaydetmemiş olabilir. Bütün bunlara rağmen, Keşmîrî'den bir hata sadır olduysa, imalar yaparak onu eleştirmek veya itham etmek değil ona ilmî bir şekilde cevap vermek daha doğru olurdu.

Mübârekpûrî, İbn Ömer'in rükûa giderken ellerini kaldırmadığı yönün daki rivayetinden sonra şöyle demektedir: "Allah, bu taklitçilere hidayet versin. Sahih ve üzerinde ittifak edilen İbn Ömer hadisini bırakıp Hâkim'in uydurma olduğuna hükmettiği hadise sarılıyorlar. Özellikle bu taklitçi,[160] hadisin ilk senedini bilmemenin yanı sıra, Hâkim'in bu hadise uydurma dediğini bildiği halde, senedinin güçlü olmasını umarak ona tutunmaktadır."[161]

4.2.4. Eşfâkurrahman'ı Gafletle ve Kendi Alanı Dışında Konuşmakla İthamı

Mübârekpûrî, "Abdestin Fazileti Bâbı"nda İshak b. Musa el-Ensarî isimli râviyi ele alırken, Eşfâkurrahman el-Kandehlevî'nin bu râvinin Yahya b. Saîd el-Ensarî olduğuna ilişkin görüşüne karşı çıkmaktadır. Mübârekpûrî, *et-Tîbü's-şezî* yazarını (Eşfâkurrahman el-Kandehlevî) râvileri tanımadığı ve hadis ilimlerinde en temel bilgilere dahi sahip olmadığı imasını taşıyan ifadeler kullanarak eleştirmektedir: "Şaşılacak şey şu ki, böylesine büyük bir gafletle nasıl olur da bu Ensârî'nin Yahya b. Saîd el-Ensârî olduğunu düşünür? Oysa bu Ensârî, Tirmizî'nin hocasıdır. Çünkü Tirmizî 'Bize Ensârî tahdis etti' demiştir. Yahya b. Saîd el-Ensârî ise tâbiînin küçüklerindendir. Tirmizî ile onun arasında bineklerin bile yolda tükeneceği uçsuz bucaksız mesafeler vardır. Tirmizî'nin 'Bize Yahya b. Saîd el-Ensârî tahdis etti' demesi mümkün müdür? Asla ve kat'a. Bir de 'Hafız'ın *Telhîs*'te açıkça belirttiği gibi' diyor. Oysa Hafız *Telhîs*'te Ensârî'nin Yahya b. Saîd el-Ensârî olduğunu söylememiştir ve sözlerinden de kesinlikle bu çıkmaz. Kendisi burada başka bir yanılgıya düşmüştür. Buradaki mesele şu ki bir kimse kendi alanı dışında konuşursa, böyle garip garip şeyler söyler."[162]

[160] Burada kastedilen, Keşmîrî'dir.

[161] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, II, 98-99.

[162] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 24. Kandehlevî'nin çok az yerde bu tür bir hataya düştüğünü belirtmekte fayda vardır.

4.2.5. İmam Ebû Hanîfe'yi Sû-i Hıfz ile İthamı

Hanefîlere olan kızgınlığından ötürü, sadece Hanefî âlimlerini eleştirmekle ve haksızlık etmekle yetinmemiş, onların izinden gittiği ve metodunu takip ettiği İmam Ebû Hanîfe'ye de haddi aşacak şekilde tenkidde bulunmuştur. Ebu Hanife'yi sû-i hıfz ile itham etmiştir. Hz. Âişe'nin rivayet ettiği ve Hz. Peygamber'in Fatıma bint. Ebî Hubeyş'e "Her namaz vaktinde abdest al" dediği hadisle ilgili şunu söylemektedir: "Bu rivayet "Her namaz vaktinde abdest al" lafzı ile gelmiştir ve "Her namaz için abdest al" demektir. Ancak bu lafız hiçbir rivayette yer almamış, sadece İmam Ebû Hanîfe bu lafızla rivayet etmiştir. Nitekim Hafız İbn Abdülberr'in açıkça belirttiği üzere onda sû-i hıfz vasfı vardır."[163]

Birelvî mezhebine mensup olan Muhammed Hâşim Han ise Ehl-i hadis ve Diyobend ekolüne mensup Hanefilere karşı aşırı taassubu nedeniyle, diğerlerinden daha geç yazılmış olmasına rağmen Tirmizî şerhinde Hint yarımadasında kendinden önce yazılmış hiçbir şerhten nakilde bulunmamış ve onları anmamıştır. Tirmizî şerhlerinden bahsederken ne Diyobend ulemâsının ne de Ehl-i Hadis âlimlerinin şerhlerine yer vermiştir. Bunun yerine, sadece Hacı Halife'nin *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* adlı eserinde bahsettiği şu eserleri zikretmiştir: Ebû Bekr el-Mâlikî'nin *'Ârizetü'l-ahvezî*'si, İbn Seyyidünnâs'ın *en-Nefhu'ş-şezî*'si, Sirâcüddin el-Bülkînî'nin şerhi, Hafız Zeyneddin Abdurrahman el-Hanbelî'nin *Şerhu't-Tirmizî*'si ve Süyûtî'nin *Kûtü'l-Mugtezî*'si.[164]

---

[163] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî* , I, 493-494. Fazileti ve ilmi herkes tarafından kabul edilen, kendisinden daha fazla ilim sahibi olan ve en faziletli nesillerin en yakınında olan bir imamı itham edebilmesi gerçekten ilginçtir. ve İmam Ebû Hanîfe hakkında sû-i hıfz sözünü İbn Abdülberr'e neye dayanarak atfetmiştir? Oysa İbn Abdülberr yalnızca, İmam Ebû Hanîfe'nin faziletini ifade etmiş ve ona övgüde bulunmuştur. İbn Abdülberr'in İmam Ebû Hanîfe hakkındaki görüşünü öğrenmek isteyenler, onun *el-İntikâ' fî fezâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ* adlı eserine bakabilirler. Bu kitabında "Âlimlerden Ebû Hanîfe Hakkında Bize Ulaşan Övgüler Bâbı"nı açmış ve çok sayıda fakih ve muhaddisin İmam Ebû Hanîfe'ye övgüde bulunduğunu, ilmini, hafızasını ve çeşitli meselelerdeki dikkatini kabul ettiklerini aktarır. Bunlar arasında Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hasan'ın şu sözleri de vardır: "Onun ahlakı ve edebi ne güzel, anlayışı ne derindir." Yahya b. Ma'în onun hakkında şöyle demiştir: "Sikadır, onun zayıf olduğunu söyleyen hiç kimseyi duymadım. İşte Şu'be b. Haccâc ona yazmış ve hadis rivayet etmesi için teşvik etmiştir. Şu'be ise bizim bildiğimiz Şu'be'dir." İmam Şafiî de şöyle demiştir: "Kim fıkıh öğrenmek istiyorsa, Ebû Hanîfe'ye muhtaçtır." İbn Ma'în'in İmam Ebû Hanîfe'yi tevsîk etmesi, sû-i hıfz olmadığını gösterir. Çünkü sû-i hıfz, râvinin tevsîk dairesinden çıkmasına sebep olur. Peki, sû-i hıfz olan bir kişi nasıl sika olarak adlandırılabilir?

İbn Abdülber de şöyle demiştir: "Ehl-i hadis'ten pek çok kimse, Ebû Hanîfe'ye itiraz etmeyi caiz görmüştür. Çünkü o, âdil râvilerden gelen birçok haber-i vâhidi reddetmiştir. O, bunu üzerinde ittifak edilen hadislere ve Kur'an ayetlerinin anlamlarına arz ederek yapıyordu. Bu ölçüye uymayanları reddediyor ve 'şâz' olarak adlandırıyordu. Aynı zamanda anlayışı ve zekâsı yüzünden kıskanılıyordu." Ayrıca şunu da eklemektedir: "Bu kitapta onu kınama ve övme örneklerine de yer veriyoruz ki okuyucu onun durumu hakkında bilgi sahibi olabilsin. Allah bizi korusun ve haset edenlerin şerrinden saklasın."

Ayrıca şöyle de demiştir: "Ehl-i hadis, Ebû Hanîfe'yi kınamada aşırıya kaçmış ve bu konuda sınırı aşmıştır." Şunu da eklemiştir: "Ebû Hanîfe'den rivayette bulunan, onu tevsîk eden ve övenler, aleyhinde konuşanlardan daha fazladır. Aleyhinde konuşan Ehl-i hadis ise en çok; aşırı reyde bulunma, kıyas ve ircâ ile ilgili eleştirmişlerdir." Bkz. İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ' fî fezâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*, Mektebetü'l-Kudsî, 1350, I, 127, II, 142, 155. İbn Abdülberr'in kitapları incelenmiş ancak İmam Ebû Hanîfe'yi sû-i hıfz ile itham ettiğine dair bir sözüne rastlanmamıştır. Mübârekpûrî'nin bu ifadeyi nereden aldığı tespit edilememiştir.

[164] Bkz. Muhammed Hâşim Han, *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî,* I, 172-173.

Tenkit ve itiraz, eğer amacı ıslah etmek ve doğru yolu göstermekse ve ilmî bir yolla, tartışma ve diyalog kurallarına riayet edilerek yapılırsa övülecek bir davranıştır ve belki de yapan kişi sevap kazanır. Ancak, amaç kişilere saldırmak ve başkalarının görüşlerini reddetmekse bu kınanacak bir davranıştır ve ilim ehline asla yakışmaz. Ancak Hind alt kıtası uleması arasında tenkidin zaman zaman bu ölçülerin dışına çıktığı görülmektedir. Onlar, mezhep ve yöntem bakımından muhaliflerine karşı daha yumuşak bir yol ve ilmî bir yöntem seçseler, taassuptan ve mezhepçilikten tamamen uzak dursalar daha iyi olurdu. Tartışma ve diyalogun edebine daha uygun ve yumuşak kelimeler kullanılsaydı eleştirileri daha faydalı olur ve ilmî araştırmalar açısından daha değerli kabul edilirdi.

5. Hanefî ve Ehl-i Hadis Âlimlerinin fıkhi tartışmaları sunma Yöntemleri ve istidlalleri

İster Hanefî ister Ehl-i hadis olsun Hint alt kıtası *Câmi'u't-Tirmizî* şârihlerinden her biri, şerhlerinde karşılarına çıkan ihtilaflı meselelerde, farklı görüşleri delilleriyle birlikte zikretmiş, bu görüşleri tartışmış ve yorumlamıştır. Bazıları sadece dört mezhebin görüşleriyle yetinmemiş, tâbiîn ve sahâbenin görüşlerini de geniş bir şekilde ele almıştır. Bu başlık altında Tirmizî şerhlerinin farklı bölümlerinden seçilmiş farklı örnekler üzerinden, Hanefî ve Ehl-i hadis âlimlerinin fıkhî tartışmaları nasıl sunduklarına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

5.1. Hanefî Âlimlerin Namazda Elleri Kaldırma Meselesini Sunma Yöntemleri

Tirmizî namazda elleri kaldırma konusunda "Rükûda Elleri Kaldırma" ve "Hz. Peygamber'in Yalnızca İlk Seferde Ellerini Kaldırması" şeklinde iki bâb zikretmiştir. Birinci bâbda, Abdullah b. Ömer'in hadisini aktarmıştır. Buna göre o, şöyle demiştir: "Resûlullah'ı, namaza başlarken, rükûya giderken ve rükûdan başını kaldırırken ellerini omuz hizasına kadar kaldırdığını gördüm." İbn Ebî Ömer ise rivayetine şu eklemeyi yapmıştır: "İki secde arasında ellerini kaldırmazdı."[165] İkinci bâbda ise Abdullah b. Mesud'un hadisini aktarmıştır. Buna göre o, "Size Resûlullah'ın namazını kıldırayım mı?" diye sormuş, namaz kıldırmış ve sadece ilk seferde ellerini kaldırmıştır.[166] Tirmizî, İbn Ömer'in hadisini hasen sahih, İbn Mesud'un hadisini ise hasen olarak değerlendirmiştir.

Sirâc Ahmed es-Sirhindî, Abdullah b. Ömer'in rükûda ve secdede elleri kulak hizasına kadar kaldırdığına dair hadisin Şafiî mezhebine uygun olduğunu belirtmiştir. Ancak İmam Ebû Hanîfe'ye göre sadece iftitah tekbirinde eller kulak hizasına kadar kaldırılır. Buhârî ve Müslim'in Malik b. Huveyris'ten

[165] *Tirmizî, Salat,* 190.

[166] *A.g.e. Tirmizî, Salat,*191.

naklettiği hadiste de böyledir.[167] İkinci hadisi -Abdullah b. Mesud'un hadisini- ve çevirisini verdikten sonra şunu söylemiştir: "Bil ki, iftitah tekbiri dışında ellerin kaldırılması meselesi, bizimle Şafiîler arasında ihtilaflıdır. Her iki görüşe uygun hadisler ve eserler mevcuttur. Ya her iki uygulama da zaman zaman yapılmış ve her sahabî gördüğünü rivayet etmiştir ya da ellerin kaldırılması başlangıçta uygulanmakta olup sonradan neshedilmiştir. Çünkü İslam'ın hükümlerine vakıf, Hz. Peygamberin uygulamalarına şahit olmuş, onunla seferde ve hazarda birlikte olan, büyük sahâbîlerden Abdullah b. Mesud ellerini kaldırmamıştır. İkinci görüşün tercih edilmesi daha muhtemeldir. Ayrıca, Hz. Ali'nin de ellerini kaldırmadığı rivayet edilmiştir. İki uygulamanın da doğru olduğu varsayılsa dahi ellerin kaldırılmaması daha uygundur. Çünkü bu sükûnet içerir ve namazın şanından olan huşû ve hudûya daha uygun düşer."[168]

Gengûhî ise tartışmaya gayet sakin ve yumuşak bir üslupla başlayarak ellerin kaldırılmamasını ispatlamak için deliller sunmuş ve karşıt görüşlerin delillerine birer birer cevap vermiştir. Ancak Abdullah b. Mesud'a tatbik uygulamasının neshi haberinin ulaşmadığı gibi ellerin kaldırılmasına dair hadisin de ulaşmadığını söyleyen muhaliflerine oldukça öfkelenmiş ve çok sert bir şekilde cevap vermiştir. Aşağıda onun meseleyi nasıl sunduğu ve muhaliflerine nasıl cevap verdiğinden bahsedilecektir.

Gengûhî, ellerin kaldırılmasını inkâr etmediğine, bu uygulamanın Hz. Peygamber'den sabit olduğunu kabul ettiğine işaret ermiştir. Ancak o, bu uygulamanın devam etmediğini belirtmiştir. Ona göre eğer karşıtları Hz. Peygamber'in son kıldığı namazda da ellerin kaldırıldığını ispat edebilselerdi, bunu baş göz üstünde kabul eder ve "eller kaldırılmadan namaz tam olmaz" derdi. Ancak böyle bir durum olmadığından, onların söylediklerinin gerçekten var olduğunu kabul etmekle birlikte ellerin kaldırılmadığına dair rivayetlerin daha öncelikli olduğunu düşünmektedir. Ardından, İbn Mesud'a tatbik uygulamasının neshi haberinin ulaşmadığı gibi ellerin kaldırılmasına dair hadisin de ulaşmamış olabileceği iddiasına birden fazla cevap vermiştir: Birincisi, Buhârî'nin İbn Mesud'a ellerin kaldırılması haberinin merfu' olarak ulaştığı şeklindeki rivayeti bu söylediklerini reddeder. İkincisi, İbn Mesud, Ehl-i beyt'ten sanılacak derecede Hz. Peygamber'in evine sık sık girip çıkmıştır. Üçüncüsü, Huzeyfe b. Yeman'ın dediğine göre, İbn Mesud Hz. Peygamber'e hâl, tavır ve davranış bakımından en çok benzeyen kişiydi.

Gengûhî, tatbik uygulamasının neshi haberinin İbn Mesud'a ulaşmadığını iddia eden muhaliflerine kızgın bir şekilde cevap vererek şöyle demektedir: "Belki de o, bunlar gibi cahillerin tatbiki haram zannetmelerini önlemek için bunu yapmıştır." Ardından, ellerin kaldırılması meselesinin tatbikle kıyaslanmasının kıyas me'a'l-fârık olduğunu eklemektedir. Çünkü tatbikten farklı olarak ellerin

[167] Bkz. *Şerhu'ş-şeyh es-Sirhindî*, II, 278.

[168] *Şerhu'ş-şeyh es-Sirhindî*, II, 280 (Farsçadan tercüme).

kaldırılması konusunda neshe dair deliller açıktır. Ellerin kaldırılması ile ilgili iki rivayet de gelmiş, o ise kaldırmamak şeklinde amel etmiştir. Tatbikte ise durum böyle değildir. İbnü'l-Mübarek'in "İbn Mesud hadisi sabit olmamıştır" sözüne, "Delilsiz ve burhansız ifadeler tahmin kabilinden olup kabul edilebilir değildir. Bilirsin ki müfesser olmayan cerh kabul olunmaz." şeklinde cevap vermektedir.[169]

Daha sonra, Tirmizî'nin İbn Mesud'un hadisini "hasen" olarak nitelendirdiğini ve hadisin râvilerinin, Âsım b. Küleyb haricinde *Sahîh*'in ricâlinden olduğunu belirtmektedir. Âsım hakkında ise bazı eleştiriler vardır. Buhârî *Ref'u'l-yedeyn* risalesinde, Müslim *Sahîh*'inde, dört *Sünen* sahibi de kitaplarında bu râviden rivayette bulunmuş, İbn Adî de *Kâmil*'inde onu tevsik etmişken nasıl olur da Âsım'ı zayıf saydıklarını sorar. Daha sonra, İbn Ömer'in, Hz. Peygamber'in uzun süre yanında hizmetinde bulunduğuna ve ellerini kaldırdığını görmediğine dair bir rivayeti zikreden Aynî'nin sözüyle istidlalde bulunur. Bu durum, İbn Ömer'e göre ellerin kaldırılmasının neshedildiğini göstermektedir. Aksi takdirde İbn Ömer bunu terk etmezdi.[170]

Keşmirî ise, Abdullah b. Ömer'in elleri kaldırma hadisinin kabul edilmemesine işaret eden tartışma ile sözlerine başlamıştır. Bu hadis iki şeye değinmektedir. Birincisi rükûdan önce ve sonra ellerin kaldırılması, ikincisi secdeler arasında ellerin kaldırılmasıdır. Üçüncü rekâta kalkarken ellerin kaldırılmasına ilişkin başka bir sahih hadis de vardır. Bu yüzden Keşmirî, her iki rivayet de Nesâî'nin *Sünen*'inde yer alacak derecede sahih olmasına rağmen İmam Şafiî'nin rükûdan önce ve sonra ellerin kaldırılmasını kabul edip secdeler arasında ve üçüncü rekâta kalkarken kabul etmemesini eleştirmektedir. Ayrıca, elleri kaldırmanın uygulanmadığını ve sadece bazı Hanefî âlimlerinin bunu mekruh saydığını eklemektedir. Ellerini hem kaldırma ve hem de kaldırmama fiilinin tevatür yoluyla sabit olduğunu, hiç kimsenin bu ikisinden birini inkâr edemeyeceğini, ancak bunun isnad tevatürü değil amel tevatürü olduğunu söylemiştir. Ardından, Tahâvî'nin elleri kaldırmanın neshedildiğini söylemesine cevap vererek bu neshin onun bildiği türden bir nesih olmadığını belirtmiştir.[171]

Daha sonra, elleri kaldırmamanın da Hz. Ali ve Hz. Ömer gibi büyük sahâbîlerden sabit olduğunu, bu rivayetin Tahâvî'nin *Me'âni'l-âsâr*'ında geçtiğini ve Hafız'ın *Dirâye*'de isnadını hasen olarak değerlendirdiğini eklemektedir. Aynı şekilde Ebû Hüreyre'nin de bazen ellerini kaldırıp bazen kaldırmadığına dair rivayetlerin olduğunu ve bunun, ellerini sadece ilk defasında kaldırdığına delalet etiiğini ifade etmektedir. Ebû Musa'nın rivayetinin *Ref'u'l-yedeyn* cüzünde ta'lîk olarak nakledildiğini ve sahih olduğunu, Câbir b. Abdullah'ın rivayetinin ise mahfûz olmadığını ve Umeyr el-Leysî'nin rivayetinin ise mevzû rivayetlere yakın olduğu için delil olarak sunulamayacağını belirtmektedir.[172]

---

[169] Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, I, 272.

[170] Bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî,* I, 272.

[171] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 263.

[172] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 264-265.

Görüşünü pekiştirmek için şunu eklemektedir: "Eğer Tirmizî, 'Bununla seleften birçok kimse amel etti' demişse, insanların gözünden kaçmayacak kadar açık olması ve sıkça meydana gelmesi şartıyla bizim isnadı tespit etmemize gerek yoktur. Ellerini kaldırma ve bunun terki gündüz ve gece yüz defadan fazla yapılır, bu nasıl insanlardan gizli kalabilir?"[173]

İbnü'l-Mübarek'in "İbn Mesud'un hadisi sabit olmamıştır" sözüne karşılık olarak, İbn Dakîki'l-Îd'in şu sözünü delil gösterir: "İbnü'l-Mübarek'in kabul etmemesi, hadisin diğer muhaddisler nezdinde sabit oluşunu değiştirmez.". Bu hadisi İbn Kattan el-Magribî *Kitâbü'l-vehm ve'l-îham*'da tashih etmiş, İbn Hazm el-Endelûsî de sahih olarak değerlendirmiştir.[174]

Bennûrî de rükûdan önce ve sonra ellerin kaldırılmaması gerektiğini savunur ancak bu fiilin sübutunu inkâr etmez. bununla birlikte Hz. Peygamber'in son uygulamasının İbn Mesud'dan rivayet edildiği gibi elleri kaldırmamak şeklinde olduğunu, elleri kaldırmanın neshedildiğini ve son uygulamanın yani elleri kaldırmayı terk etmenin uygulandığını ifade etmektedir.

Bennûrî şöyle demiştir: "Bil ki, rükûdan önce ve sonra elleri kaldırma fiili biz Hanefîlerde uygulanmaz ve mendûb değildir ancak mekruh da değildir. Yalnızca *Münyetü'l-musallî*'nin yazarı, 'Rükûya giderken ve rükûdan kalkarken elleri kaldırmak mekruhtur' demiştir. Ayrıca '*el-Kübrâ*' ve diğer bazı kitaplarda Mekhûl en-Nesefi'den, imamın ellerini kaldırması durumunda namazın bozulacağını söylediği rivayet edilmiştir. Ancak bu, güvenilir kitaplar olan *'ez-Zahîre'* ve *Velvaliciyye'* gibi eserlerde yer alan görüşlere aykırıdır. Bu kitaplarda, elleri kaldırmakla namazın bozulmayacağı açıkça belirtilmiştir. Görünen o ki, kim bu fiilin neshedildiğini iddia ediyorsa, en hafif durumda bunun tahrîmen mekruh olduğu söylenebilir. Ancak İmam Ebû Bekir el-Cessâs er-Râzî'nin '*Ahkâmü'l-Kur'ân'* adlı eserindeki ifadeleri açıkça bunun mekruh olmadığını gösterir ve bu konuda en güvenilir görüş budur. Onun, mezhep âlimleri arasındaki yeri bellidir ve delile ihtiyacı yoktur."

Yazar, ellerin kaldırılması ve bu uygulamanın terkinin mütevatir olduğunu, hiç kimsenin bunu inkâr edemeyeceğini belirtmektedir. Uygulamanın terki isnad açısından değil, amel açısından mütevatirdir. İmam Tahâvî'nin nesih ifadesi, bilinen anlamda bir nesih değildir.

Fîrûzâbâdî'nin aşere-i mübeşşereden Hz. Peygamber'in elleri kaldırma uygulamasını hayatının sonuna kadar sürdürdüğü rivayetine Bennûrî Keşmîrî'nin *Neylü'l-ferkadeyn* ve *Keşfü's-sitr* eserleri ışığında cevap vermiştir. Fîrûzâbâdî'nin aşere-i mübeşşereden naklen Hz. Peygamber'in, vefatına kadar ellerini kaldırdığına dair bu rivayetle ilgili Hâşim es-Sindî '*Keşfü'r-reyn*'de bundan başka bir tek hadisin dahi sahih olarak gelmediğini söylemektedir. Evet, İbn Ömer'den Beyhakî'nin bir rivayeti vardır, ancak

[173] Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 264.

[174] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 265.

bu hadisin isnadı sahih değildir. Kim bu rivayetin ve diğerlerinin sahih olduğunu iddia ediyorsa, delil getirmelidir.[175]

Bennûrî, bu meseleyi, Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin "*Neylü'l-ferkadeyn fî ref'i'l-yedeyn*" ve "*Bastü'l-yedeyn li-Neyli'l-ferkadeyn*" adlı kitaplarından aldıklarını bir özetleyerek açıklığa kavuşturmaya ve sonuçlandırmaya çalışmıştır.

Bennûrî, genel görüşün üç yerde yani iki secde arasında ve iki rekâttan sonra elleri kaldırmanın müstehablığı yönünde olduğunu ancak rükûdan önce ve sonra elleri kaldırma konusunda ihtilaf olduğunu belirtmektedir. Ebû Hanîfe ve ashâbı bu iki yerde elleri kaldırmayı terk etmenin gerektiğini söylemiştir ve bu görüşü İbnü'l-Kâsım İmam Malik'ten rivayet etmiştir. Malikîler de bu görüşü tercih etmiştir. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ise bu iki yerde elleri kaldırmayı savunmuşlardır ve bu da İmam Malik'ten rivayet edilmiştir. Bennûrî bu konuda İbn Abdülberr'in sözünü hocası Keşmîrî'nin *Neylü'l-ferkadeyn* adlı eserinde zikrettiği şekilde aktarmaktadır:

İbnü'l-Kâsım, İmam Mâlik'in yalnızca iftitah tekbirinde ellerini kaldırdığını nakletmiştir. Ebû Hanîfe (Sevrî, Neha'î, Şa'bî, Alkame) ve diğer Kûfeliler de bu görüştedir. Ebû Mus'ab, İbn Vehb, Eşheb ve diğerleri ise Malik'in, İbn Ömer hadisiyle amel ederek rükûya giderken ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırdığını nakletmişlerdir. Evzâî, Şâfiî, Ahmed, İshâk, Taberî ve hadis âlimlerinden bir grup da bu görüştedir. İbn Mesud hariç, ellerini kaldırmadığı rivayet edilen sahâbîlerin hepsinin ellerini kaldırdıklarına dair de rivayetler gelmiştir".

Bunnûrî, daha sonra Muhammed b. Abdülhakem'in şu sözünü aktarmaktadır: "Malik'ten yalnızca İbnü'l-Kâsım, bu iki yerde ellerini kaldırmadığını rivayet etmiştir. Biz ise İbn Ömer hadisine dayanarak ellerin kaldırılacağı görüşündeyiz." Ardından yazar, Şâfiî'nin Mâlik'in, ellerini kaldırmadığını rivayet ettiğini söylemektedir. Sonrasında, hocası Keşmîrî'nin görüşlerini şu şekilde özetlemiştir: Birincisi, Malik'in ellerini kaldırmadığını yalnızca İbnü'l-Kâsım nakletmemiştir. İmam Şafiî'den de rivayet edilmiştir. İkincisi, teferrüd iddiası sadece İbn Abdülhakem tarafından, Mâlik'in hadisleri inkâr ettiği düşünülmesin diye ortaya atılmıştır. Üçüncüsü: İbn Abdilhakem'in bu iddiası, Şâfiî'nin muhaliflerine karşı aşırı tepkisinden etkilenmesinden kaynaklanmaktadır. İhtilafın boyutunu hafifletmek için böyle yapmıştır. Dördüncüsü, Mârıdînî'nin İbn Abdülberr'den aktardığı, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'deki naklinden daha doğrudur. İbn Hacer'in bunu İbn Abdilberr'in iddiası gibi aktarırken bir delili yoktur. Abdülhakem'in ifadelerini İbn Abdülberr'in sözleri içerisinde aktarmış ve onun sözleri gibi anlamıştır. Zürkânî'nin ifadesi ise açıktır ve bir karışıklık içermemektedir.[176]

[175] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, II, 465.

[176] Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, II, 455.

Tüm bunlardan sonra Bennûrî, rükûdan önce ve sonra ellerin kaldırılması meselesiyle ilgili kendine ulaşanları özetlemeye ve muhaliflerinin delillerine şu şekilde cevap vermeye çalışmıştır:

1. Elleri kaldırma ameli mütevatir olduğu gibi kaldırmanın terki de amelî mütevatirdir. İkisi de Hz. Peygamber döneminden bu zamana kadar inkâr edilmeksizin tevarüs edilmiştir.
2. Kûfe hariç bütün beldelerde, ellerini kaldıranlar olduğu gibi kaldırmayanlar da mevcuttur. Kûfe'de herkes elleri kaldırmayı terk etmiştir. Malikîlerin aktardığına göre İmam Malik zamanında Medine halkı da elleri kaldırmayı terk etmiştir. İmam Malik de mezhebini bu temel üzerine kurmuş, ameli merfû' hadise tercih etmiştir.
3. Buharî'nin, risalesinde bahsettiği, sahabeden elleri kaldırmama rivayetlerinin sahih olmadığı iddiası onun kesin olmayan konularda her zamanki abartılarından biridir. Bununla birlikte Tirmizî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî ve diğerleri onun fikirlerine karşı gelmiştir. Kûfe ehline göre ellerini kaldırmama meselesi Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah, Esved, Alkame, Şa'bî ve Neha'î gibi birçok sahâbî ve tâbiînden güçlü senedlerle sabit olmuştur.
4. Hulefâ-i Râşidîn döneminde insanlar iki taraftan birini seçme hususunda serbest bırakılmışlardı ve bu mesele üzerine herhangi bir tartışma olmamıştı. Ancak mesele, Süfyân, Evzâî ve Ebû Hanîfe gibi imamlar zamanında gündeme gelmiş; Şâfiî, Kerâbîsî ve diğerleri ve onlardan sonra gelenler bu konuda işi sertleştirmiştir.
5. İmamlar arasında bu konuda ihtilaf ortaya çıkmıştır ancak büyük mezhep âlimleri, bu meselenin daha çok evleviyet ve mubah olup olmamakla alakalı olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre kimsenin ellerini kaldırdığı ya da kaldırmadığı için eleştirilmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Hanefîlerden Ebû Bekir el-Cassâs *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde, Malikîlerden İbn Abdülber, Hanbelîlerden İbn Teymiyye ve İbn Kayyim de bu görüştedir.
6. Irakî'nin, elli sahâbîden ellerin kaldırılmasına dair rivayet olduğunu söylemesi, sadece iftitah tekbiri ile sınırlıdır. Beyhakî de, bu konuda delil getirilebilecek sahabîlerin sayısının on beşi bulduğunu itiraf etmiştir. Ancak eleme ve incelemeden sonra ellerin kaldırılmasına dair sağlam olan sadece altı hadis kalmaktadır. Bu hadislerin çoğunun lafız ve konularında ellerin kaldırılıp kaldırılmadığına dair ihtilaflar mevcuttur. Elleri kaldırmamaya dair rivayette bulunanların sayısı yedi kadardır. Evet, bunların tarikleri azdır. Neticede, iki tarafın ağırlığı dengelenmiş olur. Çünkü elleri kaldırma ameli varlık ifade ederken kaldırmamak yokluk ifade eder. Varlık ifade eden haberin nakli fazla olur ancak terkin nakli azdır, çünkü yokluk durumu ancak bir sebep varsa nakledilir.
7. Hâkim'in, aşere-i mübeşşereden rivayet iddiası, Hafız İbn Dakîk el-Îd tarafından kuvvetli tariklere sahip olmaması sebebiyle reddedilmiştir. Elleri kaldırma amelinin devamlılığı ise, aşere-i mübeşşere hadisi haricinde hiçbirinden sabit olmamıştır. Fîrûzâbâdî'nin "*Sifr*" adlı eserinde söylediklerine itibar edilmez.

8. İbn Ömer'den nakledilenin kabul edilmesi durumunda dahi bu, sahabenin kendi kişisel kanaatinden kaynaklanmaktadır. İbn Ömer, Hz. Peygamber'in uygulamalarına sıkı sıkıya bağlılığıyla tanınmıştır. Ancak bu uygulama nadiren yapılmış ve kastedilen bir sünnet değildi. Bununla birlikte kendi döneminde bu uygulama takip edilmemiştir, aksi halde bilinirdi. Ayrıca onun eleştirisinin, rükûdan önce ve sonra ellerin kaldırılmaması ile ilgili değil, namaza başlarken ellerin kaldırılmamasıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde durum böyledir.
9. Malik'in ellerini kaldırmadığı rivayeti yalnızca İbnü'l-Kâsım tarafından nakledilmemiştir, Aynî'nin *Mebâni'l-ahbâr*'ında geçtiği üzere İmam Şafiî de onu doğrulamıştır. Bu durum İbn Abdülhakem'in iddiasına ters düşmektedir. Malik'in, İbn Ömer'den gelen el kaldırma rivayetini kabul etmemesinin delili, Nâfi' ve Salim'in haberi merfu' ve mevkuf rivayet etmekte ihtilafa düşmeleridir. Bu, Ebû Bekir el-Asîlî'nin de ifade ettiği gibi Nâfi' bu haberi mevkûf olarak rivayet etmiştir. Ayrıca İbn Rüşd'ün belirttiği gibi İmam Malik Medine'de böyle bir amelin yaygın olmadığını görmüş, bu nedenle ellerini kaldırmamayı tercih etmiştir. Bu görüş, büyük Malikî âlimlerden Hafız İbn Abdülber tarafından da benimsenmiştir. Bu durum, "*el-Cevherün-Nakî*"de Mardinî tarafından nakledilmiştir ve İbn Hacer'in *Feth'*teki naklinden daha isabetlidir. İbn Hacer burada durumu yanlış anlamıştır. Irakî'nin *Şerh et-Takrîb* adlı eserindeki ifadeler de İbn Hacer'in nakline muhaliftir.

Bennûrî bu konuda Keşmiri'nin görüşünü nakletmiş ve elleri kaldırmamanın ameli olarak yaygınlığına vurgu yapmıştır.[177]

5.2. Mübârekpûrî'nin, Rükûdan Önce ve Sonra Ellerin Kaldırılması Meselesinde Hanefî Âlimleriyle Münakaşası

Karşılıklı ilişkilerle ilgili başlıklarda belirtildiği üzere Mübârekpûrî, Hanefîlere muhalif bir konumda yer almış, onlara cevap vermeye gayret etmiş ve onlarla tartışmıştır. Bunlardan biri de namazda ellerin kaldırılması meselesidir.

Mübârekpûrî, Hanefî âlimlerinin delillerini birer birer tartışmış ve Tirmizî'nin "İbn Mes'ûd'un hadisi hasendir" şeklindeki hükmünü naklettikten sonra şöyle demiştir: "Bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd da eserlerine almıştır. Tirmizî bu hadise hasen, İbn Hazm ise sahih hükmü vermiştir. Ancak İbnü'l-Mübarek bu hadisi zayıf saymış ve Tirmizî'nin belirttiği gibi, 'İbn Mesud'un hadisi sabit değildir' demiştir. Ebû Dâvûd da bu hadisi *Sünen*'inde rivayet ettikten sonra, 'Bu hadis uzun bir hadisten kısaltılmıştır ve bu lafızla sahih değildir' demiştir." Ardından Dârekutnî'nin, "Bu hadis sabit değildir"

[177] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, II, 469

dediğini ve İbn Hibbân'ın şu sözünü zikretmiştir: "Bu hadis, Kûfe ehli için rukûya giderken ve rukûdan kalkarken ellerin kaldırılmaması yönünde rivayet edilen hasen haberdir. Ancak hakikatte kendisine dayanılabilecek en zayıf şeydir. Çünkü bu hadisi batıl kılan pek çok illeti vardır." Sonrasında Mübârekpûrî şunu eklemiştir: "Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, İbn Mesud'un hadisi ne sahihtir ne de hasendir. Bilakis zayıftır ve bu tür bir hadisle delil getirilemez. Tirmizî'nin hasen demesine itimat edilmez, çünkü bu konuda mütesahil davranmıştır. İbn Hazm'ın tashihi de senedin zahiri açısından olmalıdır. Ancak senedin sahih olması, metnin de sahih olmasını gerektirmez. Münekkid hâfızlar zayıf kabul ederken İbn Hazm'ın tashihine de itimad edilmez. Dolayısıyla bu zayıf hadis ile elleri kaldırmamanın terkine veya tekbir haricinde elleri kaldırmanın neshedildiğine istidlal etmek doğru değildir. İbn Mesud'un hadisinin sahih veya hasen olduğunu kabul etsek dahi öyle anlaşılıyor ki İbn Mesud pek çok başka şeyi unuttuğu gibi bunu da unutmuştur."[178]

Mübârekpûrî, bu görüşünü desteklemek için Hanefî âlimlerinden Aynî'nin, Buhârî şerhinde hadisin tercih edilme sebeplerini açıklarken söylediği şu sözü delil olarak getirir: "Tercih sebeplerinden biri de râvi sayısının fazlalığı ve rivayetin meşhurluğudur. Öyle ki rivayetlerden biri bir kişi tarafından, diğeri ise iki kişi tarafından rivayet ediliyorsa, iki kişinin rivayet ettiği hadisle amel etmek daha evladır."

İbn Mesud'un hadisi, iftitah tekbiri haricinde elleri kaldırmanın neshedildiğine delalet etmez. Sadece farz olmadığını gösterir. İbn Hazm, daha önce bahsedilen Berâ' b. Âzib'in hadisi için şöyle demiştir: "Eğer sahihse bu, Allah Resûlü'nün bunu câiz olduğunu göstermek için yapmıştır. Bu durumda İbn Ömer'in hadisi ve diğerleriyle bir çelişki içerisinde değildir." Sonrasında şunu söylemektedir: "Tüm bunlar hadisi sahih kabul etmemiz durumunda böyledir. Yoksa İbn Mesud'un hadisi zayıftır ve hüccet olarak kullanılamaz."[179] Daha sonra "Namaza başladığında ellerini omuz hizasına kadar kaldırır, rükûya gittiğinde ve rukûdan kalktığında da böyle yapar" hadisiyle delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Bu, ellerin bu yerlerde kaldırılmasının sünnet olduğuna dair açık bir delildir. Bu, doğru ve hak olan görüştür. Buhârî de *Sahîh*'inde, İbn Ömer'in bu hadisinin ardından hocası Ali b. Medînî'den şu ifadeyi nakletmiştir: "İbn Ömer'in bu hadisi sebebiyle Müslümanların rükûya giderken ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırmaları onların üzerine bir haktır." Bu, İbn Asâkir'in rivayetinde de geçmektedir ve Buhârî bunu *Ref'u'l-yedeyn* risalesinde zikrederek 'O, zamanının en bilgili kişisiydi' diye eklemiştir."[180] Ardından, İmam Süyûtî'nin *el-Ezhârü'l-mütenâsira* adlı eserindeki "Ellerin kaldırılması hadisi Hz. Peygamber'den mütevatir olarak nakledilmiştir." dediğini nakletmiştir.[181] Daha sonra görüşünü desteklemek ve iddiasını ispatlamak için hadisin şevâhid ve mütâbaatını zikretmiş ve şöyle demiştir: "Hâfız, *Fethu'l-bârî*'de, Muhammed b. Nasr

[178] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî,*, II, 93-94.

[179] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî,* II, 94.

[180] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî,* II, 88.

[181] *A.g.e.*, II, 89.

el-Mervezî'nin 'Kûfe ehli haricinde şehirlerin âlimleri bu konunun meşruiyetinde icmâ etmiştir.' dediğini aktarmıştır."[182]

Mübârekpûrî, Tirmizî'nin "Bu konuda Berâ' b. Âzib'ten de rivayeti vardır" ifadesinin ardından şöyle demektedir: "Hâfızlar 'ثُمَّ لَمْ يُعِدْ' ifadesinin Yezid b. Ebî Ziyâd'ın sözü olduğu ve hadise sonradan dahil edildiği konusunda ittifak etmişlerdir."[183]

5. Diyobendî Birelvî ve Ehl-i Hadis Âlimlerinin Şerhlerinin Genel Özellikleri

Bu kısım, Câmiu't-Tirmizî şerhlerinde her iki ekolün (Hanefî âlimleri ve Ehl-i Hadîs) ortaya koyduğu olumlu yönleri ve katkıları ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmamızda öncelikle Hanefî âlimlerinin Câmiu't-Tirmizî şerhlerindeki üstünlükleri ve ayırt edici özellikleri incelenecektir.

5.1. Hanefî Âlimlerinin Şerhlerinin Özellikleri

5.1.1. Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin *Şerhu't-Tirmizî* Adlı Eserinin Meziyetleri

Yazar, râvilerin biyografilerine büyük önem vermiş, bunu yaparken de aslî kaynaklardan yararlanmıştır. Hadislerin tahrîcine büyük önem vermiştir. Tirmizî'nin, "Bu konuda falan kişiden de rivayet vardır" diyerek işaret ettiği birçok hadisin geçtiği yerleri bulmuş, ulaşamadığında ise "Kaynağını bulamadım"[184] diye belirtmiştir. Hadislerin tahrîci konusunda onun şerhinden Muhammed Abdurrahman el-Mübârekpûrî ve diğer şârihler faydalanmıştır. Bu şerh, zamanının Farsça yazılmış en iyi şerhlerinden biridir. Zor ibarelerin tercümesi konusunda başarılıdır. Farsça bilen Tirmizî okuyucuları için büyük kolaylık sağlamıştır. Şerhin avantajlarından biri de aynı anda üç diğer şerh[185] ile birlikte basılmasıdır. Bu da okuyucunun, dört farklı şerhi bir arada okuma imkânına sahip olmasını sağlamıştır.

5.1.2.Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin *el-Kevkebü'd-dürrî* Adlı Eserinin Meziyetleri

Kısa ve öz bir şerh olmasına rağmen faydaları pek çoktur. Muhammed Zekeriya el-Kandehlevî'nin faydalı ve aydınlatıcı ta'lîkleriyle zenginleştirilmiştir. Bu ta'lîkler, şerhin kapalı kalan kısımlarını açıklamış, genel ifadeleri detaylandırmış ve dikkatli bir inceleme sonucu şerhe başka eserlerden elde edilen değerli bilgiler eklemiştir. Şerh, fıkhî meseleleri ve fıkhu'l-hadîsi muhtasar ve faydalı bir biçimde açıklamaya önem vermiştir. Takiyyüddin en-Nedvî tarafından Ahmediye nüshası

[182] *A.g.e.*, II, 90. Ayrıca bkz. *Fethu'l-bârî*, II, 257.

[183] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, II, 92.

[184] Bkz. *Şerhu's-Sirhindî*, I, 3.

[185] İbnü'l-Arabî'nin *'Ârizatü'l-ahvezî*'si ve Ebü't-Tayyib es-Sindî'nin şerhi ve Süyûtî'nin *Kûtü'l-mugtezî*'si.

beş el yazmasıyla karşılaştırılarak tahkik edilmiştir. Bunlar birinci ve ikinci Mahmudiye nüshaları, Hüda Bahş nüshası, Beşir Ağa nüshası ve "Dihleviye nüshası" olarak bilinen Abdülazîz ed-Dihlevî nüshasıdır. Nedvî *Cami*'i, ayrıca dört matbu nüsha ile de karşılaştırmıştır: Bunlar Ahmed Muhammed Şâkir nüshası, Beşşâr Avvâd nüshası, Şuayb el-Arnaût nüshası ve Dârü't-Ta'sîl nüshasıdır.[186] Böylece eser daha güvenilir ve sağlam bir hale gelmiştir.Eserin özelliklerinden bir diğeri, Takiyyüddin en-Nedvî'nin yukarıda belirtilenlere ek olarak Muhammed Zekeriya el-Kandehlevî'nin ta'lîklerine de özen göstermiş olmasıdır. Bu bağlamda, alıntı yapılan kaynakların yerlerini tespit ermiş, şerh ve sözlüklerden yararlı bilgiler ekleyerek bunları dipnotlarda sunmuştur. Ayetlerin, hadislerin ve rivayetlerin fihristlerini düzenleyerek eseri daha güzel ve kıymetli hâle getirmiştir. Kitabın bir başka özelliği de Takiyyüddin en-Nedvî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* metnini eklemesi ve altına Gengûhî'nin şerhini, onun altına da Muhammed Zekeriya el-Kandehlevî'nin ta'lîklerini koymasıdır. Hepsinin altında da kendi açıklamalarına yer vermiştir.

5.1.3.Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî'nin *el-'Arfü'ş-şezî* Adlı Eserinin Meziyetleri

İmamlar arasındaki ihtilaflı meseleleri açıklamaya özen göstermiş, aralarındaki bu ihtilafın kaynağını belirtmiş ve Hanefîlerin delillerini açıklamıştır.[187] Kitabın metinleri tahrîc, tevsîk ve tahkik edilmiş, *Kitâbü'l-Hacc*'ın sonuna kadar şerhi ve açıklamaları tamamlanmıştır.[188]

5.1.4.Muhammed Eşfâkurrahman el-Kandehlevî'nin *et-Tîbü'ş-şezî* Adlı Eserinin Meziyetleri

Râvilerin cerh ve ta'diline özen göstermiştir. Farklı mezheplerin görüşleri incelemiş, Hanefî mezhebini açıklamış ve savunmuştur. Hadislerin sened ve metinlerini fıkıh, hadis, dil ve i'rab açısından ele almıştır.

[186] Ayrıntılar için bkz. Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, thk. Takiyyüddin en-Nedvî, 1. baskı, Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr:1438/2017, I, 14-15.

[187] Örnek için bkz. Ellerin kaldırılması meselesi, vitir namazı ve rekat sayısının belirlenmesi meselesi, Cuma namazı ve eda şartları.

[188] Bu çalışmayı, talebesi Bennûrî *Me'ârifü's-Sünen* adlı eserinde gerçekleştirmiştir.

5.1.5.Muhammed Yusuf el-Bennûrî'nin *Me'ârifü's-Sünen* Adlı Eserinin Meziyetleri

Rivayetlerde ve mezhep görüşlerinin izahında metinleri asıl kaynaklarına dayandırma konusunda titizlik göstermiştir. Bunu kendisi de şu şekilde ifade etmiştir: "Mezhep görüşlerini açıklarken *'Umdetü'l-kârî, Mecmû'u'n-Nevevî* ve İbn Kudâme'nin *Muğnî*'si gibi güvenilir asıl kaynaklara başvuruyorum."[189] Şerhinin özelliklerinden biri de zaman zaman bazı Hanefî âlimlere cevap vermesi[190] ve Hanefî oluşunun, hakkı açıklamasına ve reddedilmesi gerekenleri reddetmesine engel olmamasıdır.[191] Tirmizî'yi güzel bir dil ve iyi bir tertiple şerh etmiş ve hadisleri dört mezhebin güvenilir ve muteber kaynakları ışığında şerh etmiştir.

Câmi'u't-Tirmizî şerhleri arasında, imamlar arasındaki ihtilaflı konuların açıklanmasında en güvenilir kaynaklardan biri olarak öne çıkan bu şerh, hadis, fıkıh, usûl ve tarih alanlarındaki meseleleri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Müellif, özellikle problemlerin çözümü, müşkil konuların açıklanması ve hadis ile fıkhî meselelerin izahında etkileyici ve sağlam bir üslup kullanarak ilmî tartışmaları derinlemesine şerh ve tahlil etmektedir. Ayrıca, hocası Keşmîrî'nin dersleri sırasında meydana gelen hata ve eksiklikleri tashih etmiş, böylece eserin ilmî güvenilirliğine önemli katkılarda bulunmuşturHadis, fıkıh, usûl ve tarih alanındaki konuları kapsamlı bir şekilde ele almıştır.[192]

Nakiller ve metinleri harfi harfine vermekten kaçınmış, hadis şerhleri ve fıkıh kitaplarında yer alan konuları özetleyerek açıklamıştır. Böylece okuyucu aradığı bilgiyi en kısa sürede bulabilmektedir. Kitabını dikkatle ve derinlemesine inceleyen herkes bu özelliği fark eder. Meselelerin özetlenmesi kolay bir iş olmayıp büyük çaba, keskin bir zihin ve farklı konulara hâkimiyet gerektirir. *Me'ârifü's-Sünen*, yazarının ifadesiyle "cem, tertip, ifade ve özetleme"[193] sürecinden geçmiştir. Hanefî mezhebine hizmet etmiş ve insaf sınırını aşarak mezhebi eleştiren ve çarpıtanlara karşı güçlü delillerle savunmuştur.

5.1.6.Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* Adlı Eserinin Meziyetleri

Câmi'u't-Tirmizî'nin tam bir şerhidir. Eserin başından *Kitabü'l-İlel*'in sonuna kadar kapsar.Bu şerh, hadis ilimleriyle ilgili konularda ve İmam Tirmizî'nin hayatı ve eseri hakkında bir talebenin ve *Câmi'u't-Tirmizî* okuyucusunun ihtiyaç duyacağı her şeyi kapsayan bir mukaddime içermektedir. Bu

[189] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, VI, 668.

[190] İbnü'l-Hümmâm, *el-Kenz ve'l-vikâye*'nin müellifi ve Ahmed es-Sirhindî gibi.

[191] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, I, 154-155, 171-172; Ayrıca bkz. III, 101-102.

[192] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, V, 1-34. Ayrıca bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen* V, 19-112.

[193] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, VI, 438. Ayrıca bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, V, 1-34; Ayrıca bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, V, 19-112.

mukaddime eserin amaçlarını ortaya koyan bir giriş niteliğinde olup çok önemli bir konuma sahiptir. Eserin yöntemini, usûlünü ve ıstılahlarını anlamada okuyucuya yardımcı olur.

Bu şerhte, Tirmizî'nin değinmediği bazı hadislere yer verilmiş[194], böylece eserin kapsayıcılığı artırılmıştır. Müellif, Tirmizî'nin bazı rivayetlerdeki tesahülüne dikkat çekmiş ve bunun ilmî değerlendirmesini yapmaya özen göstermiştir[195]. Ayrıca, Tirmizî'nin farklı konularda âlimler arasındaki ihtilafları zikretmesine rağmen çoğu zaman tercih edilen görüşü belirtmemesi, şârih tarafından bir eksiklik olarak değerlendirilmiş; bu bağlamda Mübarekpûrî, tercih edilen ve edilmeyen görüşleri ortaya koymaya çalışmıştır[196]. Şerhin üslubu ise dengeli bir yapı arz etmekte; ne gereksiz şekilde uzatılmış ne de anlaşılmaz ölçüde kısaltılmıştır. Müellif, hem sened hem metin açısından ortaya çıkan problemleri titizlikle çözmeye gayret etmiş ve böylece eserin ilmî değeri daha da artırılmıştır.

5.1.7.Muhammed Hâşim Han'ın (Birelvî) Şerhinin Meziyetleri

Dört mezhebin görüşlerini asıl kaynaklarına dayandırarak aktarır. Bunu yaparken bir sıra izler ancak bazen Hanefî mezhebini, bazen Şafiî, Hanbelî veya Malikî mezhebini öne alır. Fetvaları çoğunlukla Birelvî tarikatının lideri olan Ahmed Rıza Han'ın eserlerinden aktarır. Bu daha çok, Birelvî mezhebine mensup olanlar için faydalıdır. Nitekim Ahmed Rıza Han, bu mezhepte çağdaş âlimlerden daha çok itibar görür. Bankacılık ve vergilendirme gibi bazı çağdaş meselelerden bahseder.

6. Hanefî ve Ehl-i Hadis Ulamasının *Câmi'u't-Tirmizî* Şerhlerine Yönelik Eleştiriler

6.1. Hanefiler

6.1.1. Sirhindî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* Şerhine Yönelik Eleştiriler

Bazen aynı isme sahip iki râvinin vefat tarihlerini birbirine karıştırmaktadır. Örneğin Sirhindî'nin, isimleri Hennâd olan iki râviyi[197] birbirine karıştırdığı görülmektedir. Simâk b. Harb'in öğrencisi ve Vekî'nin hocası olan Hennâd'ın biyografisini vermiş ancak Hennâd b. Serî b. Yahya b. Serî'nin vefat tarihini vermiştir. *Câmi'u't-Tirmizî*'deki senedde geçen Hennâd, 243 yılında vefat etmiş,

[194] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 82.

[195] Bkz. *a.g.e.*, VIII, 165.

[196] Bkz. *a.g.e.*, I, 82.

[197] Bkz. *Şerhu Sirâc Ahmed es-Sirhindî*, I, 20.

onuncu tabakadan sika bir râvi olan Kûfeli Hennâd b. Serî b. Mus'ab et-Temîmî'dir. İkinci Hennâd ise 331 yılında vefat etmiştir ve aralarında 88 yıl fark bulunmaktadır.[198]

Bazen aynı isme sahip iki râvinin biyografilerini karıştırdığı görülmektedir. Örneğin isimleri Şerîk olan iki râviyi birbirine karıştırılmıştır. Bunlardan biri Tirmizî'nin ricâlinden iken diğeri değildir. Şerîk b. Abdullah en-Nehâî el-Kûfî Trimizî ricâlindendir ve senedde kastedilen de odur. Ancak Sirhindî burada Şerîk b. Abdullah b. Ebî Nemr'in biyografisini vermiştir. [199] Bu râvi ise Tirmizî'nin *Câmi'*inde zikrettiği isimlerden biri değildir. Ali b. Hucr'un hocalarından da değildir.[200]

6.1.2.Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin Eserindeki Sorunlar

Bazı yerlerde Farsça kelimeler kullanmıştır ve bu sebeple okuyucu kelimenin Arapça olduğunu zannederek anlamada hataya düşebilmektedir. Örneğin, *Kitâbü'l-İlel*'de Katâde'nin "...يأخذ" ifadesinden sonra şöyle demiştir: "Sanki denemiş olduğu bir 'nüsha'yı tarif etmektedir."[201] "Nüsha" kelimesi Farsça ve Hintçede üzerinde ilaçların yazılı olduğu kâğıt (reçete) için kullanılır. Ancak okuyucu bunun Tirmizî nüshalarından biri olduğunu zannedebilir.

Gengûhî'nin ele aldığı bazı konularda eksiklik veya cümle düşüklükleri görülmektedir. Örneğin, teravihte Kur'an okuma konusundan bahsederken, bunun sünnet-i müekkede olduğunu belirtir ve bırakır.[202] Muhammed Zekeriya el-Kandehlevî'nin bu şerhe yaptığı tahkikte ise burada boş bırakılmış bir bölüm ya da düşme olduğu görülmektedir. Kandehlevî buraya bir ta'lîkte bulunarak teravihte hatim yapmanın sünnet olsa dahi sünnet-i müekkede olmadığını, yalnızca teravihin kendisinin sünnet-i müekkede olduğunu belirtmiştir. Bu eksikliğin müstensihten veya yayıncıdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.[203]

---

[198] Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 70.

[199] Bkz. *Şerhu's-Sirhindî,* I, 40.

[200] Ayrıca, muhtemelen yayınevi veya düzenleyiciye bağlı olan başka bir mesele vardır ki o da şerhin düzenindeki sorunladır. Başlık, bâb, kitâb, Tirmizî'nin metni ve şerh iç içedir. Bâb, tercümesiyle birlikte verilmekte, râvilerin biyografisi verilerek hadis şerh edilmektedir. Sadece biyografisi verilen râvinin veya hadis lafızlarının üzerine bir çizgi konulmuştur. Eğer yayınevi Tirmizî metnini yukarıda ve şerhini aşağıda zikretse ve metinle şerh arasında boşluk bıraksaydı daha iyi ve güzel olurdu.

[201] Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî*, III, 92.

[202] Gengûhî, *el-Kevkebü'd-dürrî,* I, 235.

[203] Bir diğer olumsuz nokta ise, muhtemelen yayınevine veya dizgiye bağlı olan bir durumdur. İsnad ve metni tam olarak zikretmemiş, istediği yerleri seçmiştir. Bu durum, okuyucunun metni kolayca anlamasını zorlaştırmaktadır. İsnadı ve metni belirttikten sonra şerh ve izahına geçseydi anlaması daha kolay ve basit olurdu. *el-Kevkebü'd-dürrî*'yi okurken okuyucunun şerhi ve izahı takip edebilmesi için Tirmizî'nin *Sünen*'ini açması veya hadisi başka bir kaynaktan bulması ya da isnadı ve metni ezberlemiş olması gerekmektedir.

6.1.3.Keşmirî'nin *el-'Arfü'ş-şezî* Adlı Eserinde Yer Alan Bazı Sorunlar

Bazen bir kelimeyi Farsça olarak açıklayıp Arapçaya çevirmemektedir. Aynı şekilde Farsça şiirler aktardığında da bunları tercüme etmez.[204] Muhtemelen Arapça ve Farsça bilen öğrencilere ders verirken böyle yapmıştır. Hadisin senedinde yer almayan bir râviyi eleştirmektedir. Tirmizî'nin "Hacc ile umreyi art arda yapın; çünkü onlar fakirliği ve günahları giderir" hadisine yaptığı "حديث حسن" yorumundan[205] sonra Keşmirî, hadisin senedinde bulunmayan bir râviyi şu şekilde eleştirmektedir: "Tirmizî, İbrahim b. Yezid'in hadisini hasen olarak değerlendirmiştir ancak çoğu âlime göre o ' متكلم فيه'tir."[206] Bu durum şu açılardan eleştirilmektedir: Birincisi, İbrahim b. Yezid bu hadisin senedinde yer almamaktadır, o halde neden burada zikredilmiştir? Bu hata ya Keşmirî'den ya eseri derleyen Muhammed Çerâğ'dan ya da yayınevinden kaynaklanmaktadır. İkincisi, Tirmizî İbrahim b. Yezid'i bu hadisin senedinde değil başka bâblarda zikretmiş ve şahid ve mütâbî hadislere dayanarak hasen derecesinde kabul etmiştir.[207] Başka yerlerde ise İbrahim b. Yezid'i hasen saymamış ve Ehl-i hadis'ten bazı kimselerin onu hafızası sebebiyle eleştirdiğini söylemiştir.[208] Metnin kaydı esnasında yapılmış hatalar bulunmaktadır.

Keşmirî, müşriklerin secdesiyle[209] ilgili açıklamalarının ardından şöyle demiştir: "Müşriklerin bu durumdaki secdeleri, Lât ve Uzzâ'ya işaret edildiğini zannettikleri içindir. Ya da Şah Veliyyullah'ın dediği gibi, cezbe sebebiyle secde etmişlerdir. Aynî ve İbn Hacer, doğru olan üçüncü görüşe dayanarak sahih ve merfû iki rivayet zikretmişlerdir."[210] Bu iki rivayet *Umde* ve *Feth*'te incelendiğinde merfû değil Mürsel oldukları anlaşılmaktadır. Bennûrî'nin *Me'ârifü's-Sünen*'inde ise onun bu duruma işaret ettiği ve bunun ders kaydedilirken yapılan bir hata olduğunu söylediği görülmektedir. Böylece hatanın Keşmîrî'ye ait olmadığı ortaya çıkmış olmaktadır.[211]

Farsça kelimelerin yazımında hatalar bulunmaktadır: Keşmîrî, abdest olmadan namazın kabul olunmayacağından bahsederken şöyle demektedir: "'لا تقبل صلاة' ifadesi tenvin iledir. Arapçada 'Evde kimse yok' anlamına gelen 'لا رجل في الدار' ifadesine benzer. Farsça olarak 'نيست هيچ مردي ورخانه'[212] anlamına gelir. Arapçada mansub hâlde olan 'لا رجل في الدار' ifadesinin anlamı ise Farsça olarak ' نيست

[204] Bkz. Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, III, 259. Ayrıca bkz. I, 90, IV, 41.

[205] *Tirmizî*, Abvâbu'l-ḥac,2.

[206] Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, II, 214.

[207] Bkz. *Tirmizî*, Abvâbu'l-birr was-silah ,29.

[208] Bkz. *Tirmizî*, Abvâbu'l-ḥac,4.

[209] "Resûlullah, Necm Sûresi'nde secde etti, Müslümanlar, müşrikler, cinler ve insanlar da secde ettiler."

[210] Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, II, 70.

[211] Bkz. *Me'ârifü's-Sünen*, V, 70.

[212] "نيست هيچ مردى در خانه"

مردوخانه'[213] olur, 'ما من رجل في الدار' ifadesinin anlamı 'نیت هیچ إزمري مردي وخانه'[214] şeklindedir. Bu durumda 'لا تقبل صلاة بلا طهور' ifadesi 'قبول نمی شود سپح غازي بغير طهور وباکی'[215] anlamına gelir. Böylece her bir namazın abdest şartına bağlı olduğu anlaşılmaktadır."[216]

6.1.4.Eşfâkurrahman el-Kandehlevî'nin *et-Tîbü'ş-şezî* Adlı Eserine Yöneltilen Eleştiriler

Cerh ve ta'dîl ile ilgili ifadeleri asıl kaynaklardan nakletmemektedir. Molla Ali el-Kârî'nin *Şerhu'ş-Şemâil* adlı eserinden çokça nakilde bulunmaktadır. Örneğin Ali b. Hucr'in biyografisinde şöyle demektedir: "Kârî, *Şerhu'ş-Şemâil*'de onun için "ثقة حافظ" demiştir".[217] Bazen vefat tarihlerini ikincil kaynaklardan nakleder. Örneğin Ali b. Hucr'un vefatı hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: "Münâvî onun 244 yılında, altmış yaşında vefat ettiğini söyledi."[218]

6.1.5.Muhammed Yusuf el-Bennûrî'ye Yöneltilen Eleştiriler

Hocası Keşmîrî'nin yolunu takip ederek Farsça ifadeleri ve şiirleri tercüme etmeden nakletmiştir.[219] Bu yöntemin ilmî güvenilirliği göz önünde bulunduran bir yol olduğunda şüphe yoktur. Ancak tüm okuyucular ifadeleri ve şiirleri anlayacak kadar Farsça bilmemektedir. Mübârekpûrî'yi eleştirirken hataya düşebilmektedir. Mübârekpûrî, Abdullah b. Abbas tarafından rivayet edilen "Resûlullah güneş zeval bulunca cemrelere taş atardı" hadisini aktardıktan sonra "Ahmed ve İbn Mâce bunu kitaplarında zikretti" demiştir. Buna karşılık Bennûrî bunu reddederek bu hadisi İbn Mâce'ye isnat etmenin yanlış olduğunu belirtmiş ve "İbn Abbas hadisini Tirmizî haricinde *Kütüb-i sitte* yazarlarından hiçbiri rivayet etmemiştir. *Tuhfetü'l-ahvezî*'nin yazarı bu hadisi İbn Mâce'ye nispet etmekle hata etmiştir"[220] demiştir. Ancak bu hadis, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde mevcuttur.[221] Durumu teyit etseydi daha iyi olurdu.

---

[213] "نیست مردی در خانه"

[214] "نیست هیچ مردی در خانه"

[215] "قبول نمی شود هیچ نمازی بغیر طهور و پاکی"

[216] Keşmîrî, *el-'Arfü'ş-şezî*, I, 37.

[217] Kandehlevî, *et-Tîbü'ş-Şezî*, I, 21.

[218] *A.g.e.* 1,21. Eserde yayıncı ya da dizgiyi yapan kişiden kaynaklanan bazı problemler mevcuttur. Şerh içerisinde başlık, bâb, kitâb ve metin birbirinden ayrılmamış durumdadır. Tirmizî'nin metni üst kısımda verilmiş, ardından bir çizgi çekilmiş ve bu çizginin altında şerh verilmiştir. Noktalama işaretlerine dikkat edilmemiş, başlık, bab, kitâb ve metin şerhi büyük yazılmamıştır. Yaşnızca hadisin şerhi, kelimeleri, râvilerin isimleri ve hadis hakkındaki hüküm parantez içinde verilmiş ve aynı yazı tipi ile boyutta kalmıştır. Bu durum, okuyucunun işini oldukça zorlaştırmaktadır.

[219] Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, I, 38.

[220] Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, VI, 239.

[221] İbn Mâce, el-Menâsik", 75.

Bazen bazı konuları uzatıp detaylandırmaktadır. Bu da okuyucunun yorulmasına ve sıkılmasına yol açmakta, iyi bir şekilde odaklanıp konuyu kavramasına ve sonuca kolayca varmasına engel olmaktadır. Anlaşılan o ki Bennûrî de bunun farkındadır. Bu nedenle bazen uzun uzadıya açıklamalarda bulunduktan sonra konuyu düzenli ve yoğun bir biçimde özetlemektedir.[222] Olumsuz yönlerinden biri de bazen Bennûrî'nin Mübârekpûrî'ye karşı önyargılı davranması, sert ve uygun olmayan bir üslupla eleştirilerde bulunmasıdır.

Eserin bir başka özelliği de *Câmi'u't-Tirmizî* şerhinin birçok yerinde bir mukaddimeden bahsetmesi ancak böyle bir mukaddimenin var olmamasıdır. Şerhinin bazı yerlerinde *Me'ârifü's-Sünen* için bir mukaddime yazdığını, burada Tirmizî'nin biyografisi, sünnetin ve hadislerin değeri, dinde fıkhın önemi gibi konulara yer verdiğini belirtmektedir.[223] Ancak bu çalışma kapsamında böyle bir girişe rastlanmamıştır. Bu durum iki olasılığa işaret etmektedir. Ya mukaddime yazılmış fakat basılmamıştır ya da parçalar halinde basılmış ve kaybolmuştur. Selim Şah, tezinde *Me'ârifü's-Sünen*'in bir mukaddimesinin mevcut olduğunu ancak bunun Bennûrî'ye değil onun öğrencisi ve damadı Muhammed Enver el-Bedahşânî'ye ait olduğunu belirtmektedir. Bu giriş, "el-Beyyinât" dergisinde yayımlanmış birkaç makaleden oluşmaktadır.[224] Şerhi eksiktir ve Ebvâbü'l-Hac'dan sonrası yoktur. Kitabın hacmini artıracak ve okuyucuyu yoracak şekilde hocası Keşmîrî'nin eserlerinden ve uzun ifadelerinden sayfalarca alıntılar yapmıştır. Hocasının sözlerini bir veya birkaç paragrafta özetleseydi, daha güzel ve faydalı olurdu ve okuyucu okurken yorulmazdı.

6.1.6.Mübârekpûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* adlı eserine Yöneltilen Eleştiriler

Mübârekpûrî'nin, *Câmi'u't-Tirmizî*'yi şerh etme konusunda büyük bir emek sarf ettiğine şüphe yoktur. Ancak bununla birlikte, bir araştırmacının veya bir münekkidin dikkate alması gereken bilimsellikten zaman zaman uzaklaşmıştır. Kendisine ve eserine yönelik bazı eleştiriler ve olumsuz noktalar şu şekildedir:

Bazen bir hadis hakkında "Ona rastlamadım" demesine rağmen hadis aslında Tirmizî ve *Kütüb-i sitte*'nin diğer eserlerinde bulunmaktadır. Örneğin, Tirmizî "Zeval Vaktinde Namaz Bâbı"nda zikrettiği hadis hakkında "Bu konuda Ali ve Ebû Eyyûb'dan da rivayet vardır."[225] demiştir. Mübârekpûrî ise Tirmizî'nin "وفي الباب عن علي" ifadesinden sonra, "Bu rivayete rastlamadım"[226] demiştir. Halbuki Hz. Ali'nin hadisini birçok âlim eserlerinde kaydetmiştir. Bunlardan bazıları: Tirmizî'nin "Öğle

[222] Örneğin bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, III, 466-468., IV, 236-238, VI, 124-126.

[223] Bkz. Bennûrî, *Me'ârifü's-Sünen*, I, 44, ve VI, 672.

[224] Bkz. Selim Şah, *Me'ârifü's-Sünen ve'l-muvâzene beynehâ ve't-Tuhfe*, s. 627.

[225] *Tirmizî*, Salat,347.

[226] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 821.

Namazından Önce Dört Rekât Kılma Bâbı"nda,[227] Nesâî'nin "İkindi'den Önce Namaz Bâbı"nda,[228] ve Bezzâr'ın "Ali b. Ebî Tâlib Müsnedi"ndedir.[229] Üçü de Ebû İshâk → Âsım bin Damre → Hz. Ali tarikiyle nakledilmiştir.

Bazen fıkhî meseleleri[230] hadis şerhlerinden,[231] özellikle İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî* adlı eserinden aldığı görülmektedir. Oysa dört mezhebin kendi fıkıh kitaplarından alıntı yapsaydı, anlatım daha kuvvetli ve güvenilir olurdu. Mukaddimesinin ilk bölümünde, hadis ilmindeki rivayet ve dirayet ile ilgili çeşitli tanımları sıralamaktadır. Ancak sözü uzatmayarak kapsamlı tek bir tanımı seçmesi daha uygun olurdu.

Mukaddimesinin ikinci bölümünde[232] yaptığı gibi metnin asıl kaynağına atıf yapmadığı de görülmektedir. İkinci bölümde Sıddîk Hasan Han el-Kannûcî'nin kitabından[233] hadisler ve şiirler nakletmiş ancak onu kaynak olarak zikretmemiştir. Altıncı bölümde ise, ilim taşıyıcılarının çoğunun Arap olmayanlardan olduğunu belirttiği kısım İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sindeki ifadelerin küçük bir değişiklik ile aynısıdır. Bunları kendi kitabı *Tuhfetü'l-ahvezî*'nin mukaddimesine aynen koymuş fakat kaynağına[234] işaret etmemiştir. Fıkhu'l-hadîsi anlama ve ortaya koymada kendinden önceki şârihlerden kaynağını belirtmeden ve sözün asıl sahibine de atıfta bulunmadan faydalanmıştır. Bunun yerine, okuyucunun sözü onun yazdığını sanacağı şekilde ifade etmiştir. *Tuhfetü'l-ahvezî*'de fıkhu'l-hadîsi ele alırken kendisinden önceki hadis kitaplarının şârihlerinden yararlanmış ancak onları zikretmemiş, ayrıca bu yazdıklarının kendisine ait olmadığını veya başka kaynaklardan bir alıntı olduğunu belirtmemiştir. Örneğin, "وَذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ" ifadesinin fıkhını açıklayıp geçmiştir.[235] Aslında bu söz ona değil İbn Hacer'e aittir.[236]

Benzer şekilde, "Kamış ve Başka Şeylerle Kesim Bâbı"ndaki hadiste geçen "وَذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ" ifadesini aktardıktan sonra şöyle demiştir: "Bu, besmelenin şart olduğuna delildir. Çünkü izin, iki şeyin birlikte

---

[227] *Tirmizî, Salat*,315 .

[228] Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-kübrâ*, tahkik ve tahrîc: Hasan Abdümun'im Şelebî, danışman: Şuayb el-Arnaût, mukaddime: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1. baskı, 1421/2001, Salat,8.

[229] Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık b. Hallâd, *Müsnedü'l-Bezzâr* neşredilirken kullanılan ismiyle *el-Bahrü'z-zehhâr*, Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1. baskı, 1988, II, 265, no: 677. Ayrıca bkz. *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 416, 823.

[230] Bkz. *a.g.e.*, I, 246-247.

[231] Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 327; Aynî, Bedreddin, *'Umdetü'l-kârî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, Lübnan, 1. baskı, 1421/2001, III, 57.

[232] Bkz. *a.g.e.*, S. 18.

[233] el-Kannûcî, Sıddîk Hasan Han, *el-Hıtta fî zikri's-Sıhâhı's-sitte*, s. 35.

[234] Bkz. İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, Lübnan, 1. baskı, 1440/2019, s. 607-609.

[235] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, V, 57.

[236] Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 628.

bulunmasına bağlanmıştır: kanın akıtılması ve besmele. İki şeye bağlı olan şey ancak ikisi birlikte bulunursa gerçekleşir, birinin olmaması durumunda geçersizdir."[237] Bu sözler aslında Mübârekpûrî'ye ait değildir. İbn Hacer'in *Sahîh-i Buhârî* şerhindeki sözleridir.[238] Yine "Emanetin Kaldırılması Bâbı"nda, Mübârekpûrî, hadisin "وَعَلِمُوْا مِنَ السُّنَّة" ifadesinin ardından "Burada, önce Kur'ân'ı daha sonra sünneti öğrendiklerine işaret vardır" demektedir.[239] Bu ifade ona değil *İrşâdü's-sârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserin yazarı Kastallânî'ye aittir.[240]

Metinleri uzun uzadıya aktarır ve kendisinden önceki âlimlerin sözlerini uzunca zikretmektedir. Bu da bazen asıl konudan uzaklaşmaya ve okuyucunun sıkılmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, bu sözleri özetlemesi ya da bir veya iki görüş seçip yalnızca gerekli olanı aktarması, konuyla ilgisiz olan veya bağlamın dışında kalan bölümleri çıkarması iyi olurdu. Böylece okuyucu sıkılmaz ve faydalı bilgiye erişimi daha hızlı olurdu.[241] Bazı metinleri Farsça olarak aktarmış ve Arapçaya çevirmemiştir.[242] Başkalarının metinlerini olduğu gibi aktarmak bilimsel ve faydalı bir yöntemdir ancak dili anlamayanlar için işlevsel değildir. Bu nedenle, bu ifadeleri çevirmesi veya anlamını açıklaması daha iyi olurdu. Örneğin, *Tuhfetü'l-ahvezî*'nin mukaddimesinde, Şah Abdülaziz el-Muhaddis ed-Dihlevî'den yaklaşık iki buçuk sayfa Farsça alıntı yapmış ve ne çevirisini ne de açıklamasını vermiştir"[243]. Hadisin hükmünü değerlendirirken diğer âlimlerin görüşlerine dayanır ve bazı yanlışlar yapar. Örneğin, "Abdestin Fazileti Bâbı"nda, İmam Tirmizî'nin "Ve bu konuda Osman, Sevbân ve Sunâbihî'den de rivayet vardır" ifadesinin ardından Mübârekpûrî şöyle demektedir: "Sunâbihî'nin hadisi[244] ise Malik, Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim tarafından rivayet edilmiştir. Hâkim bu hadisin Şeyhân'ın şartlarına göre sahih olduğunu[245] ve illetinin bulunmadığını söylemiştir. Sunâbihî Münzirî'nin *et-Tergîb* adlı eserinde de geçtiği üzere meşhur bir sahâbîdir."[246]

Burada dikkat edilmelidir ki, Mübârekpûrî bazen hadis metninin lafızlarına dikkat etmeden, önceki âlimlerin hadise dair hükümlerini nakleder. Bu hüküm verdikleri hadis, Tirmizî'nin *Câmi'*inde geçtiği

---

[237] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, V, 57.

[238] Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 628.

[239] Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VI, 336.

[240] Kastallânî, Şehabeddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-sârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Mısır, 7. baskı, 1323, X, 185.

[241] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, mukaddimenin üçüncü bölümü. Ayrıca bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî* , II, 54-55, 192-193.

[242] Bu konuda Keşmîrî'nin yolunu izlemiş ve Bennûrî de onu bu hususta takip etmiştir. Az önce zikredilmişti.

[243] "Bil ki hadis kitapları, sahihlik, şöhret ve kabul açısından tabakalara ayrılmaktadır…" Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî mukaddimesi*, s. 32-34. Ayrıca bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, X, 328.

[244] Şu hadisi kastetmektedir: "Ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Benden sonra birbirinizle asla savaşmayın."

[245] bu hadisin tamamına değil sadece Ma'kıl b. Yesâr ve Hz. Âişe yoluyla rivayet edilen kısmına hüküm vermiştir. Sunâbihî yoluyla gelen rivayetine hüküm vermemiştir.

[246] Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 30.

lafızlarla aynı hadis mi yoksa lafızları farklı mı olduğunu göz önünde bulundurmaz. Ayrıca Mübârekpûrî'nin Malik, Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim'e dayandırdığı bu hadis aynı lafızlarla yalnızca İbn Mâce'de yer almaktadır.[247] Bu eserlere dayandırmış olması oldukça ilginçtir. Mübârekpûrî'nin bahsettiği âlimlerden hiçbiri bu lafızlar üzerine hüküm vermemiştir. Söz konusu eserlerin tamamı incelenmesine rağmen bu lafızlarla Sunâbihî el-Ahmesî tarikiyle bir rivayet bulunamamıştır. Bunun yerine diğer eserlerde aynı konuyla ilgili olarak, Ma'kil b. Yesâr ve Hz. Aişe'den benzer lafızlarla rivayetler bulunmaktadır.

Bazı nüsha farklılıklarına dikkat etmemiştir. Hint alt kıtasındaki âlimlerin kullandıkları nüshalar farklıdır. Dolayısıyla şârihin elindeki nüshayı diğer nüshalarla karşılaştırması iyi olurdu. Ancak, Mübârekpûrî'nin yaptığı çalışmadan, nüshaları karşılaştırmış olmasına rağmen bazı şeyleri gözden kaçırdığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden bazı hadis lafızları ya da Tirmizî'nin hadisler üzerindeki hükmü diğer nüshalardan farklılık göstermekte fakat Mübârekpûrî bunlara dikkat etmemektedir.[248]

6.1.7. Muhammed Hâşim Han el-Birelvî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* Şerhine Yönelik Eleştiriler

Araştırma ve incelemeler sonucunda, araştırmacı, Muhammed Hâşim Han'ın Câmi'u't-Tirmizî üzerine yazdığı şerhte bazı konularda eleştirildiği ve açıklamasında görülen eksiklikler ve noksanlıkların mevcut olduğunu tespit etmiştir. Bu eksiklikler ve noksanlıklar aşağıda sunulacaktır. Fakihlerin ve hadis şârihlerinin sözlerini kelimesi kelimesine nakletmesi ve ardından Urduca'ya çevirmesi de kitabın hacmini artırmıştır.[249] Hadis kitabeti ve tedvininden en başta bahsetmesi gerekirken bu konuya dördüncü ve son ciltte, Ebvâbü'z-Zekât'ın arasında değinmiştir.[250]

Ona yöneltilen en büyük eleştirilerden biri kitabın tamamının veya büyük bir kısmının nakillerden oluşmasıdır. Hadisin şerhini, hadisle ilgili fıkhî hükümleri, râvilerin biyografilerini ve diğer konuları ya şerh ya fıkıh ya da fetva kitaplarından nakletmiştir. Eleştirilerden biri de Hint alt kıtasındaki Diyobendî ve Ehl-i hadis âlimlerinin şerhlerinden hiç yararlanmamış olmasıdır. Bunun sebebi onlara muhalif olmasıdır. Yalnızca bir yerde Mübârekpûrî'den bir görüş nakletmiş fakat adını vermeyerek sadece şu şekilde "bazıları" ifadesini kullanmıştır.[251]

---

[247] *Sünenü İbn Mâce*, Al-Fitân, 5.

[248] Örnek için bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 43.

[249] Örnek için bkz. Muhammed Hâşim Han, *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, IV, 377-384.

[250] Bkz. Muhammed Hâşim Han, *a.g.e.*, IV, 706.

[251] Muhammed Hâşim Han, *Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, I, 303.

7. Şerhlerin Ortak Özellikleri

1. Hint alt kıtasındaki bütün *Câmi'u't-Tirmizî* şârihlerinin[252] dikkat çeken bir özelliği, fıkhî meselelerde birbirlerine karşı sert ve ağır bir üslup kullanmalarıdır.
2. Tüm şârihlerde gözlemlenen bir başka durum da yalnızca bazı yerlerde İmam Tirmizî'nin hükümlerini incelemiş olmalarıdır. Eğer eserdeki tüm bâblarda bunu yapsalardı, bu alana çok daha iyi katkı sağlamış olurlardı.
3. Tirmizî'nin "Bu konuda filancanın da rivayeti vardır" ifadelerinin tamamının tahrîcini yapmamışlardır. Bazıları buna özellikle önem vermişse de bütün bâblarda bunu devam ettirselerdi çalışmaları kapsamlı ilmî araştırmalardan olurdu ve daha fazla yarar sağlardı.

[252] *et-Tîbü'ş-şezî*'nin yazarı Muhammed Eşfâkurrahman haricinde Hanefîler ve Ehl-i hadis'ten birbirine karşı tenkitte bulunmayan kimseye rastlanmamaktadır. Bu da ya bu konudan kaçınmayı tercih ettiği ya da eserin tamamı henüz mevcut olmadığı için Ehl-i hadis'le ihtilaflı meseleleri nasıl ele aldığını görememizden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Hint Pakistan alt kıtası âlimlerinin hadis ilmine tedris, telif, şerh, haşiye, ta‘lîk, tahkik ve tahrîc alanlarında büyük katkıları olmuştur. Bu âlimlerin bıraktıkları ilmî eserlerden, İslam dünyasının dört bir yanındaki Arap ve Arap olmayan âlimler ve talebeleri istifade etmektedir.

Hint alt kıtasında hadis ilmiyle ilgili öne çıkan başlıca ilmî akımlar Diyobendî Hanefîler, Birelvî Hanefîler ve Ehl-i hadis'tir. Bu grupların her biri Tirmizî'nin *Câmi‘*ine şerh etmeye yönelikçalışmalar yapmışlardır. Onlar hadis kitapları arasında *Câmi‘u't-Tirmizî*'ye özel bir önem göstermişlerdir. Bunun nedeni, eserin akâid, ahkâm, rikâk, fiten, şemail, edep, menâkıb, tefsir, tarih, megâzî, siyer, râvilerin güvenilirliği ve zayıflığı, hadislerin illetleri, fıkhî hüküm çıkarma ve ihtilaflar gibi konuları içermesi ve ayrıca sahih, hasen ve zayıf hadis türlerini barındırmasıdır. Âlimleri, *Câmi‘u't-Tirmizî* şerhlerini yazmaya iten sebepler arasında eserin kapsayıcılığı, şerh yazma geleneğinin yaygın olması, *Câmi‘u't-Tirmizî* tercüme ve şerhlerinin yeterince bulunmaması, öğrencilerin hocalarına hizmet arzusu, hocalarının şerhlerini düzenleme ve revize etme isteği ile mezhep savunması sayılabilir.

Hint Pakistan alt kıtasında son üç asırda *Câmi‘u't-Tirmizî* üzerine Arapça, Urduca ve Farsça elliden fazla şerh, haşiye ve ta‘lîk yazılmıştır. Bu eserlerin çoğu, Diyobendî Hanefî âlimlere aittir. *Câmi‘u't-Tirmizî* üzerine yazılan yedi şerhten Mübârekpûrî'nin eseri *Tuhfetü'l-ahvezî* haricindekiler eksiktir. *Tuhfe* ise tam bir şerh niteliğindedir. Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin Farsça şerhi tamamlanmamış muhtasar bir eserdir. Gengûhî'nin şerhi tamamlanmış olsa da bazı sayfaları boştur ve geniş değil orta hacimli bir şerhtir. *Tuhfetü'l-ahvezî* ve diğer şerhlerle kıyaslandığında ise muhtasar bir eserdir. Keşmirî'nin şerhi ise *Kitâbü'l-İlel*'e kadar devam etmiş ancak çalışmamızın ikinci bölümde belirtildiği üzere birçok bölüm eksik kalmıştır. Özellikle *Kitâbü'l-İlel* üzerinde derinlemesine durmamıştır. Muhammed Eşfâkurrahman'ın şerhinin yalnızca bir kısmı basılmıştır. Bennûrî'nin şerhi Ebvâbü'l-Hacc'ın ötesine geçmemiştir. Muhammed Hâşim Han'ın şerhinin ise dört cildi basılmış ve Ebvâbü'z-Zekât'ın sonuna kadar gelmiştir.

Câmi‘u't-Tirmizî'nin başlıca yedi şârihinden Mübârekpûrî dışındakiler Hanefî'dir. Hanefî mezhebine hizmet etmeye gayret etmişler ve fıkhî meselelere yoğunlaşmışlardır. Mübârekpûrî ise bir mezhebe bağlı kalmaksızın Ehl-i hadis'in izinden gitmiştir. Fıkhî meseleleri açıklamakla birlikte hadis ilmine dair konulara ağırlık vermiştir. Mübârekpûrî, İmam Tirmizî'nin "Bu bâbda filancadan da rivayet vardır" şeklinde işaret ettiği rivayetlerin tahrîcine oldukça önem göstermiştir. Ancak Hanefi âlimler, bu konuya yeterince eğilmemiştir. Sadece Sirâc Ahmed es-Sirhindî, bu konuya özel bir ilgi göstermiş, şâhid ve mütâbî rivayetleri vermeye özen göstermiştir. Öyle ki Mübârekpûrî ondan büyük ölçüde istifade etmiştir. Bennûrî dahi bu rivayetlerin tahrîcini daha sonra "*Lübbü'l-lübâb fî tahrîci mâ yekûlühü't-Tirmizî ve fi'l-bâb*" adlı müstakil bir eserde ele almayı düşündüğü için hadislerin tahrîcini yapmamıştır. Görünen o ki bu kitabı daha sonra yazmayı planlıyordu ve kitabın telifi için uygun bir zaman bulma fırsatını bekliyordu. Ancak ne yazık ki bu planını hayata geçirememiştir. Başlangıçta Tirmizî'nin "Bu

bâbda filancadan da rivayet vardır" şeklindeki atıflarının tahrîcine önem verseydi büyük bir boşluğu doldurmuş olurdu ve eser daha tam ve güzel hâle gelirdi.[700]

Câmi'u't-Tirmizî şerhleri arasında yapılan karşılaştırmalar sonucu, *Tuhfetü'l-ahvezî*'nin en geniş şerh olduğu anlaşılmaktadır. Mukaddimesinin genişliğiyle de dikkat çekmektedir. Tahrîce ve râvilerin biyografilerine verdiği önem miktarı bakımından Sirhindî'nin şerhi ve ve et-Tîbü'ş-şezî ile benzerlik göstermektedir. Bennûrî ise konuları düzenli ve güzel bir şekilde başlıklandırmasıyla öne çıkmıştır. Tüm şerhler, hadislerden çıkarılan faydalara verdikleri önem konusunda benzerlik göstermektedir. Bu eser sahiplerinin hiçbiri diğerine yönelik eleştirilerden kaçınmamıştır.

Sirhindî, Kandehlevî ve Mübârekpûrî şerhlerinin başında seneddeki râvileri tek tek ele almışlardır. Gengûhî, Keşmîrî, Bennûrî ve Muhammed Hâşim Han ise bütün râvileri tanıtmak yerine sadece uygun gördüklerini zikretmiş, diğerlerini bırakmışlardır. Tüm şârihler, isnâd aynı isme sahip râviler arasındaki farkları ortaya koymaya özen göstermişlerdir. Yani senedde Sunâbihî, Süfyan veya Hasan gibi aynı ismi taşıyan râviler bulunuyorsa, tüm şârihler bu râvilerin ayrımını yapmak için çaba sarf etmişlerdir. Şerhlerde, farklı nüshaların kullanımı bazı râviler hakkında ihtilaflara yol açmıştır. Elindeki nüshayı diğerleriyle karşılaştıran âlimler hatalardan uzak kalırken, karşılaştırma yapmayanlar bazı hatalar yapmışlardır.

Sirhindî ve Muhammed Hâşim Han haricindeki *Câmi'u't-Tirmizî* şârihlerinin tamamı, İmam Tirmizî'nin hadislerle ilgili hükümleri üzerine yorum yapmış veya eleştiride bulunmuşlardır. Şerhlere bakıldığında, özellikle Mübârekpûrî ve Bennûrî, Tirmizî'nin hükümlerini tenkit konusunda en özenli olanlardır. Ayrıca muhtelif rivayetleri bir araya getirmiş ve hadislerin senediyle ilgili cerh ve ta'dîl bağlamında yorum yapmışlardır. Keşmîrî ve Kandehlevî ise bu noktada nispeten sınırlı kalmışlardır.

Hadis senedindeki ihtilafların çözümü, Hint alt kıtası *Câmi'u't-Tirmizî* şârihlerinin özen gösterdiği konulardan biridir. Bu konuya Sirhindî ve Muhammed Hâşim Han diğerlerine nispeten daha az eğilmişlerdir. Onu da bazı râviler hakkında âlimlerin cerh ve ta'dîl yorumları ya da Tirmizî'nin senedde işaret ettiği sorunlar ve çözüm yolu ışığında gerçekleştirmişlerdir. Kendileri nadiren tenkit ve analiz yapmışlardır.Tüm şerhler, fıkhu'l-hadîse ilişkin konulara gösterilen özen açısından birbirine yakın sayılabilir. Ancak Keşmîrî, Kandehlevî, Bennûrî ve Mübarekfurî bu konuya tamamen itina gösterirken diğerleri ise nispeten daha az eğilmiştir.

Birçoğu, hadisin metnini Kur'ân'a, sünnete ve sahabenin ameline arz ederek tenkit etmiştir. Fakat Hanefîler bu konunun üzerinde Ehl-i hadis'ten daha fazla durmuş ve hadisi alma konusunda önceki Hanefî âlimlerin yolunu takip etmişlerdir. Buna göre haber-i vâhidin kabulü için koydukları dört

[700] Muhammed Habibullah Muhtar'ın *Keşfü'n-nikâb 'ammâ yekûlühü't-Tirmizî ve fi'l-bâb* adlı eserini incelerken onun bu konuya değindiği görülmüştür. Bennûrî'nin kitabı yazmak için çalışmalara başladığını, *Kitâbü's-Salât*'tan elli iki, *Kitâbü'z-Zekât*'tan otuz sekiz ve *Kitâbü's-Savm*'dan otuz iki bâb yazdığını ancak işlerinin yoğunluğundan dolayı eseri tamamlayamadığını belirtmiştir. Bkz. Muhtar, Muhammed Habibullah, *Keşfü'n-nikâb 'ammâ yekûlühü't-Tirmizî ve fi'l-bâb*, Meclisü'd-Da've v e't-Tahkîki'l-İslâmî, 1996, cI, 4-6.

temel kuralı göz önünde bulundurmuşlardır. Şerhlerdeki eksiklikler ve okuyucunun şârihin metodunu bilmeden hataya düşme ihtimali göz önünde bulundurularak şu önerilerde bulunulabilir: Mübarekfurî, fıkhî meselelerde sıkça hadis şerhlerine dayanmakta, mezheplerin kaynaklarına ise nadiren başvurmaktadır. Bu nedenle okuyucu, yazarın mezheplerin görüşlerini açıklarken söylediklerini teyit etmelidir. Nitekim, Hanefî mezhebi ile ilgili bazı hatalı yorumlarda bulunmuştur.

Mübarekfurî, şerhinde sık sık "Ehl-i hadis'e göre" veya "Ehl-i hadis şöyle söylemektedir" ifadelerini kullanmaktadır. Bu durumda okuyucu, onun burada her zaman mütekaddimûn âlimlerini kastettiğini zanneder. Oysa bazen bununla "bireysel taklidi reddeden çağdaş Ehl-i hadis" kastedilir. Bu terim, günümüzde bu yolu benimseyenleri kapsamakta olup bu kişiler hadis ilmi uzmanı veya fetva ehliyetine sahip olmasalar bile bu gruba dâhil edilebilir. Bu nedenle okuyucunun, Mübârekfûrî'nin "Ehl-i hadis" ile Ehl-i hadis âlimleri mi yoksa bu yolu benimseyenleri mi kastettiğine dikkat etmesi gerekir. Aynı şekilde başkaları da Hanefîler ve Şâfiîler terimlerini hem önceki âlimler hem de daha sonraki takipçiler için kullanabilmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi Hanefî âlimlerine ait Tirmizî şerhleri tamamlanmamış ya da çeşitli açılardan eksiktir ve bu şerhler özel ilgiyi hak etmektedir. Bennûrî'nin *Me'ârifü's-Sünen* adlı eseri, hadis uzmanı âlimler tarafından gözden geçirilip düzenlemeye tabi tutulmayı, râvilerin biyografilerinin dipnotlarda verilip bazı yerlerin kısaltılarak ve yazarının mükemmel üslûbu kullanılarak tamamlanmayı hak etmektedir.

Bennûrî Tirmizî şerhine bir mukaddime yazdığını defalarca ifade etmiştir ancak bu çalışma kapsamında bu mukaddimeye ulaşılamamıştır. Hint alt kıtasındaki Bennûrî'nin takipçisi olan âlimler onun el yazmalarını ve eserlerini inceleyip bu şerhine kapsamlı bir mukaddime kaleme alsalardı bu, hocalarına sunabilecekleri en büyük hizmet olurdu.

Sirâc Ahmed es-Sirhindî'nin şerhi de ayrıca özel bir ilgiye layıktır. Bu eserin yeniden yazılması, yazım kurallarına riayet edilmesi, hadis lafızları ve şerhin birbirinden ayrılması, râvilerin biyografileri, şevâhid ve mütâbaâtın düzenlenmesi gerekmektedir. Şerh tamamlanmamış olsa da şahid ve mütâbiler açısından en iyi kaynaklardan biridir ve birçok şârih bu konuda ondan faydalanmıştır.

et-Tîbü'ş-şezî de üzerinde çalışmayı hak eden bir eserdir. Bu eserden elimize sadece bir bölüm ulaşmıştır. Yazarın evlatları, torunları ve sevenleri ciddi bir çalışma içerisine girerek Hint alt kıtasındaki kütüphanelerde ve el yazmalarında bu eserin diğer kısımlarını ararlarsa ve kalan kısmı bulup yazarın emeğini ortaya çıkararak eseri basarlarsa bu ilim dünyası için değerli bir hizmet olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrezzak b. Hemmâm, Ebû Bekir Abdurrezzak b. Hemmâm b. Nâfi‘ el-Himyerî el-Yemânî es-San‘âni, *el-Musannef*, thk. Habibürrahman el-A‘zamî, toplam cilt sayısı:12, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, 2. baskı, 1403.

Abdülmün‘im en-Nemr, *Târîhu’l-İslâm fi’l-Hind,* el-Müessesetü’l-Câmi‘iyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1. baskı, 1401/1981

Abdülvehhab, Halilürrahman, *ed-Da‘vetü’s-selefiyye fî şibhi’l-kârrati’l-Hindiyye ve eserühâ fî mukâvemeti’l-inhirâfâti’d-dîniyye*, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, İslam Şeriatı Bölümü, Doktora Tezi, 1406.

Aclûnî, Ebü’l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Salih, *Ma‘rifetü’s-sikât min ricâli ehli’l-‘ilm ve’l-hadîs ve mine’d-du’afâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Büstevî, toplam cilt sayısı:2, Mektebetü’d-Dâr, Medine, Suudi Arabistan, 1. baskı, 1405/1985.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbü’l-İlel ve ma‘rifeti’r-ricâl*, thk. Vasıyyullâh b. Muhammed Abbas, toplam cilt sayısı:4, Dârü’l-Hânî, Riyâd, 2. baskı, 1422/201.

Ahmed Sa‘îd, *Bezm-i eşref kî Çerâğ*, Dârü'l-Kitâb, Diyobend, Uttar Pradeş, Hindistan, 1. baskı, 1997.

Dayhan,Ahmet Tahir , “Mevkıfü’l-Birelviyye min ‘ilmi Resûlillâh bi’l-gayb”, *Mîzânü’l-Hakk: İslamî İlimler Dergisi*, 15/12/2022, sayı:644, sayfa aralığı: 621-623.

Alevî, Abdürraûf, *Cam'i Tirmizî mütercem me‘a muhtasar şerh*, trc. Nâzımüddin, Mektebetu’l-‘İlm, Pakistan Lahor, b.y.

Alumtharammal, Anas Chakrathody, “Hindistan’daki Ünlü İslami Eğitim Merkezlerinin Hadis Öğrenim Ve Öğretim Metodları”, *Academic Platform İslamî Araştırmalar Dergisi*, 5/1, Nisan 2021, sayfa aralığı: 1-23.

Âlûsî, Hemmâm Hişâm, *es-Sîh fi’l-Hind sırâ‘a’l-cugrâfiyye ve’l-akîde,* Kahire, ed-Dârü’d-Devliyye li’stismârâti’s-Sekâfiyye, 1. baskı, 1421/2000.

Attârî, Muhammed Hâşim Han, *Şerhu Câmi‘i’t-Tirmizî*, kitabın mukaddimesi, Mektebetü İmam Ehli’s-Sünne, 1439/2018.

Aynî, Bedreddin, *‘Umdetü’l-kârî,* toplam cilt sayısı:25, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut - Lübnan, 1. baskı, 1421/2001.

Bâgandî, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, *Müsnedü emîri’l-mü’minîn Ömer b. Abdülaziz*, thk. Muhammed Avvâme, Dârü İbn Kesîr, Şam-Beyrut, 3. baskı, 1407/1987.

Bâlenpûrî, Sa'îd Ahmed, *Tuhfetü'l-elma'î şerhu Süneni't-Tirmizî*, düzenleme: Hüseyin Ahmed Bâlenpûrî, Zemzem Publishers, Karaçi, 2010.

Behâvelpûrî, Mahbûb Ahmed, *İn'âmât-ı rahmânî şerh-i Tirmizî*, Mektebetü'l-Mukît, Karaçi, 1. baskı, 1441/2020.

Behâvelpûrî, Mahbûb Ahmed, *Mahbûbü'l-havâşî 'alâ Usûli'ş-Şâşî*, toplam cilt sayısı:2 Mektebetü'l-Mukît, 1. baskı, 2020.

Behiyy, Muhammed, el Fikrü'l-İslâmiyyi'l-hadîs ve sıletühû bi'l-isti'mâri'l-garbî, nşr. Mektebe Vehbe, 4. baskı, 1957.

Bennûrî, Muhammed Yusuf, *Me'ârifü's-Sünen*, toplam cilt sayısı:6, Educational Press Karaçi, Pakistan, 1413.

Bennûrî, Muhammed Yusuf, *Nefhatü'l-'anber min hayâti imâmi'l-'asr eş-Şeyh Enver*, İdâretü'l-Meclîsi'l-İlmî, Karaçi, 2. baskı, 1389/1969.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen*, tahrîc: Muhammed Avvâme, Dârü'l-Yüsr li'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire, Dârü'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut, Lübnan, 1. baskı, 1437/2017.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *es-Sünenü'l-kübrâ, Meclisü Dâireti'l-Me'ârifi'n-Nizâmiyye, Hindistan, Haydarabad, 1. baskı, 1344*.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *Sünenü'l-Beyhakî el-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke, 1414/1994.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık b. Hallâd, *Müsnedü'l-Bezzâr* neşredilirken kullanılan ismiyle *el-Bahrü'z-zehhâr*, toplam cilt sayısı:18, Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1.1988.

Birmâviyy, Şemseddin, *el-Lâmi'u's-sabîh bi-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, Dârü'n-Nevâdir li'l-Bühûs ve'd-Dirâsât, Doha, Katar, 1. baskı, 1433/2012.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Mugîre, *et-Târîhu'l-kebîr*, toplam cilt sayısı:9, Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmânîyye, Haydarâbâd, Dekkân, b.y.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Mugîre, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dârü Tavkı'n-Necât, 1. baskı, 1422.

Buhârî, Muhammed Ekber Şah, *Ekâbîru 'ulemâi Diyûbend*, Lahor, İdâretü İslâmiyyât, 1. baskı, 1419.

Bûsîrî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ebî Bekr, *Misbâhu'z-zücâce fî zevâidi İbn Mâce*, thk. Muhammed el-Müntekâ el-Kişnevî, toplam cilt sayısı:4, Dârü'l-'Arabiyye, Beyrut, 2. baskı, 1403.

Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî el-Hanefî, *el-Fusûl fi'l-usûl*, toplam cilt sayısı:4, Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 2. baskı, 1414/1994.

Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhâh tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Beyrut, Lübnan, 4. baskı, 1407/1987.

Demirci, Selim; *Sömürge Döneminde Hadis Ve Yorum İngiliz İdaresi Gölgesinde Hint Alt Kıtası Hadıs Alimleri Ve Şerhleri* yayınevi, istanbul, 2024.

Dihlevî, Veliyyullah, *el-Müsevvâ şerhu'l-Muvatta'*, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut – Lübnan, 1. baskı, 1403/1983.

Dihlevî, Veliyyullah, *el-İnsâf fî beyâni esbâbi'l-ihtilâf*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 2. baskı, 1398/1978.

Dihlevî, Veliyyullah, *et-Tefhîmâtü'l-ilâhiyye*, toplam cilt sayısı:2, el-Meclisü'l-İlmiyyi Dâbhil – Sûrat, basım yılı: 1355/1936.

Dihlevî, Veliyyullah, *Hüccetullahü'l-bâliğa*, toplam cilt sayısı:2, thk. Seyyid Sâbık, Dârü'l-Cîl, Beyrut-Lübnan, 1. baskı, 1426/2005.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî el-Mâlikî, Muhammed b. Abdullah, *'Ârizatü'l-ahvezî*, toplam cilt sayısı:13, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1. baskı, 1418/1997.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd,* thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil Karabelli, toplam cilt sayısı:7,Dârü'r-Risaleti'l-'Âlemiyye, 1430/2009.

Ebû Gudde, Abdülfettah, *Terâcimü sitte min fukahâi'l-'âlemi'l-İslâmî fi'l-karni'r-râbi' 'aşer ve âsârühümü'l-fıkhiyye*, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1997.

Ebü'l-Hasan, Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim,* thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, toplam cilt sayısı:5,Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, b.y.

Ebü'l-Hüseyin, Ahmed b. Fâris b. Zekeriya, *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, toplam cilt sayısı:6, nşr. Dârü'l-Fikr, yer: 1399/1979.

Efgânî, Şemseddin, *Bugyetü'l-'elma'î 'alâ Süneni't-Tirmizî*, Randir El-Câmi'atü'l-Hüseyniyye, Sûret, Gucerat, 1440/2018.

en-Nedvetü'l-İlmiyye li'ş-Şebâbi'l-İslâmî, el-Mevsû'atü'l-meysera fi'l-edyân ve'l-mezâhib ve'l-ahzâbi'l-mu'âsıra, danışmanlık, editörlük ve gözden geçirme: Mâni' b. Hammad el-Cühenî, 4, 1420.

Es'adî, Muhammed Abdurrahman Mes'ûd, *Dârü'l-'ulûm Diyûbend medrese fikriyye tevcîhiyye hareke ıslâhiyye da'viyye*, nşr. Akademiyyetü Şeyhi'l-Hind Dârilulûm Diyobend, Hindistan, 1. baskı, 1420/2000.

et-Tikle, Muhammed Ziyad, "el-'Allâmetü's-selefî Muhammed Nezir Hüseyin ed-Dihlevî", https://www.alukah.net/culture/0/881/ , 1428/2007, Erişim: 27.06.2023.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-lüga*, thk. Muhammed Avd Mur'ib, toplam cilt sayısı:8, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.

Fazl Ahmed, *Câmi'-i Tirmizî mütercem me'a muhtasar şerh*, Dârü'l-İşâ'at, Pakistan Karaçi, 2007.

Firyevâî, Abdurrahman b. Abdülcebbar, *Cühûd muhlisa fî hidmeti's-sünneti'l-mutahhara,* el-Câmi'atü's-Selefiyye, Benâres, 1406.

Füyûzurrahman, *Meşâhîr-i 'ulemâ-i Diyobend*, Lahor, Mektebe Azîziye, 1. baskı, 1396/1976.

Gavrî, Seyyid Abdülmâcid, "el-Muhaddisü'ş-Şeyh Şemsülhak el-Azîmâbâdî Hayâtühû ve Cühûdüh'u fi'l-Hadîsi'n-Nebeviyye", *Bilimsel Hakemli Dergi*, sene 3, sayı 6, 1435/2013.

Gavrî, Seyyid Mâcid, "el-İmâm Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî ve cühûdühû fi'l-Kur'âni'l-Kerîm tefsîren ve tercemeten ve te'sîlen", Vahdetü'l-Ümme, sayı 7, Rebiyülevvel 1438/2016. S:201-203.

Gavrî, Seyyid Mâcid, "*Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* Dirâse Nakdiyye", *Tecdid Dergisi,* c. 20, sayı 39, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye el-'Âlemiyye Malezya, 1437/2016. S: 197-198.

Gavrî, Seyyid Mâcid, *A'lâmü'l-muhaddisîn fi'l-hind fi'l-karni'r-râbi' aşer el-hicrî ve âsârühüm fi'l-hadîs ve 'ulûmihî,* takdim: Seyyid Ebü'l-Hasan en-Nedvî ve Nûreddin Itr, Dârü İbn Kesîr, Şam-Beyrut, 1. baskı, 1421/2000.

Gengûhî, Reşid Ahmed, *el-Kevkebu'd-dürrî*, thk. Takiyyüddin en-Nedvî, toplam cilt sayısı:4,Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1. baskı, 1438/2017.

Gengûhî, Reşid Ahmed, *İmdâdü's-sülûk*, Dârü'l-Kitâb Diyobend, 2005.

Gürses, Serdar Murat, *Hanefî-Selefî Hadis Şerh Geleneği Açısından Keşmîrî'nin el-Arfü'ş-şezî ve Mübârekpûrî'nin Tuhfetü'l-ahvezî İsimli Eserlerinin Karşılaştırması*. (İnönü Üniversitesinde Doktora tezi: 2018)

Habibullah, Ömer b. Muhammed Sirâc, *el-İcâzâtü'l-Hindiyye ve terâcimü 'ulemâihâ*, Mektebetü Nizâm Yâkûbî el-Hâssa el-Menâme, Bahreyn, 1. baskı, 1443/2022.

Hakîm, Lokman, *Muhammed Takî el-Osmanî el-kâdî ve'd-dâ'iyetü'r-rahhâle,* Dârü'l-Kalem, Şam, 1. baskı, 1423/2002.

Hâkim, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn,* thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, toplam cilt sayısı:5, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. baskı, 1411/1990.

Hakkânî, Abdülhak, *Hakâiku's-sünen şerhu Câmi'is-sünen li't-Tirmizî,* Akora Khattak Musannifler Kongresi, 2. baskı, 1423.

Hakkı, İhsan, *Me'sât-ü Keşmir el-Müslime*, Dârü's-Su'ûdiyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. baskı, 1397/1977.

Halil el-Emînî, "Nur-i Âlem", Diyobend Dârülulûmu aylık dergisi *Mecelletü'd-Da'î,* yıl:33,1430/2009, sayı: 9-10, s:87-94. http://www.darululoom-deoband.com/arabic/articles/tmp/2022%1524481934-Isdarat_10-09_1430.htm.

Hâmidî, Halid, "Târîhu 'Ulûmi'l-Hadis fi'l-Hind", inceleme: Dr. Aurang Zeb Azmi. Bu makale, *Sekâfetü'l-Hind Dergisi*'nde yayınlanmıştır, c. 47, s. 10, 1996 (https://www.nidaulhind.com/, erişim tarihi: 13/06/2023).

Han, Muhammed Serferâz, *Hazâinü's-Sünen,* toplam cilt sayısı:2, düzenleme: Reşîdülhak Han 'Âbid, Mektebetü's-Sefderîye, 9. baskı, 2014.

Hasenî, Abdulhay b. Fahreddin, *el-İ'lâm bi-men fî târîhi'l-Hind mine'l-a'lâm (Nüzheti'l-havâtır ve behceti'l-mesami' ve'n-nevâzır),* toplam cilt sayısı:8, Dâru İbn Hazm, Beyrut, Lübnan, 1. baskı 1420/1999.

Hasenî, Abdulhay b. Fahreddin, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, Müessesetü Hendâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2012.

Hayrâbâdî, Habîburrahman, *el-Miskü'ş-şezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî,* toplam cilt sayısı:12, Hira Bikdifû Kitabevi, Diyobend, Hindistan, 1. baskı, 1434/2012.

Hâzimî, Muhammed b. Musa, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, ta'lik: Muhammed Zâhir el-Kevserî, nşr. el-Kudsî, 1346.

Hezârevî, Muhammed Resûl Han, *Cevâmi'u'r-Resûl fî şerhi'l-Câmi' el-muhteasar mine's-sünen 'an Resûlillâh ve ma'rifetü's-sahîh ve'l-ma'lûl ve mâ 'aleyhi'l-'ameli'l-ma'rûf bi-Süneni't-Tirmizî*, düzenleme: Müftü Gulâm Mustafa, Lahor Mektebetü'l-Münevvere, 1. baskı, 1444/2022.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdülber en-Nemerî, *Câmi'u beyani'l-'ilm ve fazlihî,* thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî, toplam cilt sayısı:2, Dârü İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan, 1. baskı, 1414/1994.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvattâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd,* thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdülkebir el-Bekrî, toplam cilt sayısı:26,Vizâretü Umûmi'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Fas, 1387.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdülber en-Nemerî, *el-İstizkâr,* thk. Salim Muhammed Atâ ve Muhammed Ali Muavvız, toplam cilt sayısı:9, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. baskı, 1421/2000.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ' fî fezâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*, Mektebetü'l-Kudsî, 1350.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannefü İbn Ebî Şeybe,* thk. Kemal Yusuf el-Hût, toplam cilt sayısı:7, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1. baskı, 1409.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'î el-kebîr*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutb, toplam cilt sayısı:4, Müessesetü Kurtuba, Mısır, 1. baskı, 1416/1995.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, toplam cilt sayısı:13, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1379.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dârü'l-Mektebeti'l-'İlmiyye, Beyrut, 2. baskı, 1415/1995.

İbn Haldun, Abdürrahman b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, Müessesetü 'r-Risâle, Beyrut, Lübnan, 1. baskı, 1440/2019.

İbn Hibbân el-Büstî, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *es-Sikât*, toplam cilt sayısı:9, nşr. Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, Haydarabad, Dekkân, Hindistan, 1. baskı, 1393/1973.

İbn Hibbân el-Büstî, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *Sahihu İbn Hibbân bi-tertîbi İbn Balaban*, thk. Şuayb el-Arnaût, toplam cilt sayısı:18, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2. baskı, 1414/1993.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak es-Sülemî en-Neysâbûrî, *Sahîhu İbn Huzeyme,* thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, toplam cilt sayısı:4, el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. baskı, 1424/2003.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fedâ' İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, toplam cilt sayısı:21, nşr. Dârü Hicr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1. 1424/2003. XII, 445.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce,* toplam cilt sayısı:5, Dârü'r-Risâle el-'Âlemiyye, 1430/2009.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-'Arab,* toplam cilt sayısı:15 Dârü Sâdır, Beyrut, 1. baskı, t.y.

İbnü'l-Mülakkın, Ebu Hafs Sirâceddin Ömer b. Ali b. Ahmed, *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci'l-ehâdîs ve'l-âsâri'l-vâkı'a fi'ş-Şerhi'l-kebîr*, thk. Mustafa Ebü'l-Gayt, Abdullah b. Süleyman ve Yâsir b. Kemal, Dârü'l-Hicre li'n-Neşr ve't-Tevzî', toplam cilt sayısı:9, Riyad-Suudi Arabistan, 1. baskı, 1425/2004.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddin, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser,* thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî, toplam cilt sayısı:5, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1399/1979.

İbrahim Mustafa, Ahmed Zeyyât, Hâmid Abdülkadir, Muhammed Neccâr, *el-Mu'cemü'l-vasît, Dârü'd-Da've*, thk. Mecma'u'l-Lügati'l-'Arabiyye, t.y.

İhsan İlahi Zahîr, *el-Birelviyye 'akâid ve târîh*, İdâretü Tercümâni's-Sünne, Lahor, 1403/1983.

İkram Ali, *Tuhfetü'l-'abkarî şerhü Süneni't-Tirmizî,* düzenleyen: Müftü Emanet Ali el-Kâsımî, Câmi'atü Reşîdi'l-'Ulûm Kasaba, Bahâgülpûr Çampangar, 1. baskı, 2015.

İs'ardî, Takiyyuddin Ebü'l-Kâsım Ubeyd b. Muhammed b. Abbas, *Fezaîlü Câmi'i't-Tirmizî*, tahkik ve ta'lik: Seyyid Subhî es-Sâmerrâî, nşr. Âlemü'l-Kütüb Mektebetü'n-Nehdatü'l-'Arabiyye, Beyrut, 1. baskı: 1409/1989.

Kâdirî, Muhammed Erşed, *Füyûzu'n-nebî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, toplam cilt sayısı:2,Ta'lîm ve Terbiyye Piplî Kîşinz, Lahor, Pakistan, 2. baskı, 1435/2014.

Kâdirî, Şeref, *Tezkiretü ekâbiri ehli's-sünne,* Lahor Nuri Kütüphanesi, baskı:2015.

Kandehlevî, Muhammed Zekeriya, *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvattai Mâlik,* toplam cilt sayısı:17,Dârü'l-Kalem,1. baskı, 1424/2003.

Kâsımî, 'Aynülhak, *hayâtü ve hidmâtü eş-Şeyh Muhammed b. Abdurrahman el-Mübârekpûrî*, Matbaa: Mektebe-i Naîmî, 1. baskı, 2002.

Kâsımî, Muhammed Ecmel, "eş-Şeyh Nezir Hüseyin el-Muhaddisü'd-Dihlevî ve Âsârühü'l-'İlmiyye", *Sekâfetü'l-Hind Dergisi*, c. 65, sayı 2, 2014, http://www.nidaulhind.com/2017/06/nadeer-hussain-dahlavi.html.

Kâsımî, Muhammedullah, *Dârülulûm Diyobend kî câmi' ve muhtasar târîh (et-Târîhu'l-câmi' ve'l-muhtasar li-Dârülulûm Diyobend)*, Şeyhu'l-Hind Akademisi, Diyobend Dârülulûmu, 2. baskı, 1438/2016.

Kâsimî, Muhammed Erşed, *Hint Müslümanlarının hadis hizmetlerindeki katkıları*, *Dersü'l-haseniyye er-Ramazâniyye* serisi, 1439/2018, https://www.habous.gov.ma/, erişim tarihi: 03/06/2022.

Kastallânî, Şehabeddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-sârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* toplam cilt sayısı:10, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Mısır, 7. baskı, 1323.

Kasûrî, Muhammed Yasin, *Envâr-ı Nebevî şerh-i Câmi'i't-Tirmizî*, toplam cilt sayısı:8, Şebbîr Brothers, Urdu Bazar Lahor, 2016.

Kayapınar, Hüseyin, DİA, (Ankara: TDV Yayınları, 2006) c. XXXII s: 32-33.

Kâzımî, Seyyid Ahmed Sâid, *Teskînü'l-havâtır fi mes'eleti'l-hâzır ve'n-nâzır*, Kâzımî Piplî Kîşinz İslâm Üniversitesi, Envârü'l-'Ulûm Multan, b.y.

Kemal, Muhammed Raşid, *ed-Diyânât fi'l-Hind*, http://ar.t2india.com/diyanat.aspx, erişim tarihi: 12/06/2023

Keşmîrî, Enver Şah, *el-'Arfü'ş-şezî*, tsh. Mahmut Şakir, toplam cilt sayısı:5, Dârü İhyai't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut-Lübnan, 1. baskı, 1425/2004.

Keşmîrî, Enver Şah, *Feyzu'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Bedr Âlem el-Mîrtehî, toplam cilt sayısı:6, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut – Lübnan, 1. baskı, 1426/2005.

Keşmîrî, Enver Şah, *İkfârü'l-mülhidîn fî Zarûriyyâti'd-dîn*, el-Meclisü'l-İlmî, Pakistan, 1424/2004.

Keşmirî, Enver Şah, *Nakş devâm*, Şah Akademi, Diyobend, 2. baskı, 1996.

Keşmîrî, Enver Şah, *Neylü'l-ferkadeyn fî mes'eleti ref'i'l-yedeyn*, Matbûâtü'l-Mecelleti'l-İlmiyye, 1350.

Külliyyetü 'Ulûm Şarkıyye Dergisi, "eş-Şeyhu'l-'Allâme Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî ve Devrühû fî Neşri'l-Hadîsi'n-Nebevî fî Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye", c. 29, sayı 73, 2008. s. 3-4.

Leknevî, Vahîdüzzaman, *Tezkiretü'l-Vahîd*, Haydarabad: Osman Şâhî Matbaası, 1. baskı, t.y.

Lüdhiyânevî, Abdülganî Tarık, *Enverü's-sünen şerhu'l-Câmi'i's-sünen li't-Tirmizî*, toplam cilt sayısı:2, Karaçi Zemzem Publishers, 2002.

Lüdhiyânevî, Muhammed Yusuf, "Hazret Şeyh-i Ekâbir Kî Nazar Mîn", aylık *Beyyinât Dergisi*, Bennûrî özel sayısı, Muharrem 1398.

Mahmud Saîd Memduh, *Teşnîfü'l-esmâ' bi-şüyûhi'l-icâze ve's-semâ'*, Beyrut, 2. baskı, 1434.

Malik b. Enes b. Malik b. Âmir el-Asbahî, *Muvatta'ü'l-İmâm Malik*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, Lübnan, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, 1406/1985.

Mazherî, Muhammed Senâullah, *et-Tefsîrü'l-Mazherî*, thk. Gulâm Nebî et-Tûnusî, nşr. Mektebetü'r-Rüşdiyye, Pakistan, 1412.

Osmanî, Muhammed Takî, *Yâdîn*, Mecelletü'l-Belâğ, Pakistan Karaçi Câmi'atü Darülulûm, c. 53, sayı 2, 1439.

Meclis-i 'İlmî Dârü'd-Da've, *Sünen-i Tirmizî –Arabî metn, Urdu tercüme, tahrîcu'l-hadîs ve tahşiye*-Mektebetü Beyti's-Selâm – Riyaḍ, Lahor, 2. baskı, 2016.

Medenî, Senâullah, *Câizetü'l-ahvezî fi't-ta'lîkât 'alâ Câmî'i't-Tirmizî*, toplam cilt sayısı:4, İdâretü'l-Bühûsi'l-İslâmiyye bi'l-Câmi'ati's-Selefiyye, Benâres, 1. baskı, 1426/2005.

Medenî, Seyyid Hüseyin Ahmed, *Dürûs-u Medeniyye – Takrîr-i Tirmizî*, derleyen ve düzenleyen: Seyyid Meşhûd Hasan Emrûhevî, Karaçi, el-Mektebetü'l-Gafûriyye el-'Âsımiyye, b.y.

Mısrî, Cemil Abdullah, *Hâdıru'l-'âlemi'l-İslâmî ve Kadâyâ el-Mu'âsıra*, b.y.

Minyâr, Muhammed Yahya Bilal, *Dirâse hadîsiyye fıkhiyye 'an Me'arifi's-Sünen şerhi Câmi'i't-Tirmizî,* el-Mektebetü'l Mekkiyye, 1. baskı, 1426/2006.

Muhammed Eyüb Can, "Allâme Bennûrî: Câmi' Şahsiyet", aylık *Beyyinât Dergisi*, Bennûrî özel sayısı, Muharrem 1398.

Muhammed Halid b. Hüseyin Ahmed, *el-İmâm Muhammed Kasım en-Nânûtevî ve cihâdühû zıdde't-tebşîri'l-Mesîhî fi'l-Hind*, Ma'hedü'l-Fikri'l-İslâmî Diyobend, 2014.

Muhammed Selim Şah, *el-Mukârene beyne Tuhfeti'l-ahvezî ve Me'ârifi's-sünen şerhay Câmi'i't-Tirmizî*, İslamabad el-Câmiatü'l-İslâmiyye el-'Âlemiyye (doktora tezi), 1426/2005.

Muhammed Selim, *İmâmu ehli's-sünne Mavlânâ Muhammed Serferâz Hân Sefder*, 1. baskı, 2010.

Muhtar, Muhammed Habibullah, *Dâstân-ı 'ahd-i kül*, *Beyyinât Dergisi*, Bennûrî özel sayısı, Karaçi, Pakistan: Câmi'atü'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, Muharrem 1398, s.76-79.

Muhtar, Muhammed Habibullah, *Keşfü'n-nikâb 'ammâ yekûlühü't-Tirmizî ve fi'l-bâb*, Meclisü'd-Da've ve't-Tahkîki'l-İslâmî, 1407/1987.

Multânî, Atâurrahman, *Mehâsin-i Tirmizî tercüme ve şerh Urdu Câmi'-i Tirmizî*, toplam cilt sayısı:5, Mektebetü'r-Rahmaniyye, Lahor, 2018.

Mübârekpûrî, Abdüsselam, *Sîretü'l-İmâm el-Buhârî seyyidü'l-fukahâ ve imamü'l-muhaddisîn*, ta'lîk: Ubeydullah b. Abdüsselam el-Mübârekpûrî, Benâres, İdaretü'l-Bühûsi'l-İslâmiyye ve'd-Da've ve'l-İftâ', el-Câmi'atü's-Selefiyye, 2. baskı, 1407/1987.

Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman, *Mukaddimetü Tuhfeti'l-ahvezî*, tsh. Abdurrahman Muhammed Osman, Dârü'l-Fikr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', b.y.

Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, toplam cilt sayısı:12, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. baskı, 1410/1990.

Mürüvvet, Abdüssettar, *Dekâiku's-sünen Urdu şerh-i Sünen-i Tirmizî*, Kârî Teskînullâh Mürüvvet, 1. baskı, 1427/2006.

Müsterşid, Kemaleddin, "*Teşrihat-ı Tirmizî*", toplam cilt sayısı:8, Kadîmî Kütüb Hâne, Karaçi, 2. baskı, 1430/2009.

Na'îm, Muhammed Huzeyfe, *İn'âmât-ı rabbânî,* Lahor Urdu Bazar Mektebetü'l-'İlm, b.y.

Nedvî, Ferîdüddîn Fehîmüddîn ve Muhammed Ebü'l-Leys, "el-Muhaddis Abdülhak ed-Dihlevî ve cühûdühû fî hidmeti'l-hadîsi'n-nebeviyyi'ş-şerîf", *el-Mecelletü'd-Düveliyye li'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye el-Mütehassasa,* 2020.

Nedvî, Muhammed A'zam, "Rahîlu 'Âlem min A'lâmi'l-Hind", Dünya el-Vatan, erişim tarihi: 20/05/2020, https://pulpit.alwatanvoice.com/content/print/522781.html.

Nedvî, Muhammed Rahmetullah, *Eşref Ali et-Tehânevî hakîmu'l ümme ve şeyhu meşâyihi'l-asr fi'l-Hind*, ön söz: Şeyh Muhammed er-Râbi' en-Nedvî, Dârü'l-Kalem – Şam, 1. baskı, 1427/2006.

Nedvî, Muhammed Rahmetullah, *Mecmû' fîhi selâsü resâil li'l-Keşmîrî*, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmîyye, 1. baskı, 1431/2010.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-kübrâ*, tahkik Hasan Abdümun'im Şelebî, toplam cilt sayısı:12, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1. baskı, 1421/2001.

Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *el-Minhâc şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccac*, toplam cilt sayısı:9, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2. baskı, 1392.

Nevşehrevî, Ebû Yahya İmam Han, *Terâcimü 'ulemâi Ehli'l-hadîs*, b.y., t.y.

Nevvâz, Muhammed Ekrem, "Muhammed Eşfâkurrahman el-Kandehlevî: Ehadu A'lâmi'l-'Ulûm el-İslâmiyye fi'l-Hind", *Meceletü Dirâsâti'l İslâmiyye,* sayı 4, 2017. s.10-11.

Nevvâz, Muhammed Ekrem, "Muhammed Zekeriya el-Kandehlevî Ehadü'l-Muhaddisîne'l-'Abâkıra fi'l-Hind", *Nidaü'l-Hind*, https://www.nidaulhind.com/2017/06/zakariyya-kanthahlavi.html. Erişim:06.11.2024.

Nizâmî, Halîk Ahmed, *eş-Şeyhu'l-muhaddis Abdülhak ed-Dihlevî hayâtühû ve âsâruh*, Arapça trc. Muhammed Ekrem en-Nedvî, önsöz: Muhammed Avvâme, nşr. Dârü'l-Kalem li'ttıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. baskı, 2013.

Osmanî, Muhammed Takî, *Dersü't-Tirmizî*, toplam cilt sayısı:2, Mektebetü Dârülulûm, Karaçi, 1431/2010.

Osmanî, Muhammed Takî, *Makâlâtü'l-Osmanî*, Mektebetü Me'ârifü'l-Kur'an, Karaçi, Pakistan, 1436/2014.

Osmanî, Muhammed Takî, *Takrir-i Tirmizî*, düzenleyen: Muhammed Abdullah Meymen, Meymen Islamic Publishers Karaçi, 1999.

Osmanî, Muhammed Takî, *Yâdîn*, cüz 1, Mecelletü'l-Belâğ, Pakistan Karaçi Câmi'atü Darülulûm, c. 53, sayı 2, 1439, s.19; c. 54, sayı 9, 1440. s. 29.

Osmanî, Zafer Ahmed, *Mukaddimetü't-tahkîk 'alâ kitâbi kavâid fî 'ulûmi'l-hadîs*, nşr. Darü's-Selâm li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire, 7. baskı, 1431.

Ömer, Ahmed Muhtar Abdulhamid, *Mu'cemü'l-lügati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âsıra*, toplam cilt sayısı:4, çalışma ekibinin yardımıyla hazırlanmıştır, 'Âlemü'l-Kütüb , 1. baskı, 1429/2008.

Özcan, Azmi, "Tarih ve Osmanlı-Hindistan Münasebetleri", DİA, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), s. 75-81.

Özel, Ahmet, Kadıhan, DİA, (Ankara: TDV Yayınları, 2001) c, XXIV, s.121-123..

Özşenel, Mehmet, "Mübârekpûrî", DİA, (Ankara: TDV Yayınları, 2020) C. XXXI, S. 427-428.

Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, İFAV Yayınları, İstanbul:2014.

Rabbânî, Asgar Ali, *Câmi'u't-Tirmizî ve'l-mezhebü'l-Hanefî,* toplam cilt sayısı:12,Vâhidî Kütübhane Karaçi, 1. baskı, 1420.

Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkadir, *Muhtârü's-sıhâh*, thk. Mahmud Hâtır, nşr. Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Beyrut, yeni baskı, 1415/1995.

Rıza, Muhammed Reşid, "'Acâle fî rihleti'l-Hind", *Menâr Dergisi*, c. 15, Şaban 1330.

Rızevî, Mahbûb, Tarîhu Dârülulûm Diyobend, Mektebetü Dârülulûm Diyobend, 1. baskı, 1992.

Rızevî, Seyyid Mahbûb, hindistanda medreseler, Diyobend Darülulûmu tarafından yayımlanan aylık dergi *Mecelletü'd-Dâ'î*, Recep 1433/2012, sayı 7, yıl 36, https://darululoom-Diyobend.com/arabicarticles/archives/2547 , erişim tarihi: 02/02/2024.

Rızevî, Seyyid Mahbûb, *Mecelletü'l-Dâ'î*, Cemâziyelâhir-Receb 1444, Ocak-Şubat 2023, sayı: 6-7, sene: 47, https://darululoom-deoband.com/arabicarticles/archives/5244.

Rızvî, Bedreddin Ahmed Kadri, *Sevânihu İmâm Ahmed Rıza*, nşr. Mektebe Nûriye Rızviye, 7. baskı, 1407/1987.

Rûhânî el-Bâzî, Muhammed Musa, *Riyâzu's-sünen şerhü's-Sünen li'l-İmâm et-Tirmizî*, İdâretü't-Tasnîf ve'l-Edeb, 7. baskı, 1443/2022.

Sâbir, Muhammed Yasin, *el-Verdü't-tarî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, Abdüllatif, Multân Mektebetü Ömer b. el-Hattâb, 1431.

Sâdâtî, Ahmed Mahmud, *Târîhu'l-müslimîn fî şibhi'l-kârrati'l-Hindiyye ve hadârâtihim*, Kahire, Mektebetü'l-Âdâb, t.y.

Sâmerrâî, Yunus Şeyh İbrahim, *'Ulemâü'l-'Arab fî şibhi kârrati'l-Hindiyye*, y.y., b.y.

Sehârenpûrî, Ahmed Ali, e*l-Câmi'u's-sahîh li'l-İmâm el-Buhârî bi hâşiyeti's-Sehârenpûrî*, toplam cilt sayısı:15, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. baskı, 1432/2011.

Sehârenpûrî, Ahmed Ali, *et-Ta'lîkât ve'l-havâşî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî, (Câmi'u't-Tirmizî me'a havâşîhi's-selâse – Hâşiyetü's-Sehârenpûrî, el-'Arfü'ş-şezî li'l-Keşmîrî, ve't-Takrîr li't-Tirmizî li şeyhi'l-Hind Mahmûd el-Hasen),* toplam cilt sayısı:2, el-Tâf Îndsenz li'n-Neşri ve't-Tevzî', Karaçi, Pakistan, b.y.

Sehârenpûrî, Muhammed Şahid, *Ulemâ-i Mezâhir-i ulûm Sehârenpûr ûr Unki ilmî ve tasnîfî Hidmât*, Mektebe Yâdigâr Şeyh, Urdu Bazar, Mahalle Mübârek Şah, Sehârenpûr, Uttar Pradeş Hindistan, 2. baskı, 2005.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefa el-Efganî, toplam cilt sayısı:2, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. baskı, 1414/1993.

Sermînî, Muhammed Enes, *el-Kat'î ve'z-zannî beyne Ehli'r-re'y ve Ehli'l-hadîs*, 2. baskı, Kahire/Beyrut, 2023.

Seyalkûtî, Muhammed Beşir, *el-İmâmü'l-Muhaddis eş-Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî Hayâtühû ve Da'vetühu*, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 1. baskı, 1420.

Sıddîkî, Esrârülhak, "A'lâmu'l Muhakkıkîn fî Vilâyeti Bîhâr ve Cühûdühüm fî Neşri't- Türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmî", *Nakîbü'l-Hind*, 2018, https://naqeebulhind.hdcd.in/3-2/. Erişim: 28.03.2023.

Sıddîkî, Muhammed Hüseyin, *Ravzatü'l-Müslim Urdû şerhi's-Sahîh li-Müslim*, Zemzem Publishers, Karaçi, 1. baskı, 2015.

Sıddîkî, Muhammed Sa'd, *'İlmü'l-hadîs ve hidmetühü fi Pâkistân*, nşr. Şu'be-yi Tahkîk Kâid-i A'zam Library, 1. baskı, 1988.

Sifil, Ebubekir, "Zafer Ahmed Tehânevî", DİA, (Ankara: TDV Yayınları, 2023), c.XLIV, s.67.

Sirhindî, Sirâc Ahmed, *Mecmû'-u erba'a şürûh-i Tirmizî*, toplam cilt sayısı:2, Kanpur, 1. baskı, 1299.

Sûfî, Muhammed Sürûr, *ed-Dersü'ş-Şez'î fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî,* İdâretü Te'lîfâti'l-Eşrefiyye, Multan, 1426.

Süheyl Hasan, *Cühûdü mûhaddisî şibhi'l-kârreti'l-Hindiyye el-Pâkistâniyye fî hidmeti kütübi'l-hadîs el-müsnede el-meşhûra fi'l-karni'r-râbi' 'aşera el-hicrî,* İdâretü Tahkîkât el-İslâmiyye, Pakistan, İslamabad, el-Câmi'atü'l-İslâmiyyetü'l-'Âlemiyye, b.y.

Şahyar, Ayşe Esra, "Tirmizî'nin *el-Câmi*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", *Hadis Şerh Literatürü II*, ed. Mustafa Macit Karagözoğlu, İFAV Yayınları: 2022, s. 111-186.

Şahyar, Ayşe Esra, "Hadis ve Aktüel Yorum: Tirmizî Şerhlerine Göre Erîke Hadisi" Hadis Tetkikleri Dergisi, cilt.20, sa.2, ss.245-268, 2022 (Hakemli Dergi).

Şâmzâî, Nizâmeddin, *Mecma'ul-Bahreyn*, düzenleyen: Muhammed Faysal, Mektebetü'l-Habîb, el-Câmi'atü'l-'Arabiyye el-İslâmiyye, Karaçi, b.y.

Şebeke Saydi'l-Fevâid, İ'dâdü'n- Nedveti'l 'Âlemiyye li'ş-Şebâbi'l-İslâmiyye, http://saaid.org/feraq/mthahb/7.htm erişim tarihi: 21/01/2024.

Şehrânî, Abdullah b. Rifdân, *el-Allâme el-Mübârekpûrî ve menhecühû fî kitâbihî Tuhfetü'l-ahvezî,* Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1419.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebû Bekir Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, toplam cilt sayısı:2, Dârü'l-Ma'rife - Beyrut, 1404.

Şems, Muhammed Üzeyir, *İmamü'l-muhakkıkîn ve'l-muhaddisü'ş-şehîr 'allâme Ebû Ṭayyîb Muhammed Şemsülhak Azîmâbâdî rahimehullâh hayât ûr hidmat*, el-Merkezü'l-İslâmî lil-Buhûsi'l-'İlmiyye, Karaçi, 2. baskı, 2008.

Şeyhu'l-Hind, Mahmud Hasan, e*l-Verdü'ş-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, düzenleme: Asgar Hüseyin, Karaçi Ma'hedü'l-Halîl el-İslâmî, 1416.

Şûdherî, Enes, "Lemha min Hayâti'l-Muhaddisi'l-Kebîr Halil Ahmed es-Sehârenpûrî", https://wuthqa.net/c/symbols/696 , 2020. Erişim: 18.09.2023.

Şücâ'urrahman, *eş-Şeyh Yusuf el-Bennûrî ve menhecühû fî Me'ârifi's-Sünen, Dirâse tahlîliyye*, 2018, y.y.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî, *Müşkilü'l-Âsâr*, thk. Muhammed Şâhin, toplam cilt sayısı:2, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye – Beyrut, Lübnan, yayın yılı: 2016.

Tayyib, Ubeydürrahman, "el-'Allâme Enver Şâh Keşmîrî Advâ' 'alâ Hayâtihî ve Ârâihî fî İlmi't-Tefsîr", *Mecelletü'd-Dâ'î,* Muharrem-Sefer 1436/Kasım - Aralık 2014, yıl: 39, sayı: 1-2, sayfa aralığı:123-131.

Tehânevî, Muhammed Eşref Ali, *Takrîrü't Tirmizî*, thk. Abdülkadir Sâhib, Multan, İdâretü Te'lîfât el-Eşrefiyye, 1426.

Wensinck, A. J., *Miftâhu künûzi's-sünne*, nşr. İdâretü Tercümâni's-Sünne, Lahor, 1978/1398.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs,* toplam cilt sayısı:40,Dârü'l-Hidâye, 2001.

Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, toplam cilt sayısı:17, nşr. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. baskı, 2003.

Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz,, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ,* toplam cilt sayısı:25 Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 9. baskı, 1413/1993.

Zerûbevî, Muhammed Ferid, *Minhâcü's-Sünen şerhu Câmi'i's-sünen,* toplam cilt sayısı:2, el-Mektebetü'l-Hakkâniyye, Mahalle Cengî Peşâver Pakistan, b.y.

Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud, *el-A'lâm,* toplam cilt sayısı:8, Dârü'l-İlm li'l-Malâyin, 15. baskı, 2002.

Elektronik Kaynaklar

https://www.aljazeera.net/programs/2024/4/2/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%AA%D9%82%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%AB%D9%85%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%AC%D8%A7%D8%B1-%D8%A3%D8%AF%D8%AE%D9%84%D9%88%D8%A7 2025/02/ 22.

https://feqhweb.com/vb/threads/22956/, erişim tarihi: 04/01/2024.

https://tafsir.net/author/1387/mhmd-thna-a-al-lh-al-thmany-al-hnfy-an-nqshbndy-al-mzhry-t-1225.

https://ketabonline.com/ar/books/67886/read?part=1&page=1&index=4186893.

https://www.alukah.net/culture/0/62049/%D8%AC%D9%85%D8%A7%D8%B9%D8%A9-%D8%A3%D9%87%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D9%87%D9%86%D8%AF/, erişim tarihi: 18/12/1434 - 03/01/2013.

https://al-maktaba.org/book/31617/21306#p17, erişim tarihi: 20/03/2024.

https://ur.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D9%81%D8%AA%DB%8C_%DB%81%D8%A7%D8%B4%D9%85_%D8%B9%D8%B7%D8%A7%D8%B1%DB%8C_%D9%82%D8%A7%D8%AF%D8%B1%DB%8C, erişim tarihi: 14/02/2024.

https://dailypakistan.com.pk/26-Aug-2021/1332656.

https://alulama.org/%D9%81%D8%B6%DB%8C%D9%84%D8%AA%DB%81-%D8%A7%D9%84%D8%B4%DB%8C%D8%AE-%D9%85%D9%88%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%A7-%D9%81%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%82-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%AD%D9%85%D9%86-%DB%8C%D8%B2%D8%AF%D8%A7/, erişim tarihi: 21/11/2023.

https://madarisweb.com/ar/articles/203, 23/2/2025.